

ШКІЛЬНА

БІБЛІОТЕКА

НАЙДОРОЖЧИЙ ДРУГ

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА

Заснована в 1964 році

НАЙДОРОЖЧИЙ ДРУГ

Збірник
віршів, оповідань та спогадів
про В. І. Леніна

Для молодшого
та середнього
шкільного віку

Художник
Євген Котляр

ББФ 84(2) 7я43

Н 20

Збірник «Найдорожчий друг» присвячений Володимиру Іллічу Леніну. До нього увійшли спогади рідних та близьких вождя, його соратників по революційній боротьбі, оповідання та вірші радянських письменників, народні легенди, казки.

Сборник «Самый дорогой друг» посвящен Владимиру Ильичу Ленину. В него вошли воспоминания родных и близких вождя, его соратников по революционной борьбе, рассказы и стихи советских писателей, народные легенды и сказки.

Упорядник
Борис Комар

Передмова
Олександра Пархоменка

Редакційна колегія:
Грищенко Н. С., Жулинський М. Г.,
Костюченко В. А., Олійник Б. І.

Редактор О. С. Яремійчук

Н $\frac{4803000000-101}{M206(04)-89}$ 168.89.

ISBN 5-301-00442-5

© Упорядкування, передмова,
художнє оформлення.
Видавництво «Веселка», 1989

ЖИВІШИЙ ЗА ВСІХ ЖИВИХ

Важко сказати, коли з'явився перший твір про Володимира Ілліча Леніна, звідки бере початок неповторно різноманітна мистецька Ленініана. Ще при Іллічевім житті в багатомовній усній народній творчості почали складатися казки, легенди, пісні, билини, в яких робилися натхненні спроби осмислити й окреслити титанічну постать великого правдолюбця, трудівничого, оборонця й заступника.

Так, у творчості багатьох народів, у тім числі й українського, широковідома казка «Ленінська правда» — один з найпопулярніших творів цього жанру. Маючи дрібні сюжетні відмінності, твір в усіх національних варіантах відбиває те саме: глибоку народну мудрість, розуміння трудящими складних соціальних процесів, революційних зрушень, провідником яких став Ленін... Жили собі два брати-хлібороби. Землю орали, ріллю слізьми поливали, не мали вільної хвильки на сонце глянути, а вибратися з нестатків не могли, бо не було на землі правди. Пішли її шукати. Нелегке то діло. По якімось часі молодший зневірився, згубив надію будь-коли досягнути мети, — повернувся до села. Старший заповзявся таки ж дошукатися. Найнявся на фабрику, багато чому навчився в робітників, став краще розуміти життя. З робітниками ж прийшов до Леніна, бо ніхто, крім нього, правди не вкаже... Чи не звідси, від цього, складеного за класичними фольклорними зразками, твору починається велика ленінська проза — широкий художньо-епічний літопис життя й діяльності всесвітнього генія.

А думи, пісні, биліни!

Ходили по українських селах і містах кобзарі, несли у велелюддя гаряче слово хвали Іллічеві, яке будило палку народну уяву, западало в найглибші тайники людського серця. Досі збереглися самотутні твори народних співців, увійшли значною сторінкою до українського фольклору. Мабуть, звідси — поезія ленінської теми.

Минають роки, десятиріччя, входять у життя нові покоління, віддаляється доба, в яку жив і творив Володимир Ілліч, — доба Великої Жовтневої соціалістичної революції, а світова значимість Леніна бачиться людству щодалі зриміше, глибше, рельєфніше. Неперевершений революційний мислитель, творець і керівник першої на планеті трудівничої держави став для нас найдорожчою з-поміж усіх людей світу людиною, і нема на землі такого краю, де б не був знайомий його образ, і нема такої мови з-поміж усіх земних мов, якою б не славилися ленінські дії, ленінські ідеї, ленінське знамено. Щоправда, у прикрі періоди історії нашої країни робилися спроби применшити його велич, на передній історичний план висувалася похмура постать жорстокого диктатора Сталіна, якому приписувалися мало не всі Ленінові заслуги перед людством, але ж як не затулити хмарі сонця, так жодному культові не протистати світовій славі Ілліча. Невмируща ленінська правда живе й пермагає.

Багатогранність образу Леніна, глибина його революційної мислі владно вабили й ваблять творчу увагу, давали й дають натхнення майстрам усіх видів мистецтва різних народів. Найзначніші художники світу вкладали у творчу працю всю душу, прагнучи відтворити бодай окремі риси гармонійної й безмірно багатой натури вождя світового пролетаріату.

В літературі, малярстві, музиці, скульптурі, в кіно

й театральнім мистецтві творився й твориться великий образ.

Щасливим набутком нашої духовної культури стали численні літературні твори, з яких Ленін постає простим і величним, ласкавим і мужнім, ніжним і суворим, а насамперед — беззавітно людяним, відданим інтересам трудящих. Таким його бачимо уже в знаменитих картинах Максима Горького, у широковідомій поемі Володимира Маяковського, у творах багатьох інших російських майстрів. А коли говорити про літературу українську, то як серед перших не згадати пристрасних поезій Івана Кулика, Валер'яна Поліщука, написаних ще за життя Леніна, творів Максима Рильського, Павла Тичини, Миколи Бажана, Володимира Сосюри, Андрія Малишка.

У дитячу свідомість Ленін увіходить з найперших літ, ім'я Леніна дитина навчається вимовляти серед найперших слів, портрет Володі Ульянова змалечку навічно закарбовується в дитячій пам'яті. Змалечку ж западають у чутливе й щире серце дитини проникливі поетичні рядки:

Хлопчєня з розумними очима,
Із чолом високим та ясним,—
Гріє серце постать ця любима,
Це обличчя рідне нам усім.

Так, багату літературу про Ілліча створено в усіх жанрах майстрами різних народів. Одна лиш бібліографія, себто перелік присвячених геніальному вождєві творів, склала б багато грубих томів.

А тим часом Ленініана множитья, збагачуєтья, вдосконалюєтья. Поряд зі світовою, так би мовити, дорослою Ленініаною впродовж багатьох років творилася й творитья Ленініана дитяча, покликана найнастійнішою духовною необхідністю: без розуміння життя Леніна, його діяльності, ідей, прагнєнь, його геніаль-

ного вчення нашому сучасникові, як і наступникові, в житті не обійтись, отже людина з самого малку мусить осягати Ілліча.

У цій книжці, адресованій юному читачеві, зібрано лише невелику частку багатющої дитячої Ленініани, — переважно твори, перевірені часом, випробувані на не однім читацьким поколінні: народні казки, вірші, оповідання, композиційно закінчені розділи з більших творів, у яких зримо, мовби на очах у читача чи слухача, Володя Ульянов, «хлопчєня з розумними очима», виростає у великого вождя й друга трудящих, творця партії й Радянської держави.

Вагому пізнавальну й емоційно-виховну значимість у дитячій літературній Ленініані мають твори, написані по живій пам'яті рідними Ілліча, його соратниками, людьми, які його знали, стрічалися за різних обставин, відтак зберегли й донесли до нас найдорожче, найістотніше, що характеризувало вождя і в дитинстві, і в зрілім віці. Мовиться передусім про спогади А. І. Ульянової «Дитячі та шкільні роки Ілліча», спеціально написаний для дітей нарис Н. К. Крупської «Володимир Ілліч Ленін», оповідання В. Д. Бонч-Бруєвича, Лідії Кон, Л. М. Подвойського, інші.

Ці твори витримали не одне перевидання, друкувалися чи не всіма мовами нашої країни, перекладалися за кордоном, але постійна зацікавленість ними не гасне. Ростуть нові читацькі покоління, потребують щирого й документально правдивого слова про Ілліча, а де ж те слово й прочитати, як не у спогадах рідної сестри, дружини, близького друга, соратника, однодумця.

Багато натхнення й творчих зусиль доклали для зображення життя й діяльності Леніна відомі російські літератори, що пишуть переважно для дітей та юнацтва: Марія Прилежаєва, Зоя Воскресєньська, Олександр Кононов, Сергій Алексєєв, чії твори давно стали улюб-

леним дитячим читанням, — не випадково вони відібрані для цієї книги. Відібрані зі строгою вимогливістю до емоційно-сміслових і естетико-художніх якостей, адже в російській літературі творів ленінської теми такий великий вибір.

Разом з російськими майстрами слова у книзі представлені літератори інших братніх республік. Читач знайде тут переклади з абхазької, аварської, азербайджанської, білоруської, узбецької мов, але найщедріше, звичайно, подана українська дитяча Ленініана, хоч на повноту її подання видання зовсім не претендує. Перевага творів української літератури у книзі зрозуміла: вони тісніше тематично пов'язані з нашою республікою, глибше розкривають значення ленінських ідей у долі українського народу.

Леніну, як відомо, бувати на Україні не доводилось, але вона ніколи не випадала з зони його уваги. Він листувався з матір'ю, сестрами й братом, що певний час мешкали й вели революційну роботу в Києві, завжди цікавився минулим українського народу, уважно стежив за розвитком революційного руху в губерніях дореволюційної Малоросії, дружно співробітничав з українськими революційними й політичними діячами, а по встановленні на Україні влади Рад опікувався відродженням і розвитком національної культури, мови, економіки, державності.

Зворушливо-красномовний факт: напередодні першої світової війни, перебуваючи в еміграції, в Польщі, Ленін знаходить час, щоб піти на шевченківський вечір, який відбувався у Кракові березневого дня з нагоди сторіччя від дня народження геніального Кобзаря.

Згадка про те у листі Н. К. Крупської до матері Ілліча М. О. Ульянової стала для Павла Тичини темою значного поетичного твору «Ленін іде на шевченківський вечір».

По Кракову кроки лунають,—
то Ленін і Крупська ідуть.
Ведуть вони славу розмову
про мову, народ, його путь.

Даючи читачеві добрий емоційний заряд, тичининський вірш набуває водночас пізнавальної значимості. Кілька виразних штрихів, кілька фраз, що ними обмінялися Ілліч та Надія Костянтинівна по дорозі на шевченківський вечір,— і Ленін постає перед нами ще в однім ракурсі: як великий інтернаціоналіст, що однаково шанує всі народи, а за долю братнього українського народу вболіває так само, як уболівав би за долю рідного.

Значну сторінку до української поетичної Ленініани, і дорослої, і дитячої, вписав Максим Рильський, якого чи не впродовж усього творчого життя хвилював образ Володимира Ілліча.

Художнє осмислення титанічної постаті вождя знаходимо уже в книзі «Знак терезів», виданій близько п'ятдесяти років тому.

Розробляючи ленінську тематику, поет значну творчу увагу приділяє юним читачам, відтак з-під його пера виходять хрестоматійні поетичні твори: «Портрет Леніна», «Володя Ульянов», «Ілліч і дівчинка», в яких М. Рильський досягає найвищого художнього узагальнення, говорить із дитиною так мудро й просто, щоб були зрозумілі найскладніші історико-соціальні поняття. Хіба, приміром, не торкнеться чутливих струн дитячої душі нескладна історія, відтворена з високою майстерністю у вірші «Ілліч і дівчинка»! Був жорстокий час, тривали бої за трудівничу волю та владу, «було роботи в Ілліча, що й словом не сказати», а він, стрівши голодну та змарнілу дівчинку, не поминув увагою, зігрів, нагодував, приголубив, бо був щирий і людяний, любив трудящих і їх яснооких діток... Вчинок за вчин-

ком, дія за дією, риса за рисою Іллічевого характеру, опоеетизована в творі,— і постає в дитячій уяві улюблений образ: конкретний, реальний, майже фізично відчутний, і зроджується в чистім дитячім серці благородне прагнення:

Щоб, як Ленін научив нас, жити,
Щоб, як Ленін нас учив, творить.

Неперевершений лірик Володимир Сосюра не адресував своїх поезій про Леніна саме дітям, проте, насичені глибоким чуттям шани й любові, вони однаково щиро сприймаються й дорослими, і малими читачами. Сьомий десяток літ живе знаменитий сосюринський «Траурний марш», написаний суворою січневою пори 1924 року, коли оповита тяжкою скорботою Країна Рад проводжала в останню путь свого геніального творця. «Сьогодні не з нами наш вождь, наш Ілліч, і йдем ми самі по дорозі»,— висловлює поет одностайну думку трудящих,— але «нам світять його заповіді»... Одностайність тяжкого болю, надій, помислів, одностайна відданість ленінським ідеалам — це і є ідейною суттю «Траурного маршу», нею і зумовлюється хрестоматійна довговічність твору.

Хай роки проходять без ліку
І пісня прибоями б'є,
У кожному серці навіки
Орлинеє ім'я твоє.

Це з іншого вірша В. Сосюри, написаного через півтора десятка років по «Траурнім марші». Але думка, емоційна сила та сама: скільки б не жити нам і нашим наступникам, скільки б не йти складними життєвими дорогами — без ленінських заповітів нам не обійтись.

«До нас прийшов Ленін» — так символічно звучить

назва книги Валентина Бичка, до якої увійшло кілька-надцять віршованих новел, позначених вагомим смисловим наповненням і сюжетною напругою. Деякі твори з цієї книги друкуються у збірці... Так, до нас прийшов Ленін. Прийшов назавжди, прийшов як наш сучасник і сучасник наших нащадків. Відомо, кожен митець по-своєму бачить одну й ту ж тему й по-своєму реалізує її засобами художнього зображення,— саме цим і зумовлюється індивідуальна своєрідність справжніх творів, їх привабливість і впливова дія. Характерною ознакою ленінських творів В. Бичка є передусім їх конкретність, динамізм і просто активна читабельність, що у творах для дітей (та й не тільки) також має не другорядне значення. З перших же рядків кожної новели, що відтворює той чи інший факт, епізод, випадок з життя генія, у читача виникає жваве зацікавлення дорогим образом.

Прагнучи якомога доступніше розкрити багатство душі Ілліча, поет в більшості новел зображує його в стосунках з дітьми, адже Ленін ставився до них з любов'ю, увагою й повагою. Спілкування з малими друзями (а він мав їх завжди і всюди) було для Ілліча відрадою, коротким перепочинком, радісним просвітком у безперервній титанічній праці. Тепло ленінської людяності й величі мовби в якийсь чарівний спосіб відбивалося в дитячих очах, переливалося в їх чутливі на добро душі. Вони, у змалюванні В. Бичка,— безпосередні, кмітливі, привабні й совісні, з таких мають вирости будівники нового світу.

Поет, звичайно, не обмежується змалюванням Леніна лише в його стосунках з дітьми.

В ряді творів бачимо Ілліча як великого керівника держави у складний історичний час. То він радиться з соратниками про оборону молодої республіки; то веде розмову з ходаками про те, як починати нове життя; то виходить разом з робітниками на суботник чи кло-

почеться організацією допомоги голодаючому Поволжю.

У багатонаціональній дитячій літературі про Леніна, втім числі й українській, траплялися, звичайно, й прорахунки, надто в період культу, коли красне письменство, як і мистецтво взагалі, штучно скеровувалося на шлях лакування дійсності, а отже й відступів від історичної правди. Дехто з письменників у творах для дітей допускався спрощеності й схематизму, малював геніального вождя однобоко: лише як такого собі прекраснодушного дідуся, у котрого тільки й діла, що при першій-ліпшій нагоді роздавати дітям подарунки, радувати приємними сюрпризами. В образі Леніна наголошувалися далеко не головніші риси, добрий дідусь мовби заступав вождя.

Валентин Бичко щасливо обходить ту небезпеку, про найсерйозніше, про велике говорить так, що домагається дитячого сприйняття Леніна не тільки як вірного друга малечі, а насамперед як мудрого керівника партії і держави.

Як до життєдайного ідейно-художнього джерела, звертався до ленінської теми Андрій Малишко. Ще в тридцяті роки з'явився друком його твір «Ленін в Таммерфорсі» — поетичне відображення відомого виступу Леніна на Першій конференції РСДРП, який став дороговказом для трудового селянства на шляху до соціалізму.

Відтоді важлива тема в Малишківій творчості була, власне, постійною. В поезіях, створених суворой воєнної пори, Ленін — то священне, віще знамено, яке веде до перемоги над ворогом.

І немає іншої дороги,
Де стоїть Ілліч біля Кремля,
Проводжа полки до перемоги,
Добрим словом їх благословля.

Збагачують українську поетичну Ленініану й інші твори А. Малишка, адресовані саме юним громадянам. Нагадаємо хоча б поезії «Я його лиш бачив на портреті», «Дитяча балада», «Здавалось малому» — всі вони пройняті єдиною цільовою спрямованістю: аби лиш юні покоління навчилися глибше розуміти велику ленінську правду.

Кожен окремо взятий поетичний твір про Леніна, як було вище зауважено, відбиває ту або іншу рису ленінського образу, бо зобразити в однім творі його надзвичайну різносторонність — то осягти неосяжне. Тож природно, що велика тема у творчій процесі мовби розчленовується на підтеми, зосереджуючи читацьку увагу на конкретній думці. Іван Нехода, розробляючи північну легенду у творі «Ленін і сонце», наголошує значення ідей Леніна у відродженні знедолених колись народів Півночі, що були на грані духовного й фізичного вимирання. Наталя Забіла у віршованому оповіданні «Хатинка над озером» — про конспіративне перебування Володимира Ілліча в родині фінського робітника — розкриває малим читачам, «чому великим звуть іменням отаке коротке ім'я — Ленін». Мудрим керівником держави й чулою людиною бачимо Леніна у віршах Платона Воронька, Бориса Олійника, Григорія Донця, Богдана Чалого, Марії Пригари, Марії Познанської, Миколи Упеника, інших поетів.

Читаєш твір за твором, що доповнюють один одним, — і постає цільний образ титана мислі й найлюдянішої Людини.

До видання включено художньо й ідейно вагоміші прозові твори. Не знайти такої дитини, яка б залюбки не прочитала оповідання Остапа Вишні «Вулиця Ульянових». Найвидатніший в українській літературі сміхотворець тут виступає начеб у незвичнім для себе жанрі, проте домагається високої художності й життєвої правди: про родичів Володимира Ілліча, що, як згадувалося,

мешкали в Києві, по вулиці Лабораторній (тепер — вулиця Ульянових), про їхню революційну діяльність, арешти й ув'язнення в Лук'янівській тюрмі оповідає так переконливо й проникливо, що в читацькій серці запановує глибоке співчуття й любов до Марії Олександрівни, до молодшого брата й сестер Ілліча.

Або хіба може хтось залишатися байдужим, читаючи оповідання Юрія Яновського «Лені»? Написане з властивою письменникові вишуканістю й емоційністю, оповідання від перших рядків запановує над читачем, робить його мовби присутнім, мовби учасником дії в давноминулім часі. З голодаючого Поволжя, рятуючи від загибелі, завезли серед інших дітей на Україну маленьку татарку Фатьму. Дівчинка не знала по-українськи, люди, з якими її зіткнула доля в незнайомім краю, не знали по-татарськи. Але було слово, яке переливалось у Фатьми з кров'ю. Слово, яке вона шепотіла ніччю і вдень. Слово, якому вона молилась. Було слово — «Лені», «улькун-бай Лені» (великий начальник Ленін). І воно, те слово, дало людям порозуміння, зблизило їх і поріднило. Машиністові з чорною від вугілля шкірою стала Фатьма однаково що своя дитина. Чи не приклад властивого нашому народові чуття інтернаціоналізму, на яким завжди наголошував і якому навчав Володимир Ілліч.

Понад тридцять років напруженої творчої праці віддав вивченню й художньому відображенню життя й діяльності славетної родини Ульянових Володимир Канівець. Йому належать біографічна книга «Олександр Ульянов», роман «Ульянови», відзначений 1970 року Державною премією УРСР імені Т. Г. Шевченка, «Ранок генія». А для дітей — повісті «Хлопчик і жар-птиця», «Студент університету», «Сестра Оля».

Навіть коротко схарактеризувати чи навіть згадати в передмові до нинішнього видання бодай значніших май-

стрів слова, що зробили внесок до загальносвітової Ленініани, — річ неможлива. Те під силу хіба широкому літературознавчому дослідженню. При всім багатстві, мистецьких якостях і жанровій різноманітності Ленініани образ Ілліча остаточно не дописаний. Через його неосяжність. Тим-то й триває послідовна й щодалі глибша художня розробка великої теми, зумовлена величчю революційного генія, історично закономірна.

Ленініана — наше велике духовне надбання. Мов найдорожчу спадщину, передаємо її дітям, онукам, наступним поколінням.

Олександр Пархоменко

**ВИРІС ТОЙ
З МАЛЕНЬКОГО
ХЛОПЧИНИ,
ХТО ВЕЛИКУ
ПАРТІЮ
СТВОРИВ**

Н. К. Крупська

ВОЛОДИМИР ІЛЛІЧ ЛЕНІН

У кімнаті на стіні висить портрет.

Вася сказав батькові:

— Тату, розкажи мені про нього.

— А ти знаєш, хто це?

— Знаю. Це Ленін.

— Так, це Володимир Ілліч Ленін. Наш любий, рідний, наш вождь.

Ну, слухай. Був я молодий. Погано жилося тоді нам, робітникам. Праця була важка. Працювали ми з ранку до пізньої ночі, а жили надголодь. Багато нас на заводі працювало. Хазяїн заводу був Данилов. Він не працював. Спини не гнув, а жив він ох як багато!

Звідки все було в нього? Ми на нього працювали. Він нам за роботу платив мало — просто сказати, грабував нас. На нашій праці наживався. У нього завод був, гроші, машини, а в нас нічого, крім наших робочих рук, не було. От і доводилось до нього на роботу йти.

Не тільки на заводі Данилова так було. Так було і на всіх заводах і фабриках.

На селі теж погано жилося селянам. У них землі було мало, а в поміщиків — багато. Селяни на поміщиків працювали. Поміщики жили багато, а селяни бідно.

Поміщики й капіталісти були заодно. Заодно з ними був і найголовніший, найбагатший поміщик — цар. Він над усіма хазяїном був. Такі порядки заводив, які були добрі тільки для поміщиків і капіталістів. А робітникам і селянам від тих порядків було дуже важко жити.

Володимир Ілліч Ленін був другом, товаришем робітників. Він хотів усі порядки змінити. Хотів, щоб усі, хто працює, стали жити добре. Ленін боровся за робітничу справу.

Ленін почав збирати тих, хто стояв за робітників. Усе більше їх ставало, все міцнішою ставала робітничка партія, партія комуністів. Партія бачила, що без боротьби нічого не доб'ється. Почали це розуміти і робітники усіх країн.

Робітники любили Леніна, а поміщики й капіталісти його ненавиділи. Царська поліція його заарештовувала, садвила у в'язницю, засилала в далекий Сибір, хотіла його навіки в тюрму засадити. Ленін поїхав за кордон і зда-лека писав робітникам, що їм треба робити. А потім знову приїхав і керував усією боротьбою.

У лютому 1917 року робітники разом з солдатами — тоді війна була — прогнали царя, а потім, 7 листопада 1917 року, прогнали й поміщиків та капіталістів. Відібрали в них землю, а потім заводи, фабрики і стали заводити свої порядки. Не цар, не поміщики й капіталісти, а самі робітники й селяни стали обмірковувати й вирішувати свої справи у Радах.

Нова це була для них справа. Ленін і його партія вели робітників по цьому важкому шляху й допомагали їм налагоджувати життя по-новому. Багато довелося працювати Леніну. Багато було в нього турбот. Здоров'я його погіршало, і в 1924 році Володимир Ілліч помер.

Дуже сумували ми, коли Ленін помер, але те, що він говорив, ми ніколи не забудемо. Ми намагаємося робити все так, як він радив. Роботу й життя по-новому налагоджуємо...

А. І. Ульянов

ДИТЯЧІ ТА ШКІЛЬНІ РОКИ ІЛЛІЧА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Наш вождь Володимир Ілліч Ульянов (Ленін) народився 10(22) квітня 1870 року на Волзі, в місті Симбірську, перейменованому тепер на честь його в Ульяновськ.

Батько Володимира Ілліча, Ілля Миколайович, був тоді інспектором народних училищ Симбірської губернії. Він походив з простого звання, рано лишився без батька і тільки при допомозі старшого брата з трудом здобув освіту. Закінчивши університет, він був спочатку вчителем у Пензі й Нижньому. Учні дуже любили його, бо він ніколи не карав їх, не скаржився на них директорові, терпляче й дуже зрозуміло пояснював їм уроки і вчив безплатно в неділю тих, хто не встигав, кому вдома ніхто пояснити не міг. І колишні його учні завжди з любов'ю і вдячністю згадували про нього. У Симбірську він намагався влаштувати якнайбільше шкіл для бідноти, для селянських дітей і, не шкодуючи сил та праці, зовсім не бережучи себе, у будь-яку погоду їздив для цього по губернії.

Мати Володимира Ілліча, Марія Олександрівна, була дочкою лікаря; в юнацькі роки вона здебільшого жила на селі, де селяни дуже любили її. Вона була хорошою музиканткою, добре знала музику й мови — французьку, німецьку та англійську — і вчила цього дітей. Вона не любила великого товариства й розваг, проводила майже весь час удома з дітьми, які дуже любили й поважали її.

Досить їй було сказати дітям щось спокійним, лагідним голосом, аби вони послухались. Ілля Миколайович залюбки проводив своє дозвілля також у сім'ї, навчаючи дітей або бавлячись з ними, оповідаючи їм що-небудь.

Сім'я, в якій виріс Володимир Ілліч, була дуже дружною. Він був третьою дитиною, дуже гомінкий, із жвавими, веселими карими очима.

Володя і його сестра Оля, яка була на півтора року молодша за нього, росли дуже жвавими й моторними дітьми. Вони любили гучні ігри та біганину. Особливо відзначався цим Володя, який звичайно командував сестричкою. Так він заганяв Олю під диван і потім командував: «Кроком руш з-під дивана!»

Жвавий і гомінкий скрізь, Володя кричав голосно і на пароплаві, де зібралася вся сім'я, щоб їхати на літо в село Казанської губернії.

— На пароплаві не можна так голосно кричати,— каже йому мама.

— А пароплав же й сам голосно кричить,— відповідає не замислюючись так само голосно Володя.

Якщо траплялось, Володя або Оля занадто розпустуються, мама відводила їх заспокоїтись у татів кабінет і садвила на клейончате крісло — «чорне крісло», як вони називали його. Покарані, вони повинні були сидіти в ньому, поки мама не дозволить устати і йти знову гратися. Одного разу на «чорне крісло» був посаджений Володя. Маму хтось покликав, і вона забула про Володю, а потім, схопившись, що дуже довго не чути його голосу, зазирнула в кабінет.

Володя так само спокійно сидів у «чорному кріслі», але тільки міцно спав.

Іграшками він мало бавився, більше ламав їх. Через те, що ми, старші, намагались утримати його від цього, він іноді ховався від нас. Пам'ятаю, якось у день свого народження він, діставши від няні подарунок — запряжену в сани тройку коней з пап'є-маше,— кудись підозріло зник з новою іграшкою. Ми почали шукати його і знайшли за якимись дверима. Він стояв тихо й зосереджено крутив ноги коневі, поки вони відпали одна по одній.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Читати Володя навчився у матері, коли йому було років п'ять. І він, і сестра Оля дуже полюбили читання й охоче читали дитячі книжки та журнали, яких багато одержував наш батько. Заходилися вони незабаром читати й оповідання з російської історії, завчали напам'ять вірші. Проте цим захоплювалася більше Оля, яка знала багато довгих і важких віршів і дуже виразно проказувала їх.

Улюбленим віршем Володі, коли йому було років сім-вісім, була «Песня бобыля», і він із великим азартом та запалом декламував:

Богачу-дур-раку
И с казной не спится,

Бедняк гол, как сокол,—
Поет, веселится.

Певно, вона йому до душі припала.

Особливо улюблених книжок у Володимира Іллча в дитинстві не було. Охоче читав він журнал «Детское чтение». Начитавшись, він біг з сестрою гратися, причому, як було вже сказано, любив більше гучні, рухливі ігри. Влітку вони бігли у двір і в сад, лазили на дерева, гралися разом з нами, двома старшими, у «чорну паличку» (тепер ця гра називається, здається, «паличкою-стукалочкою»). Володя дуже любив цю гру, а згодом — крокет. Узимку спускався на санчатах з гори, яку споруджували в нас у дворі, і грався в сніжки з товаришами, а пізніше почав кататися на ковзанах.

Пам'ятаю, як на громадській ковзанці, яку споруджували в Симбірську, він і старший брат Саша каталися на ковзанах з високих гір, з яких і на санчатах спочатку моторошно було летіти — такі вони були круті. Зігнуться спершу в три погібелі на верхній, найкрутішій частині гори, потім поволі випростуються і довго-довго котяться схилом уже на повен зріст. Я лише заздро поглядала на них, а наслідувати їх не наважувалася. Володі, на мою думку, кататися було легше, ніж Саші: він був невеличкий на зріст, кремезенький такий, міцний. Але на ковзанах Володя катався, звичайно, пізніше, гімназистом.

Як уже було сказано, Володя був великий пустун і шибеник, але його гарною рисою була правдивість: нашкодить і завжди признається. Так, коли йому було п'ять років, він поламав у старшої сестри лінійку, яку їй щойно подарували. Він сам прибіг з поламаною лінійкою сказати їй про це; коли вона запитала, як це сталося, мовив: «Об коліно зламав», піднімаючи ногу й показуючи, як це було.

— Добре, що він не робить нічого нишком,— казала мати.

Проте одного разу вона згадала, що й такий гріх з ним стався. Вона чистила в кухні яблука для пирога; купка шкуринок з яблук лежала на столі. Володя крутився біля матері й попросив шкуринок. Мати сказала, що шкуринки

не їдять. У цей час хтось відвернув її увагу; коли вона повернулася знову до своєї роботи, Володі в кухні вже не було. Вона виглянула в садок і побачила, що Володя сидить там, а перед ним, на садовому столику, лежить купка шкуринок з яблук, які він швидко їсть. Коли мати присоромила його, він заплакав і сказав, що більше так робити не буде.

— І справді,— казала мати,— він більше нічого не брав потай.

Іншим разом, коли йому було вісім років, він приховав одну свою витівку. Батько вперше взяв його разом із старшими до Казані, щоб їхати звідти в село Кокушкіно, до тітки. У Казані, в тітчиній квартирі, він, граючися з рідними й двоюрідними братами та сестрами, розбігався й штовхнув ненароком маленький столик, з якого впав на підлогу й розбився на дрізки скляний графин.

До кімнати ввійшла тітка.

— Хто розбив графин, діти? — спитала вона.

— Не я, не я,— казав кожний.

— Не я,— сказав і Володя.

Він побоявся признатися малознайомій тітці, у чужій квартирі; йому, наймолодшому з нас, важко було сказати: «я», коли всі інші говорили легке: «не я». Отже, вийшло, що графин сам розбився. Минуло два чи три місяці. Володя давно вже поїхав з Кокушкіна і жив знову в Симбірську. І ось одного вечора, коли діти вже полягали, мати, обходячи на ніч їхні ліжка, підійшла й до Володиного. Він раптом заплакав.

— Я тьотю Аню обманув,— сказав він, схлипуючи.— Я сказав, що не я розбив графин, а це ж я його розбив.

Мати заспокоїла його, сказавши, що напише тьоті Ані й що та, напевне, пробачить йому.

А Володя показав цим, що брехня йому огидна, що хоч він збрехав, побоявшись признатися в чужому домі, але не міг заспокоїтися, поки не признався.

До гімназії Володя вступив дев'яти з половиною років, у перший клас. Готували його до неї дві зими — спочатку вчитель, а потім учителька міського училища, найближчого від нас. Учителька вважалася дуже доброю викладачкою. До неї Володя бігав на годину, подеколи на дві в день або до уроків, з восьмої до дев'ятої години, або у вільні для вчительки години, звичайно від дев'ятої до десятої, коли в школі були уроки закону божого, рукоділля чи малювання. Напрочуд рухливий з дитинства, він так і мчав на урок. Пам'ятаю, якось мати холодного осіннього ранку хотіла одягти його в пальто, але його вже не було. Виглянула, щоб покликати його назад, а він уже за ріг завертав.

Учився він легко й охоче. І здібності в нього були добрі, та й батько привчав його, як і старших брата з сестрою, до старанності, до точного й уважного виконання заданого. Вчителі його говорили, що Володі дуже допомагає те, що він завжди уважно слухає пояснення уроку в класі. Маючи прекрасні здібності, він запам'ятовував звичайно у класі новий урок, і вдома йому доводилося лише трохи повторити його. Через це тільки, бувало, почнетесь вечір і ми, старші, розкладемося з своїми роботами в їдальні, за великим столом, при одній лампі, як виявляється, що Володя вже вивчив уроки і розмовляє, пустує, дражнить менших і заважає нам.

А в старших класах у ті роки багато уроків задавали. «Володя, облиш!», «Мамуню, Володя вчитися не дає!» Але Володі набридло сидіти спокійно, і він пустує, ходить колесом. Іноді мати забирала менших у зал, де вони співали під її акомпанемент на роялі дитячі пісеньки.

Володя любив співати: слух і здібності до музики у нього були добрі. Але й тут він не завжди угамовувався. Менший братик Митя у віці трьох — п'яти років був дуже жалісливий і не міг ніяк доспівати без сліз «Козлика». Його намагалися привчити, вмовляли. Та тільки-но він набереться мужності й намагається, не моргнувши оком,

проспівати всі сумні місця, як Володя повертається до нього і з особливим притиском, роблячи страшне обличчя, співає: «Напа-али на ко-озлика серые волки...»

Митя кріпиться щосили.

Та пустун не вгамовується і з ще трагічнішим виглядом, випробовуючи брата, співає: «Оста-авили ба-бушке ро-ожки да но-ожки», поки малюк, не витримавши, гірко заплаче. Пам'ятаю, що я сварилася через це з Володею, обурюючись, що він дражнить маленького.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Коли батько бував удома, він завжди виручав нас, старших, забирав Володю до себе в кабінет і перевіряв його уроки. Звичайно Володя знав усе. Тоді батько починав питати у нього старі латинські слова по всьому зошиті. Та Володя відповідав їх не запиноючись. І якщо в батька не було вільного часу, щоб захопити його чимось іншим, приміром, шахами, то тиша в їдальні панувала недовго.

А шахи любив наш батько, і любов ця передалася всім братам. Для кожного з них була радість, коли батько кликав його до себе в кабінет і розставляв шахи. Ці шахи, які батько дуже беріг і якими всі ми захоплювалися в дитинстві, він виточив сам на токарному верстаті ще в Нижньому Новгороді, до переїзду в Сибірськ. Ми всі навчилися грати в них, і пізніше, коли Володимир Ілліч жив за кордоном, в еміграції, мати послала їх йому. Але в Кракові, де Володимир Ілліч був заарештований на початку світової війни і звідки йому довелося після звільнення виїхати, кинувши речі, були залишені і ці шахи, і вони, на жаль, пропали.

Володя грав у шахи з батьком і з братом Сашею. Ми, дівчатка, грали менше. Пам'ятаю тільки одну осінь, коли батько і ми, трое старших, дуже цікавились четверними шахами й просиджували за ними до пізнього вечора. Але коли почалось регулярне навчання, довелося, певна річ, покинути цю гру, яка завжди дуже затягувалась.

Ставлячись до всього серйозно, Володя і шахову гру почав вивчати, як і старший брат, з підручників і згодом

грав дуже добре. Ця гра часто скрашувала йому вимушене життя на селі, у провінції, а пізніше — на засланні та в еміграції. А гімназистом він дуже любив грати в шахи з Сашею. І не тільки в шахи. Він любив грати в усе, в що грав Саша, робити все, що робив Саша. Він дуже любив свого старшого брата і наслідував його в усьому, до дрібниць. Про що, бувало, не питають Володю — як хоче він грати, чи піде на прогулянку, з маслом чи з молоком покласти йому каші, — він не відповість одразу, а дивиться на Сашу. А той навмисне не поспішає з відповіддю, лукаво позираючи на брата. І ми обоє сміємося з нього. Але й насмішки не відучали Володю, і він відповідав: «Як Саша». А що Саша був хлопець надзвичайно серйозний, вдумливий, ставився сумлінно до своїх обов'язків, то тому й наслідувати його було дуже корисно для Володі: він завжди бачив перед собою приклад зосередженості й уважного виконання заданого, великої працездатності.

Приклад Саші, найулюбленішого брата, мав для Володі величезне значення. І не тільки в ставленні до праці — в ставленні до людей Саша був прикладом для всіх нас, усі ми надзвичайно любили його за чуйну, лагідну і водночас правдиву, тверду вдачу. Володя був змалку запальний, і приклад Саші, його повсякчасного спокою і великої витримки, мав для всіх інших дітей, і серед них особливо для Володі, велике значення. Спочатку наслідуючи старшого брата, а потім свідомо Володя почав боротися з цією вадою, і, коли став доросліший, ми зовсім — або майже зовсім — не помічали запальності в ньому.

Таку ж боротьбу з собою й роботу над собою ми бачили в ньому і щодо розвитку в собі працездатності. Хоч ми й говорили, що Володя ставився уважно до виконання всіх своїх завдань і вчився прекрасно, але при його видатних здібностях це все-таки не становило для нього майже ніяких труднощів — не доводилося напружуватися, виробляти в собі працездатність.

Ставлячись надзвичайно свідомо й суворо до себе і до всього навколишнього, Володя сам помітив у собі цю ваду. Прислухаючись одного разу до нескінченних, надзвичайно

терпеливих вправ на роялі сестри Олі, він сказав мені: «Ось чий працездатності можна позаздрити». І він почав виробляти в собі працездатність, яка стала визначною вже в його молоді роки — в роки закінчення університету — і з якої всі ми просто дивувалися, коли він став дорослою людиною.

Взагалі я помічала у Володі ще в дитячі роки здатність критично ставитися до всього, що його оточувало. Цей жвавий, пустотливий хлопець, який легко помічав смішні, слабкі риси в інших і був не від того, щоб подразнити, посміятися, насправді помічав не тільки це. Він підмічав, як це було на прикладі Олиної музики, і гарні риси і неодмінно з тим, щоб прикинути: чи так він чинить, чи немає у вчинках іншого чогось такого, щоб і він міг би запозичити.

Це було, на мою думку, однією з сильних рис у Володі. У мене залишилися в пам'яті випадки, з приводу яких він казав: «Я думав: чи стало б у мене мужності на це? Мабуть, ні».

Йому в дитинстві були чужі хвастощі, пишання — ці прикрі вади, яких він терпіти не міг у пізніші роки, від яких застерігав молодь у своїй промові на III з'їзді комсомолу.

Правда, і батько наш дуже не любив хвастощів і, незважаючи на постійні відмінні успіхи в школі всіх нас — і особливо Володі, — нікого не хвалив, а, радіючи з наших успіхів, намагався заохочувати нас до більших.

РОЗДІЛ П'ЯТИ

Повертаючися з гімназії, Володя розказував батькові про те, що було на уроках і як він відповідав. А що звичайно повторювалося одне й те саме — вдалі відповіді, добрі оцінки, — тому іноді Володя просто, швидко проходячи повз батьків кабінет прохідною кімнатою, якою він ходив до себе, нагору, скоромовкою на ходу рапортував: «З грецької п'ять, з німецької п'ять».

Така виразна в мене перед очима ця сцена: я сиджу в батьковому кабінеті і ловлю задоволену усмішку,

якою обмінюються батько з матір'ю, стежачи очима за пробігаючою повз двері кремезною невеличкою постаттю в гімназичній шинелі, з рудуватим волоссям, що стирчить з-під форменого кашкета. Предмети, звичайно, змінювались; іноді звучало: «З латині п'ять, з алгебри п'ять», але суть була та сама, завжди була одна оцінка — 5.

Батько говорив у ті роки матері, що Володі все дуже легко дається і він побоюється, що в ньому не виробиться працездатність. Ми знаємо тепер, що побоювання ці були марні, що Володя зумів виробити в собі надзвичайну працездатність.

Але Володя любив і посміятися. Коли збиралися його однолітки або в сім'ї з меншими (Олею та Митею), він був заводієм усіх ігор. І щодня чути було його сміх і невичерпний запас жартів та оповідань.

Віра Василівна Кашкадамова, вчителька міської школи й близька знайома нашої сім'ї, розповідає у своїх спогадах, який веселий настрій панував у нас завжди, коли вся сім'я збиралася ввечері пити чай. «І найголосніше, — говорить вона, — лунали голоси Володі та його другої сестри, Олі. Так і чулися їх дзвінки голоси й заразливий сміх». Вони розповідали про різні пригоди в гімназії, про різні витівки, пустощі. Батько був також не від того, щоб поговорити з нами, і, лишаючи в кабінеті серйозні справи, розповідав про свої гімназичні роки, про різні випадки з його товаришами, всякі жарти і анекдоти з шкільного життя. «Усі сміються, всім весело. І добре почуваш себе в цій дружній сім'ї», — пише Кашкадамова.

Деякі Володині пустощі лишилися у мене в пам'яті. Так, приїхала до нас двоюрідна сестра, жінка-лікар. У той час жінки-лікарі були дивиною. І ця була однією з перших. Сидить вона в залі й розмовляє з батьком та матір'ю. Біля дверей у залі сміх, шепотіння. Вбігає Володя й жваво звертається до гості:

— Анюто, я хворий — полікуй мене.

— На що ж ти хворий? — поблажливо запитує молода лікарка, бачачи, що хлопчик пустує.

— Ніяк не можу доскочу наїстися: хоч скільки їм, усе голодний.

— Ну, піди в кухню, відріж скибку житнього хліба на всю хлібину, посоли добре і з'їж.

— Я вже пробував — не допомагає.

— Ну, так повтори ці ліки, тоді напевно допоможе.

Володі лишається тільки ретируватися.

Любив Володя й музику. Мама показала йому початкові вправи, дала йому вивчити кілька простеньких дитячих пісенок та п'єсок, і він почав грати дуже жваво й з почуттям. Мати шкодувала потім, що він покинув музику, до якої виявляв великі здібності.

За старих часів був звичай весною випускати на волю пташок. Володі подобався цей звичай, і він просив у матері грошей, щоб купити пташку, а потім випустити її.

Любив маленький Володя ловити пташок, ставив з товаришами на них сильця. У клітці в нього була якось, пам'ятаю, коноплянка. Не знаю, чи піймав він її, чи купив, чи хтось подарував йому; пам'ятаю лише, що жила коноплянка недовго; стала невесела, настобурчилася і померла. Не знаю вже, через що так сталося: чи був Володя винний у тому, що забував погодувати пташку, чи ні.

Пригадую тільки, що хтось дорікнув йому за це, і пам'ятаю серйозний, зосереджений вираз, з яким він поглянув на мертву коноплянку, а потім сказав рішуче: «Ніколи більше не триматиму пташок у клітці».

І більше він справді не тримав їх.

Бігав він і рибу вудити на Свіягу (річка в Симбірську). Один його товариш розповідає такий випадок. Запропонував їм хтось з хлопців ловити рибу у великій, повній води канаві поблизу, сказавши, що там добре ловляться карасі. Вони пішли, але, схилившись над водою, Володя впав у канаву; мулке дно почало засмоктувати його. «Не знаю, що сталося б,— розповідає цей товариш,— якби на наші крики не прибіг робітник із заводу на берег річки й не витяг Володю. Після цього не дозволяли нам бігати й на Свіягу».

Але, вудячи в дитинстві рибу та ловлячи пташок, Володя не захопився ні тим, ні тим і в старших класах гімназії не рибалив і не ставив силець. І човном з Сашею, коли той приїжджав на літо з університету, він звичайно не їздив, а їздив молодший брат Митя, який дуже любив супроводити Сашу, коли той плавав на Свіязі, розшукуючи різних черв'яків та інших водяних жителів. Саша вивчав природничі науки, коли ще був гімназистом, а в університеті вступив на природничий факультет і влітку досліджував, готував матеріал для своїх творів.

Володя ж не любив природничих наук. У гімназії він цікавився латинською мовою, читанням класиків, історією, географією, любив писати твори і писав їх дуже добре.

Він не обмежувався підручниками й розповідями вчителя, щоб написати твір, а брав книжки з бібліотеки, і твори його виходили докладні, тема була дуже добре опрацьована й викладена гарною літературною мовою. Директор гімназії, який тоді викладав у старшому класі словесність, дуже любив Володю, хвалив завжди його роботи і ставив йому найкращі оцінки.

Не захоплювався також Володя справами, які звичайно були до душі хлопцям. Тобто в дитинстві він клеїв і майстрував, як і всі ми, різні іграшки та прикраси на ялинку, яку ми всі дуже любили і для якої готували найчастіше все власними руками, але, крім цих ранніх робіт, я не пам'ятаю, щоб він коли-небудь майстрував, столярував абощо. Не робив він і такого улюбленого хлопцями діла, як випилювання з дерева, в чому був дуже вправний його старший брат.

У позанавчальний час, зимові й літні канікули, він або читав, причому любив, пам'ятаю, лузати насіння, або бігав, гуляв, катався на ковзанах узимку, грав у крокет або купався влітку. Він не любив читати пригод, а захоплювався, пам'ятаю, Гоголем і пізніше Тургенєвим, якого читав і перечитував кілька разів.

Стосунки з товаришами в класі у Володі були добрі: він пояснював незрозуміле, виправляв переклади або твори, а іноді допомагав писати їх товаришам, яким було

важко. Він розповідав мені, що йому цікаво було допомогти товаришеві так, щоб і товариш оцінку дістав хорошу, і щоб не схоже було на те, ніби йому хтось допомагав писати, — особливо щоб не було схоже, що допомагав він, Володя. Він пояснював товаришам незрозуміле на перервах, приходив, як і брат його Саша, іноді в гімназію на півгодини раніше, щоб перекласти важке для них місце з грецької або латинської мови чи пояснити складну теорему. Ввесь клас покладав надію на Володю: ідучи попереду, він і іншим допомагав учитися.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Перші роки життя в Сибірську сім'я наша кочувала по різних більш-менш незручних квартирах, поки нарешті батько купив дерев'яний будинок на Московській вулиці. Тепер у цьому будинку влаштовано музей імені Леніна, тобто весь будинок, усі кімнати в ньому, меблі відновлено по змозі такими, якими вони були за дитинства Леніна.

Будинок цей був одноповерховий, з антресолями нагорі, в яких містилися дитячі кімнати. Володина кімната була поряд з Сашиною кімнатою в одному кінці будинку, а кімната моя і трьох менших — у другому, по других сходах. Ми переселилися в цей будинок, коли Володі було вісім років, і, таким чином, п'ять років навчання — до п'ятого класу — він був дуже близький з Сашею, запозичив у нього серйозне ставлення до справи, бував присутній, коли той робив природничо-наукові досліді, тягнувся до книжок, які читав Саша, питав його порад.

За будинком був довгий зелений двір, на якому були влаштовані для нас «гігантські кроки», потім досить великий сад, що виходив на Покровську вулицю. Тепер більша частина цього саду вирубана, а на Покровську вулицю виходить уже інший, кам'яний будинок. У паркані саду була хвіртка, і ми виходили через сад — узимку на ковзанку, влітку до купальні на річці Свіязі. Ми платили за дві години — ранкову і вечірню — в одній приватній купальні, і за цей час треба було викупатися двом змінам:

батькові з хлопцями і матері з дівчатами. Пам'ятаю, як дві частини сім'ї зустрічалися де-небудь на півдорозі до Свіяги — на тихому, порослому травою схилі Покровської вулиці.

Садок був в основному фруктової: у ньому були яблуні, вишні та ягідні кущі різних сортів. Був також гарненький квітник. Усім цим завідувала мати, яка дуже любила садівництво. Робочих рук, крім найманих іноді для обкопування яблунь і подібних важких весняних або осінніх робіт, не було. Всі ми допомагали.

Пам'ятаю літні вечори після спекотливих, жарких днів і всіх нас з поливальницями, з відрами, глечиками — з усяким посудом, в який можна було набрати води, як ми накачували воду з колодязя і ходили в сад до грядок і назад. Пам'ятаю, як швидко біг звідти з порожньою поливальною Володя.

Ласували ми досхочу ягодами й фруктами. Але це відбувалося не безладно, певна дисципліна була й тут. Так, нам дозволялося, коли яблука достигали, збирати і їсти так звану «падалицю», тобто яблука, що впали на землю, підточені червою, але з дерев ми не зривали. Потім був певний порядок: з яких дерев їсти раніше, — сорти, що швидко псуються, а які збирати для варення й на зиму. І внаслідок ми їли вдосталь осінніми місяцями, і нам вистачало на всю зиму.

Пам'ятаю, як усі ми були обурені однією гостею — дівчинкою, яка спробувала показати нам свою спритність тим, що з розгону відкусила від яблука на дереві і побігла далі. Нам були чужі й незрозумілі такі пустощі. Так само і з ягодами: нам указували грядки полуниць або частину малинника чи вишняка, де ми могли «пастись», не займаючи тієї частини ягідника, що вистигала пізніше або була призначена на варення. Пам'ятаю, як дивувалися наші знайомі, побачивши, що три стрункі вишневі дерева біля альтанки — місця вечірнього чаювання влітку — стояли всі вкриті ягодами до 20 липня (дня батькових іменин) і що при всій доступності їхній і рясності ніхто з дітей не доторкнувся до них.

— Діти можуть їсти ягоди в іншій частині саду, а ці дерева я просила їх не чіпати до двадцятого,— казала мати.

Мати наша вміла підтримувати дисципліну, ніколи надміру не обмежуючи нас. Це мало велике значення у вихованні всіх нас.

Та розумна дисципліна й ощадливість, яку виявляв Володимир Іллч у своєму особистому житті і якої він вимагав від усіх товаришів у державному будівництві, була засвоєна ним іще в дитинстві.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

У 1886 році, коли Володимирові Іллчу минав шістнадцятий рік, наша щаслива сім'я зазнала першого важкого удару: 12 січня помер раптово батько — Ілля Миколайович. Олександр Іллч був тоді у Петербурзі. Володя лишився старшим сином у сім'ї, і він виявив, незважаючи на свою молодість, багато уваги до матері, багато старання допомогти їй у турботах, що впали на неї.

Цієї зими я лишилася довше в Симбірську, де смерть батька застала мене під час різдвяних канікул. Мені треба було пройти латинь для курсів, і Володя, що чудово знав її, взявся допомагати мені. Пам'ятаю, як добре він пояснював і які жваві й цікаві були у нас уроки. Він казав тоді, що гімназичний курс дуже довгий, що дорослій, свідомій людині можна пройти навчання, розтягнуте на вісім років, за два роки. І він довів це, підготувавши за два роки вчителя Охотникова до іспиту екстерном при гімназії.

Учитель цей був чуваш родом, викладав у чуваській школі. Він мав великі здібності до математики. Він пройшов її самостійно за гімназичний курс; йому хотілося вивчати її й далі. Але для вступу до університету треба було скласти іспит за гімназію з усіх предметів і з стародавніх мов.

Звичайно, чувашеві, що погано знав російську мову, це було нелегко, до того ж здібності в нього до мов та суспільних наук були далеко не блискучі. І все ж Володя,

якому близький знайомий нашої сім'ї, інспектор чуваської школи Яковлев, запропонував допомогти Охотникову підготувати його до іспиту, взявся і підготував свого учня за півтора-два роки, хоч сам тоді вчився в двох останніх класах. І Охотников склав одного року з Володею іспит при гімназії і вступив до університету. Треба ще додати, що вчив Володя свого учня безплатно.

У 1887 році, коли Володя був в останньому класі, нашу сім'ю спіткало друге тяжке нещастя: за участь у замаху на царя Олександра III був заарештований у Петербурзі Олександр Ілліч.

Володимирові Іллічу довелося тоді першому почути цю тяжку звістку й підготувати до неї матір.

Ось як це сталося.

Про те, що Олександр Ілліч і я, що пишу ці рядки, заарештовані, у Симбірську учительку Кашкадамову сповістила наша родичка й просила її підготувати матір.

«Одержавши листа,— розповідає Кашкадамова,— я послала в гімназію по Володю і дала йому прочитати листа. Міцно зсунулись його брови, і довго він зосереджено мовчав над листом. Переді мною був уже не колишній веселий хлопчик, а доросла людина. «А справа серйозна, може погано скінчитися для Саші»,— сказав він».

Справа Олександра Ілліча закінчилася справді дуже серйозно. Він був визнаний одним із головних керівників замаху, засуджений до смертної кари і страчений 8 травня 1887 року.

Володя переживав нещастя з великою твердістю, далі уважно вчився, але став серйозніший і мовчазніший. Він часто замислювався над тим, чи правильний шлях боротьби вибрав старший брат, і казав: «Ні, ми підемо не таким шляхом. Не таким шляхом треба йти».

Начальству Симбірської гімназії було оголошено догану за те, що воно випустило з найкращою атестацією та золотою медаллю такого «жахливого злочинця». Думали, що не можна буде дати золотої медалі і його братові Володимирові Іллічу, але Володині успіхи за всі вісім років гімназичного навчання були такі визначні, відповіді його

на випускному екзамені такі блискучі, що не можна було позбавити його, як і сестру Ольгу, золотої медалі. Він одержав цю медаль і вступив до Казанського університету на юридичний факультет.

Мати з іншими дітьми, продавши в Симбірську будинок і зайве майно, переїхала також до Казані.

Той гніт, який і без того тяжко лежав на студентстві у вісімдесятих роках минулого століття, ще більше посилювався після замаху 1 березня 1887 року, учасниками якого були студенти. «Інспекторами студентів» призначали справжніх поліцейських шпигунів, було закрито всі найневинніші студентські товариства, розпущено всі організації, заарештовано і виключено багатьох студентів.

Студенти почали протестувати в усіх університетах. Сталися так звані студентські заворушення і в Казанському університеті.

Володимир Іллєч також узяв участь у недозволеній сходці і був разом з іншими виключений з університету і висланий з Казані в село Кокушкіно.

Цим виключенням закінчилися для нього учнівські роки. Двері вищої школи були закриті для нього.

На клопотання про новий вступ до університету йому було відмовлено головним чином через те, що він був братом Олександра Іллєча.

Отже, шкільне навчання закінчилося для Володимира Іллєча в сімнадцять років. Але він був такий свідомий, що зумів самостійно, без будь-якої сторонньої допомоги, закінчити свою освіту.

Він закінчив офіційну освіту, склавши, коли йому було нарешті надано це право, випускний іспит на юридичному факультеті, причому склав його в один рік із своїм випуском, немовби й не був виключений з університету.

Пам'ятаю, багато хто дивувався тоді, що він навіть року через усі ці потрясіння не згаїв, тобто насправді підготувався з усіх наук університетського курсу не за чотири, як усі, а за якісь два роки.

Диплом про закінчення університету дав йому професію (він записався помічником присяжного повіреного),

а значить, можливість заробляти собі хліб, про що треба було думати, бо вся сім'я жила лише на пенсію матері й проживала потроху те, що лишилося після батька.

За ці роки життя — спочатку в Казані, а потім у Самарі — Ілліч сформувався як революціонер, мужній, переконаний, що не боїться ніяких труднощів, віддає всі свої сили боротьбі за справу трудящих.

Володимир Ілліч з особливою увагою читав, вивчав твори Маркса і Енгельса. Маркс і Енгельс показали, як в усіх країнах капіталісти гноблять робітників, наживаються з їхньої праці, а поміщики наживаються з праці селян. Маркс і Енгельс писали, що є один шлях для того, щоб покласти кінець усякому гнобленню, усякій експлуатації, — це об'єднатися робітникам і спільними силами, спираючись на всіх трудящих, скинути владу поміщиків і капіталістів, взяти владу в свої руки і завести нові порядки, влаштувати життя, світле і щасливе для всіх.

В ряді країн, де було багато фабрик і заводів, робітники, об'єднані спільною працею, спільною пригнобленістю, почали вже в ті часи боротися за свої права. У нас в Росії фабрик і заводів тоді було ще не дуже багато, робітники були неосвічені, малосвідомі; царська влада, царські чиновники всіляко допомагали поміщикам і капіталістам тримати в рабстві трудящих. Та Ленін зрозумів, що й нам треба йти тим шляхом, який указали Маркс і Енгельс. Ленін допоміг робітникам об'єднатися, допоміг організуватися найбойовішому, найпередовішому загонові борців за робітничу справу — Комуністичній партії.

Робітничий клас Росії довгі роки проводив наполегливу революційну боротьбу і під керівництвом більшовицької партії, ведучи за собою селянство, в жовтні 1917 року переміг, узяв владу в свої руки і буде для всіх життя здорове, радісне, світле.

Ім'я Леніна дороге мільйонам робітників і трудящих усього світу. Його ніколи не забудуть.

Максим Рильський
ВОЛОДЯ УЛЬЯНОВ

Хлопчєня з розумними очима,
Із чолом високим та ясним,—
Гріє серце постать ця любима,
Це обличчя рідне нам усім.

З року в рік безсмертна слава лине
До найдальших на землі країв:
Виріс той з маленького хлопчини,
Хто велику Партію створив.

Він неправду подолав криваву,
Вождь і друг усім трудівникам,
Він Радянську збудував державу,
Заповів прекрасну дружбу нам.

Придивіться ж до портрета, діти,
Чистим серцем присягу складіть,
Щоб, як Ленін научив нас, жити,
Щоб, як Ленін нас учив, творить.

Зоя Воскресєнська

НА СТАРОМУ ВІНЦІ

Волга тече на південь. Свіяга — на північ. Чотириста верст уперто пробирається Свіяга поруч з великою рікою, ведучи за собою мілкі річечки, прокладаючи собі шлях до невідомого моря. Проте за Казанню Волга перепиняє їй шлях. Нема куди дітися норовистій річці, вона вгамовується, і тепер уже Волга несе її води назад на південь.

Між Волгою і Свіягою розкинулося місто Симбірськ.

На Старому Вінці, який кручею піднісся над Волгою, в кінці Стрілецької вулиці стоїть двоповерховий дерев'яний будинок і з-під насуплених різьблених лиштов усіма вікнами дивиться на Волгу.

У цьому будинку на другому поверсі мешкає родина директора народних училищ Іллі Миколайовича Ульянова. Старшій дочці Ані одинадцять років, і вона найперша мамина помічниця: накриває на стіл, миє посуд, бавить однолітнього братика Митю. Саші — дев'ять. Але він високий на зріст, дужий хлопчик, може й води з колодязя принести, і наколоти скалок для самовара.

Ще є обов'язок у Ані й Саші — доглядати молодших: братика Володю та сестричку Олю. Обое прудкі, моторні, не ходять, а бігають; очі втомлюються стежити за ними, особливо за Володею.

Мама найбільше боїться, щоб Володя не прослизнув за хвіртку. Якось ледь не сталося лихо. Аня з Сашею були в гімназії, мама поралася на кухні. Виглянула у двір — немає Володі. Вибігла за ворота і мало не впала зі страху. Маленький син її сидів на дорозі і бавився камінцями, а просто на нього мчав, скосивши налиті кров'ю очі, чимось наляканий кінь. Володя й крикнути не встиг, відчув тільки, як його обдало жаром, перед очима мелькнули копита.

Кінь перескочив через хлопчика і поскакав далі. Мама схопила малюка на руки і плакала, і сміялася. І з того часу завжди хвилюється, коли Володя зникає. А двір біля будинку малесенький, повний пилуки, обсаджений поодинокими акаціями. Єдина розвага — гойдалка.

Аня й Саша зайняті ділом — почалися заняття в гімназії; вони сидять у кімнаті, готують уроки. А Володя з Олею гойдаються на гойдалці. Володі хочеться злетіти високо-високо над парканом і побачити світлі води Волги.

Обличчя у Володі аж пашисть, на носі яскравіше виступили веснянки, кучері прилипли до чола. В Олечки розкуйовдилася коса, а бант, мов квітка, голубіє в куряві під гойдалкою.

— Я бачу Волгу! — вигукує Володя. — Я бачу її вже до середини!

Він присідає, щосили штовхає дошку — Оля на другому її кінці злітає вгору, верещить від страху і захвату, повертає голову назад: їй теж хочеться побачити Волгу.

Мама вийшла на ганок, покликала малят до себе,

посадила їх поруч на східцях, щоб охололи, відпочили. Розгорнула книжку з малюнками. Брат і сестра сидять не ворухнувшись, дивляться то на малюнки, то на мамине обличчя і, затиснувши між коліньми долоньки, шуляться, коли мама читає про щось страшне, або весело сміються, коли про смішне.

— А тепер давайте гратися в літери,— просить Володя. Мама виймає з коробки картонні літери.

— Це літера «М», а це «А». Приставимо одну до одної. Вийшло «МА». І ще раз «МА» — буде «МАМА».

— Ось і я вгадала літери.— Оля швиденько складає слово.

— Тобі, Олечко, ще рано вчитися,— лагідно каже їй мама.— Володечка у нас вже дорослий, йому п'ять років.

Та Оля завжди робить те, що робить брат.

І ось уже обоє вони розшукують літери й складають чарівне слово «МАМА».

— Показуй інші літери,— квапить Володя, але мама посилає їх гратися в кубики. Годі займатися науками.

Зроблено велике відкриття. Тепер слово «МАМА» можна змайструвати із стручків акації, накреслити паличкою на піску. Оля складає слово з кубиків. Володя знайшов біля ганку вуглинку, затиснув її в кулаці й думає: де б йому написати це слово, щоб усім було видно.

Підійшов до хвіртки, натиснув плечем. Хвіртка злегка рипнула й відчинилася. Моторошно й цікаво. Моторошно тому, що ліворуч за високим муром стоїть в'язниця. Там завжди щось скрегоче, бряжчить, звідти завжди доливають грубі окрики й журливі пісні.

Цікаво тому, що попереду Волга — широка, блискотлива, і в неї дивиться сонце.

Рибальські човни, мов насіння, розкидані по воді, а поміж ними димить, пахкає, спінує воду білий пароплав.

Володя перебіг майдан. Вузька стежка огинає стрімчак і звивистою стрічкою спускається донизу. Володя сп'явся навшпиньки, акуратно накреслив вуглинкою на камені великі літери: «МАМА».

Тепер це слово, мабуть, побачать і на тому березі. Спуститись би й подивитися знизу. Ну, лише кілька кроків...

Згори з вудочками на плечах мчали хлопчак, збиваючи ногами кураву, і Володі захотілося з ними. У воду він не полізе. Це мама з татом суворо-пресуворо заборонили. Але подивитися знизу на стрімчак і самому прочитати «МАМА» можна? Зовсім близько побачити пароплав теж цікаво! А якщо влучно кинути камінчик, то він полетить низько над водою, від нього підуть світлі кола, і в центрі найбільшого кола камінчик зникне. А якщо поставити ногу біля самісінької води, то хвиля лизне носок сандалі, і він заблищить, мов начищений...

Ось вона, Волга, десь далеко-далеко, на тому краю, з'єднується з небом. А тут, біля берега, мабуть, і татові буде з головою.

Володя сперся долонями на коліна, нагнувся — дивиться у воду, чекає, поки пропливе рибина або прикотить хвиля від човна, — і тоді віддзеркалення у воді зморщиться, очі й вуха застрибають і розпливуться в різні боки. Сміхота!

Сонце скотилося на край неба і почало розтікати по Волзі. Біля Володиних ніг затанцювали сонячні зайчики. Він хотів зачерпнути долонею зайчика і почув важке дихання. Хто це так важко й голосно дихає? Річка? Ні, це позад нього. Він оглянувся і завмер. Берегом поволі посувалися бурлаки. Витягши вперед зарослі щетиною підборіддя, вони руками розгрібали повітря; взуті в постолі ноги глибоко вгрузали в пісок.

Чого їм так тяжко? Володя придивився і побачив, що люди запряжені. Так хлопчак запрягають один одного, коли граються в коні. Але це були дорослі чоловіки, і їм було не до гри. Засмальцьовані, брудні лямки оперізували їхні груди, врзалися в тіло і ззаду були прив'язані до грубезного каната.

Володя повів очима по канату і побачив, що другий його кінець прикріплено до величезної баржі, навантаженої мішками з рогожі. На баржі стояв будинок з вікнами, і з димаря йшов дим.

Зовсім близько від Володі, важко ступаючи, пройшов запряжений чоловік. Він облизував сухі губи і гучно, з хрипом дихав. Очі дивилися й не бачили: він мало не зачепив Володю.

Бурлаки насилу переставляли ноги, баржа легко плывла проти течії.

Володя зітхнув і відсмикнув сорочку від грудей, наче теж тягнув цю баржу і лямка стискала йому груди. Чийсь руки схопили його за плечі й високо підняли.

— Як тобі не соромно! — почув Володя Сашин голос. — Мамуся хвилюється, ми всі тебе шукаємо.

Посадивши брата собі на спину, Саша почав сходити під гору.

— Я сам піду, — запротестував Володя і зіскочив з Сашиної спини.

Взявшись за руки, брати довго підіймалися вгору. Володя оглянувся.

Над Волгою пливли кучеряві хмарки — золоті, червоні, бузкового кольору — і, як у дзеркалі, відбивалися в річці. Бурлаків уже не було видно.

Біля каменя, на якому Володя написав «МАМА», виднілася світла постать.

— Ма-му-сю! Знайшов-ся! — кричав Саша.

І Володі стало соромно, що він «знайшовся», а не прийшов додому сам.

— Володю! Як можна! — докірливо сказала мама.

Сказала «Володю», а не «Володечко». Значить, дуже сердита.

Похнюпившись, Володя йшов поруч з мамою.

На майдані стало зовсім темно. У заграбованих вікнах тюрми блимали круглі цяточки світла. Тюрма була така ж велика, як і баржа. Тільки вона стояла на місці.

На столі шумів самовар. Володя сидів між Анею і Сашею й щосили дмухав у блюдце з чаєм. Йому дуже хотілося, щоб мама назвала його «Володечком», і не терпілося спитати Сашу про бурлаків, але Саша жваво розмовляв з сестрами.

Завтра приїде тато з губернії. Володя повинен сам розповісти йому про свою провину. А це ой як нелегло! Володя важко зітхнув.

— Володечку, зачини вікно, вже холодно,— сказала мама, і в очах її знову загорілися веселі іскорки.

Лідія Кон

ПАНОК

Восени Володя почав ходити в гімназію.

Спершу йому все там подобалось.

Подобалось сидіти в класі й слухати те, що розповідали і пояснювали вчителі. Подобалось виходити до дошки й чітко, правильно відповідати на запитання. Подобалось під час перерви вибігати у великий двір гімназії, крутитися на турніку, здиратися вгору по тичці або просто бігати й гратися з іншими хлопчиками.

Але незабаром деякі з цих хлопчиків зовсім перестали йому подобатись.

Якось, коли Володя йшов до гімназії, його обігнав розкішний екіпаж, запряжений парою коней. Екіпаж зупинився біля дверей гімназії, і Володя побачив, що з нього виліз однокласник — товстун Петько.

Старий слуга з сивими вусами допоміг Петькові вийти з екіпажа й відчинив перед ним двері.

Володя увійшов слідом за ними, швидко зняв шинель і калоші й поглянув на Петька.

Петько сидів, розвалившись на стільці, а старий слуга, присівши навпочіпки, стягував з нього теплі чобітки.

Петько смикав ногою і капризно покрикував на слугу:

— Ну швидше ж! Чого ти так марудишся?

Володі стало бридко: великий хлопчисько змушує стару людину гнутися й роззувати його, як малюка!

Він підійшов ближче, пильно подивився на Петька і глузливо сказав:

— Хочеш, я попрошу мою маленьку сестричку Маняшу, щоб вона навчила тебе роззуватися?

— Що, що? Кого попросиш? — не зрозумів Петько.

— Та мою сестричку, — сміючись, пояснив Володя, — їй саме виповнилось два роки, але черевики знімати вона сама вміє.

У роздягальні було багато дітей, і всі вони дивилися на Петька і сміялися. А Петько надув губи й не знав, що сказати.

Володя давно недолюблював Петька, але тільки тепер зрозумів, чому хлопці дали йому прозвисько «Панок».

Невдовзі Володя переконався, що Панок у їхньому класі не один. Там було ще кілька таких же синків багатіїв. Усі вони хвалилися своїми батьками, сперечалися, чий багатший і поважніший, у кого кращі коні, в кого більше слуг.

— Я сам нічого не роблю, — розхвастався одного разу Петько перед своїми друзями, — все слугі наказую. Я можу наказати йому, що мені заманеться, можу послати, куди захочу, він усе мусить виконувати, інакше тато його вижене.

— Подумасш! — відповів його приятель, надутий і пишаний Віктор. — А в нас десять слуг, і я кому з них захочу, тому й наказую.

— Гей, Ульянов, — погукали вони Володю, який саме проходив повз них, — у тебе є слуги?

Але Володя не розгубився.

— Ого! — несподівано відповів він. — Та в мене їх цілих два! Вони роблять усе, що я забажаю. Не тільки чоботи чистять, навіть ніс витирають і захищають від усяких телепнів. У вас таких слуг нема. Ось вони!

І він показав їм свої міцні, сильні руки.

ЗАДАЧНИК

Діти бідняків рідко потрапляли до гімназії, але все-таки деякі потрапляли.

У класі, в якому навчався Володимир Ульянов, був один такий хлопчик — Мишко Кузнецов.

Батько Мишка працював у ресторані — прислужував за столом багатіям.

Він заробляв зовсім мало. Для того, щоб заплатити за Мишкове навчання в гімназії, йому доводилося працювати дні і ночі.

Формений одяг для Мишка купили на ринку, старий, поношений, а купити одразу всі підручники грошей не вистачило.

Якось на уроці арифметики учитель суворо сказав, звертаючись до Мишка:

— Кузнецов, ідіть-но сюди й скажіть нам, чому ви не розв'язали задач, які були задані додому?

Мишко вийшов до дошки і став там перед усім класом.

Худенький, блідий, у широкому не по зросту костюмі, він стояв, похнюпивши голову, і нічого не відповідав на запитання вчителя.

— Чому ж ви мовчите? Будь ласка, відповідайте, коли вас запитують, — сказав учитель.

Мишко почервонів, на очах у нього з'явилися сльози.

— У мене нема задачника, — відповів він ледь чутно.

— Ага, задачника немає? Ви чуєте, панове? Але чому ж у вас його немає? Гімназист зобов'язаний мати всі підручники!

— Тато купить, — зі сльозами в голосі пробурмотів Мишко, — він сказав... Неодмінно купить, як тільки одержить гроші...

— Мене не цікавить ні ваш тато, ні те, чи є у нього гроші! — крикнув учитель. — Щоб сьогодні ж був задачник! І на завтра всі задачі повинні бути розв'язані, інакше ви будете покарані.

Мишко поплентався на своє місце, з сумом думаючи про те, як роздобути грошей на задачник.

Під час перерви до Мишка підійшов Володя.

— Ось, — сказав він, простягаючи Мишкові свій задачник, — візьми, і нехай він буде в тебе, аж поки ти придбаєш свого.

Мишко дуже зрадів, схопив книжку, та раптом знітився:

— А ти? Як же ти без задачника?

— Про мене не турбуйся, — відповів Володя, — я вже записав задачі і дома розв'язу. Бери, бери, не бійся. — І, помовчавши трохи, додав: — Ну й дивак же ти, чому раніше не сказав?

Повз них проходили Петько з Віктором. Вони зупинились неподалеку.

— І чого це Ульянов завжди няньчиться з цим мужлаєм? — сказав Петько навмисне голосно, так, щоб Володя і Мишко чули.

— Грошей ні копійки. Навіть підручника купити не можуть, а туди ж, у гімназію лізуть, — підтримав його Віктор. — Тільки гімназію ганьблять.

— Мій тато каже, — раптом швидко повернувшись до них, голосно сказав Володя, — що в гімназії вчитися повинні всі діти! Ходімо, Мишко, — звернувся він до зніяковілого, розгубленого Кузнецова, який мовчки стояв збоку, — не зважай на них!

Нісон Ходза

ПІСЛЯ ВИСТАВИ

Якось Володя й Оля потрапили на циркову виставу. Артисти показували свої номери на міській площі.

Виставу почали клоуни. Їх було два. Один — рудий-рудий, просто вогненний. У другого обличчя було біле-біле, наче борошном посипане. А на голову натягнутий ковпак

із дзвіночками. Цей клоун тримав у руках довгу мітлу. Щоб смішити публіку, він раз у раз бив Рудого мітлою по голові. І тоді вогняне волосся Рудого ставало дибки, а з голови біла вгору тоненька цівка води. Ніби фонтанчик. Усі сміялися з нього. А Володя не сміявся. І навіть хмурився. Йому не подобалось, що клоун у ковпаку ні за що б'є Рудого. Правда, в кінці Володя трохи повеселішав. Тому, що Рудий терпів, терпів, потім розгнівався, вирвав із рук білого клоуна мітлу й сам почав лупцювати кривдника. А той нестямно сіпав головою, і дзвіночки на його ковпаку стали видзвонювати «Бариню».

Після клоунів на площу вибігла мавпочка. Вона була в широких картатих штаних, на голові в неї красувався червоний циліндр. Мавпочка показувала дивовижні номери. Вона палила сигару, стріляла з пістолета і так кумедно перекидалась, що врешті з неї злетіли широкі картаті штани. І всі глядачі довго плескали в долоні й хвалили химерну мавпочку.

Потім показували свої номери фокусники й силачі. Це також було цікаво.

Але найбільше Володі сподобався канатоходець. Високо над землею був протягнутий канат, і по ньому ходив чоловік у блискучому зеленому костюмі. І не просто ходив. Йому зав'язали очі, і він зробив сальто. З зав'язаними очима! Володя не відривав од канатоходця захопленого погляду.

— Це дуже сміливий чоловік! — сказав він Олі.

І Оля також сказала:

— Це дуже сміливий чоловік!

Задовolenі й веселі, вони повернулися додому.

Минуло кілька днів, і Оля помітила, що Володя облишив усі ігри. Навіть в індійців не хотів гратися. А ще Оля помітила, що кожного ранку Володя ходив у закинутий сарай.

Олі було цікаво дізнатися, що робить там Володя, і вона запитала:

— Що ти там, у сараї, робиш, Володю?

Володя відповів:

— Приходь завтра вранці, дізнаєшся.

На ранок Оля прийшла в сарай. Ось що вона побачила: високо під дахом була протягнута товста вірвовка. На вірвовці стояв Володя.

Оля злякалась і закричала:

— Володю, упадеш! Злізай швидше!

— Відійди вбік,— сказав Володя.— Я можу вдарити тебе, якщо впаду...

І він повільно рушив уперед.

До середини каната Володя добрався благополучно, але тут втратив рівновагу, похитнувся і зістрибнув на землю.

Оля злякано скрикнула. Володя осудливо подивився на неї, потер забите коліно й промовив:

— Мала висота. Не більше як сажень. Ось побачиш, досягну свого!

— Давай опустимо вірвовку нижче,— запропонувала Оля.— Тоді тобі не буде страшно...

— А якщо не буде страшно, тоді й ходити нецікаво,— сказав Володя.

І він знову піднявся по драбині на канат. І знову його спіткала невдача. Володя упав. Оля помітила, що він скривився від болю.

— Ходімо гратися в індійців,— сказала вона благально.— Біля нашого вігвама я бачила сліди нікчемних блідолицих!..

— Поки не пройду по всьому канату — гратися не буду!

Тоді Оля сіла в куточок і стала чекати, що буде далі.

Багато разів ще падав Володя з каната, але, як і раніше, не відступався від свого заміру.

— Володю,— знову озвалася Оля,— якщо не хочеш в індійців, давай походимо на ходулях... Наввипередки...

Володя навіть не відповів сестрі. Він трохи посидів на шаблі драбини, потім вийняв з кишені шматок крейди й натер нею підошви черевиків.

І ось він уже на канаті.

З усього видно, що Володя дуже стомився. Він важко

дихав, на лобі в нього виступили краплинки поту. Він зробив крок... другий... третій... Кроки були маленькі, ковзкі. Та він дійшов до середини каната... і знову похитнувся, але, змахнувши кілька разів руками, втримався. І знову крок... другий... третій... Крок... ще крок...

Оля дивилась на брата широко розкритими очима й шепотіла тихенько:

— Не падай! Не падай! Не падай!..

І Володя не впав. Цього разу він дійшов до кінця.

— Молодець! — дзвінко вигукнула Оля. — Молодець! Давай покажемо всім, як ти ходиш по канату!

— Не треба! Більше я не буду ходити по канату, — сказав Володя.

— Як — не будеш? Навіщо ж ти старався? Міг би навіть розбитися!..

— Мені було цікаво... щоб досягти свого — пройти і не впасти... Хотів перевірити, чи не злякаюсь, що високо... А тепер ходимо. Покажи мені сліди блідолицих...

Він одв'язав вірвовку, шпурнув її в куток і вийшов з сарая.

Марія Прилежаєва

ЖИТТЯ ЛЕНІНА

Розділи з повісті

ПРОЩАЙ, СИМБІРСЬКУ!

Майже всі симбірські знайомі відцуралися від них. Унікали. Коли Марія Олександрівна йшла вулицею, зустрічні квапливо переходили на другий бік, щоб не вітатися з матір'ю страченого сина.

Випростана, високо піднявши голову, мама йшла містом. Не плакала, не говорила про Сашу. «Дужа, горда мама!» — з повагою думав Володя.

Як тяжко і гірко було їм! Тільки Іван Якович, вірний товариш Іллі Миколайовича, щирий друг, не полишав

родини Ульянович. Як і раніше, одвідував їх. Сяде коло мами, спершись на товстенну сукувату палицю, й мовчить. Або обмірковує з мамою, як жити Ульянович далі. Де жити?

Володя закінчив гімназію. Вчителі сумнівались і сперечалися: чи можна братові страченого дати золоту медаль? Та Володя так чудово склав випускні экзамени, так надзвичайно, що ухвалили: все-таки дати.

— Треба Володі вступати до університету, — ділилася мама з Іваном Яковичем. — Але ж у Петербурзі не приймуть?

— Не приймуть. І пробувати марно.

А якби навіть і прийняли, не хотілось мамі одпускати Володю самого до Петербурга. Їхати ж до столиці всією родиною неможливо, надто дороге столичне життя, не під силу. Після смерті батька трудно було Ульянович. Діти вчилися, ніхто не заробляв. Мамі дали пенсію за батька, та на родину її ледь вистачало, ніяк не зведеш кінці з кінцями.

Із Симбірська надумали виїхати. «Поїдемо від рідного нашого дому, де кожний куток нагадує про минуле щастя. Від нашого саду, де любе й дороге кожне дерево. Від колишніх друзів і знайомих, які всі стали чужими».

Ні, не всі. Володин учень Охотников не став чужим. Учителька Віра Василівна Кашкадамова не стала чужа. Навпаки, в біді тісніше зійшлася з мамою.

У симбірській газеті з'явилось оголошення: «У зв'язку з від'їздом продається будинок з садом, рояль і меблі. Московська вулиця, дім Ульянової». І будинок став схожий на прохідний двір. Раз у раз коло під'їзду теленькав дзвіночок. З'являлися покупці, ходили кімнатами, придивлялися, торкали, мацали речі. Оглядали маму з голови до ніг, шепотілися. Мама стояла біля дверей, бліда й строга, з чорною мереживною наколкою на білому волоссі. Володі хотілося підбігти до мами, захистити від недобрих мацаючих поглядів.

«Мамо! Не виказуй їм нашого горя, опим байдужим людям, вони не співчують, у них сама цікавість».

Володя намагався бути, як мама, строгим і стриманим. Щоб не здригнулось обличчя. Не скотилася сльоза. Стояв прямий, незгорблений. І думав про Сашу. «Сашо, ти ненавидів царя. Ти хотів убити царя. Ти сподівався, тоді порядки зміняться, людям буде ліпше. Але ж шість років тому, 1881 року, так само 1 березня, революціонери-народовольці убили царя Олександра II. Хіба покращало життя людей? Аніскілечки. На місце царя Олександра II сів новий цар — Олександр III. Ліпше стало? Аніскілечки. Отже, інакше треба боротися».

Так думав Володя.

А дзвіночок біля вхідних дверей усе деренчав і деренчав. Заходили нові покупці. Мацали, торкали, виносили з будинку Ульянових речі.

Тільки рояль ніхто не купив.

Володя погладив прохолодне віко рояля. «Все наше дитинство й щастя зв'язане було з тобою».

Рояль поїхав з Ульяновими до міста Казані.

КАЗАНСЬКА СХОДКА

Заборонено читати недозволені книжки. Заборонено перебувати в гуртках і товариствах. Заборонено організувати земляцтва. Заборонено... Заборонено... За порушення — догана.

Карцер, штраф, виключення. І навіть... віддання в солдати, в дисциплінарний батальйон.

Володя Ульянов, ставши студентом, сподівався, що в Казанському університеті порядки вільніші, ніж у Симбірській чоловічій гімназії.

Де там!

За кожним кроком і словом студентів стежили «педелі» — так охрестили в університеті наглядачів, приставлених ходити по п'ятах, винюкувати, чи немає чого підозрілого. Чи не говорить хто проти царя й уряду? Проти начальства? Проти інспектора Потапова?

Інспектор Потапов був опецькуватий грубіян, з широкою бородою, як у царя Олександра III, і свинцевими

очима, в яких не світилось ані іскри душі. «Педелі» приходили до Потапова доносити на студентів. Потапов складав списки винних і нещадно викидав геть із університету. Надто бідних студентів.

Убогим дедалі важче ставало вчитися: платню за навчання збільшили в кілька разів.

Похмуро, тяжко було в Казанському університеті. Як у тюрмі.

Вся Росія була як тюрма.

Було 4 грудня 1887 року.

Цього дня в газеті надрукували повідомлення про студентські заворушення в Москві. І серед казанських студентів з'явилася таємна відозва: «Повстаньте за свої права! Боріться!»

Перші лекції минули, однак, тихо. О дванадцятій годині пролунало:

— Студенти! До актового залу на сходку!

— На сходку! — заgrimіло коридорами університету.

Юрма буйно помчала вздовж коридора, сходами вгору, до актового залу на другому поверсі. Серед перших мчав Володя Ульянов.

Двері до актового залу було замкнено. Студенти навалилися, двері з тріском розчинилися. Студентська юрма вдерлася до статечного актового залу.

— Товариші! — оголосив голова сходки.

Миттю запанувала тиша.

— Товариші! Немає вищого слова — т о в а р и ш і !
Клянемося підтримувати один одного. Боронити свої вимоги. Ми вимагаємо свободи, законності, правди...

До залу зайшов інспектор — бородатий, кремезний Потапов.

— Панове! Іменем закону вимагаю, розійдіться негайно!

— Геть! Геть звідси! Забирайся! — закричала юрма.

Свист, крики полетіли з усіх боків на Потапова. Інспектор злякався, кинувся з актового залу, кулачками розчищаючи дорогу.

Прибув на зміну ректор. Що ж він скаже? Студенти вщухли. Ректорові вручили петицію.

«Російське життя неможливе. Студентське життя неможливе!» — говорилося в петиції.

— Заспокойтеся, панове, — не знаючи, як утихомирити збуджене юнацтво, заходився вмовляти ректор.

— Отже, ви не згодні виконувати наші вимоги? — знову загаласували студенти. — Товариші, на знак протесту покидаємо університет. Ходімо. Здавайте квитки!

На кафедру ректора ліг перший квиток. Потяглися руки. Студенти жбурляли студентські вхідні квитки. Десять... двадцять... тридцять... дев'яносто дев'ять студентів не побажали zostаватися в університеті. «У студентів немає прав. Не хочемо бути безправними».

Володя Ульянов також поклав свій квиток. Цього дня надвечір його виключили з університету.

Вночі арештували. А через кілька днів виключеного студента Володимира Ульянова вислали під нагляд поліції до села Кокушкіна.

САМАРСЬКІ РОКИ

— Володимир Ілліч Ульянов! — викликав голова екзаменаційної комісії при Петербурзькому університеті. Ульянов узяв картку. Питання випали важкі. Сивоволосі поважні професори пильно слухали. Ледь вилицюва- тий юнак, з іскристими, трішечки звуженими очима, знав предмет глибоко й вільно. Професори обмінялися думками.

— Провінціал, із Самари, а як добре підготувався, — похвалив один.

— Давно не чув таких чудових відповідей! — погодився другий.

Третій без слів поставив оцінку: «Цілком задовільно».

Думка була загальна: Ульянов заслуговує цілком задовільної оцінки. Найвищої оцінки на випускних університетських екзаменах!

— Поздоровляю, пане Ульянов! — мовив після екзамену один з професорів.

— Спасибі! — відказав Володимир Іллч.

Настрій у Володимира Іллча був чудовий. Він ще мало знав Петербург і вільної години полюбляв бродити з сестрою Олею Невським проспектом, набережними, Літнім садом, знайомитися з містом, розкішними палацами, музеями. Оля жила цього року в Петербурзі, вчилася на Вищих жіночих курсах.

Склавши екзамени, Володимир Іллч подався до Олі. Хотілося поділитися радістю. Поважний професор поздоровив — з усіх предметів здобув найвищі оцінки. Недаремно попрацював! Незабаром зовсім переїде до Петербурга й розпочне свою найважливішу роботу, революційну роботу! Він весело йшов до сестри.

«Витягну Олю, поблукаємо понад Невою. А там і літні канікули недалеко, поїдемо разом до Самари».

Квартирна хазяйка Олі сплеснула руками, зустріла переляканим вигуком:

— Володимире Іллчу, лихо скоїлося, ой яке лихо!

«Знову лихо!» — розпачливо подумав Володимир Іллч.

Зайшов до кімнати. Оля, розпашіла, червона, нестямно кидалась на подушках. Волосся розкуйовдилось, губи від смаги потріскались. Вона щось ловила руками, щось благала.

— Мамо! — чулося крізь безладну мову. — Порятуй мене, мамусю!

Володимир Іллч узяв її за руку, Оля не впізнавала, виривалася. Він одвіз сестру до лікарні, викликав телеграмою матір. У Самарі не було залізниці. Поки Марія Олександрівна доїхала до Петербурга, Олі геть погіршало. Померла вона 8 травня 1891 року. Чотири роки тому цього ж дня стратили Сашу.

Володимир Іллч вів маму під руку за труною. Серце боліло. Все ество протестувало проти цієї безглуздої загибелі. Дев'ятнадцятилітня дівчина, чарівна, розумна, так передчасно померла, так прикро! Мама йшла за труною, бліда, без кровинки, міцно стуливши уста, без сліз.

Виріс на кладовищі свіжий пагорок. Оліні подружки прикрасили могилу квітами.

Поховали Олю, й Володимир Ілліч з матір'ю повернулися до Самари, додому. Тепер Ульянови жили в Самарі.

Самарські роки були важливим періодом у житті Володимира Ілліча. Там він підготувався до університетських екзаменів. Там ознайомився глибше з ученням Маркса.

Великий німецький учений і революціонер Карл Маркс написав славетну книгу «Капітал» і разом зі своїм другом Фрідріхом Енгельсом «Маніфест Комуністичної партії». Карл Маркс доводив: робітничий клас переможе капіталістів, візьме владу до своїх рук і побудує на землі нове комуністичне суспільство. Володимир Ілліч був вражений. З надзвичайним хвилюванням він читав Маркса. Вчення Маркса захопило й полонило його. Переконливо, ясно відкрився шлях у майбутнє. Обрано шлях. Назавжди.

Людей, що дотримувалися вчення Маркса, називали марксистами. Володимир Ілліч став марксистом. Почав брати участь у самарському марксистському гуртку, тлумачити й пропагувати Маркса. Звісно, пропагувати Маркса можна було тільки таємно, щоб не потрапити в лабету до жандармів.

Після екзаменів Володимир Ілліч працював у Самарському суді, багато разів виступав на захист селян та вбогих людей.

Працював, учився і мріяв вирватись із Самари до якого-небудь великого промислового міста, надто до Петербурга. Там багато заводів і фабрик. У Петербурзі могутній робітничий клас. Ось куди поривався Володимир Ілліч.

Давно б він поїхав до Пітера, та жаль було маму. Мама тужила за Олею. Піклуванням і ніжністю Володимир Ілліч намагався скрасити журливі мамині дні.

Восени 1893 року Ульянови виїхали, нарешті, з Самари. Миті настав час вступати до університету, він обрав московський. І Марія Олександрівна переїхала з Митею і Маняшею до Москви.

Анна Іллінічна одружилася. Чоловік, Марко Тимофійович Єлізаров, у петербурзькі студентські роки товаришував із Сашею. Тоді вони з Анною Іллінічною міцно здружилися — зблизило горе, зріднило лихо. Жили Анна

Іллінічна й Марко Тимофійович з Ульяновими спільною родиною. Разом і до Москви перебралися.

Володимир Ілліч сам поїхав до Петербурга, сповнений сили й революційної енергії.

ПЕРША КНИЖКА

На той час, коли Володимир Ілліч вів роботу в гуртку слюсаря Івана Васильовича Бабушкіна за Невською заставою, чимало робітничих марксистських гуртків зібралось в різних кінцях Петербурга. Коли Володимир Ілліч приїхав до Петербурга, він передусім почав шукати зв'язків з революціонерами-марксистами.

— Товариші! — сказав Володимир Ілліч. — Треба нам усім нести вчення Маркса в робітничі маси. Треба об'єднатися з робітниками і готувати революцію.

Так виник революційний союз, який згодом став називатися «союзом боротьби за визволення робітничого класу». Спершу «Союз боротьби» був лише в Петербурзі, а потім і в інших містах.

Ось яку величезну справу здійснив Володимир Ілліч!

Але Володимир Ілліч не тільки керував гуртками то за Невського, то за Нарвською заставами, то на Васильєвському острові. Була в нього ще одна важлива робота. Як тільки випадала вільна година, Володимир Ілліч віддавався цій роботі. Вдень, пізно ввечері, іноді навіть уночі Володимир Ілліч писав. Книжка, яку писав Володимир Ілліч, була страшна для капіталістів. Вона розказувала робітникам, як правильніше боротися з владою капіталу, як організованіше вести цю боротьбу.

Незабаром Володимир Ілліч закінчить книжку. Товариші-марксисты таємно її віддруковують і поширяють серед робітничих гуртків.

Пізно. В кімнатці Володимира Ілліча за тюлевою фіранкою постала чорна темрява. В будинку навпроти вікна погасли. Настала ніч. Місто спало. Володимир Ілліч відклав перо й підвівся з-за столу. Ступив три кроки. Кімната маленька, але він любив походити.

— Шлях один. Російський робітник піде цим прямим шляхом відкритої політичної боротьби до переможної комуністичної революції,— ось про що думав і писав Володимир Ілліч.

Книжка його закликала російських робітників до переможної комуністичної революції. Ще ніхто ніколи не звертався до російських робітників з такими сміливими закликами. А було Володимиру Іллічу тоді всього двадцять чотири роки. Він був зовсім молодий. Він багато знав. І вірив: російські робітники здійснять революцію.

«МІНОГА»

Бузька довга риба. Незрозуміло, чому Надії Костянтинівні Крупській, такій гарній дівчині, дали прізвисько «Мінога». Втім, членам «Союзу боротьби» часто-густо давали найдивовижніші імена. Наприклад, Гліба Кржижановського називали «Ховрах». А чим він на ховрашка схожий? Та нічим. Невисокий, дуже жвавий, очі яскраві, чорні. Він був близьким другом Володимира Ілліча. Вчився на інженера, був добрим марксистом. Чудово вів гуртки на робітничих околицях. Володимир Ілліч дуже його за це цінував.

А от нижньгородців Анатолія Ванєєва та Михайла Сільвіна звали «Мініним» і «Пожарським». Начебто підходить. Щодо Володимира Ілліча, прізвисько у нього було «Старий». За розум і освіченість його так прозвали.

Одного листопадового дня, коли дерева Олександринського скверу стояли вже по-зимовому білі, як у казці про Діда Мороза, «Мінога», тобто Надія Костянтинівна Крупська, неквапливо прогулювалася сквером проти Публічної бібліотеки. На ній була коротка шубка, хутряна шапочка не закривала коси. В маленькій муфті пальці міцно стискали зошита. В зошиті записані відомості про жахливе життя робітників.

Надія Костянтинівна служила в управлінні залізниць, а ще була вчителькою вечірньо-недільної школи робітників за Невською заставою. Цього зошита Надії Костянтинівні

приніс робітник фабрики, її учень. Відомості були потрібні для листівки.

Рік минув, як Володимир Ілліч складав разом з Бабушкіним першу відозву й чотири рази переписував уночі. Тепер петербурзький «Союз боротьби» випускав сотні листівок, таємно передруковував їх на мімеографах і розповсюджував по всьому Петербургу.

...Ось нарешті він, Володимир Ілліч! Він з'явився у під'їзді Публічної бібліотеки. Надія Костянтинівна, побачивши його, заспішила на Невський. Вони зустрілися на Невському й попрямували вниз до Неви. Володимир Ілліч узяв її під руку.

— Успішно працювалося в бібліотеці? — спитала Надія Костянтинівна, а сама всунула в рукав йому зошита із муфти.

— Чудово! — відказав Володимир Ілліч, глибше засовуючи зошита в рукав. — Точні відомості?

— Точні.

— Спасибі! — сказав Володимир Ілліч.

Вона повернула до нього рожеве від морозу обличчя. В неї сяяли очі. Як добре було Володимирові Іллічеві з цією дівчиною, простою й серйозною! Вони познайомилися невдовзі після приїзду Володимира Ілліча до Петербурга. Невже тільки тоді? Володимирові Іллічеві видавалося, він усе життя її знав. Він любив ділитися з нею думками. Вона охоче й радо допомагала йому. У них були спільні погляди, спільна мета, одна справа.

Враз Надія Костянтинівна відчула — Володимир Ілліч застерезливо стиснув їй руку. Позаду слідом за ними йшов чоловік. Бридкий тип, з піднятим коміром. Зсутулився, руки в кишенях.

Володимир Ілліч миттю змінив розмову. Голосно заговорив про звичайнісінькі житейські клопоти. Про те, що на Ліговці, чув, є крамничка, де зимові шапки дешеві. Треба б з'їздити купити...

А сам дедалі швидше вів Надію Костянтинівну Невським проспектом. Перейшли, завернули на якусь вулицю. Шпик, не відстаючи, настував на п'яти.

— Розійдімося,— прошепотів Володимир Ілліч.

Вони попрощалися. Надія Костянтинівна повернулася назад, на Невський, чекати конку. Володимир Ілліч попрямував першою-ліпшою вулицею. Шпик ув'язався за ним. Кілька хвилин Володимир Ілліч швидко йшов уперед. Раптом круто завернув у завулок. Шпик не розрахував, проскочив вулицею далі. А Володимир Ілліч побачив у завулку розкішний під'їзд багатого будинку. З килимами й пальмами. І порожнє крісло швейцара в під'їзді. Враз увійшов, сів у крісло, схопив газету зі столика, затулився.

Шпик прибіг у завулок. «Де чоловік, за яким шпигував? Крізь землю, чи що, провалився?» Шпик аж рота від подиву роззявив. Побігав завулком і побрів собі додому ні з чим.

Він мав такий жалюгідний вигляд, що мимохить Володимир Ілліч не втримався од сміху. Та швидше додому, не можна затягувати часу — ще прийде швейцар! Володимир Ілліч намацав у кишені зошита. Цілий. Небезпека позаду. Швидше додому, до праці.

КАМЕРА № 193

Вузьке гратчасте віконце під стелею. Крізь брудну шибку ледь пробивається сіре світло. Залізний відкидний стіл під стіною. Залізний стілець. У кутку просто на підлогу звалили книжки. Читати дозволяють. Сестри і Надя наносили Володимирові Іллічеві силу-силенну потрібних книжок. Наді не арештували тієї ночі. А сестри з мамою приїхали з Москви, як тільки Володимира Ілліча кинули у в'язницю.

Сьогодні четвер — день побачень. Володимир Ілліч відклав набір книжки. Треба взятися до іншої роботи. Походив, щоб розім'ятись, і став край столу спиною до дверей. У дверях кругле вічко, наглядач щохвилини дивиться. Стоячи спиною до вічка, Володимир Ілліч зліпив із хлібної м'якоті кульку, продавив пальцем заглибинку.

Для чого? Ось для чого. Така у Володимира Ілліча з хліба чорнильниця. Замість чорнила — молоко. Він узав

книжку й заходився виводити між рядками молочним чорнилом слова. Напише слово, молоко висохне — слова не видно. Сьогодні передасть книжку додому. Надя або сестри нагріють сторінку над лампою, і от чудасія: поволі, поступово слова почнуть оживати, проявлятися, як негатив на плівці. Будь ласка, читайте листа. Володимир Ілліч писав на волю не листа, а відозву.

Тієї ночі з 8 на 9 грудня разом з ним арештували сто шістдесят чоловік із «Союзу боротьби». Але «Союз» не розпався. Там, на волі, розбуджені «Союзом», тривали страйки і забастовки. Володимир Ілліч надсилав відозви для страйкарів.

За дверима дзвякнули ключі, заскреготів замок. Двері відімкнулися. Увійшов наглядач. Володимир Ілліч миттю схопив хлібну чорнильницю з молоком. І — в рота. Прокотнув.

Наглядач підступив ближче. Подивився. Нічого підозрілого не побачив: в'язень читає. Дзвякаючи ключами на залізному кільці, наглядач вийшов з камери.

А Володимир Ілліч зліпив нову чорнильницю й писав далі. Потім і цю чорнильницю з'їв. Так наглядач пошився в дурні, не дізнався нічого.

За годину знову забряжчали ключі — Ульянова повели на побачення з нареченою. Надія Костянтинівна очікувала по той бік подвійних ґрат. Руки не можна потиснути. Можна лише кивнути. Усміхнутися. Надія Костянтинівна усміхнулась, хоч гірко їй було бачити Володимира Ілліча за ґратами. Молодець він! Аніскілечки не занепадає духом. Навіть у в'язниці бадьорий, веселий.

Надія Костянтинівна передала вітання від мами й сестер. Здорові. Пам'ятають. Люблять.

— Люблять дуже! — повторила вона, і Володимир Ілліч побачив: обличчя її зашарілось, миле, таке рідне...

Потім перейшли до справ. Як говорити про справи, коли жандарм прогулюється між подвійними ґратами і прислухається до кожного слова?

— Сьогодні відіслав сестрам прочитані бібліотечні

книжки,— сказав Володимир Ілліч.— Та ще Маняшину книжку,— додав він після маленької паузи. І подивився на Надю Костянтинівну пильно, дуже пильно.

«Маняшину,— відзначила про себе Надя Костянтинівна.— Він виділив: Маняшину. Що він хоче сказати? Ніяк не здогадаюсь... А! Здогадалась! Листа або відозву треба шукати в Маняшиній книжці».

Надя Костянтинівна закивала, розпашілась на радощах, що зрозуміла. А Володимир Ілліч далі загадував ребуси.

— Номер моєї камери знаєш?

— Ще б не знати! Звісно. Сто дев'яносто три!

«Навіщо він запитує? Недарма ж він запитує. Ах, ось що! — збагнула вона.— Відозву треба шукати на сторінці 193. Ну, звісно, він натякає на це!»

— Ти в театрах, Надюшо, буваєш? — раптом спитав Володимир Ілліч.

Вона подумала й відказала:

— Буваю.

— І зі знайомими бачишся?

— Частенько,— лукаво посміхнулась вона.— З усіма знайомими бачусь.

Спритно ж вони водили за носа жандарма! Володимир Ілліч дізнався про важливі відомості. Надя відвідує театри. Тобто тримає зв'язки з робітниками. З усіма знайомими бачиться. Отже, «Союз боротьби» діє. Нових арештів немає.

Жандарм глянув на стінного годинника.

— Побачення скінчилося.

Як швидко промайнула година! Не хочеться розставатися. Тужливо.

— Швидше розкажи щось про себе!..— квапив Володимир Ілліч.

— Побачення скінчилося,— невблаганно урвав їх жандарм.

— До зустрічі, Володю! Бувай здоровий. Не нудьгуй.

Володимира Ілліча відводили. Він ішов і оглядався. Вона стояла, поки його не відвели.

Крутнувся в замковій щілині ключ. Знову він у камері. Він увесь під враженням зустрічі. Він уявив: ось Надя виходить із в'язниці. Ось, можливо, зараз прямує до Літнього саду. Володимир Ілліч довго ходив у сутінках і з ніжністю думав про неї.

Володимир Канівець

ХЛОПЧИК І ЖАР-ПТИЦЯ

Уривок з повісті

В середині березня сонце гріло вже по-весняному. На Шуші, поверх льоду, все частіше проступали весняні води. Горобці купалися в калюжах. По вулицях села з грізним ревом ходили бики і чухали свої широкі лоби об тини, ламаючи їх. Під припічком хазяйка посадила квочку. Кожного ранку квочка перелякано кудахкала й усіх будила. Володимир Ілліч, посміхаючись, говорив, що поки вона виведе курчат, доведеться дуже рано вставати. Та це, мовляв, добре: він більше встигне зробити.

Оскар з кожним днем все частіше прибігав і говорив:

— Качки летять!

За ним з'являвся Промінський і — теж:

— Качки летять!

І Миня, побачивши навіть гаву, біг до Володимира Ілліча, кричав:

— Качки летять!

— Бачу, що летять,— говорив Володимир Ілліч.— Та рушниці ж до цього часу мені не прислали. Не можу навіть збагнути, що трапилось. Уже два тижні, як брат Митя писав мені, що вислали. Треба, мабуть, телеграмою запросити...

Як і завжди, тьотя Надя довго писала листа, а закінчивши його, сказала:

— Володю, послухай, що я пишу твоїй мамі. Може, щось пропустила або не так сказала, то поправиш.

— Слухаю,— підсів до столу Володимир Ілліч.

— «4-го квітня...» — почала читати тьотя Надя.

— Хіба сьогодні четверте? — здивувався Володимир Ілліч.

— А яке ж, по-твоєму? Звичайно, четверте!

— Гм... Значить, я загубив день... Ну, слухаю, слухаю...

— «Дорога Маріє Олександрівно, тижнів зо два тому я писала Вам, причому своїм звичаєм набалакала всякої всячини. Все у нас по-старому, всі здорові, надворі теплінь — до 17° доходить, у полі подекуди зовсім сухо, і ми гуляємо подовгу, бачили двох диких гусей і качура. Володя купив собі нові чоботи для полювання мало не до пояса, читає в садку, ходить у літньому пальті, а я недавно якось рівчачки копала в самому платті, тепер все про городництво й садівництво міркую і глибокодумно читаю прислану Глібом книжицю в цій справі. Щодо мого здоров'я, то я зовсім здорова, але відносно...»

— А чи треба про це писати? — спитав Володимир Ілліч.

— Я можу викреслити...

— Ні, хай. А то вона знову буде питати,— нахмурився Володимир Ілліч.— Читай далі...

— «Ви питаєте, чи велика наша квартира. Квартира велика, і якщо Ви приїдете,— чого б дуже і дуже хотілося,— то помістимося всі прекрасно. Пригадується, я посилала Вам якось план квартири, а втім, не пам'ятаю, може, тільки збиралась. Квартира складається з 3-х кімнат, одна на 4 вікна, одна на 3 і одна на 1. Правда, в квартирі є велика незручність: всі кімнати прохідні, та коли всі свої, то це не така вже завада. Ми з Володею думаємо віддати Вам ту кімнату, в якій живемо тепер (на 3 вікна), а самі перебраться в середню, наша теперішня має ту вигоду, що непрохідна. А втім, там видно буде. Річ тільки в тому, щоб здоров'я дозволило Вам приїхати, дорога, а помістимось у всякому разі. Якщо Ви поїдете в травні, то пароплавом буде добре їхати. Ми їхали з першим пароплавом, коли все навкруги було голе, та й то гарно було, а літом, я думаю, дуже добре буде їхати».

— Відносно часу,— сказав Володимир Ілліч,— я вже писав, краще їхати так, щоб у кінці травня бути в Красно-

ярську. Тоді можна спокійно добратися на пароплаві до Мінусінська.

— Далі читати?

— Читай! Читай!

— «Володя, мабуть, писав, що мінусінці роздумали жити в Шуші, а найняли дачу під містом, єдину дачу в м. Мінуси. Чи любите ви купатись? У нас купання досить далеко — хвилин 20 їти. Аня, згаю, любить. Пригадую, я приїжджала якось до вас в Белоострів, то ми з Анею під дощ ходили купатись».

— Чудово! Я ще добавлю, що приїзд мами в Шушу — це, мабуть, єдина можливість провести літо їй з нами. Якщо навіть строку нам і не прибавлять — а хочеться вірити, що нас мине ця кара, — то дуже трудно сказати, як складуться наші справи ближчими роками. Може, й так, що не буде ніякої можливості провести літо разом. Ні, буде дуже добре, якщо вона приїде!

Того дня Промінський прийшов дуже рано. У нього був святковий вигляд: підборіддя чисто поголене, товсті вуса підстрижені, до старого кітеля підшито білий комірець. Замість «дзень добри» він, радісно сяючи, урочисто вигукнув:

— Нех же Перфши май! ¹

— Хай живе Перше травня! — відповів Володимир Ілліч. І не просто потиснув руку Промінському, а міцно обняв його.

Промінський усіх поздоровив із святом. Тьоті Наді й бабусі Єлизаветі поцілував руки, а Міні — міцно потиснув, чого він ніколи не робив. Ця урочистість і радість Промінського передалася всім. Бабуся Єлизавета кинулася стіл накривати, а тьотя Надя — святково одягатися.

Попивши чаю, — Володимир Ілліч і Промінський випили й по чарці вина, — вирішили піти поздоровити Оскара з святом.

День був сонячний, теплий. По Шуші зрідка пливли

¹ Хай живе Перше травня! (Пол.)

крижини, підняті весняною водою з дна. Оскар жив на березі Шуші, і до нього пішли стежинкою, яка в'юнилась поміж тинами і водою. Дженні і Миня бігли спереду, змагаючись, хто кого пережене. Вскочивши в кімнату Оскара, Дженні зраділо загавкала, а Миня випалив:

— Ми свято вам несем!

Оскар відклав свої інструменти — він щось випилював із шматка міді,— вибіг назустріч гостям. А коли всі зайшли в його кімнату, то посідали де хто попав і почали співати:

День настав веселий травня,
Згине горе хай до пня!
Линь же, пісне, безугавно!
Застрайкуймо цього дня!
Поліцаї аж до поту
Чинять підлюю роботу.
Їм не вдасться нас піймать,
В тюрми всіх позаганять.
На таке плюємо діло,
Травень справимо ми сміло.
Нумо разом,
Гей-гоп! Гей-гоп!

Багато ще пісень співали. А потім пішли в поле святкувати травень. По дорозі зайшли до Промінських, і Ян Лукич взяв із собою Стасика й Казика. Міні стало ще веселіше.

Пагорки в полі зовсім уже просохли. З них видно було, як по Єнісею пливли великі крижини. Весь степ був укритий синіми озерцями. І на далеких озерцях плавали дикі лебеді, гордовито, красиво вигнувши свої довгі шиї. Літали невеличкими табунцями вічно чимось налякані качки. А в яскраво-синім небі, радіючи, наче вони теж знали, що сьогодні день веселий травня, співали жайворонки. Їх було так багато, як уночі зірок на небі. Володимир Ілліч, глянувши вгору, мовив з радісною усмішкою:

— От де могутня демонстрація! Ну, нічого, друзі, виростуть у наших робітників крила — а ім'я тим крилам могутня партія — і вони проведитимуть демонстрації, яких ніколи не знала історія!

— Дзеці! ² — вигукнув Промінський. — Зараз ви побачите жар-птицю, котра принесе щастя люду робочому!

Миня завмер, не зводячи очей з Промінського. І раптом побачив: відкілясь з грудей Промінського вилетіла і закружляла над його головою жар-птиця...

Стасик і Казик, а разом з ними і Миня, завищали від захоплення. Та коли Промінський перестав швидко махати руками, то Миня побачив, що то була не жар-птиця, а велика червона хустка.

— Цю жар-птицю звать червони штандар! ³

— І коли оці жар-птиці злинуть над усім світом, — сказав Володимир Ілліч, — то люди будуть жити так щасливо, як у казках.

Високо в небі летіли за Єнісей лебеді. Летіли спокійно, величаво змахуючи рожевими в сонячному промінні крилами. А коли вони налітали на саме сонце, то спалахували, як жар-птиці. Це було так красиво, що всі, затамувавши подих, дивилися на лебедів, доки вони й не потонули в бездонній блакиті неба...

Повернулись додому, а там Володимира Ілліча чекала нова радість: поштар приніс йому книгу. Увечері знову зібралися всі. Прийшла і пані Промінська. Співали хором — навіть бабуся Єлизавета і Паша — одну пісню за другою. А Миня слухав пісні і думав про тих жар-птиць, про яких говорив Володимир Ілліч. Чи довго тої щасливої пори чекати? Літом це буде? Восени? Чи зимою? Ну, та йому це тепер уже однаково: він у чоботях, він нічого не прогавить...

Коли гості розійшлися, тьотя Надя сказала:

— Навіть не віряться, що ми, Володю, скоро будемо марширувати в шеренгах могутніх робітничих демонстрацій і співати оці пісні...

— Будемо, Надю! — впевнено сказав Володимир Ілліч. — Обов'язково будемо, хоча нам для цього страшенно багато треба зробити. І починати, як я тепер остаточно

² Діти! (Пол.)

³ Червоний прапор (пол.).

в цьому переконався, з постановки загальноросійської політичної газети.

І додому Миня йшов, а тьотя Надя і Володимир Ілліч все говорили про партію та газету. В розмовах тих було багато такого, чого Миня, хоч як прислухався, не міг зрозуміти.

Після Нового року, — в дні, коли приходила пошта, — Володимир Ілліч по кілька разів навідувався у волость. І все повертався ні з чим: папери про його звільнення із заслання все не приходили. І коли наступила середина січня — дні стояли морозні, — то Володимир Ілліч, повертаючись з волості, говорив:

— Мабуть, прибавили строку, каналії!

— А може, ще обійдеться, — не дуже впевнено, так, щоб тільки хоч трохи заспокоїти Володимира Ілліча, говорила тьотя Надя. — Якби прибавили строку, то, мабуть, уже б сповістили...

Володимир Ілліч і тьотя Надя ішли в свою кімнату і про щось схвильовано там говорили. А бабусю Єлизавету, здавалось, і не хвилювало те, що папери не приходять. Якщо її щось і турбувало, так це одне: як вона буде їхати по такому холоді майже триста верст льодом Єнісею? Вона ось з дому майже не виходить і то все застуджується, все кашляє.

— Ой Надю, боюсь, що ви мене живою не довезете, — говорила вона тьоті Наді, коли Володимира Ілліча не було дома. — Я інколи думаю: може, нам тут до весни залишитися? Адже тобі однаково, де свій рік заслання дотягувати: в Шушенському чи в якійсь Уфі. Та добре, якщо залишать у самій Уфі, а то можуть загнати в який-небудь Белебей, де в сто разів гірше нам буде, аніж тут. Тут ми вже звикли, всіх знаємо, а там усе спочатку треба починати. Та ще й самим...

— Ні, мамо, мені треба перебиратися теж якомога ближче до Володі. І не хвилюйся ти: ми вкутаємо тебе в кожух, криті сани, може, наймемо, так буде не поїздка, а розвага.

— Ой, як ти гарно повторюєш Володині слова, наче вірші у класі. Ну, та добре: може, й виберусь відціля

живою. Але відверто тобі кажу: страшнуvато, як подумаю, що триста верст треба їхати в санях по такому морозі...

І ось одного разу, повернувшись з волості, Володимир Ілліч радісно крикнув прямо з порога, розмахуючи над головою папером:

— Ура! Можна їхати в Росію!

І що тут зчинилось! Тьотя Надя кинулася обнімати Володимира Ілліча, незважаючи на те, що він весь був запорошений снігом. Бабуся Єлизавета заплакала від щастя. Очманіло — чого, спитати її? — заревіла і Паша. Дженні гавкала і скакала круг Володимира Ілліча, і Миню щось зірвало з місця — і перед очима його замиготіли вікна, двері, стіл. Коли все зупинилось, то він побачив, що це Володимир Ілліч, підхопивши його ззаду, вертів по кімнаті. А поставивши на долівку, взяв за руку і замарширував по кімнаті, переможно, голосно наспівуючи:

Довго тримали нас в путах,
Зараз до бою мерщій!
Щоб волю й щастя добути,
Ми вирушаємо в бій.

Це була найулюбленіша пісня Володимира Ілліча, її знали всі, її вивчив і Миня. Він марширував разом з Володимиром Іллічем по кімнаті і не просто співав, а кричав що було сили:

Ось робітничі колони
Знищать знущання і гніт.
Прапор засяє червоний,
Вкриє поковлений світ.

— Ну, крапка! — сказав Володимир Ілліч, обірвавши пісню. — Тепер за збори і в путь-дорогу.

Ось тепер і Миня зрозумів: це вже не розмови, а збори до від'їзду. Завтра вони поїдуть і ніколи вже не повернуться. Ні, цього не може бути! Володимир Ілліч знову, мабуть, пожартував. Чи, може, він сам поїде до Мінусінська і Красноярська. Побуде там трохи та й повернеться. Коли він їхав до Красноярська, то теж дуже радів і пісні спі-

вав. І головне, як же вони можуть поїхати і його залишити тут? Адже всі кажуть, що люблять його. Та якщо б вони завтра ж їхали, то почали б усе укладати, а то ось і не думають цього робити. Бабуся Єлизавета і Паша ставлять на стіл обід, а Володимир Ілліч і тьотя Надя пішли в свою кімнату. Все стало, як було. Тільки дурна Паша ніяк не може заспокоїтися: схлипує, тре очі кінцем хустки. Ну, плакса! Світ таких не бачив. Міні аж ніяково зробилось за неї, і він сказав:

— Та годі сльози проливати! Бачиш, вони нікуди сьогодні не їдуть! І завтра не поїдуть. Адже правда, бабуся Єлизавето?

— Правда, Миню, завтра ще нікуди не поїдемо,— зітхнула бабуся Єлизавета і, відкашлявшись, сказала:— А їхати, дитино моя, треба...

Ну, це «їхати треба» Миня давно вже чув. З самої весни про це говорять. Та ось і літо минуло, і зима лягла, а вони все сидять на місці. Не встиг Миня себе заспокоїти, як тут радість йому привалила така, що подих забило: Володимир Ілліч виніс свої ковзани, простягнув йому і сказав:

— Візьми, дядю Миню! Підростеш, будеш ковзатися і мене згадувати!

Це була така несподіванка,— але така жадана! — що не тільки Миня, а навіть Дженні не повірила очам своїм: підійшла і понюхала ковзани. Всі радісно посміхнулись, дивлячись на розгублено-щасливого Миню. А Паша знову заплакала. От заздрісна яка! Коли їй чоботи пошили, так Миня не плакав, хоча йому теж дуже прикро було.

Миню запрошували обідати, але йому дуже нетерпілося похвалитися ковзанами, і він побіг додому.

І радість від того, що Володимир Ілліч подарував йому ковзани, і те, що вони, як Миня і думав, ні завтра, ні ще через день нікуди не поїдуть — все це знову заспокоїло його. Та ненадовго. Через кілька днів він помітив, що діється все-таки щось неладне. Бабуся Єлизавета складала одяг в кошики, Володимир Ілліч і тьотя Надя — книги в ящики. Коли забивали ящики, то зважили їх, і Володимир Ілліч, підрахувавши, сказав:

— П'ятнадцять пудів!

— Жак! — вигукнула тьотя Надя. — Що ми будемо робити?

— Нічого, Надю, як-небудь довеземо. Все тут настільки потрібне і цінне, що я не можу покинути жодної книги! Та й клопоту з ними буде не так вже багато: адже відправимо їх багажем. Ну, а окрім книг, у нас речей буде, здається, не дуже багато. Нда-с, я от слухаю, як Єлизавета Василівна кашляє, і думаю, що треба все-таки домовитись, щоб на саях напнули яку-небудь халабуду. Все-таки тепліше б їй було.

— Не варто. А то таку халабуду зроблять, що не доїдемо й до Ачинська. Теплою одягу багато, може-таки, і не замерзне. Та й погода, здається, збирається потеплішати: Оскар учора десь бачив хмарки, а сьогодні вранці було вже лише 23 градуси. Завтра ми з мамою почнемо пельмені робити.

— Пельмені?

— Так. Усі радять брати в дорогу обов'язково пельмені.

— Ну, пельмені так пельмені. Скоріше б тільки наступило двадцять дев'яте січня та їхати. А то нічого немає гіршого за оце сидіння на вузлах.

Пельмені робили всі: бабуся Єлизавета, тьотя Надя, Паша, хазяйка Параска Олімпіївна, мати Міні. Взявся був навіть і Володимир Ілліч допомагати, але, як він сказав, одержав відставку через малу продуктивність. Раніше, зробивши пельмені, варили їх і їли. А ці, замість того щоб кинути в окріп, виносили на вулицю, і коли вони замерзали — зсипали їх у торбинку. Вони торохтіли, як горіхи.

— Це ми їх дома морозимо, — сказала бабуся Єлизавета, — щоб їм у дорозі не холодно було.

Та ось і пельменів наробили доволі. Володимир Ілліч сказав:

— Завтра їдемо!

У Міні серце обривається: «завтра» — це вже не те,

що «скоро», яке бог знає скільки може тягнутися. Завтра — це значить уранці. Але Міні ніколи зосередитись на цій думці: вона спалахує, як зірниця далекої грози, і гасне під хмарами нових вражень, котрі Миня ледве встигає переварювати. Йому всякого добра — паперу, олівців, малюнків — привалило стільки, що куди вже тут було думати про близьку розлуку. Весь останній день Миня снував од Володимира Ілліча додому, переносючи нові скарби.

— Паперу я тобі, дядю Миню, дав. Бери ось ручку, чорнило. Будеш писати, щоб не забулось. І книжки оці батькові й матері читатимеш. Ну, а то, може, й нам листа напишеш. Адже тьотя Надя вчила тебе, як це треба робити.

— Вчила! І сказала, що я — молодчина, бо все знаю.

— Чудово! Сподіваюсь, у нас з тобою буде найжвавіше листування. Ну-с, що ж тобі ще віддати?

Прийшов Оскар, сів, як завжди, на край стільця, спитав якось сумно й розгублено:

— Так, значить, завтра їдете?

— Завтра, Оскаре Олександровичу, завтра! — весело відповів Володимир Ілліч. — Ось я вже, бачите, і справи всі Міні передаю.

— Сумно... — журно почав Оскар, але тут же зніяковіло посміхнувся. — Це я про себе кажу... А за вас, Володимире Іллічу, я дуже радий...

— Цілком розумію вас, — сказав Володимир Ілліч. — Мені теж сумно розлучатися з вами, з Минею... Заспокоюю себе тим, що нам ще доведеться зустрітися. І можливо, за більш приємних обставин...

— Я теж у це вірю, — мовив Оскар. — І щоб у вас залишилась згадка про мене, я ось... — він дістав з кишені щось загорнуте в червоний клаптик матерії, подав тьоті Наді, — я вам, Надіє Костянтинівно, зробив, як умів...

— О, яка чудова брошка! — глянувши на подарунок, радісно усмінулась тьотя Надя. — Велике вам спасибі, Оскаре Олександровичу! Володю, дивись, як майстерно

зроблена ця книжечка-брошка. Написано «Карл Маркс» точно так, як на «Капіталі».

— А це я і зробив, щоб хоч як-небудь віддячити вам, Надіє Костянтинівно, за ті зусилля, котрі ви потратили на заняття зі мною...

— Значить, все, не будете вже разом з писарем виступати проти революції? — сміючись, спитав Володимир Ілліч.

— Зараз мені, Володимире Іллічу, навіть важко повірити, що я був таким дикуном, — зніяковіло посміхаючись, відповів Оскар. — У мене таке відчуття, наче я до зустрічі з вами ходив... ну, просто з зав'язаними очима. Ви відкрили мені цілий світ, воістину схожий на казку про жар-птицю, котру ось Миня уві сні вже щоночі бачить...

— Це дуже добре. Мрія, Оскаре Олександровичу, — рідна мати казки. У нас в сім'ї всі дуже любили Писарєва. А брат Саша, у котрого була виняткова пам'ять, міг цитувати з творів цього письменника цілі сторінки. Я намагався не відставати від брата, бо дуже любив його і наслідував йому, незважаючи навіть на те, що інколи попадав через це в кумедне становище. Так от Писарєв, як ніхто інший, дуже добре сказав про мрію. Я й досі пам'ятаю його слова, хоч минуло вже більше п'ятнадцяти років. «Розлад між мрією і дійсністю, — говорить Писарєв, — не завдає ніякої шкоди, якщо тільки людина серйозно вірить в свою мрію, уважно придивляється до життя, порівнює свої спостереження зі своїми повітряними замками і взагалі сумлінно працює над здійсненням своєї фантазії». І нам, Оскаре Олександровичу, марксистам, саме так і треба мріяти! Зараз ось Миня мріє про жар-птицю, а підросте — почне мріяти про комунізм, буде боротися за нього. Адже все найчудовіше, найрозумніше, що досі створено людством, починалося з мрії, яка втілювалась у конкретних казкових образах, скажімо, жар-птиці, що вже багато тисячоліть облалює своїми вогняними крилами душі мрійників...

Біля розчинених воріт стояли три тройки. Ямщик, Сосипатич, Оскар і Володимир Ілліч виносили речі і

складали на сани. Коли все винесли, бабуся Єлизавета сказала:

— Давайте посидимо перед дорогою...

Всі посідали, хто де. Помовчали.

Миня сидів на порозі. І коли всі встали, то йому хотілося розкинути руки і крикнути:

— Нікуди я вас не пущу!

Але він знав, що його ніхто не послужає, що так робити не можна. Він і не плакав: мужчина, говорив йому не один раз Володимир Ілліч, повинен уміти стримувати сльози.

Та коли біля саней Володимир Ілліч, попрощавшись з усіма, присів біля нього, Миня обхопив його за ший, за благав, захлинаючись риданнями:

— Не від'їжджайте... Не від'їжджайте...

— Е, Миню, так не можна, — затремтілим голосом мовив Володимир Ілліч. — Адже ти пам'ятаєш, я обіцяв тобі жар-птицю?

— Пам'ятаю...

— Так ось я і їду добувати її.

— Не треба мені жар-птиці, — не відпускаючи Володимира Ілліча, лив сльози Миня. — Нічого мені не треба... Тільки ви не від'їжджайте...

— Микеліс, як тобі не соромно! — сердито сказала мати Мині, рознімаючи його руки, якими він тримав Володимира Ілліча за ший. — Що ти робиш! Дяді треба їхати!

За слізьми, які застидали очі, Миня, мов у тумані, бачив сани, що рушили з місця, чув, як весело лунали дзвоники, все віддаляючись... Він рвонувся бігти за саньми, але мати не відпускала його руки.

Он сани повернули за ріг, і чути лише дзвоники. Дзельнюють вони вже тихо і сумно. А ось дзвоники завмерли десь за селом, на Мінусінському шляху...

КАПРИЙСЬКІ ЗУСТРІЧІ

Уривок з повісті

«Михайло Коцюбинський»

...Незнайомий підвівся. Назустріч Михайлові Михайловичу дивились ледь-ледь примружені і ніби усміхнені очі під стрілчастими бровами. Коцюбинського вразив напрочуд гарний обрис його могутнього сократівського чола. Горький відрекомендував Михайла Михайловича гостеві, який коротко назвав себе:

— Ульянов.

— Володимир Ілліч,— додав Горький.

Тримаючи руку Коцюбинського в своїй, не гасячи усмішки, Володимир Ілліч говорив:

— А я про вас уже чув. Мені розповідали. Так, так, розповідали — і все хороше...

— Хто це міг так розписати мене? — усміхнувся Коцюбинський.

Ленін лукаво подивився збоку на Горького. І тоді всі троє гучно розсміялись, привернувши увагу інших на терасі.

Але вже з'явилася в дверях Марія Федорівна і жартома, вдавано вклонившись,— ще недавно вона виступала на сцені,— жестами запросила всіх до обіднього столу.

Після обіду вийшли в садок коло будинку. Дехто відразу попрощався. Горький і Ленін ходили по садку вузькою доріжкою і про щось розмовляли.

Про Леніна Коцюбинський багато чув від своїх знайомих чернігівських соціал-демократів. Розповідали йому про Володимира Ілліча в Києві, особливо після дев'ятого року. В цих знайомих Коцюбинський брав читати заборонену літературу підпільних видань. Деякі з книжок були підписані ім'ям Леніна (Ульянова). Вони допомогли йому в чернігівських політичних дискусіях, допомагають писати й тепер.

Разом з вечірніми зорями прийшла й прохолода. Уто-

мившись на рибалці, без відпочинку за день, Коцюбинський якийсь час ще погомонів зі своїми друзями і, порівняно рано попрощавшись, пішов до готелю. Селище Капрі вже спало. Віддалік лунала музика у кафе «Моргано», розважаючи іноземців-туристів. Несказанно-глибоке небо розпростерлось над Неаполітанською затокою і сіяло над нею самоцвітний зоряний розсип. Струмені п'янок і хвилюючих пахощів, сплітаючись, кружляли, ніби справляли свій тріумфальний танок. Михайло Михайлович, замислившись, не помічав, що ледь-ледь іде, наче переступаючи через думки, як через каміння на дорозі... За тисячі верстов твій тихий, принишклий Чернігів. І ти, загублений у ньому, провінціальний письменник, що все шукаєш... І знаходиш тут, у людей, що світять усій Росії. Вони далеко, вони — вигнанці. Чому ясні генії Росії — вигнанці?.. Але мислі їхні світять через темряву ночі і тобі. І ти линеш за моря, за гори, щоб своєю спраглою душею вдихнути аромат цих зустрічей...

У Горького майже завжди гостювали земляки з Росії. Щодня неспокійний пароплавчик з Неаполя привозив нових туристів, і щоразу хтось із них наполегливо шукав зустрічі з відомим на весь світ російським вигнанцем. Запрацювавшись, Коцюбинський уже кілька днів не бував на віллі Горького. Він знав, що у Горького і Леніна партійні розмови і не слід заважати їм. Та якось по обіді він одержав записку від Марії Федорівни. Вона писала, що всі стурбовані його відсутністю і що Володимир Ілліч уже не раз питався про нього. Наприкінці Марія Федорівна переказувала прохання Олексія Максимовича прийти якнайшвидше.

На віллі Михайло Михайлович застав велику групу вчителів з Росії. Вони приїхали на Капрі, щоб зустрітись з Горьким. У великій вітальні було людно. Видно, зустріч тривала уже чималий час і наближалась до кінця. Стоячи біля столу, промовляв літній, з чорною, посрібленою бородою вчитель. Коцюбинський на мить спинився на порозі. П'ятницький, що сидів під стіною на дивані, жестом покликав його до себе. Михайло Михайлович тихо, поза

спинами гостей, пройшов і сів біля П'ятиницького. Горький, побачивши Михайла Михайловича, привітно кивнув йому головою. Під стіною з протилежного боку в кріслі сидів Ленін.

Як звичайно на зустрічах з приїжджими з Росії, говорилося про тяжке життя народу, про деяке піднесення революційних настроїв після кількарічного підупаду.

— Що робити далі? — запитував гість із Росії. — Які істини вони, народні вчителі, мають нести в народ?

Ленін потягнувся всією постаттю вперед.

— Росія шукає істини, — говорив далі старий учитель. — І як сільська громада посилає ходаків на нові землі, так посилає ходаків громадськість шукати відповіді на своє — що робити? Одні ідуть до Ясної Поляни: скажи, мудрий старче! І чують у відповідь: «Смирися, не опирайся злу...» І мандрують люди за моря, на цей чудовий острів. І тут огріває душу пісня: «Буря! Скоро грянет буря! Это смелый Буревестник реет между молний над ревущим гневно морем; то кричит пророк победы: «Пусть сильнее грянет буря!..»

— Прекрасно! Браво, браво! — вигукнув Володимир Ілліч і заплодував.

Оплески підтримали всі.

...Надвечір збиралися прогулятися гірською стежкою до Анакапрі, другого містечка на острові. Михайло Михайлович, що багато ходив вранці і почував себе втомленим, почав був прощатись. Тоді всі вирішили іти вниз, до моря.

Покрученою стежкою вийшли до пристані. Тут було людно і шумно.

— Повно кукишів... — невдоволеним басом пробубонів Горький.

Так він прозвав іноземців-туристів, яких привозила сюди американська туристська компанія Кука. Усім товариством рушили на безлюдну о цій порі *Pikóla marina*¹. Місяць викотився з-за скелі і все довкола залив голубим

¹ Мала набережна (*ит.*).

саявом. Біля ніг спокійно й одноманітно плескалося море. Вдалині тремтіли окремі вогники: капрійські рибалки виїхали ловити сепію на вогник.

— Люблю я сидіти в човні і підсікати рибку вдень проти сонця,— сказав Олексій Максимович.— Ви бачили, як я рибалю, Михайле Михайловичу?

— Бачив учора. Ви ловили поблизу пляжу.

— Я теж вас бачив отам, на камінні, біля самої води. Ви приймаєте ванни в одягу і в турецькій фесці, по якій я і впізнав вас здала.

— Інакше мені не можна. Сонце і корисне і небезпечне для мене. Як почуватиму себе краще, може, тоді... Серце!..

Володимир Ілліч співчутливо взяв Коцюбинського за лікоть:

— Ви повинні берегти своє здоров'я. А особливо тепер... Росії зараз потрібні ясні сміливі уми, а тим більше таланти, віддані народові, його справі визволення.— І, притримавши Коцюбинського за руку, що хотів був щось заперечити, Ленін вів далі: — От ваша «Fata morgana» ...Олексій Максимович якось цілий вечір докладно і, знаєте, художньо переказував мені зміст вашої повісті. Прекрасно!

— Я закінчив її незадовго до приїзду на Капрі і дав читати Олексієві Максимовичу. Ваше враження для мене дуже цінне.

— Коли книжка вийде, я її прочитаю. Обов'язково. Але й зараз з того, що розповів Олексій Максимович, скажу, батеньку, що ви зробили для нашого селянства, та й хіба тільки для селянства...

Володимир Ілліч не доказав своєї думки, бо вони наздогнали все товариство, що, спинившись, чекало на них. До Леніна хтось звернувся, і він захопився спільною розмовою. Михайло Михайлович помітив, що, як тільки починав говорити Володимир Ілліч, інші слухали його. Щоразу лунав його дзвінкий сміх. Незабаром до гурту підійшов уже знайомий весляр рибак Спадарро. Придивляючись до Леніна, старий підняв бриля:

— Синьйор Дрінь-дрінь?

Ленін знову засміявся і потиснув рибалці руку. Це так прозвали його капрійські рибалки за дзвінкий сміх. Іноді, коли Володимир Іллічу щастило з човна підсікти на гачок рибину, він з гучним сміхом вигукував: «Ага! Дрінь-дринь!..»

Спадарро щось сказав, показуючи на свого човна з високими бортами.

— На море пропонує нам, — пояснив Олексій Максимович, що розумів по-італійському, хоч сам ніколи не говорив цією мовою.

— Він обіцяв посадити у свій човен усіх нас і каже, що зараз на морі гарно, — додав Коцюбинський.

— Чудово! — вигукнув весело Володимир Ілліч і перший поспішив до човна.

Прогулянка човном обіцяла бути приємною. Ленін стояв на кормі човна і подавав руку жінкам. Спадарро з братом стали біля весел. Під веселий гомін компанії рушили від берега. Марія Федорівна почала співати, але її не підтримали. Що далі відпливали від берега, то тихіше ставало в човні. Коли від острова було вже далеченько, Коцюбинський запропонував покласти весла. Човен зробив півколо і спинився так, щоб усім було зручно дивитись на острів.

Казкова панорама відкрилась перед ними. Хоч місяць був пощерблений, громаддя острова поставало в чітких обрисах, і містечко Капрі вимальовувалось на ньому з пристанями, фунікулером, віллами, готелями, кав'ярнями, все в електричних вогнях, що просвічувались крізь рясне плетиво садів і диких заростей. Береговий бриз приносив аж до човна солодкі і хвилюючі запахи вічно квітучого острова.

Усі ніби застигли, вражені урочистою красою, хоч і не раз уже до того вони милувались вечірнім островом з моря.

— Це казка! — вихопилось в одного з друзів Горького.

Це був Осип П'ятницький, який, незважаючи на свою молодість, виступав активним партійним діячем з самого початку заснування РСДРП.

— Подивіться! — захоплено вимовив Ленін і показав

рукою в напрямі Анакапрі, на околиці якого стояв старовинний, давно покинутий монастир з церковкою і дзвіницею край стрімкого обриву над морем.

Хтось тихо зітхнув, і в човні запанувала ще більша тиша. Тільки одноманітно плюскала хвиля об борт човна. Спาดарро, коли течія повертала човен, майже нечутно занурював у воду весло, ставив човен бортом до острова і знову застигав на своєму місці біля весла.

Володимир Ілліч трохи нахилився через борт над водою, ловлячи в глибині моря розмите брижами біде коло місяця.

— В житті буває,— тихо почав Коцюбинський,— що глибока, надзвичайна краса потрясала далеко перед тим до розуміння її людину, збуджувала в ній приспані почуття — і людина немов перероджувалась і завжди в кращий бік...

— Правильно, цілком правильно сказали! — підхопив Ленін, змахнувши поперед себе рукою.— Скільки подібного бачив у житті, а щоразу це знову і знову потрясає тебе. І що дивно, дивишся на Капрі, а поринаєш в думки про Росію...

— А це, Володимире Іллічу,— озвався Горький,— закон істоти людської, якщо тільки вона піднялася до такого рівня, що може переживати красу. Я от і собі зараз думаю про Росію, і немає душі спокою, немає...

Дальній дзвін з Анакапрі відбив години і замовк, зачудований і сам чарівною ніччю. І не було б кінця нічному цьому спогляданню на морі і розмові, коли б Олексій Максимович не простягнув руки дружині і не проказав стривожено:

— Ну, Маріє Федорівно, ти зовсім залякла тут. Руки в тебе немов щойно з льоду...

— Справді,— підтримав його Володимир Ілліч.— Ми зовсім егоїстично захопились і забули про наших дам, які, певно, вже тремтять від нічного бризу. Бачите, як легко вдягнені...

Жінки спробували протестувати, але веслярам було дано команду, і човен швидко пішов навскоси до берега. Вітром його таки віднесло досить далеко.

Коцюбинський теж згадав зараз про Чернігів, сім'ю і друзів, яким він не мав змоги через негласний нагляд поліції навіть писати одверто про свої думки і враження. Збуджений від незвичайної прогулянки, він думав про своїх супутників. Вони політичні діячі, об'єднані спільними партійними інтересами, розуміють один одного з найменшого натяку. Звичайно, в них бувають свої розмови, які не провадять вони при сторонніх. Сьогодні вони захотіли, щоб і він був разом з ними. Почуття глибокої вдячності ворухнулось в душі. А хіба він сам не вигнанець у цих своїх вимушених мандрах, і ось друзі розуміють його...

Було ще не пізно, і фунікулер довів їх на площу. Потопали в світлі і музиці ресторани й кав'ярні. В розпалі був туристський сезон, і сотні людей з різних країн щодня приїздили на острів на зміну тим, що вже покидали гостинний Капрі.

Олексій Максимович запросив друзів до себе на чай. На острові вже звикли до того, що друзі Горького часом з полудня і до пізньої ночі відпочивали й розважались у нього на віллі...

Першого липня Ленін виїздив з Капрі, Олексій Максимович мав проводити його до Неаполя. Прийшовши напередодні до Пешкових, Михайло Михайлович застав на веранді, як завжди, кількох гостей. Дехто за великим круглим столом грав у карти. Окремо біля низенького столика Ленін з одним з гостей грав у шахи.

Побачивши на веранді Михайла Михайловича, Горький голосно покликав його до столу. Грали в якусь оригінальну гру, яку вони самі називали «в тітки». Навчитись цієї гри було зовсім легко, і Коцюбинського з жартами і сміхом посадили до столу і всунули в руку карти. Інколи він кидав погляд у бік маленького стола. Ленін і незнайомий Коцюбинському чоловік грали завзято, з азартом. На шахах Коцюбинський розумівся непогано і, поглядаючи на гравців, щоразу розумів, кому з них не пофортунило. Ленін грав добре, але, якщо йому доводилось віддати фігуру, неабияк переживав.

Вони грали ще кілька хвилин, поки закінчили партію. Ленін, очевидно, виграв партію і в доброму гуморі говорив партнерові:

— Я ж вам, батеньку, казав, що переграю вас в ендшпілі. Так і вийшло. Я ще під час попередньої партії переконався, що ви слабше за мене граєте в ендшпілі.

Приклавши руки до грудей, переможений виправдувався:

— Але ж визнайте, Володимире Іллічу, ви, кажуть, ще в гімназії грали з професіоналами.

— Коли ж це, батеньку, було!.. Я тепер цілими роками шахової дошки у вічі не бачу.— І, мить подумавши, він додав рішучим тоном: — І запам'ятайте: програли — ніколи не виправдуйтесь. Ось як...

Від свого столу, з картами в руках, Горький обернувся до них:

— Я пропоную прощальну прогулянку по острову, в гори.

Гості відповіли загальним схваленням. Ленін поставив умову, щоб прогулянка була недовга. Він хотів би ще до смерку повернутись на віллу, щоб підготуватись до ранкового виїзду.

Зачекали, поки переодяглись жінки. Потім поволі йшли вже не раз ходженими стежками. Олексій Максимович був сумний. Він всією душею любив Леніна і з хвилюванням чекав його на Капрі. Нещодавно Ленін допоміг йому розібратись у складній політичній ситуації, змінити деякі помилкові позиції в партійній дискусії, зв'язаній з капрійською партійною школою. Це тільки поглибило його приязнь до Леніна. І завтрашне прощання з Володимиром Іллічем після короткого його перебування тут навіювало на Олексія Максимовича тяжкий настрій. Увесь час вони йшли поруч. Інші намагались не заважати їхній розмові.

По дорозі нагодився знайомий візник з Анакапрі, що повертався додому. Усі впросили Марію Федорівну і Михайла Михайловича скористатися з нагоди і хоч трохи під'їхати вгору, щоб не почувати себе надто втомленими. Візник підвіз їх до самої околиці містечка, де їм слід було

звертати ліворуч на круту стежку. Тут дочекались усього товариства.

Піднялись поміж скель на майже рівний майданчик, що і являв собою вершину Монте Солляро, яка обривалася прямовисно вниз. Саме тут і стояв маленький покинутий монастир, який бачили друзі кілька днів тому з моря вночі. Трохи нижче від нього була рівна місчинка з одинокою пінією². Друзі Горького бували тут не раз, зустрічали схід сонця, милувались чарівною широкою панорамою острова й Неаполітанської затоки, над якою вдалині височів Везувій.

— Віршів сюди, віршів! — вигукнула Марія Федорівна, втомлено сідаючи на обточений вітрами камінь.

Дехто ліг, відпочиваючи після не зовсім легкого маршу. Інші роздивлялись довкола — на Капрі і на море, що лежало сажнів за півтораєста внизу.

— А й справді,— підтримав П'ятницький.— Місце якраз для віршів: скелі, море, орли... Олексію Максимовичу, саме для вашого «Орел поднімається в небо»...

Горький мовчки похитав головою. Ленін, що теж сидів на камені й дивився на море, раптом обернувся:

— А що ж, Олексію Максимовичу, це правильно — про вірші. Бачите, як тут усе нагадує нашу батьківщину. І поля онде такий, як і в нас, і перепелиний перегук, і навіть Апенніни отам вдалині, в сизій імлі, немов наші Кавказькі гори. Не вистачає тільки хороших віршів про Росію, особливо в цей вечір прощання з Капрі.

Олексій Максимович не відповів, але поривчасто підняв голову, немов прислухався до думок, які в цю мить линули до нього. Потім стиха почав читати:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день божий добрі ребра

² Пінія — вид сосни із зонтикоподібною кроною і червоно-бурою корою.

И серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові,—
Воно знову оживає
І сміється знову...

Стало зовсім тихо. Ніхто не зронив і слова. П'ятницький так і залишився стояти навколішках біля каменя.

А сльоз, а крові?! Напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх...

Коцюбинський знав, що Олексій Максимович читав не раз Ленінові Шевченка. І тут, за тисячі верстов від батьківщини, це було несподівано і приймалося всім серцем. Горький читав по-українському з доброю вимовою, з надзвичайною внутрішньою силою, і слова поетового пророчого викриття западали глибоко в душу кожному. Навіть Марія Федорівна, що не раз уже слухала його читання, дивилась на Олексія Максимовича зачудованими очима. Ленін відкинувся трохи назад, щоб краще бачити Горького поруч. Коли Олексій Максимович замовк, минули хвилини, перш ніж заговорили. Мовчав ще тільки Ленін, видно, під враженням прослуханих рядків.

— От вам і про Росію! — проказав Горький. — Друкуй на листівку — і прокламація...

— Та ще й яка! — додав хтось.

Ленін замислено покивав головою на знак своєї згоди з почутими словами.

— Наче побачили звідси Росію, в димах, в імлі...— вимовив він.

Марія Пригара

СТЕЖКА В ГОРАХ

Гори Татри в шапках білобоких
Сині тіні стелять по землі.
Тут колись в тривожні давні роки
Жив Ілліч у польському селі.

Він у бідній хатці-дерев'янці
Працював до ночі за столом.
Тут його півні будили вранці,
Сонце в шибку дихало теплом.

Ждав не раз він друзів у тривозі,
Хвилювався од щирої душі,
І до нього, змучені в дорозі,
Приїздили в дім товариші.

А було — втомившись працювати,
Ледве промінь ляже на траві,
Йшов Ілліч у гори мандрувати,
На високі кручі снігові.

Гомонів на луках з пастухами,
У золі картоплю з ними пік,
І вони услід йому зітхали:
«Отакий хороший чоловік!»

А тоді, забувши про утому,
Назбиравши в лузі різних трав,
Він вертався ввечері додому,
Биту стежку в присмерку шукав.

Налітали бурі звідусюди,
Не одну змітали в горах путь.
Але й досі в сивих Татрах люди
Іллічеву стежку бережуть.

Там, де сосни зводяться суворі,
Де в гіллі бринить пташиний спів,
На корі горять червоні зорі:
«Ось дивіться! Ленін тут ходив!»

І пісні про нього знають діти,
І казки складають пастухи.
Вічно в світі будуть пломеніти
Найдорожчі ленінські шляхи!

Володимир Бандурак

ПІД ТАТРАМИ

Ви, мабуть, чули про Шафранюка, старого чабана з Соснового бору? Еге ж, це його, бувалого ватага полонинського, торік нагородили орденом Леніна. Кажуть, що старий, одержуючи високу нагороду, припав губами до рідного зображення Ілліча, зронив сльозу і тремтячим голосом прошепотів:

— Ось де ми знову зустрілися, наш любий професоре...

Не знаю, чи ще хтось тоді звернув увагу на ці трохи дивні слова сивого гуцула, але я вирішив будь-що взнати, що криється за ними...

I

Ми сидимо на полонині Високій вчотирьох: старий ватаг, двоє чубатих підлітків-підпасичів і я. По царині вівці розбрелись, смачно пощипуючи соковиту травцю. Старий Юра, білий як молоко, але ще жилавий і міцний, мов дубовий відземок, смокче коротку люльку і повагом веде свою розповідь...

— Мій дедьо¹ мав непосидючу натуру. Як тільки з долин повіють перші весняні вітри, дедьо застромить за

¹ Д е д ь о — батько.

пояс гостру сокиру, накіне на плечі киптар і весело мовить:

— Слухай вуйка і вуйни, Юро, і не пустуй, опришку. Як до зими не пропаду, то ще побачимось...

Говорили люди, що мій дедьо щороку отак мандрує з заробітчанами на вуглярні до Поронця, дець аж під самі Високі Татри...

Пам'ятаю, як я вперше відправився разом з дедьом на заробітки... Якось навесні він знову зібрався в мандри. Ото за обідом і каже:

— Ану, Юро, збирайся та і підеш зі мною між людей трохи. Ти вже не маленький, нівроку. На покрову тринадцять стукне...

— До Поронця, дедику? — з радості я мало не подавився сухою картоплиною.

— Еге, туди ж. Завтра, скоро світ, у дорогу...

До Поронця, що під Татрами, як самі знаєте, неблизький світ. Тож ішли ми туди не день та й не два.

До вуйка Анджея, поронського вугляра, в якого дедьо завжди зупинявся на заробітках, ми добрались у надвечір'я. З низенької хижки вибіг нам назустріч худорлявий вусатий горець у засмальцьованій, аж чорній від вугілля, одежі.

— Як ся маєш, Петре? — щиро привітався він з дедьом, як зі старим знайомим, і, зиркнувши на мене, весело додав: — Бачу, помічника з собою взяв...

За вечерею вуйко Анджей цікавився новинами в гуцульському краю, розповідав про свою роботу на вуглярні, згадав про якогось професора, що цього року вже знову приїхав у будинок під горою... Але я мало що з цього з'явив. Натомлений далекою мандрівкою, я невдовзі заснув як убитий тут-таки, на ослоні. Вже засинаючи, почув, як дедьо сказав до вуйка:

— А ті газетки від професора я геть усі нашим гуцулам роздав...

З хлопцями-ровесниками я зійшовся зразу.

Одного разу, коли ми лошаками брикали по пасовиську, хтось раптом вигукнув:

— Хлопці, глядіть-но, наш професор іде!..

— Де? — радісно заблищали очі в хлоп'ят.

— А он з того лісу прямує...

До нас справді наближався швидким кроком невисокий кремезний чоловік з рудуватою борідкою. В одній руці він ніс свій капелюх, а в другій — козубець, вщерть наповнений суницями.

— Це він у школі дітей вчить, так? — питаю хлопців.

— Е ні,— відповідають.— Он бачиш отой будиночок з ганком? Там він живе. А сам він нетутешній, з Росії...

— А чому ви його професором називаєте?..

— Його всі так у нас називають. Мабуть, тому, що він завжди щось пише й пише...

«Це, певне, про нього вуйко дедьові говорив»,— догадався я.

Тим часом проворний чоловік наблизився до гурту.

— Здрастуйте, хлоп'ята! — весело привітався він.— А я вам гостинця несучу,— примружив очі і посміхнувся.— Пригощайтесь...

Пастушки зам'ялись, несміливо переглянулися.

— Беріть, беріть,— припрошував професор, щедро обділяючи всіх червоними ягодами.— Колись і мене почастуйте, правда? А ти чого коваєшся? — раптом помітив мене.— Еге, та це ж у вас новенький! Як тебе звати?..

— Юра...— видушив я з себе.

— Він з Гуцулії,— загомоніли пастушки.— Це син Петра Шефранюка, що на вуглярні робить.

— Знаю, знаю,— замислився на мить чоловік, неначе щось пригадуючи. Потім знову примружив око, посміхнувся.

Того вечора я довго качався на своїй лежанці та все думав про доброго професора з далекої Росії.

«Прийде дедьо, розпитаю»,— з такою думкою я й заснув.

А вранці з гір несподівано спустився вуйко Анджей. Він поманив мене до себе, зняв з полиці глечик із свіжим молоком.

— Візьми, Юро, оце молоко і віднеси до професора. Знаєш куди? От і добре. А оцей папірець заховай за пазуху і теж даси йому, як нікого чужого в хаті не буде. Чуєш?..

— Вуйку Анджей, а як цього професора звать?

— Великим чоловіком звемо, хлопче,— загадково посміхнувся вуйко.— Ну, йди вже, йди. Колись я тобі про нього розкажу...

Невдовзі я вже був у невеличкому будиночку під горою. Двері до кімнати відчинені. Я зазирнув усередину і зразу побачив професора. Він сидів біля столика в глибокому кріслі і щось швидко-швидко писав. Я несміливо переступив поріг, потоптався на місці і стиха кашлянув. Він підняв жваві очі і тепло посміхнувся.

— Юра-пастушок? — зразу впізнав мене і, прищуривши око, знову ласкаво посміхнувся.— Іди, іди ж ближче, хлопчику...

Я подав йому вуйкову записку. Він прочитав її, потер долонею крутий ясний лоб і скроні.

— Гм, гм,— хмикнув задоволено.— Добре, дуже добре. Молодець, Юра-пастушок!

Він кілька разів пройшовся по кімнаті і раптом зупинився біля мене:

— До батька на вуглярню ходиш?

— Вже двічі був.

— Дорогу знаєш?

— Еге...

— Тоді, може, й мене туди проведеш?

— Чому ні, проведу,— прошепотів я.

До лісосіки, де вуглярі артілью гасили вугілля, ми добрались, коли сонце за гори сідало. Ой і радості було! З колиби висипали назустріч гостю вуйко Анджей, дєдьо, вуглярі, тисли йому руку. Видно було, що тут його всі добре знали. Серед вуглярів я помітив худорлявого незнайомого чоловіка в окулярах і міській одежі. Він тричі поцілувався з професором, а потім довго шепотівся з ним на поляні під стрункою смерекою. Я встиг помітити, як незнайомий передав йому якийсь згорточок. І тільки пізніше я узнав, що цей чоловік вночі потайки проник через кордон Росії, щоб тут, на далекій лісосіці, зустрітися з професором. Так ось що означала вуйкова записка!..

Цей вечір назавжди вкарбувався в мою хлоп'ячу пам'ять. Ми сиділи щільним колом біля палахкотливої ватри, перед нами лежала нехитра заробітчанська вечеря, але їжі мало хто торкався. Всі слухали професора. Він говорив просто, жваво жестикулюючи. Запевняв, що незабаром простий люд порве кайдани і заживе по-новому. Без царів і царів, без панів і хлопів.

І хоч я тоді не все зрозумів з його слів, проте добре бачив, як від його мови суворішають обличчя вуглярів, як горять-палають, мов іскри у ватрі, їхні очі, як люди туляться до нього, мов діти до рідного дедика... Довго на лісовій поляні під Татрами палахкотіло вогнище, а люди слухали, і в душі у кожного наче сонце світило.

Через тиждень я знову примчав на вуглярню. Вигляд у мене був, либонь, страшний, бо вуйко, глянувши на мене, вдарився об поли руками:

— А що це з тобою, хлопче?.. На тобі ж зовсім лиця немає!..

— Про... професора нашого... жандарми забрали...— ледве вимовив і, уткнувшись у чийсь коліна, гірко заплакав.

— А ти не брешеш? — схопив мене за рукав дєдьо.

— Бігме, дедіку, правда. У Новому Таргу до арешту посадили...

— Не вберегли нашого доброго товариша, — сумно схилив голову вуйко Анджей.

— Що ж тепер діяти? — збуджено загомоніли вуглярі.

— А он що! — твердо сказав вуйко Анджей і поклав дедьові на плече свою широку мозолясту руку. — Іди, Петре, до Кракова, ти ж знаєш адресу. Еге, туди ж, куди недавно отой пакуночок від професора носив. Розповіси про нещастя. А там вже знатимуть, що робити. Тільки не гайся!..

Якось надвечір повернувся з Кракова вуйко Анджей, куди возив на продаж артільне вугілля. І хоч тоді над світом вже гуркотіла громовиця війни, він був на диво веселий і говіркий, що раніше з ним рідко траплялось. Сміючись і поблискуючи циганськими очима, вуйко Анджей розповідав дедьові, що в Кракові зараз, наче у великій корчмі при дорозі. Вулицями шведяють п'яні жовніри, на всю пельку горляють пісні, по місту нишпорять, мов голодні собаки, військові патрулі. З усього видно, що австрійський цісар і німецький кайзер заварили цю кашу надовго, але, мабуть, вони перші подавляться нею, як говорив недавно на лісосіці наш професор...

— А тобі, хлопче, з міста привіт передавали, — радісно посміхаючись, озвався за вечерею вуйко.

Я зачудовано закліпав очима.

— Ех ти, Юра-пастушок! — весело зареготав вуйко. — А нашого професора забув, га?..

— А хіба ж він?.. Хіба ж його вже звільнили?.. — Від хвилювання з рук вислизнула ложка.

— Еге, змушені були звільнити! На волі наш орел...

Старий чабан замовк, схиливши сиву голову, немов поринув у спогади. Ми теж сиділи мовчки, не наважуючись потривожити його думок, що, мабуть, витали десь в його босоногому дитинстві. І тільки згодом чорноокий підпасич Петрусь злегка торкнув старого за рукав:

— Дідусю, а ви потім ще бачились з ним? Стрічались?..

Юра немов прокинувся.

— Чи бачився, питаєш?.. Еге, один раз зустрівся, хлоп -

че. Торік. І з тих пір я щодня з ним бачусь. Ось, гляди, на серці ношу...

Він легко розстібнув киптар — і на грудях старого ва-тага золотом сяйнув орден Леніна...

Павло Тичина

ЛЕНІН ІДЕ НА ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ВЕЧІР

(У Кракові 1914 року)

«...Були на українському вечорі
на честь Шевченка.

Твій В. У.»

*(Із листа Н. К. Крупської
і В. І. Леніна
до М. О. Ульянової)*

По Кракову кроки лунають,—
то Ленін і Крупська ідуть.
Ведуть вони славу розмову
про мову, народ, його путь.

Ще березень. Вечір морозний.
Лиш жевріє зірка вгорі...
Старі й молоді пропливають;
ген сяють уряд ліхтарі...

І Леніну Крупська говорить:
— В Росії морози — це ж ад.
Невлад там народу ведеться,—
прорветься нарешті той лад.

— Там ад? — перепитує Ленін.—
Росія ж — народів тюрма.
Нема в ній добра для бездольних,
для бідних, нічого нема!

Пани присипляють Росію,
поміщики діють і цар.
Пожар їх пожре стобуремний,
недремний знесе пролетар!

К р у п с ь к а

А в Краків ідуть українці
із Східної Галичини:
вони тут роботу шукають,—
наймають їх ситі пани.

Л е н і н

Їх доля така ж і в Росії,—
та гірше із мовою там:
«Хаклам,— каже цар,— не дам школи,
ніколи, вівки не дам!»

По Кракову кроки лунають,—
то Ленін і Крупська ідуть.
Ведуть вони славу розмову
про мову, народ, його путь.

Їм польські слова долітають,
часом — українські також.
— Ну що ж, цар живого не скорить,—
говорить Ілліч,— цар є лож!

Та от... і сама-бо ти знаєш:
Шевченко — цей син бідняка —
гукав бідарів він повстати...
Співати б про нього в віках!

Так ні, заманулося чорним
у Думі дебати почать,
печать накладать на Шевченка,
злиденком його називать.

О ви, шахраї! Право націй
в Росії не вбить кулаком!

Рукою ми схопим зажерних,
мізерних Савенків і К°!

І Крупська сміється: — Міністри
всім радять без мови пожить.—
А Ленін: — Звичайно! Міністри
всі бистрі, щоб рідне убить.

Вони про українців говорять,
що Австрія їх наближа;
й ножа тнуть самі ж Україні,
по спині канчук походжа...

Так хто ж заважає Росії
за мову українську подбать,
обнять і наблизить українців —
не клинці їм в душу вбивать!

Чекай,— зупинився тут Ленін,—
на вечір Шевченка ж... сюди?
Ходімо, де вуличка вужча,
ану ще набавим ходи!

По Кракову кроки лунають,—
то Ленін і Крупська ідуть.
Ведуть вони славно розмову
про мову, народ, його путь.

А вечір згасає потроху,
лиш жевріє зірка вгорі...
Старі й молоді пропливають,
і сяють уряд ліхтарі,
осяюють путь ліхтарі...

Ярослав Шпорта

ЛЕНІН ЧИТАЄ «КОВЗАРЯ»

Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна.

В. І. Ленін

Весна прийшла в своїм убранні,
Як в різні роки і віки...
Іще мороз був на світанні,
А зараз — глянь: течуть струмки.
Вони дзвенять за темним бором,
За горизонтом неозорим,
В старих, розквашених полях
Собі торують дальній шлях,
Щоб потім вилитись у ріки
І в синє море потекти...
...Ілліч підвівсь: — Ну, що ж, вовіки
Ми не покоримось, брати!
Боротись будем, будем жити,
Бо бачим всі мету ясну,
І нас у леті не спинити,
Як не спинити цю весну!.. —
Він до вікна пройшовсь.
Легенька
Пливла хмаринка в сизу даль.
— Знов заборонено Шевченка
Для всіх народів!.. —
І печаль,
І гнів, і мужність в мудрім зорі
Засяли спалахом вогнів.
— Ми у думках своїх прозорі:

Не похитнути трударів.—
І посміхнувсь:
— Це ж добре, друзі!
У цей страшний, суворий час
Ми можем лиш радіть послужі,
Яку царат зробив для нас...
Заборонили... Що ж із того?
Україна встане у вогні! —
І віра в це у серці в нього
Бринить, як месницькі пісні.
І він, Ілліч, у ту хвилину,
Щоб передати серця жар,
Бере заношену книжину —
Старий Шевченковий «Кобзар».
І у його братерській мові
Встають у гніві і любові
Обдерті наймити в нужді,
Що не скорилися біді.
І устають в широких краю
Голодні села і міста,
Де у людських серцях без краю
Клекоче ненависть і мста.
Лежать невірницькі дороги,
Поля, степи і перелоги.
І вже дзвенить могутнє слово,
Що ці степи ще оживуть,
Як люди встануть і окови
Свого рабства розірвуть.
Лягає їм новітня путь,
У боротьбі вони зметуть
Ті, людством прокляті, палати
У петроградській сивій млі,
«А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі».

ВІРОЧЧИНА УСМІШКА

Володимир Ілліч не чув, як у кімнату увійшла Надія Костянтинівна. Схилившись над столом, він щось швидко писав.

— Чай готовий, товаришу Ульянов, — жартівливо сказала Надія Костянтинівна.

Володимир Ілліч повернув голову, відхилився від стола.

— Так, товаришу Крупська, кажете, чай готовий? Добре.

Обоє засміялися.

За сніданком Надія Костянтинівна спитала:

— А ти не забув, що сьогодні Віроччині іменини?

— Що ти! Учора одержав од неї листа. Іван Петрович передав.

Володимир Ілліч дістав з кишені невеличкий аркуш паперу й подав його Надії Костянтинівні:

— Будь ласка, почитай. Тут і до тебе звертаються.

Надія Костянтинівна розгорнула аркушик. Дитячими карлючками там було написано: «Дорогі дядю Володю та тьотю Надю! Обов'язково приходьте на мій день народження».

Вірочка — дочка Івана Петровича, партійного товариша Леніна — дівчинка не по літах серйозна. Мабуть, причиною цього було суворе й тяжке життя батьків-революціонерів. Личко бліде, сама худенька. Вірочка часто хворіла, і скільки разів бував у Івана Петровича Ленін, ніколи не бачив, щоб дівчинка усміхалася. Сяде на коліна й просить:

— Дядю Володю, розкажіть казку.

І Володимир Ілліч розказує. Спочатку Вірочка слухала казки, які Володимир Ілліч чув у дитинстві від матері. Потім згадував казки з книжок. А останнього разу довелося самому скласти...

— Сьогодні в мене гарячий деньок, — сказав Володимир Ілліч. — Будь ласка, ще скляночку.

Гарячий деньок... Після сніданку — праця над статтею. Приходили з редакції журналу, просили здати статтю на два дні раніше, ніж домовлялися. Отже, потрібно закінчити сьогодні. Потім виступ перед емігрантами, які від'їжджають у Росію. У другій половині дня збори більшовиків та меншовиків. Там теж буде гаряче. Ще й як гаряче! У Росії починається революція. Страйкують робітники, повстають селяни... Днями у швейцарських газетах повідомляли: цар видав маніфест. Більшовики бачать у маніфесті маневр царя, меншовики ж — справжню свободу.

— Отже, увечері відвідаємо іменинницю. Подарунок завеземо, — Володимир Ілліч повернувся до свого робочого стола.

Власник магазину іграшок Моріс був приємно здивований. Сам пан Ленін зайшов у магазин і просив підібрати гарну, цікаву іграшку. Так і сказав — цікаву.

Моріс знав Леніна. Знав, якою повагою користується Володимир Ілліч серед емігрантів-революціонерів і мешканців швейцарської столиці.

Ідей більшовиків Моріс, певна річ, не поділяв. «Мое є моє, — думав він. — Кожна іграшка повинна перш за все давати прибуток».

Провівши Володимира Ілліча до дверей магазину, Моріс покликав продавців, щоб разом подумати, яку іграшку запропонувати. І хоч господар добре знав, що в нього на полицях, він все одно наказав кожному робітникові зробити невеличкий звіт.

— Ляльки... Пташки... Рибки... — повідомляли продавці.

«Все не те», — думав Моріс. Коли ж сказали, що прибула партія гармат, господар зрадів: ось вона, та цяцька, що сподобається Леніну! Він же революціонер, а революціонери люблять зброю. Тільки для кого цяцька — для хлопчика чи для дівчинки? Про це Моріс забув спитати.

«Та однаково, — махнув рукою господар. — Ця іграшка втішить і хлопчика, й дівчинку».

Сам вибрав гармату. Невеличку, пофарбовану в чорний колір. Потягнеш за мутузочок — бах! Гарна цяцька. І голвне — новинка. Ні в кого ще немає таких.

Моріс поставив цяцьку на столі в кабінеті й занурився у свої звичайні гендлярські справи.

Надвечір у магазин зайшли Володимир Ілліч і Надія Костянтинівна. Господар заметушився:

— Будь ласка, проходите. О, цяцькою будете задоволені. Одну хвилинку.

Він зник за дверима й миттю повернувся.

— Ось... — Моріс поставив перед Володимиром Іллічем і Надією Костянтинівною картонну коробку.

Ленін обережно відкрив коробку, і на обличчі його з'явилася гірка усмішка.

— Матінко моя, для дітей гармати! Ні, ти тільки подумай, Надю! — звернувся він до Надії Костянтинівни. — Змалечку привчають дітей до цього. Треба, щоб і дорослі назавжди облишили такі цяцьки. Так, так, назавжди!

— Але... — хотів щось сказати господар магазину.

— Ні, ні, пане Моріс. Іграшки треба робити такі, щоб вони радість приносили дітям, усмішку викликали...

Разом з Надією Костянтинівною Володимир Ілліч почав розглядати різні ляльки, пташечок та звірят, що висіли на ниточках, стояли й лежали на полицках.

І раптом господар помітив, як посвітлішало обличчя Володимира Ілліча. Усміхнулася і Надія Костянтинівна. Моріс глянув у той бік, куди дивилися Ленін і Крупська. У самісінькому кутку з-за олов'яних солдатиків виглядала мордочка плюшевого собачки. Одне вухо опущене, друге підняте. Ніби собачка до чогось прислухається, чимось здивований. Здавалося, ще хвилинка, навіть не хвилинка — мить, і він загавкає.

— Ось і знайшли, що шукали! — весело промовив Володимир Ілліч.

На вулиці дув холодний осінній вітер. Володимир Ілліч дістав з кишені годинника, подивився на циферблат.

— Запізнюємося,— заклопотано сказав Ілліч.— Ходімо швидше, Надю.

І вони квапливо попростували на околицю Женеви, де мешкало багато російських революціонерів-емігрантів.

При кожному стукові у двері Вірочка сплигувала з ліжка й бігла до матері на кухню.

— Дядя Володя прийшов? — питала вона.

— Та ні, донечко,— відповідала мати.— Дядя Володя зараз працює. Він прийде увечері.

— Так довго ще чекати...— сумно говорила дівчинка і йшла у свою кімнатку.

Але тільки-но чувся стукіт у двері, знову бігла до матері.

— Я ж тобі, донечко, казала: дядя Володя прийде увечері.

— Знаю, мамочко. А я все думаю, може, він.

Мати ніжно гладила біляві коси дівчинки, тулила до себе і цілувала.

— А тепер іди. Мені треба ще дещо зробити.

Гості почали збиратися надвечір.

Вірочка в білій сукенці, з червоною стрічкою в косах зустрічала всіх біля порога. Гості вітали дівчинку, бажали їй здоров'я, щастя.

Прийшли Володимир Ілліч з Надією Костянтинівною. Не встигли вони увійти до кімнати, як Вірочка вже була на руках у Леніна.

— О, яка ти вже велика! — весело говорив Володимир Ілліч.— Ось тримай...

Узяла Вірочка подарунок і побігла до матері.

— Мамочко, глянь, глянь, який гарний собачка. Гав-гав!..

Увечь вечір Вірочка не розлучалася з собачкою. Так і заснула з ним на руках. І навіть уві сні на личковій дівчинки блукала усмішка.

СЛОВО ПРО МАТІР

Поєма

Пам'яті

Марії Олександрівни Ульянової

МАМА!

НАЙДОРОЖЧЕ СЛОВО В СВІТІ!

ДЕ Б НЕ БУВ ТИ, ЩО Б ТИ НЕ РОБИВ, НАЗАВЖДИ
ВОНА ТВИЙ ШЛЯХ ОСВІТИТЬ НІЖНИМ СЕРЦЕМ,
ВІДДАНИМ ТОБІ.

В ДНІ ВАЖКІ І В ДНІ, НА ЩАСТЯ ЩЕДРІ, НЕ ЗАБУДЬ:
ВОНА ЗАВЖДИ — В ТОБІ. ТОЖ ЖИВИ, ЯК МАМА,
ЩИРО Й ЧЕСНО, І, ЯК МАМА, СВІТ ОЦЕЙ ЛЮБИ.

1

Ще сонно диха
тихий сад,
ще сплять навколо квіти,
ще не прокинулась роса
в бузковому суцвіті.

Спить чоловік.
І діти сплять
у затишних кімнатах.
Та вийшла вже
у срібний сад
срібноволоса мати.

Вона стежиною іде,
і яблуні гілками
вітають радо
світлий день,
і ніжне сонце,
й маму.

На гілці
ранок загойдавсь —
такий травнево-свіжий!

— Уже моїм вставати час! —
всміхнулась мама ніжно,
зайшла у дім —

і за рояль,
ледь клавіші торкає.
І вже мелодія легка
пульсує під руками.
За мить —
бринить,

сміється дім
од голосів дитячих.
Як гарно мамі
в домі цім,
коли ніхто не плаче!

Ростуть,
мов квіти навесні,
її щасливі діти,
хоч наче вчора ще вони
лиш вчилися ходити...

Аж ось
поволі відгорів
прозорий день травневий,
і з дальніх
волзьких берегів
ліг вечір на дерева.

Стихають сміх і голоси.
Нарешті діти в ліжках,
і мама
з свічкою в руці
усіх обходить нишком.

Володі й Олі
подушки
поправить,

Миті й Мані
всміхнеться щедро —
від душі,
постоїть коло Ані,
і перед сном,
в останню мить,
як стане коло Саші,
раптово
думка пролетить:
«Яке ж майбутнє ваше?..»

Загасне свічка у руках,
і прошепоче мама:
— Нехай
ніщо вас
не ляка,
допоки мама —
з вами!

БОЛЯЧЕ ДІТЯМ — БОЛЯЧЕ Й МАМІ,
ТІЛЬКИ — УТРИЧІ, А НЕ ТАК САМО!
КОЖНА СТЕЖИНА, КОЖНА ДОРОГА,
ЩО ПРОСТЯГЛАСЯ В СВІТ ОД ПОРОГА,
БУДЕ ДОРОГОЮ Й НАШОЇ МАМИ,
ТОЖ ПОСТАРАЙМОСЯ ЙТИ ТІЛЬКИ ПРЯМО.
А ЗУПИНИТИ ХТОСЬ НАС ЗАХОЧЕ —
КРАЩЕ ЗАГИНУТИ, ТІЛЬКИ НЕ ЗБОЧИТЬ!
АДЖЕ ДЛЯ МАМИ РІДНА ДИТИНА
ЧЕСНОЮ Й ЩИРОЮ БУТИ ПОВИННА.

2

Біда не ходить
одинокю:
прийшла біда —
на іншу жди...

Ці два —
такі жахливі! —
роки

у пам'ять
ляжуть назавжди!

Суворий січень
гнав завії.
Колючий вітер
хмари пас.
І сльози
на тремтливих віях
од вітру
замерзали враз.

Важка труна
пливла Сибірськом.
День
схожий був
на глупу ніч.
І відчай
в серці мами бився,
неначе у жаскому сні.
Ось мерзла грудка
глухо в яму
упала...

Друга.
Третя.
Ще...

Тепер
сама
зосталась мама.
А з нею — діти
й серця щем...

О, діти, діти!
Мов дорослі...
Вам горе
віку додало.

Посивіло б її волосся,
коли б то сивим не було.

Прийшли додому.
Вдома — тиша,
та не робоча,
а німа.

Як важко
всім у грудях тисне:
його нема...

Нема?..

Нема!..

Не стало
тата й чоловіка.
Не стало вчителя.

Ну як
до тиші оцієї
звикнуть?!

Скажіть!

Порадьте!..

Ні, ніяк...

Минали дні.
Не йшли — летіли.
Поволі
тихнув мамин біль.

Поволі
прибували сили:
роботи ж —
набагато більш!

Аж ось
і березень надходить.
Скоріш би вже весна,
а там!..

І раптом
в дім влетів Володя:

— Ти тільки не хвилюйся, мам!
У Петербурзі...

Аня й Саша...

Арештували вчора їх! —

Схопилась мама:

— Що ти кажеш?!

— Хотіли вбити царя...—

І стих...

І от по вулицях холодних,
по Петербургу мама йде.
Малих лишила на Володю,
бо знала:

він не підведе.

Ось —

Петропавловська фортеця.

Там — Саша...

Мама, наче в сні,

брече,

й погойдується стежка

і вибивається з-під ніг.

О, скільки кабінетів чорних
царевих служок записних
вона пройшла!

Та мами горе

ніяк не вплинуло на них.

Не стало більше в серці віри,
що душі є у них,—

нема!..

Був тільки суд.

Жандарми.

Вирок.

І от — побачення.

Тюрма...

Нарешті клацнув ключ,

і чинно

зайшов жандарм,

найнижчий чин,
а з ним...
Гарячими очима
на маму глянув Саша.
Син!..

Обличчя
зблідло надзвичайно.
Впав на коліна
й проказав:
— Пробач, матусю!
— Пробачаю...—
І збігла по щоці сльоза.

Схопилась
за холодні стіни,
аби не впасти,
й додала
губами лиш:
— Мужайся, сину! —
і геть, знесилена, пішла...

І знову
у Симбірську мати.
Ти, доле,
маму збережи!
Це скільки ж сили
треба мати,
щоб не скоритися,
а жить...

Та Саша ж мріяв
про свободу!..
І вкотре
в грудях пульсом б'ють
слова вже старшого —
Володі:
— Ми
оберемо
іншу путь!..

ХТО СКАЖЕ, ПІДКАЖЕ, ЩО МОЖНА ЗРОБИТИ,
ЩОБ МАМИНЕ ГОРЕ НА ВСІХ РОЗДІЛИТИ?
НА МЕНЕ, НА ТЕБЕ, НА НЬОГО — НА КОЖНОГО...
СКАЖІТЬ, ПІДКАЖІТЬ — ТА НЕВЖЕ Ж
ТАК НЕ МОЖНА?!
Я ВЗЯВ БИ ДЛЯ СЕБЕ НАИГІРШЕ,
НАЙВАЖЧЕ, АБИ ТІЛЬКИ ЗНАТИ,
ЩО МАМА НЕ ПЛАЧЕ, БО ВІРЮ: НІХТО
НЕ ВІДМОВИТЬСЯ В СВІТІ ІЗ МАМОЮ БІДИ
ЇЇ РОЗДІЛИТИ, ЩОБ РАДІСТЮ ПОВНИЛИСЬ
МАМИНІ ДНІ, ЩОБ ГЕТЬ ОДЛЕТІЛИ
ТРИВОГИ СУМНІ!

3

Зимнім небом Казані
плинуть хмари важкі.
Сірий ранок встає
із-за Волги-ріки.

Місто важко заснуло.
Тільки мама не спить:
у будинку Ульянових
тьмяно лампа горить.
Арештовано сина.

Студента.

Володю!

Стогне грудень за вікнами,
злий і холодний.
Сніг скажено зривається
з чорного неба...

Та казала ж учора,
благала:
— Не треба! —
Бо гірке відчуття
закрадалося в душу.

— Мамо, —
тихо у відповідь, —
люба, я мушу...

Що тут скажеш йому!
Він дорослий —
він знає...
— Що ж, як треба — іди,
я тебе відпускаю...

Син припав до щоки,
вдячно мовив:
— Спасибі! —
Тільки двері вхідні
прорипіли за сином...

А тепер —
арештовано сина:
з Казані
висилають його у село
на заслання.

Мама —
знов на ногах.
Знов од ранку й до ночі
пише всюди прохання,
за сина клопоче.
І нарешті —
ну й радість! —
де й поділася втома:
дозволяють Володі
вернутись додому!..

Час минав.
І щоб трохи
позбутись тривоги,
до Самари Ульянови
вирушають в дорогу.

У Самарі
їм гарно і затишно жити.
Маня й Митя —
вже учні.
Ростуть її діти!
Ну, а старший —
з книжками
дні проводить і ночі:
він в столицю,
на іспити,
їхати хоче.

А невдовзі
Володя поїхав,
і мама
зі столиці чекає вістей —
телеграми.

Мама певна:
складе він усе
на «відмінно»,
та хвилюється мама,
як всі мами,
за сина.

Раптом —
стукіт у двері.
Поштар.
Телеграма!
Несміливо бере її
радісна мама.
Розгорнула.
Читає:
«Захворіла Оля...»
Ну за що так до неї
безжалісна доля?!

Вже за мить —
у дорозі.

В Петербург!
До лікарні!
Там дочка в небезпеці.
Скоріше!..

Та марно.
Вже
не встигнути мамі —
померла дочка.
І безсило
повисла
матусі рука...

О, як важко іти
по дорозі на цвинтар
за дочкою,
стискаючи
жалібні квіти!

Б'ють у скроні
думки:
«Знов
остання дорога...
Не пускати від себе
нікого-нікого!
Зачинитися в домі,
подалі сховатись,
всіх дітей,
що zostались,
коло себе зібрати,
обійняти усіх,
скільки сил —
обхопити,
бо без мене,
без мами,
не витримують діти!..»

КОЛИ Б ХТО В СВІТІ МІГ ПІДРАХУВАТИ ВСІ
СЛЬОЗИ МАТЕРИНСЬКІ НА ЗЕМЛІ!
КОЛИ Б ХТО ВІЛЬ, ЩО ЗНАЛА КОЖНА МАТІР,
РОЗКЛАСТИ МІГ НА ЧАСТОЧКИ МАЛІ, НАПЕВНЕ,
ВСІМ УДОСТАЛЬ БИ ДІСТАЛОСЬ — АБИ Ж ТО
КОЖЕН ВИТРИМАТИ ЗМІГ!..
ШАНУЙМО Ж НАШИХ МАТЕРІВ НА СТАРИСТЬ
ТАК САМО, ЯК В ДИТИНСТВІ ВІРИМ В НИХ!
НЕ ЗАБУВАЙМО: АДЖЕ Й НАШІ БОЛІ
ПРИЙМАЮТЬ МАТЕРІ В СВОЇ СЕРЦЯ, АБИ
У НАС БУЛА ЩАСЛИВА ДОЛЯ ОД САМОГО
ПОЧАТКУ Й ДО КІНЦЯ...

4

Страшно жити,
як вмирають діти!
Жаль старих,
а тут не жаль —
а жах...
І надовго
 все навколо в світі
сірим стало
в маминих очах.

Та життя ішло,
 а не стояло.

Підросли діти,
 й ради них
мама
біль і тугу заховала
в серці
у найглибшій глибині.

Діти — поруч,
 як вона й хотіла.
Та чому неспокій на душі?
Ось Володя
 набирає силу,

тільки де ж їй
простір тут даси?!

Затишно в Самарі,
але й душно.

Петербург!

Він там давно в думках...

Розуміє мама все

і скрушно,

важко так

зітхає по ночах.

Якось він

зайшов до неї:

— Мамо! —

і припав

до теплих рук її.

А вона зітхнула,

стала прямо

і сказала:

— Розумію.

Їдь!

Ти у мене

вже дорослий,

сину.

Ні, не треба!

Знаю, не кажи...

Ну, а я?

Я — до Москви

з малими...

Тільки ж ти

себе побережи.

Бережи і пам'ятай:

з тобою

мама — поруч,

як завжди була! —

І, зітхнувши,

трепетно рукою

сиве пасмо відвела
з чола...

Знов — дорога.
Вже для мами вкотре!
Ну а скільки
буде ще доріг!

Скільки буде
у дорозі кожній
мамі
невимовних бід і лих...

Кілька років тихих
промайнуло
швидкоплинно,
ніби птах стрімкий.
Та невдовзі
знов
гірке минуле
зазирнуло горем у шибки.

Прилетіла з Петербурга
звістка:

«Сина арештовано!..»

І вже

мама мчить
у Петербург неблизький —
синові любов свою везе.

Більше року —
книги, передачі
і шифровки від товаришів
носить мама у тюрму,
неначе

в неї стало —
вкотре! —
більше сил.

А невдовзі —
знову суд і вирок:

на заслання,
в Шушенське,
в Сибір!..

Але мама
досі ще не вірить,
що надовго бути їй
самій.

Знову
йде вона
у департамент,
та директор,
царський блюдолиз,
навіть не схотів
послухать маму,
тільки буркнув,
наче каркнув,
в ніс:
— Можете пишатися
дітками!

Одного повісили,
та ще
плаче зашморг
і за другим! —

Мама
лиш нервово
повела плечем,
мовчки підвелась,
струнка і сива,
поглядом
жандарма обпекла
і сказала,
горда і красива:
— Я пишаюсь ними! —
І пішла...

В горі
додавали мамі сили

з Шушенського
 синові листи:
«Здрастуй,
 люба мамо!
Рідна, мила!
В мене —
 все гаразд.
А як там ти?..»

Та нічого.
Нібито —
 нічого.
Тільки стало
 значно більше літ.
Все частіше
 біль проймає ноги.
Все густіше
 серце їй болить.

Та про це
вона
 йому не пише —
у собі
тамує
 власний біль.
«Все чудово!
 Жду!
 Вертай скоріше!» —
пише мама
 синові
 в Сибір.

НІ З ЧИМ НЕ ЗРІВНЯТИ МАМИНУ ПОСМІШКУ —
СТІЛЬКИ ВОНА НАМ ДАРУЄ ТЕПЛА!
ТАК ОДЧАЙДУШНО ЩОРАЗ МЕНІ ХОЧЕТЬСЯ,
ЩОБ НЕ ЗНИКАЛА ВОНА, А ЖИЛА, ЩОБ
ОСВІТИЛИСЯ МАМИНІ ОЧІ І ОСВЯТИЛИ ДЛЯ
МЕНЕ ВСІ ДНІ. РОКИ ЖИТТЯ Я ОДДАВ ВИ
ОХОЧЕ — ТІЛЬКИ Б ВСМІХАЛАСЯ МАМА МЕНІ!..
ХАЙ ЖЕ НЕ ТЪМАРЯТЬ ЇХ ГОРЕ ТА МУКИ,
ПОСМІШКИ НАШИХ ЯСНИХ МАТЕРІВ: АДЖЕ
У НИХ — НАША СИЛА, І МУЖНІСТЬ,
І САМОВІДАНІСТЬ НАШИХ ГОРІНЬ.

5

А в Києві новорічному
ялинка цвітуть навколо!
Лапатий сніжок
так ніжно,
так легко
лице поколює.

Як гарно
іти Хрещатиком
і стрічним усім радіти!
Найкраще у світі свято —
як поруч з тобою
діти.

От тільки нема Володі.
В Швейцарії він.
Далеко...
Та що сумувать сьогодні!
Його ж там не жде
небезпека!..
Всміхається мама,
сяє,
— Ну, й гарною ж
буде ялина! —

Вона вже чека на маму
удома.
Ще й лист од сина!..

Минув новорічний вечір —
щасливий,
поміж найрідніших.
Що ж рік цей
несе для неї?
Гадала:
нарешті — тишу.

Та вже серед ночі,
першого,
у домі
з'явились жандарми.
Яке там «з'явились»!
Вдерлися!

Усе перерили.
Марно!..

Спокійно дивилась
мама,
бо знала:
листи Володі
заховано так старанно,
що їх відшукати —
годі!..

— Ви підете
разом з нами! —
дочкам
наказав банькатий.
І стислося
серце мамине,
і ноги
зрадили
матір...

Арешти.

Арешти!

Арешти!..

Нема їм кінця і краю.

Скільки ж можна,

нарешті,

мамине серце

краяти?!

Їй скоро вже —

сім десятків.

Аби в самоті

не вмерти...

Просила —

вже вкотре! —

мати

звільнити дітей.

Та де там!..

І місяць

старенька ходить

по тюрмах,

сумна і тиха...

Ласкаві листи

Володі —

єдина

для неї

втіха.

НАЙКРАЩІ ДНІ ДЛЯ НАШИХ МАТЕРІВ —
ЦЕ ДНІ, КОЛИ ЩАСЛИВІ ЇХНІ ДІТИ. ВІД
НАС ЗАЛЕЖИТЬ, СКІЛЬКИ ДНІВ ТАКИХ
МИ МОЖЕМО ДЛЯ МАТЕРІ ЗРОБИТИ.
ДАРУИМО Ж РАДІСТЬ НАШИМ МАТЕРЯМ, ВО
ЇМ ТУРВОТ І ГОРЯ ВИСТАЧАЄ...

Я ПО СОБІ ДАВНО ВЖЕ ЗНАЮ САМ,
ЯК ЧАСТО МАМУ СТОМЛЮЮТЬ ПЕЧАЛІ ЗА ВСЕ,
ЩО ТИ ЗРОБИВ ЧИ НЕ ЗРОБИВ, І ЗНАЮ Я,
ЯКА ВОНА ЩАСЛИВА, КОЛИ ВИСОКУ ГОРДІСТЬ
У СОБІ НЕСЕ ВОНА ЗА ЧЕСНУ ДОЛЮ СИНА!..

6

Дерева в Стокгольмі
палають осінньо.
Така дивина,
що ні з чим
не зрівняти!..
Неначе на крилах,
до рідного сина
летіла лебідкою в Швецію
мати.

Іще з пароплава впізнала:
«Мій любий!
Володю, синочку!
Як схуд, бідолашний...»
І враз затремтіли —
од радості! —
губи,
і сльози в очах забриніли —
од щастя!

Нарешті діждалась —
побачила сина!
Бо хто ж його знає,
чи ще доведеться...

Дістала матуся
біленьку хустину,
сльозину змахнула —
і стислося серце...

На берег зійшла вона.
— Люба! Матусю! —
Володя
до мами припав,
як в дитинстві.

— Синочку! Володечко!
Дай подивлюся,
який ти! —
промовила мама й притихла,
а згодом:
— Що ж, бачу:
ти свіжий, бадьорий.
Все добре у тебе?

— Матусю, чудово!
Живу наче в казці —
весь час у роботі.
От тільки...
страшенно скучав за тобою!
А ти ж як, матусю?

— Та й я пречудово! —
У посмішці
мамині очі розквітли.
Не стане ж вона
нарікати на здоров'я —
нехай зайвий раз
не хвилюються діти.

Та й що там здоров'я!
Про що говорити!
Всі болі
сховалися
в серці на денці,

бо поруч — Володя,
ласкавий, привітний,
і разом їм бути
не день —
цілих десять!..

Біжать,
не спиняються
дні вересневі,
такі добродарчі,
такі урочисті!
Розмови з Володею,
парки, музеї,
мандрівки
по затишних вуличках
міста.

А вчора
на зборах
у клубі робочих
послухала мама Володю
уперше.
І всі його фрази
звучали пророчо,
і пристрасна віра
бриніла у серці!

Підбіг після виступу:
— Все розумієш? —
Сказала:
— Все-все,
до останнього слова.

От тільки...
ти зовсім
себе не жалієш:
говориш і збуджено,
й надто нервово...

— Інакше не вмію! —
розводить руками
і посмішку
 нишком ховає у вуса.
Ну що ви тут скажете!
Мама — це мама!
Хвилюється завжди
за сина
 матуся...

Та ось
і прощання прийшло
 невблаганне.
А так же ж не хочеться
 сина лишати!

«Напевне,
ця зустріч для мене —
 остання...» —
із боєм одчаю
 подумала мати,
і, щоб не помітив,
 сльозину змахнула,
і пальцями в поручень
 дужче вп'ялася,
бо палуба
 раптом
 підступно
 гойднулась
і берег
 поволі
 почав
 оддалятись...

На ньому — Володя,
 печаллю закутий.
Рукою змахнути
 від горя —
 несила...

Не зміг він зайти
до матері в каюту:
приписано цей пароплав
до Росії,
тож тільки
ступив би на палубу —
тут же
його під арешт узяли б
неодмінно...
Пливе пароплав.
І захльостує туга
Володю —
за мамою,
маму —
за сином...

МОЖНА У СВІТІ ЧИМАЛО ЗРОБИТИ:
ПЕРЕТВОРИТИ ЗИМУ НА ЛІТО, МОЖНА
ПІЗНАТИ ВСЕ ТАЄМНИЧЕ ТА ПІДКОРИТИ
ДАЛЕЧ КОСМІЧНУ, МОЖНА ХАРАКТЕР СВІЙ
ПОДОЛАТИ, ШТУРМОМ ВЕРШИНИ НАУКИ УЗЯТИ,
МОЖНА ПРОЙТИ КРІЗЬ ПУСТЕЛІ ТА ХАЩІ...
ТІЛЬКИ БЕЗ МАМИ — НЕ МОЖНА НІЗАЦО:
ВСЕ НАЙДОРОЖЧЕ, ЩО Є ТІЛЬКИ З НАМИ,—
ВСЕ ПОЧИНАЄТЬСЯ З НАШОЇ МАМИ!

7

Міста, міста...
Москва.
Симбірськ.
Саратов.
Самара.
Нижній Новгород.
Казань...
Усю Росію виходила мати,
їй випало доріг —
і не сказати!

Вона
їх не за атласом
 вивчала —
за долями
усіх дітей своїх,
бо раз у раз
 дороги вистеляла
любов'ю материнською
 для них.

Життя давило
 тягарем урочим.
А скільки днів
 скидалися
 на ніч!..
Але майбутнє
 близилось пророчо,
і мама з дітьми
 йшла йому навстріч!

Та сил забракло...
Стільки ж пережито!
Здоров'я
відмовляти почало.
Та й ноги теж...
Їх в кров,
 напевне,
 збито
дорогами,
 що змірять довелось.

І втома зла,
багаторічна втома
на неї
навалилась без жалю...

Вона вже більше
не виходить з дому.

Лежить у ліжку.
Молодість свою,
своїх дітей
пригадає щоначі,
бо їй тепер
не спиться по ночах.
Поплакати б!
Та виплакала очі...
Та й нащо їй
ота гірка печаль?!

Адже вона зробила —
що зуміла:
на ноги
всіх дітей своїх
звела,
а отже —
прожила життя
щасливо,
пречисто і пречесно
прожила!

Ну що ж...
Тоді —
як кажуть у народі —
спокійно
можна йти уже
туди...

Всміхнулась
фотографії Володі
і, радісна, заснула.
Назавжди...

Не стало мами.
Та для всіх лишився
її життя
немеркнучий огонь.

Годині о сьомій вечора ми зібралися біля приміщення Петроградського комітету і, розгорнувши червоний прапор, рушили до Фінляндського вокзалу. Чим ближче підходили ми до вокзалу, тим більше зустрічали робітників. Вони також ішли зустрічати Леніна.

Народу ставало все більше. Чітким кроком йшли армійські підрозділи. Гриміли оркестри, лунали революційні пісні.

Біля Фінляндського вокзалу вся площа і всі навколишні вулиці були заповнені тисячами робітників і солдатів. Вони прийшли вітати Леніна, а коли треба, то й захищати його від ворогів революції.

Під'їхали потужні броньовики. Почало сутеніти. До прибуття поїзда залишалось зовсім мало. В цей час на набережній з'явилися колони кронштадтських матросів при повному озброєнні.

Одержавши звістку, що до Петрограда прибуває Ленін, моряки пробили сигнал «бойової тривоги», і за кілька хвилин зібрались всі матроси Кронштадта. Вони негайно організували загони для почесної варти на Фінляндському вокзалі і для охорони Володимира Ілліча.

Фінська затока ще не звільнилася від криги, і матроси вирядили своїх представників на криголамі. Вони мали наказ прибути на вокзал вчасно, не запізнитись. Часу лишалось обмаль. Криголам під усіма парами йшов до Петрограда. Потім кронштадтці пересіли на швидкохідні катери. Біля Литейного моста катери пришвартувалися.

Кронштадтці прийшли на вокзал і стали на почесну варту. До прибуття поїзда залишалось 20 хвилин.

— Передайте Володимирі Іллічу,— звернувся до мене один з моряків,— що матроси просять товариша Леніна сказати їм кілька слів.

Останні хвилини чекання тривали довго. І ось нарешті в туманній далечині заблимали вогні паровоза. Змійкою майнув на повороті освітлений поїзд. Ближче, ближче...

Всі кинулись до вагонів. З п'ятого від паровоза вагона вийшов Володимир Ілліч, за ним Надія Костянтинівна, ще й ще товариші.

— Струн-ко! — пролунала команда для почесної варти, військових частин, озброєних робітничих загонів на вокзалі, на площі...

Оркестри заграли «зустріч», і війська взяли «на караул».

Миттю затихли голоси, лише оркестри продовжували грати. І раптом натовп одразу сколихнувся, і гримнуло таке могутнє, таке сердечне «ура», якого я ніколи не чув...

Володимир Ілліч радісно привітався до нас і рушив було вперед своїм швидким кроком, але в цей час знову гримнуло «ура». Володимир Ілліч зупинився і, трохи розгубившись, запитав:

— Що це?

— Це революційні війська і робітники вітають вас, — відповів йому хтось.

Схвильований, ішов Володимир Ілліч вздовж фронту почесної варти. Ми підійшли до матросів. Я сказав Іллічу, що матроси хочуть послухати його. Володимир Ілліч зупинився і зі словами вітання звернувся до матросів.

Коли Володимир Ілліч вийшов до під'їзду вокзалу, знову гримнуло «ура». Звуки оркестру, революційні пісні, вітальні вигуки — все злилося в могутній рокіт, величний, як рокіт океанської хвилі.

Промені прожекторів ковзнули по небу. Це неспокійне, рухливе, тремтяче світло створювало якийсь особливо святковий настрій.

Володимир Ілліч піднявся на броньовик. Стриманий гомін прокотився площею, і якимось в одну мить тисячний натовп замовк. Настала тиша.

Володимир Ілліч помовчав кілька секунд і почав говорити.

Після довгих років вигнання це була його перша промова перед народом. Він закликав робітників, солдатів і матросів до боротьби за владу.

Він закінчив промову словами:

— Хай живе соціалістична революція!

З ЛЕНІНИМ В АВТОМОБІЛІ

Був червень 1917 року. Ось уже три місяці, як скинули царя. Робітники, солдати, матроси боролись проти буржуїв, за Радянську владу. Скрізь — на вулицях, на площах Петрограда — відбувалися збори, мітинги; часто вони закінчувалися стріляниною. Але ми, дітлахи, не боялись: бо ж так гучно робилася хороша справа — революція.

Ми вже знали, що наші тато й мама — революціонери-більшовики, та ще й ленінці. Разом з Леніним міцно стоять за робітничу справу, борються за народне щастя.

І в себе вдома ми часто гралися у повстання, псуючи меблі. Маму лякав наш крик і галас на «барикадах», і вона погрожувала, що поскаржиться батькові. Ми затихали. Тато в нас був суворий. Ми його любили, але й побоювались.

Якось тато приїхав додому на автомобілі. Ми аж застрибали: давно обіцяв покатати. Нарешті! Але тато сказав, що зараз ніколи. Він поспішає: Ленін наказав йому швидше заїхати за ним на квартиру, щоб разом поїхати в палац Кшесинської.

Ми з сестричкою знітилися. Якщо тато суворий, то який же Ленін, коли навіть наш тато так його слухається? І всі буржуї бояться.

Нам здавалося, що Ленін ще вищий за нашого батька і голос у нього гучніший. Страшно бути з ним поруч. Нам уже перехотілося кататися. Але тут мама сказала, що їй також потрібно терміново їхати на роботу, в комітет, а дітей нема на кого залишити.

Швидко одягнула нас, і ми вирушили.

Їхати на автомобілі було надзвичайно приємно. На вулицях повно людей. Усі кудись поспішають. А ми всіх обганяємо. І не лише піших, але й тих, що на візниках мчать і в трамваях трясуться. Автомобілі швидші за всіх. Їдемо, милуємося прапорами, плакатами.

А самі все думаємо: як же подивиться на нас Ленін? Чого це діти в автомобіль позалазили? Чи нема їм що

робити? Катаються просто так, коли всі люди революцію роблять.

Під'їхали до будинку, де жив Ленін, а його там немає. Сказали, що не дочекався машини і пішов. Помчали далі: може, ще наздоженемо по дорозі.

Їдемо, поспішаємо. І раптом тато зупиняє машину, побачивши якогось знайомого чоловіка біля газетного кіоска. Невисокий на зріст, у кепці. З кишені піджака газети стирчать. Нам треба швидше Леніна наздоганяти, а тато затримується, щоб посадити знайомого в автомобіль.

Знайомий задоволений, кивнув мамі, усміхається, сівши поруч з нами, і каже:

— Здрастуйте. Як вас звати, дітки?

І, не почувши тихої відповіді, попросив:

— Голосніше! Та ви не бійтеся, я вас не з'їм. І м'ячика не відберу,— сказав він, угледівши в руках у сестри м'яч. І засміявся.

І ми засміялися. Погляд у нього був веселий.

— А ось побавитись не відмовлюсь.

І вони з моєю сестричкою почали кидати й ловити м'яча. І так ловко, що жодного разу не впустили, поки їхали.

Не помітили, як і до будинку ЦК партії доїхали. Тут ми всі вийшли, а автомобіль у інших справах поїхав. Тато одразу — в одні двері, мама — в інші. Пішов і знайомий. Але, побачивши, що ми залишилися на тротуарі, повернувся.

— А ви не боїтесь самі на вулиці?

— Ні, ми звикли.

— І часто вас отак залишають батьки? Самих, без няньки?

— А в нас няньки немає. Вона поїхала в село. Теж революцію робити!

— Дуже добре. А все ж таки дітей самих залишати не слід... Почекайте отут, я їх зараз закличу до порядку, ваших батьків!

І, наказавши нам нікуди не тікати, швидко пройшов повз вартових у будинок ЦК.

Раптом виходить мама із засмученим обличчям.

— Що ж це ви Леніну на мене наскаржилися?! —

вигукнула вона схвильовано.— Нічого ж з вами не сталося. Не нудьгуйте, не плачете.

І тут ми як заревіли!

Мама ніяк угамувати не могла, не розуміючи, в чім справа. А нам було дуже досадно, що ми не впізнали Леніна, не натіпились вволю катанням в автомобілі з найбільшим вождем революції! Бавилися з ним, ніби із звичайним знайомим.

Але потім ми заспокоїлися, дізнавшись, що таких випадків було немало і в інших наших ровесників.

Ось, наприклад, що трапилось з Робкою Поговським. Він разом з батьками повертався на початку революції з Швейцарії у Росію. У тому ж вагоні їхав і Ленін. Якось Робка почав дуже вередувати. Володимир Ілліч, який стояв біля вікна, вирішив його розважити. Взяв на руки і дав йому свій кишеньковий годинник. А Робка, не довго думаючи, розгойдав його за ланцюжок і — раз у віконце. Його мама тільки руками сплеснула:

— Ой, що ж ти накоїв, поганий хлопчисько!.. Ось я тобі!

І хотіла його відшльопати. Та Ленін зупинив її:

— Пробачте, я сам винний. Повинен був пам'ятати, що на руках у мене вередливий бешкетник, а годинник зовсім не іграшка.

Тоді Робка зрадів, що йому не всипали. А коли порозумнішав, дуже переживав: соромно йому було, що зганьбив себе перед самим Леніним такою дурною витівкою.

Ми йому співчували і втішали, що не все ще втрачено: він ще може довести Іллічу, що він хороша людина, ділами всього свого життя.

Павло Макрушенко

ПАМ'ЯТНИЙ ДУБ

Над Петроградом стояли білі ночі. Ще не встигне сонце піти на спочинок, як на сході вже рожевіє, світає. Люди в білі ночі не запалюють у житлах світла.

Ось такої липневої ночі 1917 року, ховаючись від Тим-

часового буржуазного уряду, Володимир Ілліч змушений був залишити місто. Буржуазний уряд хотів арештувати Леніна і посадити до в'язниці.

З великими труднощами пощастило провести Ілліча до вокзалу. Але й на вокзалі блукали шпиги та юнкери, які розшукували Леніна. Тому, хто покаже, де переховується вождь пролетарської революції, буржуазний уряд обіцяв велику винагороду — 200 тисяч карбованців золотом!

На станцію Розлив Володимир Ілліч приїхав удосвіта.

Над озером починало дніти. Глухо пугукали в лісі пугачі, тривожно скрикували на болотах журавлі й дивовижні птахи, що їх називали в народі «водяними бугаями». Тишу озера порушували каченята крижнів, які ще не вміли літати.

У Розливі Ленін оселився в робітника-більшовика Ємельянова. Володимир Ілліч поголив бороду й вуса, одягнув косоворотку, куртку й картуз господаря дому.

Глянувши у дзеркало, Володимир Ілліч усміхнувся й сказав:

— У такому вигляді я й сам себе не впізнаю. — І, повернувшись до дружини Ємельянова, додав: — Прошу вас, Надіє Кіндратівно, нікому про мене не говорити. Абсолютно нікому! І не захищайте мене в розмовах, і не сперечайтесь про мене...

— Не турбуйтеся, ми таємницю зберігати вміємо, — відказала хазяйка.

Щодо цього Володимир Ілліч не мав сумніву, знав: дорослі не обмовляться. До того ж сам Ємельянов, його дружина і старший син — комуністи. Але його тривожили діти, їх у Ємельянових семеро, — коли б вони не «похвалилися» перед сусідами, що вночі до них приїхав чужий дядько. Адже не всі діти вміють зберігати таємниці.

Щоб сховатися від сторонніх очей, Ленін відмовився оселятись у відведеній для нього окремій кімнаті й піднявся вузькими сходами на горище сарая, що стояв у глибині двору, і влаштувався там. За постіль йому правило запашне сіно, для роботи принесли збитий з дощок столик і два стільці.

— А тут і зовсім добре! — сказав Володимир Ілліч. — Люблю запах свіжого сіна.

На горищі по кутках висіло павутиння. Знемагала задуха. Літо видалося того року жарке. Особливо спекотливий був липень. Та й світла не вистачало, воно проникло на горище тільки крізь вузькі шпарини у дверях.

І все-таки Ленін тут дуже багато працював.

Якось Володимира Ілліча відвернула від роботи чиясь схвильована розмова, що долинала з саду. Він прислухався. Микола Олександрович Ємельянов докоряв своїм синам Миколці, Сергійкові і Толі:

— Де ви бачили, щоб дерева пересаджували влітку?

— Але ж дубок такий гарний... — відповідали хлоп'ята. — Ми хочемо, щоб він ріс у нашому саду.

— Ви просто занастали його! — гнівався батько. — Деревя пересаджують лише навесні та восени, коли вони не ростуть. А дуб взагалі не любить пересадок.

— Ми спробуємо... Можливо, дубок і виживе, — наполягали хлоп'ята.

Володимир Ілліч спустився з горища в сад. Він довго перебував у півтемряві й тепер від яскравого світла мимоволі мружив очі, затуляючи їх долонею.

Ленін поглянув довкола. Кущі бузку, що порозросталися, оточували всю садибу густим зеленим живоцлотом і надійно ховали двір від сторонніх очей з вулиці.

— Про що це у вас тут суперечка? — запитав Володимир Ілліч.

— Та ось мої сини молодого дубка занастали. Надумали пересаджувати його літньої пори.

Хлоп'ята мовчки дивилися на гостя.

Ленін підняв із землі дубок і уважно оглянув його з усіх боків. Красиве різьблене листя ще не встигло зів'яти. Жовті корінці висіли пасмами. Володимир Ілліч опустив на землю деревце і сказав:

— Не будемо журитися! Ні, ні, не будемо!.. — І, глянувши на хлоп'ят, які зніяковіло переступали з ноги на ногу, усміхнувся, скуйовдив у Миколки, що стояв біля нього, вихрестого чуба.

Потім, повернувшись до Ємельянова, Ленін запитав:

— Миколо Олександровичу, адже дубка вже викопали?

Ємельянов кивнув головою на знак згоди.

— Виходить, на старому місці йому не жити?

— Йому тепер ніде не жити...— похмуро відповів Микола Олександрович.

— А ми спробуємо. Правда, хлопці? Для досліду.

Хлоп'ята повеселішали.

— Якщо для досліду — спробуйте, а я піду. У мене свої клопоти,— мовив Ємельянов.

— Ні, ви вже не йдіть, Миколо Олександровичу, залиштесь,— попрохав Ленін.— І допоможіть нам вибрати місце для дубка.

Ємельянов усміхнувся і порадив:

— Найкраще посадить його біля ставка.

Хлоп'ята і Ленін вибрали місце біля ставка неподалеку від будинку. Настала урочиста хвилинка посадки.

Хлоп'ята, не роздумуючи, поставили дубок у ямку і хотіли його закопувати.

— Стривайте, друзі, так у нас діло не піде,— втрутився Володимир Ілліч.— Спершу давайте визначимо сторони світу. Де південь?

— Там,— показав Сергійко на озеро.

— Гаразд. А тепер подивимось, яким боком до півдня дубок ріс у лісі, і посадимо його так само на новому місці. З південного боку гілля у дерева завжди буйніше. А коли виросте дубок, його північний бік стане ще примітнішим: він візьметься мохом.

Хлоп'ята нічого цього не знали.

— А ще ви забули принести землі з того самого місця, де ріс дубок.

Виявляється, в землі живе грибне коріння — спори, без якого дерева не можуть нормально рости. При пересадці дерева на нове місце завжди корисно додати в ямку такої землі якомога більше. Вона допоможе рослині швидше прижитися й зміцніти.

Чекати Миколку й Толю, які подалися в ліс, довго не довелося.

Поставивши відро з лісовою землею біля ямки, хлоп'ята не знали, що робити далі.

Володимир Ілліч попросив Сергійка трохи підняти з ямки дубок, а Миколку й Толю — висипати в неї принесену землю. Присівши навпочіпки, Ленін опустил у ямку деревце і дбайливо розправив його корінці на землі.

Спостерігаючи за їхньою роботою, Ємельянов запитав Леніна:

— І звідки ви все це знаєте?

— Я в дитинстві садив дерева. Батько навчив.

Повертаючись до себе на горище, Володимир Ілліч сказав хлоп'ятам, котрі йшли поруч нього:

— Виростите дубок — добру згадку про себе залишите.

Шпиги Тимчасового буржуазного уряду й далі розшукували Леніна по всій країні. Залишатися йому в селищі, навіть на горищі сарая, було небезпечно.

Тоді робітник Ємельянов узяв в оренду за озером ділянку для сінокоосу й збудував там курінь. Він перевіз човном туди Володимира Ілліча. Ленін жив біля озера, немовби фінський селянин-косар.

У заростях чагарника поруч з куренем Ємельянов вирубав невеличку діляночку — вийшла гарна альтанка. З лісу він приніс два пеньки, вони замінили Володимирі Іллічу стіл і стілець. Ленін жартома називав своє нове робоче місце зеленим кабінетом. Тільки цей «кабінет» мав великий недолік: біля озера роїлася мошकारа. Вона не давала спокою, особливо вночі. Мошву можна викурити димом вогнища. Але розводити вогонь надовго не можна — він міг привернути увагу непроханих гостей. Доводилося терпіти.

Якось Ленін сказав Ємельянову:

— Ну, Миколо Олександровичу, від шпигів ми сховалися, а ось від мошкари не вдасться.

Живучи в курені, Володимир Ілліч не припиняв напруженої праці. З Розливу він керував підготовкою до збройного повстання в Росії, працював там над новою книгою, писав статті до газет. Щодня для роботи одержував свіжі газети й багато різної літератури.

Діти Ємельянова, надто старші сини, звичайно, знали, що їхній таємничий гість, який оселився спочатку на горищі, потім у курені, переховується від поліції. Батьки не раз попереджали їх: ніяких розмов із чужими людьми про Костянтина Петровича (так вони називали свого гостя). А якщо хто і розпитуватиме, відповідь одна — нічого не знаємо. Про те, що Костянтин Петрович є той самий Ульянов-Ленін, за якого обіцяно велику винагороду тому, хто його викаже, хлопці й гадки не мали.

Таємничість довкола гостя захопила дітей. Вони встановили біля куреня постійне чергування, запровадили спеціальну сигналізацію, аби вчасно й непомітно попередити гостя на випадок небезпеки. Мало хто може забрести сюди й побачити дивакуватого «косаря», котрий і коси не бере в руки, а цілими днями сидить за книгами або щось пише.

Роль чергового найчастіше виконував Миколка. Йому тоді звернуло на тринадцятий. Щоб не викликати ніякої підозри, косив на лужку траву, згрібав сіно, що вже підсохло, або рибалив і весь час пильнував, позираючи довкола. Якщо до куреня наближався хтось із своїх, він свистів, як синичка: «Ті-віть! Ті-віть!»

Якщо ж поблизу з'являвся невідомий, Миколка скрикував зозулею або наслідував тривожні крики сойки: «Кер-р-р-р! Кер-р-р-р!»

Це був сигнал тривоги. Його знав і Володимир Ілліч.

Одного разу Миколчин брат привіз на човні якогось високого, кремезного чоловіка.

Миколка побачив, що брат спокійно веде його до куреня, і подав сигнал: «Ті-віть! Ті-віть!»

Із заростей вийшов батько. Він привітався з чоловіком, обмінявся з ним паролем — умовним сигналом, яким користуються при зустрічі незнайомі люди.

Дізнавшись, що той чоловік товариш дяді Кості, батько повів його далі, до куреня. Назустріч їм вийшов дядя Костя і теж привітався з незнайомцем. Але той відповів стримано і запитав батька:

— Хто це?

А дядя Костя штовхнув легенько чоловіка в плече і сказав, усміхаючись:

— Що, товаришу Серго, не впізнаєте мене?

І той тільки тепер упізнав Леніна по голосу.

— Володимире Іллічу, невже це ви?..

Володимир Ілліч і Серго Орджонікідзе (а то був саме він) обнялися, міцно розцілувалися і пішли до куреня.

Спостерігаючи за ними, слухаючи їхню розмову, Миколка так і не збагнув, чому гість спочатку не впізнав дядю Костю, а потім кинувся обнімати й цілувати його. А ще хлопця дивувало: чому гість називав дядю Костю Володимиром Іллічем? Але після цього Миколка ще з більшим завзяттям і гордістю виконував роль вартового, що охороняв таємничого чоловіка, за якого він вважав дядю Костю.

Та одного разу Миколка припустився непробачної помилки. І те неабияк налякало його.

Сталося це так.

Неподалеку від їхньої ділянки косив сіно якийсь робітник із сином. Миколка постійно бачив їх і вважав, що люди зайняті своєю справою і їм нічого йти до куреня, в якому був таємничий дядя Костя. І саме це послабило його пильність.

Миколка дивився уважніше в інші сторони і прогавив, як сусід-косар опинився майже біля самого куреня. Хлопець захвилювався, хотів закричати зозулею або сойкою. Але в тому потреби вже не було: батько вгледів чужого чоловіка й сам зустрів його. А той, побачивши їхнього «косаря», дядю Костю, що сидів на пеньку без діла, запитав:

— Хто це в тебе?

— Та фінн один.

— По-російському розмовляє?

— Ні.

— А чи не піде він попрацювати до мене?

— Ні, не піде, й не проси.

— Жаль. Я нездужаю, а син не впорається сам. Шукаю косаря.

Коли сусід пішов, Володимир Ілліч сказав жартома Ємельянову:

— Спасибі тобі, Миколо Олександровичу, за те, що не віддав мене у найми!

Вже настали осінні холоди, залишатися Леніну в курені було небезпечно, і невдовзі після того випадку він поїхав за кордон, у Фінляндію. Щоб не викликати підозрінь, Володимир Ілліч їхав на паровозі за кочегара.

Дубок, якого посадили діти Ємельянова разом з Леніним, не загинув. Хлопчики поливали його, доглядали. А щоб ніхто, часом, не зламав молоде деревце, огородили його кілками.

Через рік Микола Олександрович приніс якось додому журнал з портретом Володимира Ілліча Леніна. Поклав журнал на стіл, довкола якого сиділа вся родина, і сказав з любов'ю:

— Ось він, наш Ілліч, подивіться. Голова держави!

Діти подивилися на портрет чоловіка з вусами і бородою і не впізнали свого знайомого «дядю Костю».

— Тату, хто такий «наш Ілліч»?

— Ви що, не впізнали Володимира Ілліча Леніна, який жив у нас на горіщі і в курені? Це ж той, що ви охороняли його!

Діти придивилися до портрета пильніше і по очах упізнали свого «дядю Костю», з яким вони встигли подружити.

З того часу минуло багато років. Але якщо вам доведеться побувати в Розливі, ви побачите там, як і раніше, на березі озера курінь із жердин, покритий сіном. До нього приставлені коса і граблі, біля давно-давно згаслого вогнища — два рогачики, на яких Володимир Ілліч підвішував жерстяний чайник або казанок.

Коло ставка, що поруч з будинком, розрісся могутній гіллястий дуб, посаджений Леніним разом з дітьми робітника. Дуб так чіпко вріс корінням у землю, що йому не страшні ні вітри, ні люті холоди, ні спека. Він височить на відкритому лужку і шумить на вітрі листям, як живий пам'ятник тим дням, які провів на березі озера Володимир Ілліч Ленін.

ХАТИНКА НАД ОЗЕРОМ

Не за синіми глибокими морями,
не за дальніми високими горами,
а в країні, де ліси стоять дрімучі,
де озера розлягаються блискучі,—
там жили собі із мамою і татком
у хатинці два білявеньких хлоп'ятка.
От і каже якось мама: — Діти,
ви ж сьогодні не пустуйте, не шуміте,
хай в хатинці буде прибрано та чисто,
бо до нас сьогодні гість приїде з міста! —
І приїхав. От заходить він до хати,
посміхнувся: — Здрастуйте, хлоп'ята! —
А хлоп'ята по-російському не вміли
і по-своєму, по-фінськи, відповіли.
І лишився гість у хатці жити,
і до нього зразу звикли діти,
бо такий же він ласкавий та хороший
і такий-то він на інших не схожий.
Ледве-ледве заясниться сонце зранку —
гість прокинеться і зійде в двір із ганку,
а в дворі вже дожидаються малята,
щоб із дядею у ліс піти гуляти.
Дядя візьме їх по-дружньому за руки,
та й підуть вони до лісу через луки.
В лісі сосни величаються столітні,
зустрічають гостя гомоном привітним,
а над озером, над синім Кафі-Ярві,
посміхаються їм квіти різнобарвні.
Цілий день хлоп'ята разом з гостем.
Він такий із ними лагідний та простий:
то навчає їх своєї мови,
то на озері із ними рибу ловить,
ходить з ними по чорниці та брусниці
або з татком він іде на косовицю.
А вночі, коли навколо сон і тиша,

він допізна все щось думає і пише.
Якось хлопці гралися надворі,
чують — тато гостеві говорить:
— Знаю я про тебе, чоловіче,
як ти борешся за щастя робітнице,
за нове життя, за вільну працю,
а пани усі тебе бояться,
а пани на тебе дуже люті —
їм хотілося б в тюрму тебе замкнути,
щоб твій голос перестав лунать,
на борню трудящих підіймать.
Тільки ж нас, робітників, багато,
ми з панами підем воювати,
і тому ти всіх панів сильніший,
бо твоє нам слово найрідніше,
бо твоє нам наймиліше ймення,
бо ім'я твоє велике — Ленін! —
Хлопці слухали... А незабаром після того
проводжали діти гостя в путь-дорогу.
З того дня над озером знайомим
все життя — таке просте й відоме —
стало враз нове і незвичайне,
наче все навколо знало тайну.
Таємниче сосни шепотіли, пояснити дітям не хотіли:
хто ж цей дядя, що із дітьми любить гратися,
а його усі пани бояться?
Чом це так, що він за всіх сильніший?
І яке ж це слово найрідніше?
І чому великим звать іменням
отаке коротке ім'я — Ленін?..
З тих часів минуло літ чимало,
і хлоп'ята ті давно повиростали,
і привітливого гостя вже немає...
Тільки слава йде від краю і до краю:
ім'я Леніна відоме в цілім світі,
знають Леніна усі найменші діти,
слово Леніна в серцях ми несемо,
справу Леніна ми далі ведемо.

**ЛЕНІН ВЕЛИКИЙ
НАМ ПУТЬ
ОСІЯВ**

Зоя Воскресенська

ПЕРШИЙ ДЕНЬ

Потрібна була ленінська рука, щоб увімкнути рубильник революції.

Гармата з Петропавловської фортеці подала сигнал до повстання.

Повстання почалося!

Центр міста оточений. Мости в руках повстанців. Тепер вони вирішують — здибити мости над Невою, щоб перепинити шлях контрреволюції чи надати їх для колон робітників, солдатів, матросів, які поспішають сюди, в центр міста.

Вокзали в руках робітничих дружин... Телеграф узято... Телефонна станція в розпорядженні Смольного... Радіостанція настроюється на дальні хвилі... Банківські сейфи під охороною робітників...

Але перемога буде повною, коли буде арештовано Тимчасовий уряд. А він засів у Малахітовому залі в Зимовому палаці.

Зимовий палац холодно поблискує дзеркальним склом, він яскраво освітлений всередині, начебто там у розпалі бал. Але не чути музики, біля під'їздів не стоять карети, лише юнкерські патрулі порушують тишу, гупаючи підкованими чобітьми. Автомобілі перестали снувати біля під'їзду Зимового, їх затримують червоногвардійці, які оточили кільцем Двірцеву площу. Кільце стискується. У Малахітовому залі відбувається засідання. На порядку денному одне питання: «Як задушити революцію». Проте історія уже внесла поправку. «Як врятуватися», — вирішують міністри.

Смольний світиться не лише зсередини, а і ззовні. Величезні вогнища палають на площі. У навстіж розчинені ворота один за одним в'їжджають вантажні автомобілі,

входять колони Червоної гвардії, снують самокатники. Як два факели, світилися цієї ночі в темному Петрограді Зимовий і Смольний. Один — щоб згаснути назавжди, другий — щоб палати віки.

У Зимовому засідав Тимчасовий уряд. Засідав останній раз.

У Смольному діяв Військово-революційний комітет — перший орган влади пролетаріату.

Ураган досягнув найвищої напруги, але він тепер керований, він страшний тим, проти кого спрямований, спрямований ленінською рукою.

Революція перемогла!

О 10 годині ранку 25 жовтня Володимир Ілліч пише коротку відозву «До громадян Росії!». Десяток рядочків умістили в собі результат боротьби десятиліть.

«Тимчасовий уряд скинутий...

Справа, за яку боровся народ: негайну пропозицію демократичного миру, скасування поміщицької власності на землю, робітничий контроль над виробництвом, утворення Радянського уряду, ця справа забезпечена.

Хай живе революція робітників, солдатів і селян!»

Увечері повинен відкритися Другий з'їзд Рад. Меншовики і есери готові заступитися за Тимчасовий уряд, який уже блокований в Зимовому палаці. За годину до відкриття з'їзду крейсер «Аврора» подав сигнал до початку атаки Зимового.

Володимир Ілліч кожні п'ятнадцять — двадцять хвилин посилав самокатників до Зимового. І кожні п'ятнадцять — двадцять хвилин одержує рапорт: Зимовий блоковано. Кільце стискається. Кільце стислося, розпочався штурм. І нарешті повідомлення: Зимовий палац, де засідали під охороною юнкерів і жіночого батальйону члени Тимчасового уряду, взято штурмом революційних військ о 2 годині 10 хвилин в ніч з 25 на 26 жовтня. Міністри арештовані й ув'язнені в Петропавловську фортецю. Керенський утік.

В одній з кімнат Зимового була виявлена колишня сестра-жалібниця колишнього жіночого батальйону. На ній був френч колишнього міністра-голови. Керенський

зідрав з неї плаття і головну пов'язку і в цьому убранні пробрався поміж штурмуючих червоногвардійців — вони жінок не чіпали.

Керенського в темному провулку очікувала американська машина під американським прапором.

— Які втрати з нашого боку під час штурму Зимового? — запитує Володимир Ілліч зв'язкового.

— Шість чоловік убито.

Ціною цих шістьох чоловік урятовано життя сотень тисяч, врятовані мільйони. Яка б різня почалася, коли б сигнал до повстання запізнився і війська уряду Керенського було кинуте проти пролетаріату!

Це безкровна революція, найбезкровніша революція в історії людства.

Меншовики і праві есери покинули з'їзд. Їх супроводжували вигуками: «Дезертири! Зрадники!..»

— Товариші! Робітнича й селянська революція, про необхідність якої весь час говорили більшовики, здійснилася! — чує Рах'я голос Леніна.

Рах'я бачить щасливе Ленінове обличчя і плаче: «Чорт забирай, який ти щасливий, Рах'я, що дожив до цієї хвилини».

Засідання з'їзду закінчилося.

Свердлов торкає Володимира Ілліча за рукав:

— Володимире Іллічу, вам треба відпочити.

— Так, так, — погоджується він, хоч на обличчі й не видно слідів утоми. — Де б це поближче до Смольного?

— Прошу до мене на квартиру, — запрошує Бонч-Бруевич, давній товариш по партії, по еміграції. — Надія Костянтинівна вже там.

Світає.

Володимир Ілліч виходить із Смольного, за звичкою, якої набув за сто десять днів підпілля, стискає скроні, щоб пригладити парик, і сміється дзвінко, розкотисто.

— Це просто чудово! — каже він, знявши кепку й провівши долонею по лисині.

Вулиці, що прилягали до Смольного, схожі на мурашник.

— Як з газетами? — питає Володимир Ілліч.

— Всі буржуазні газети закриті. Сьогодні вже не вийдуть, в редакціях проведено обшук, папір реквізовано.

— Сподіваюся, все зроблено коректно і згідно закону, закону нової влади? — допитувався Володимир Ілліч.

— Так, так, комісари мали приписи ревкому, — відповідає Бонч-Бруєвич.

— Ви знаєте, напрочуд бадьорий ранок, навіть спати не хочеться!

— О ні, спати, спати і спати, — каже Бонч-Бруєвич.

— Спати, спати, — каже Надія Костянтинівна, зустрічаючи його в квартирі. — Ні про що зараз говорити не будемо.

— Ну, спати так спати, — погоджується Володимир Ілліч.

Він іде в кімнату, відкидає ковдру на постелі, знімає важкі черевики і з стуком ставить їх на підлогу. Гасить світло. Сидить на ліжку і дивиться на світлу смужку під дверима — коли ж нарешті Володимир Дмитрович ляже спати?

Бонч-Бруєвич перевірів револьвери — чи заряджені? Поклав їх під подушку.

Володимир Ілліч з нетерпінням чекає.

Нарешті світла смужка шмигнула в темряву.

Затамувавши подих, тремтячи від радісного нетерпіння, Володимир Ілліч крадькома підійшов до письмового столу, накрив абажур настільної лампи газетою і увімкнув світло. Прислухався — все спокійно. Вибрав із папки, що лежала на столі, найкращий аркуш паперу. Обережно вмочив перо в чорнильницю. Під світлом лампи кінчик пера спалахнув синім вогником. За звичкою стиснув скроні пальцями, але парика не було. Зітхнув з полегшенням.

Блискучий кінчик пера доторкнувся до паперу і завмер.

«Як назвати? — думав Ілліч. — Дуже важливо — як назвати?»

Рішення надійшло одразу. Глибше опустил перо в чор-

нильницю, і на білому аркуші паперу заіскрилися синім світлом слова:

«ДЕКРЕТ ПРО ЗЕМЛЮ»

Це буде один із перших законів нової влади, влади робітників і селян.

Народ переміг у революції і повинен негайно відчутти добрі плоди її.

Нижче, трохи відступивши од краю, Ілліч вивів велику цифру «І», відкреслив її круглою дужкою.

Не відриваючись від паперу, швидко, чіткими літерами написав:

«Поміщицька власність на землю скасовується негайно без усякого викупу».

Поставив крапку й примружився від щасливого відчуття, що охопило його.

Мільйони селян неосяжної Росії! Ще вчора ви були наймитами, бідняками, поміщицькими холопами; ваші клаптики землі — гірші клаптики — тулилися біля величезних латифундій поміщиків; земля, яку ви обробляли своїми руками була в полоні, недоступна вам і така бажана, і така потрібна. Трудівники села, ви прокинетесь уранці вільними громадянами вільної країни, вся земля ваша, і кожен, хто працює на ній, користуватиметься її благами.

Чітко й рівно кладуться на білий аркуш паперу прості й величні слова.

На світанку 26 жовтня 1917 року одвічна мрія трударя, неясна і часто неусвідомлена, що жадібно шукала виходу з неволі, вибухала війнами під проводом Степана Разіна, Омеляна Пугачова, бунтами й розправами над панами й поміщиками, була здійснена переможною революцією пролетаріату.

І ось це уже не мрія, не програма, яку треба відстоювати, а вистражданий народом, відвойований більшовиками непорушний закон. Закон на віки!

Володимир Ілліч узяв аркуш паперу за ріжечки, підняв його і пошепки прочитав. Він відчував себе по-людськи щасливим.

Треба негайно познайомити з ним з'їзд Рад, ухвалити, розмножити в сотнях тисяч примірників, якнайшвидше розіслати в усі куточки Росії. Роздати солдатам, які повезуть у село звістку про мир і про землю.

Володимир Ілліч не міг сидіти на самоті зі своїм щастям.

Він обережно відчинив двері, навшпиньки пройшов через кімнату Володимира Дмитровича в їдальню, де спала Надія Костянтинівна.

А вона й не спить. Стоїть біля вікна, закутавшись у хустку, повернула до нього обличчя, очі сяють. І не здивувалася і не дорікнула, що він не спить. Хіба заснеш такої ночі!

— Про що думаєш? — запитав Володимир Ілліч.

— Багато про що... Про щастя.

— Я теж. Хочеш знати, як звучить перший закон нової влади?

— Закон? — Брови в Надії Костянтинівни високо звелися. — А хіба не можна по-іншому?

— Ти маєш рацію. Я теж задумався над цим словом. Слово «закон» пов'язане з усім беззаконням царської Росії. Надто вже набридло це слово народіві. Я назвав цей закон декретом.

— Декрет... декретум... — повторила Надія Костянтинівна. — Як під час французької революції. Що ж, дуже добре, хоча й іншомовне слово. Ну, так про що ж він?

— Перші декрети Радянської влади будуть про мир і про землю.

Надія Костянтинівна взяла з рук Володимира Ілліча аркуш паперу. Почала читати його пошепки, а потім, усе більше захоплюючись, уже голосно. «Вся земля... обертається у всенародне добро... Всі надра землі: руда, нафта, вугілля... переходять у виключне користування держави...» Це велично!

— Це грандіозно! Чудово!

Надія Костянтинівна і Володимир Ілліч оглянулись.

На порозі їдальні стояв Володимир Дмитрович Бонч-Бруєвич. Хіба можна спати такої ночі!

— Доброго ранку! Вітаю вас з першим днем Радянської

влади!— Володимир Ілліч іде йому назустріч, широко розкинувши руки.— Дивіться, який чудовий ранок! — Він відсмикнув занавіску на вікні.

По бруківці витанцьовують сонячні відблиски, вулицями гримотять вантажні машини, кудись поспішають люди, голосно розмовляючи, жваві, збуджені.

— Володю, мені здається, що треба тобі подумати про закон, який уже існує,— про восьмигодинний робочий день, а твій робочий день,— Надія Костянтинівна поглянула на годинник,— триває уже сорок вісім годин.

— Є закон, але поки що немає декрету,— відповів, сміючись, Володимир Ілліч.— І чи не пора нам повернутись до Смольного?

Микола Нагнибіда

ОПОВІДАННЯ БАЛТІЙЦЯ

Чатую у Смольному.

Вітер і ніч.

Деся постріли дальньої варті...

У двері відхилені бачу —

Ілліч

З балтійцем стоїть біля карти.

Запитує.

Слуха.

Про щось розмовля,—

Та звісно,— про нашу країну.

Вже третю добу і Ленін, і я

Не знаємо й трохи спочину.

Як хвилі, до Леніна

йдуть та ідуть

Солдати,

матроси,

робочі...

Повз мене до Леніна слалася путь

В жовтневій світанки і ночі.

І раптом...

Не вірю очам своїм я —
Чи сон то,
чи казка,
чи мрія?
Іде з моряками
дружина моя,
Синка пригорнувши, Сергія.
«Пароль?» — запитав я
і зняв карабін,
І шлях перетнув їм завзято.
Та серце ж не камінь...
Всміхається син,
Кричить на весь Смольний вже:
«Тато!»
Уже і дружина мене обійма,
Сміється,
цілує і плаче...
«Оце і пароль вам увесь!» —
жартома,
Почулось, сказав хтось неначе.
І соромно стало мені.
В одну мить
Одвів я дружину:
«Без жартів!»
Та пізно —
у дверях вже Ленін стоїть
З начальником нашої варти.
Суворий начальник очима аж їсть,
А Ленін усміхнений наче.
Начальник запитує:
«Що це за гість?»
А Ленін:
«Заходьте, моряче».
Провів в кабінет він
дружину мою,
Над сином схилився у жарті.
А я не заходжу,
при дверях стою,

Не можу, не смію —
на варті.

Ілліч наказав:
«Підмініть моряка,
Спочити йому не завадить».
Заходжу,

а ленінська, бачу, рука
Голівку Сергієві гладить.
До столу запрошує нас проводир,
Запитує він Василю:

«А що привело вас сюди,
у цей вир,

Та ще в таку пізню годину?»
«Здалека мандрую... Полтавка...
Звідтіль

Прийшла Ілліча запитати.

Чи скоро вже хліб,

Чи скоро вже сіль,

Чи скоро вже мир в наші хати?

Не знала, що мужа зустріну якраз,

Рушаючи в путь невідому.

Три роки на фронті...

Проситиму вас:

Пустіть його, Ленін, додому».

Ілліч посміхнувся:

«Це справа така,

Що думати треба нам спільно.

Питайте у мужа свого, моряка,

До нас він прийшов добровільно».

«Чекай, Василю, обов'язок мій...

За тебе,

за сина,

за долю

З фронтів я пішов у новий буревій.

Чи з бою втекти?

Не дозволю!»

А Ленін додав ще:

«За землю, за мир

З Петровичем боремось разом...»
Ввійшов в кабінет бойовий командир:
«Прибув я за вашим наказом!»
І він розповів, що вночі юнкери
Селянських дітей розстріляли.
У Царське Село прийшли у двори
Дівчатка і хліба благали.
Повнісінькі торби насипали їм
Попрілої в склепах пшениці.
Несіть, кажуть, мамам і татам своїм,
Самі ж узялись за рушниці.
І падали діти скривавлені ниць...
Розвідники наші зловили убивць.
Зажурений Ленін,
розгніваний він,
До болю в руках я затис карабін,
Моя ж Василина, втираючи сльози,
Благально звертає на Леніна очі:
«Нехай же за діток
помстяться матроси,
Солдатики наші,
селяни,
робочі.
У битві хай світять їм
сонце і зорі.
Ведіть ви панів всіх
до грізного суду!
А я вже з Сергійком ждатиму в горі,
Та звати додомоньку мужа не буду...»
Дружина мене обняла на прощання.
Вклонилась вождю...
І пішла у світання.

ДІВЧИНКА ІЗ СМОЛЬНОГО

У сторожці Смольного щоранку
Двері відчинялися,

і всі

Зустрічали дівчинку-смуглянку
З стьожкою червоною в косі.

Розливалась мова її співна
В коридорах довгих — там і тут.
Всюди шестилітня сторожівна
Зазирнуть встигала, в кожен кут...

Цілий день між червоногвардійців,
Мов метелик вранішній, літа...
Всяк, було, дівчам отим гордиться,
Цукор їй з кишені виверта,

З котелка чайком її частує,
Патронташем гратися дає,
Нишком хтось, було, і поцілує,
Прошепоче: — Любе ж ти моє!

Стьожка лиш її замайоріла
Між шинелей сірих фронтових,—
Зразу казка зводилась на крила,
Уставала пісня, линув сміх...

І солдати, що пройшли всі муки,
Грози всі, туман, окопну млу,
Брали тую дівчинку на руки,
Пестили і ніжили малу...

І у горлі застрявав клубочок,
Може, вперше за усю війну,
Й оченята рідних їхніх дочок
Випливали враз, немов зі сну.

Тиха дума із-під брів злітала,
Линула додому, де сім'я...
Дівчинка усе їм лепетала,
Щебетала, наче ластів'я...

І ставали ніжними до болю
Їх серця, здавалось, кам'яні,
Ковані в самому пеклі бою,
На усепалючому вогні.

І щодня, як з усміхом привіту,
До бійців приходила мала,
То ненависть до старого світу
Усе більш міцніла і росла.

Так, ненависть!..
От напередодні
Того дня, як знявся буревій,
Як повстали гнані і голодні
На останній, на рішучий бій,

Як народу сила огнекрила
Мури всі, фортеці всі змела,—
На порозі Смольного зустріла
Леніна смугляночка мала.

Він в задумі йшов тієї миті,
Сповнений турбот, великих справ,
А дівча малесеньке помітив,
Руку їй на голову поклав.

— Здрастуй! Ну, чия ти будеш, мила?
А стривай... У тебе щось не так...—
Дівчинка в жару уся пашіла...
— Хвора... В ліжку!

Не дай бог, сипняк...

...І уже дівча — червона стьожка —
У постелі... Тиша й супокій...

Червоногвардійці повз сторожку

Йшли навшпиньки...

Йшли в останній бій...

А вночі ударив грім «Аврори»,
Захитавсь Зимовий, затрусивсь,
Прапор наш червоний звився вгору,
У широку у небесну вись.

І Ілліч настражданій країні
Волю провістив, а світу — мир.
І пішли слова його орлині
За моря, за верховини гір.

А коли, змарнілий, схудлий трошки,
повернувся в Смольний він до справ:
— Як дівча? Оте — червона стьожка...—
В коменданта зразу запитав.

Комендант сказав: — Живе дівчатко! —
Ленін мовив: — Буде жить дитя! —
Це було у день, що став початком
Справжнього,
радянського життя...

...Глянь же, глянь на прапора жаркого,
Що у небі вольному пала.
Може, стьожку і свою у нього
Дівчинка із Смольного вплела...

Яків Пінясов

ЗВИЧАЙНІ РУКАВИЦІ

У дідуся Андрія є дерев'яна скринька.

Багато різних цікавих речей у цій скриньці. Тут і червоноармійський шолом, у якому дідусь давно колись захищав від ворогів нашу молоду Радянську країну, і стара

прокурена люлька — солдатська розрада, і різний теслярський інструмент.

Аж раптом серед цих цікавих речей — звичайні селянські рукавиці. З грубої овечої вовни, виплетені просто та ще й позаштопувані. Навіщо він їх зберігає?

Дуже захотілось онукам про це дізнатися, стали вони просити дідуся, щоб розповів.

Якось дідусь і каже:

— От послушайте, розповім вам, що це за рукавиці... Не проста їхня історія...

Невдовзі після Жовтневої революції, взимку тисяча дев'яност сімнадцятого року, я стояв на посту біля Смольного, де містився перший Радянський уряд.

Стояв я на посту й голими руками тримав гвинтівку. Тоді не було у варткових рукавиць. Важкі були часи — холодні й голодні. Тільки що ми скинули буржуїв. Вони злостились на нашу народну владу.

— Пильно стережи, солдате, — попередив мене начальник варту, бравий матрос, — у цьому будинку сам товариш Ленін. Розумієш, як його оберігати треба?!

Авжеж, розумію. Я солдат молодий, але вже брав участь у жовтневих боях, з юнкерами бився. Гвинтівка в мене на бойовому зводі. Дивлюся пильно. А ніч морозна. З чорного неба біла крупа сиплеться. Вітер пронизливий, злий, за поли шинельки шарпає. В руки зашпори зайшли. Дрож мене проймає. Тупцюю, щулюся, дихаю на пальці, щоб зігрітися, а сам думаю: «Мені ще нічого, а як тепер солдатам в окопах та в чистому полі». Замріявся я про теплу рідну хату, про мирне життя. Зненацька як чмихне на мене автомобіль, як освітить очиськами електричними, то я сам відскочив убік, а багнет уперед виставив.

З автомобіля виходить якийсь чоловік у цивільному пальтечку, дивиться на мене, примружившись. Помітив, що я машини злякався, усміхається й хоче пройти у Смольний.

Я розсердився, хочу спитати якомога суворіше:

— Ваш-ша перепустка?

А губи змерзли, і замість суворих слів я прошипів щось незрозуміле, наче розгніваний гусак.

Але незнайомий чоловік зрозумів, що я перепустку вимагаю. Почав шукати в одній кишені, в другій. Ніяк не знайде. А лютий вітроган і за поли пальта, й за рукава шарпає, з усіх боків холодом продуває. Холодно йому.

Нарешті знайшов. Простягає папірець, а я не можу як слід роздивитися печатку й підпис. Пальці не розгинаються, до гвинтівки примерзли.

Чоловік помітив це й співчутливо каже:

— Дуже вам тут холодно, товаришу.

Підніс перепустку ближче, щоб я роздивився печатку. Показав і пішов сходами нагору.

От і все. Він пішов, а мені не по собі стало: навіщо я так довго тримав його на такому вітрі? І пальто на ньому блаженське, і черевики без калош...

Раптом бачу — біжить до мене сам начальник варті. Матросик наш бойовий. У безкозирці. В розстебнутому бушлаті. На одному боці револьвер, на другому шабля, а за поясом дві гранати.

— Найманов Андрій, ти що — зовсім замерз, братику?

— Та нічого. Терплю.

— А навіщо начальству наскаржився?

— Нікому я не скаржився...

— Ага, розкажуй! А чому ж Володимир Ілліч своїм помічникам дав нагінку через тебе? Погано, мовляв, дбають про нас. Вартіві на постах мерзнуть. Звелів негайно дістати кожухи. У вартівню нам свій чайник прислав з окропом, який для нього закип'ятили. Щоб ми, коли змінимися з варті, чайком грілися... Ти у товариша Леніна ще кофію випросив би! Шустрий ти, братику!

— То це сам Ленін був? — не вірячи своїм вухам, перепитую я.

Матрос розсміявся:

— От дивак, Леніна не впізнав! Та ти, мабуть, думав, що Ленін — це богатир якийсь, велетень... Ще б пак! Царя скинув, мільйон буржуїв переміг... Слово промовить — по всьому світу чути! Це все так — сила в нього незвичайна. А людина він проста, звичайна. Наш товариш Ленін.

Простіше кажучи — Ілліч. Тепер знай, кого охороняєш. Вождя революції! Дивись пильніше, солдате!

Пояснив він і пішов у вартівню.

— Через півгодини змінимо! Приходь чай пити!

Пішов матрос, а мені жарко стало. Так серце в грудях і закалатало. Як же це я Леніна на морозі тримав, на холодному вітрі?

Не пам'ятаю вже, як змінили мене, як чаєм з Ленінового чайника дружки-солдати пригощали. Раптом викликають:

— Андрій Найманов, до товариша Ульянова-Леніна!

Іду, а ноги плутаються.

Ось і кабінет. Вартові всі наші, знайомі робітники-червоногвардійці. Дивляться на мене співчутливо: мовляв, провинився солдат. Не пам'ятаю, як увійшов, як доповів. Приклав руку до папахи по-військовому. Але бачу: обличчя у Володимира Ілліча не сердите. Зовсім ні, дивиться на мене лагідно. Бере він оці самі рукавиці, простягає мені й каже:

— Ось, візьміть, будь ласка. Це мені одна добра жінка подарувала. Сама виплела.

Дивлюсь, гарні рукавиці. Цупкі, теплі. На правій рукавиці два пальці окремо виплетені, щоб зручно було з гвинтівки стріляти. Для солдата дуже підходящі. Милуюсь ними, а брати соромлюся.

Помітив це Ленін.

— Нічого, — каже, — беріть, беріть. Вони вам більше потрібні. А в мене в рукавиці.

І сам вкладає мені ці рукавиці в руку, так лагідно, що в мене аж на душі потепліло.

Подякував я і повернувся кругом...

Дід Андрій замовк, затулив долонею очі, немов хотів ще раз побачити, як це все було.

Потім зітхнув і сказав:

— Багато часу минуло, а пам'ятаю, як сьогодні... Отакій дістав я від товариша Леніна подарунок. Щирий. Неоціненний...

— Неоціненний, а не зберіг! — вигукнула внучка На-

таля, піонерка.— Рукавиці геть позаштопувані. Дідусю, як же ти міг подерти Леніновий подарунок?

— Діло солдатське. Вони дерлись, а я штопав.

— Краще б ти їх заховав, дідусю! — аж сплеснула руками внучка Маринка.

Дід Андрій усміхнувся:

— Навіщо їх ховати, хіба це якісь діаманти? Звичайні рукавиці. Ленін мені їх не просто так подарував, а для корисної справи.

— Щоб гвинтівку краще в руках тримати й ворогів бити, нетямущі! — крикнув сестричкам онук Яша.

— Так я й робив,— мовив дід Андрій, ховаючи рукавиці в скриньку.— Ворогам спуску не давав. А всіх добрих людей захищав.

ЗОЛОТА ГРАМОТА

Українська народна казка

Цілий рік мужики копали у пана колодязь, а води все не було. Та ось на дуже великій глибині викопали вони золоту грамоту.

Небагато було написано в тій золотій грамоті. Як сонце, сяють літери, а прочитать, що там написано, мужики не можуть. Всі вони були неписьменні.

Взяли мужики золоту грамоту і пішли з нею до свого пана, щоб той їм прочитав, що там було написано.

Приходять мужики до панського маєтку і бачать: у панському дворі панські правителі батогами б'ють людей за те, що люди мало зробили діла своєму панові. А тут, поряд, за великими столами, сидять пани — всі пишні, ситі, задоволені. Одягнуті вони в дорогий одяг, на ногах дороге взуття, на столах багато їжі і дорогих вин.

Підходять вони до свого пана, познімали шапки, низько вклонились і кажуть:

— Ми у тебе, пане, рік колодязь копали, до води не докопались, але на дуже великій глибині викопали золоту

грамоту, а що в цій грамоті написано, ми не знаємо, бо неписьменні. Будь ласка, пане, прочитай, що в цій грамоті написано.

Взяв пан з рук мужиків золоту грамоту, прочитав її спершу сам нишком, потім дав прочитати іншим панам. Ті читають золоту грамоту, регочуться, аж за боки беруться. Чужою мовою щось між собою говорять. Довго реготались пани з золотої грамоти, і довго чекали мужики відповіді. Нарешті пан каже мужикам:

— Слухайте, мужики! Ця золота грамота дійсно з неба. Слухайте, що вам сам бог каже: «Як зорі на небі не однакові — є більші, є й менші,— так і на землі люди не рівні. Бог дав усякому свій талан. А талан мужика — це покійно працювати на свого пана. Мужичька праця богові приємна...»

Довго ще говорив пан, але бачать мужики, що він бреше, обдурює їх, говорить їм не те, що написано в золотій грамоті. Захвилювались, загомоніли мужики і стали вимагати назад золоту грамоту. Розсердився пан на мужиків, затупотів ногами на них, закричав що є сили. З усіх сторін збіглись панські прислужники з нагаями і ціпками. Накинулись на переляканих мужиків і почали їх нещадно бити. Порозбігались мужики, хто куди міг, а коли зійшлися до купи, бачать: у руках їхніх знову золота грамота, а на ній сонцем сяють якісь літери.

Ідуть мужики далі. Вони пригадали, що у них урядник письменний, вирішили йти прямо до нього, щоб прочитав їм золоту грамоту.

Приходять мужики до урядникового двору і бачать: урядникові слуги б'ють батогом людей, які чим-небудь не догодили своєму начальству. Виходить сам урядник, а за ним безліч таких же урядників — ситих, задоволених, на грудях у них медалі, хрести, збоку в кожного висить шабля з револьвером. Мужики познімали шапки, вклонились урядникам в ноги і кажуть:

— Ми у свого пана рік колодязь копали, до води не докопалися, але на дуже великій глибині викопали золоту грамоту, а що в ній написано, ми не знаємо, бо непись-

менні. Будь ласка, пане уряднику, прочитай, що в цій грамоті написано.

Взяв урядник із рук мужиків золоту грамоту, прочитав її спершу сам нишком, потім дає грамоту прочитати іншим урядникам — своїм гостям. Ті читають золоту грамоту, регочуться, аж за боки беруться. Чужою мовою щось між собою говорять. Довго реготались урядники з золотої грамоти, довго мужики чекали відповіді, і нарешті урядник каже мужикам:

— Слухайте, мужики! Ця золота грамота дійсно з неба. Слухайте добре, що вам сам бог каже: «Покірно і сумлінно коріться своєму начальству. Всяка влада від бога дається. І нема такої влади, яка була б не від бога. Хто влади не слухається, той самого бога не слухається».

Довго ще говорив урядник, але бачать мужики, що він бреше, що говорить не те, що написано в золотій грамоті. Захвилювались, загомоніли мужики, золоту грамоту від урядника назад вимагають. Розсердився урядник на мужиків, затупотів на них ногами, закричав на них що є сил. З усіх сторін позбігались урядникові прислужники з нагаями та із зброєю і почали бити мужиків. Перелякані мужики розбіглися в усі сторони, а коли зійшлися до купи, бачать: у руках їхніх знову грамота, а на ній сонцем сяють незрозумілі літери.

Ідуть мужики далі і пригадали, що у них є піп письменний. До кого ж, як не до попа, за порадою? І вирішили мужики піти прямо до попівського двору.

Приходять мужики до попівського двору, бачать: у ньому повно різного люду і всі за працею. Жінки тчуть, прядуть, баби возяться з куделею, пір'я деруть на подушки для попових дочок, чоловіки будівлі будують, підлітки біля худоби пораються. Всі працюють, а над ними з батогами в руках приглядають попові наймити. І бачать мужики, як ці попівські прислужники замість хліба камінь дають людям, а замість води — розсіл з огірків. Тяжко стогнали люди від спеки, голоду, а роботі їхній кінця-краю немає.

З ганку виходить сам піп, а за ним безліч попів. Всі вони повні, розкішні, обличчя у них задоволені. Ряси на

попах шовкові, на грудях у кожного попа золотий хрест. Підходять мужики до попа, познімали шапки, вклонились попам в пояс і кажуть:

— Ми у свого пана рік колодязь копали, до води не докопались, але на дуже великій глибині викопали золоту грамоту, а що в ній написано, ми не знаємо, бо неписьменні. Будь ласка, всечесний наш панотець, прочитай, що в цій грамоті написано.

Взяв піп з рук мужиків золоту грамоту, перечитав її спершу сам нишком, потім дав грамоту прочитати іншим попам — своїм гостям. Ті читають золоту грамоту, регочуться, аж за боки беруться. Чужою мовою щось між собою говорять. Довго реготались попи з золотої грамоти, і довго мужики чекали відповіді. І нарешті піп каже мужикам:

— Слушайте, раби божіі! Ця золота грамота дійсно з неба. Слушайте, що вам сам бог каже: «Ті, що на землі плачуть,— на небі возрадуються. Людині треба покійно нести свій хрест. Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто ображає вас. Коли хто ударить тебе в одну щоку, підстав йому і другу, а тому, хто хоче взяти у тебе свитину, віддай йому і сорочку свою».

Довго піп говорив мужикам, а решта попів хитали головами в знак згоди з ним і хрестили мужиків. Але бачать мужики, що всечесний отець бреше, що говорить не те, що написано в золотій грамоті. Захвилювалися, загомоніли, золоту грамоту від попа назад вимагають. Розсердився піп на мужиків, затупотів на них ногами, закричав що є сили. З усіх сторін позбігались попові наймити з батогами і ціпками, накинулись на переляканих мужиків і почали нещадно бити їх. Перелякані мужики порозбігались у всі сторони, а коли зійшлись до купи, бачать: у руках їхніх знов золота грамота, а на ній сонцем сяють незрозумілі для них літери.

Стоять мужики і не знають, куди вже його йти з цією золотою грамотою і хто б їм міг правдиво прочитати слова, сяючі сонцем, в золотій грамоті.

Тим шляхом ішов Ленін, мужики оточили його і говорять до нього:

— Чоловіче добрий, ми у свого пана рік колодязь копали, до води не докопались, але на дуже великій глибині викопали золоту грамоту, а що в ній написано, ми не знаємо, бо неписьменні. Чоловіче добрий, просимо тебе, прочитай нам, що в цій грамоті написано.

Взяв Ленін з рук мужиків золоту грамоту, усміхнувся і каже:

— Друзі мої, я вам то прочитаю цю грамоту, та цього буде дуже мало. Вам необхідно уміти самим читати такі грамоти.

Кланяються мужики Ленінові, дякують йому і просять його завітати до них у село і повчити їх грамоти.

Небагато часу прожив Ленін на селі у мужиків. Мужики навчилися читати, а коли читали золоту грамоту, почали нишком говорити між собою. Незабаром вони об'єднались у свої селянські комітети, озброїлись, хто чим міг, і з озброєними робітниками знищили своїх ворогів: царя, попа і пана-поміщика, і почали жити так, як написано було у золотій грамоті.

А написано було в цій золотій грамоті лише одне слово — «Комунізм».

Марія Прилежаєва

МОСКВА, МОСКВА...

Був пізній березневий вечір. На платформі під назвою Квіткова Площадка по Миколаївській залізниці на околиці Пітера стояв состав з темними вікнами. Платформу охороняла варта. Уздовж усього поїзда виднілися гвинтівки латиських стрільців. Кулемет дивився чорним дулом у темряву ночі з паровозного тендера. Якись люди перебігали платформою, прикриваючи тьмяне світло ручних ліхтарів. Когось пропускали у вагони. Паровоз розводив пари.

Не дуже високий чоловік у пенсне, в шкіряній куртці тихо розмовляв біля вагона з другим, худорлявим, прямим, у довгій шинелі.

— Ви певні, що контрреволюція не знає про сьогоднішній поїзд? — запитував Держинського Яків Михайлович Свердлов.

— Можливо, знає, найпевніше — знає. Але звідки відходить, не знає.

— Вдало придумано, що не з головного вокзалу, а з тихенької Квіткової Площадки,— сказав Свердлов.

— Контрреволюція готувалась висадити в повітря. Щодня викриваємо диверсії,— відповів Держинський.

Держинський, як і Свердлов, багато разів за царату бував у в'язницях, на засланні, каторзі.

А 1917 року разом з Леніним та іншими членами ЦК партії керував Жовтневим повстанням. Після революції Володимир Ілліч запропонував призначити Держинського головою Всеросійської надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією.

Всі знали ніжне серце Держинського. Але до ворогів революції він був нещадний. І турботливий та лагідний з дітьми. І вірив полум'яно, що Радянська влада побудує для народу щасливе життя. Держинський працював без відпочинку, вдень і вночі, іноді цілу добу, працював, працював. Для революції. Для народу. Для партії.

Тим часом на платформі з'явилася група людей. Володимир Ілліч швидко йшов попереду. Надія Костянтинівна встигала за ним, перекинувши через руку картатий плед. Хтось хотів узяти в Надії Костянтинівни плед.

— Спасибі, я сама,— відмовилась вона.

Всі піднялись у вагон. Засвітили свічку в купе. Щільно запнули вікна. Почувся свисток. Латиські стрільці скочили на підніжки вагонів.

Паровоз рушив. Поїзд з погашеними вогнями одійшов від платформи.

Володимир Ілліч вмостився біля відкидного столика край вікна, вийняв з портфеля папери.

— Побійтеся бога, Володимире Іллічу, хоч у дорозі відпочиньте! — озвався Свердлов.

— Якби ми бога боялися, не бувати б на матінці-Русі революції,— усміхнувся Володимир Ілліч.

І заходився перечитувати й виправляти щойно написану статтю. Володимир Ілліч писав, що ми зробимо нашу революційну Русь могутньою, багатою.

Росію оточували вороги. Контрреволюція готувала змови. А Ленін вірив: ми зробимо великою нашу соціалістичну Батьківщину. Сили революції ростуть. І переможуть.

Весь поїзд спав. Тільки машиніст, зірко вдивляючись у нічну весняну темряву, обережно вів паровоз. Тільки червоні латиські стрільці на площадках вагонів несли варту. Та Володимир Ілліч при миготливому світлі свічки дописував для завтрашньої газети статтю.

Навпроти, на нижній полиці, нечутно спала Надія Костянтинівна, підклавши під щоку долоню. Володимир Ілліч обережно накрив її картатим пледом. Цей плед подарувала мама, коли приїжджала з Маняшею в Стокгольм. Мамина пам'ять, картатий плед...

Увечері 11 березня 1918 року спеціальний поїзд з Радянським урядом благополучно прибув до Москви. Не вдалося контрреволюціонерам улаштувати диверсію. Ленін, ВЦВК, Раднарком переїхали з Петрограда. Тепер столицею нашою Батьківщини буде Москва. Москва — центр країни. І від кордонів далі.

Спершу Володимир Ілліч з Надією Костянтинівною та Марією Іллінічною оселилися в готелі «Національ», навпроти Кремля. Скоро весь Раднарком житиме й працюватиме в Кремлі. Наступного дня після приїзду Володимир Ілліч з Надією Костянтинівною надумали прогулятися по Москві, оглянути Кремль. Поїхав з ними давній друг Бонч-Бруєвич. Він був керуючий справами Раднаркому, піклувався, як у Кремлі розмістити Раднарком.

У Жовтневі дні в Кремлі засіли юнкери, забарикадувалися, стріляли з гармат. Спалахнули сильні бої, але революційні загони вибили білогвардійців та царських прислужників із прадавніх кремлівських стін.

Запустіння було в Кремлі після боїв навесні 1918 року. Чимало будівель стояло розбитих, чорних від пожеж. Повсюди валялися купи битої цегли і скла. Майдани в брудних

калюжах талої води. Розкидано колоди — тут юнкери споруджували барикади. Скрізь сміття і мотлох...

Володимир Ілліч і Надія Костянтинівна перетнули площу. Ось славетний цар-дзвін, стоїть як гора. В давні-давні часи робочі вмілі руки вилили цю красу, мідний дзвін. І цар-гармату вилили робочі умілі руки! А прадавні зубчаті кремлівські стіни! А прекрасні кремлівські вежі! Кожна схожа на казку. Звідусюди віє старовиною й історією.

Володимир Ілліч замріяно дивився вдалину. Широкою, вільною бачилася Москва з кремлівського пагорба.

Як часто у гіркій розлуці,
Печаль стрічаючи нову,
Я думав потай про Москву,—

прочитала Пушкіна Надія Костянтинівна.

Володимир Ілліч усміхнувся:

— Ну, от і здрастуй, Москва.

ЛЕНІНСЬКА ПРАВДА

Білоруська народна казка

I

Жили в селі два брати. Поле орали, землю сльозами поливали, горби собі наживали. Хліб і худобу в них пани забирали, а платили за це кулаками в спину.

Бідували брати не рік і не два, а хтозна й скільки. І інші мужики навколо жили не краще за братів.

Набридло братам працювати на чуже здоров'я. Вирішили вони помандрувати шукати правди. Пішли. Ідуть місяць, ідуть рік. Бачать, стоїть велике село. Посеред села панський будинок, поряд — церква кам'яна.

«Дай,— думають брати,— зайдемо сюди, запитаємо, де правда живе».

Ідуть вони селом, а назустріч їм пан у колясці їде.
— Чиї ви, мужички, звідки йдете і чого шукаєте? —
запитує їх пан.

Відповідають йому брати:

— Жили ми в злиднях, у горі, більше несила далі так жити. Ідемо правди шукати. Навчи нас, пане, де її знайти.

— Добре, — каже пан, — покажу я вам правду, якщо забажаєте, тільки ви мені рік попрацюйте за це.

Погодились брати.

Працювали вони, працювали: поле орали, землю сльозами поливали. Минув рік. Приходять вони до пана і кажуть:

— Навчи нас, пане, як нам правду знайти.

— Ну, ось вам і правда, — відповідає пан, — голота ви немита: працювати вам завжди на нас, панів!

Плюнули брати і пішли далі.

Ідуть місяць, ідуть рік. У село прийшли. Піп їде назустріч. Брати до нього:

— Навчи, отче, де правду знайти.

— Добре, — каже піп, — я вам правду в царя небесного вимолю, а ви в мене рік за це попрацюйте.

Погодились брати.

Працювали вони, працювали: поле попові орали, сльозами землю поливали.

Минув рік.

Прийшли брати до попа, а він їм каже:

— Працюйте добре, бога не гнівіть — ось ваша правда!

Плюнули брати, пішли далі.

Приходять вони до купця. Вийшов він, багатий, гладкий, гладший за пана й попа.

— Гарзд, — каже купець, — навчу я вас, де правду знайти, тільки попрацюйте ви рік на мене.

Погодились брати.

Стали вони на купця працювати, горби наживати. Навчив їх купець, як чесний народ обманювати, бідноту обдурювати. Не минуло й року, як молодший брат каже:

— Не піду я більше правди шукати! Нема її на світі, правди мужицької!

І повернувся він до свого села. А старший брат — на-полегливий, не хотів без правди вертатися. Пішов сам на фабрику.

Фабрикант і за пана, й за попа, й за купця багатший.

Почав старший брат працювати в нього. А на фабриці багато людей працює.

Працювали вони багато років. Горби наживали, а правди не бачили.

Якось почув брат тиху розмову.

— Є на світі така людина, що правду знає. Звуть цю людину Ленін, а живе він у Пітері.

II

Запам'ятав брат ім'я і пішов шукати ту людину.

Ішов багато днів, а може, й місяців. Прийшов до Пітера. Бачить, іде робітник. Він його запитав тихенько:

— Де тут Леніна знайти?

А той йому ще тихше:

— Ходімо зі мною, я тебе проведу.

От прийшли вони до звичайної кімнати. Кругом різних книг безліч. Вийшов до них чоловік, одягнений небагато, але чисто.

Вийшов і ласкаво говорить:

— Здрастуйте, товариші, що скажете хорошого?

Розповів йому брат, як він правду шукав. Довго з ними розмовляв Ленін, про селянську бідноту розпитував, а потім сказав:

— Правильно ти зробив, що на фабрику пішов правди шукати; там скоро дізнаєшся, де вона є. Ви її в руках своїх тримаєте.

І розповів Ленін, як треба за робітничу правду боротися, щоб не служити ні панам, ні купцям, ні фабрикантам, і як вигнати їх разом з царем.

Повернувся брат на фабрику і почав товаришам ленінську правду розповідати. Один розповідає — десять слухають, десять розповідають — сто слухають. І пішла ленінська правда по всьому світу.

Багато років ходила вона по фабриках і селах. Підіймала робітників і селян на боротьбу. А в жовтні сімнадцятого року об'явилася ця правда, заговорила гучним голосом, на весь світ загула. Пішли робітники і селяни війною на поміщиків і фабрикантів. А повів їх сам Ленін. І взяла верх ленінська правда.

Відтоді робітники і селяни не працюють більше на панів і фабрикантів, горбів не наживають, землю сльозами не поливають; самі господарі своїх фабрик, своєї землі й життя свого.

Олександр Кононов

ПОСТРІЛ ВОРОГА

У головних майстернях заводу вже розпочався мітинг, а в дворі все ще стояла величезна юрба народу. Чекали Володимира Ілліча.

Нарешті у воротях показала машина. Вона спинилась біля входу в майстерні. Дверцята машини відчинились, і всі побачили Леніна.

Володимир Ілліч привітався з робітниками й пройшов своїм швидким кроком у двері майстерень.

Всі ринули за Леніним, і подвір'я спорожніло.

Шофер повернув машину в напрямі воріт, зупинив її кроків за п'ятдесят від майстерень і став очікувати.

Через кілька хвилин раптом підійшла до нього жінка в чорному. Вона спитала:

— Що, здається, товариш Ленін приїхав?

Шофер відповів:

— Не знаю, хто приїхав.

Жінка посміхнулась:

— Як же так? Ви шофер — і не знаєте, кого везете?

Шофер блимнув на неї: яка настирлива!

— Не знаю, — повторив він, насупившись.

Жінка круто повернулась і пішла до майстерень.

За півгодини мітинг скінчився, і двері майстерень відчинились. На порозі з'явився Володимир Ілліч.

Слідом за ним вийшло на подвір'я кілька робітниць. Решта робітників затримались біля виходу.

Якийсь чоловік у матроській формі став на дверях й розчепірів руки.

— Не налягай! Не налягай! — бурмотів він хрипко.

Обличчя в матроса було пухляве, очі неспокійні. На матроса він скидався тільки одягом. Упершись руками в одвірки, він усе оглядався на дворище.

Робітники подумали, що матрос охороняє Леніна, і самі стали затримуватись біля дверей.

Тим часом Ленін підійшов до машини.

Він уже взявся рукою за дверцята, але тут робітниці щось у нього спитали, і він обернувся до них — відповісти.

Несподівано гримнув постріл, потім зразу другий. Ленін упав.

Робітники відкинули матроса геть і рвонулись до Леніна.

Шофер вискочив із машини з наганом у руці. Він помітив біля лівого крила машини жінку — ту саму, що питала про Леніна. Кинувся до неї, цілячись з нагана. Жінка побігла й зникла в юрбі. Шофер подався був за нею, але, озирнувшись, побачив: Ленін лежав на землі. Шофер повернувся до Володимира Ілліча, став навколішки, схилився до нього.

Хтось сказав:

— Мерщій до лікарні...

Ленін підняв голову й слабким голосом мовив:

— Ні, додому... додому...

Шофер сказав робітникам:

— Везу додому. Ні до якої лікарні не поїду!

Робітники нахилилися до Володимира Ілліча, хотіли його внести в машину, але він підвівся й промовив ледь чутно:

— Я сам...

Обличчя в нього було бліде. Він ледве сів до машини. Але сидіти не міг і впав боком на сидіння. Шофер зачинив дверцята і відразу ж погнав машину.

А тим часом спіймали жінку, що стріляла в Леніна.

Вона хотіла сховатися в юрбі, але дівчора на подвір'ї помітила її:

— Ось, ось вона! Це вона стріляла!

Було це 30 серпня 1918 року.

Робітники та селяни Радянської країни, трудящі всього світу з тривогою і надією стежили по газетах за здоров'ям Леніна.

В газетах писали, що жінку, яка стріляла в Леніна, підіслали вороги народу. Вони отруїли кулі сильною отрутою.

І рани були тяжкі: лікарі навіть не сподівалися, що Володимир Ілліч виживе.

Але ось вийшли газети з радісною звісткою: Ленін почав одужувати.

Знову скликали мітинг на заводі. Один товариш прочитав звістку про те, що Леніну стало краще. Після нього вийшла на трибуну стара робітниця і сказала, заплакавши:

— Мало ми берегли його... От... не вберегли від кулі. І як же дуже він хворів, Ілліч!

Потім помовчала, подивилась на своїх товаришів і голосно сказала те, про що думали всі:

— Адже це таке щастя, що в нас є Ленін!

Віктор Близнець

РУКАВИЧКИ

Вітер завиває в комині. Раз у раз шарпає двері, кидає у вікна сухим снігом.

Катруся тулиться до холодної печі, ближче підсовує каганець. Вічко за вічком нанизує пряжу та все приміряє: чи гарні будуть рукавички? Від її легенького подиху хитається вогник, і довга тінь погойдується на стіні. Дівчинці здається: хтось нечутно стоїть у неї за спиною і то сховається, то раптом вигляє з-за плеча.

Страшнуvато одній у хаті. Мати пішла до комнезаму.

Сказала, виходячи з дому: «Побудь, дочко, сама. Я хутенько справлюсь, послухаю, що там люди балакатимуть, та й назад. Хтось із повіту в село приїхав. На санках, з вишитим прапором. Про землю начебто говоритимуть, про допомогу самотнім солдатським жінкам. Може, й про нас з тобою щось скажуть». Мати подала їй маленьке сито, де в них лежали клубки пряжі: «Ось тобі нитки й шпичі. Сиди й доплітай рукавички: воно буде клопотніше, не так сумно». Потім одяглась і побігла селом крізь бурю, обв'язавшись зверху теплою хусткою.

Катя хукає на пальці, бо почали мерзнути, і згадує, як вони прощалися минулої зими з рідним татом-кінногвардійцем. Він приїхав у село на два дні, привіз їм паляницю смачного солдатського хліба й повну коробку сірників,— мама так зраділа тим сірникам — буде в хаті вогонь, не треба бігати й позичати в людей по селі. А тато сказав стурбовано, що їхню кавалерійську дивізію перекидають на північ, ближче до Петрограда; там білі офіцери разом з німецькими генералами щось недобре замишляють, коли б не новий похід на Пітер. Попрощались вони за воротами, на вулиці; татко притиснувся до Каті колючим лоскїтливим лицем і сказав поспішливо: «Ну, помагай матусі, дочко! Знаю, ти в мене більшовичкою ростеш».

Поїхав тато. Довго кінь його бив копитами сніг на сніжній дорозі... Була від тата потім одна-єдина звістка з фронту, писав він про тяжкі бої під Псковом, а далі ні чуток, ні звісток, нічого. І стали маму називати в селі одиначкою або солдатською жінкою.

«Де ж той Псков? — думає Катя. — Десь за Москвою, кажуть. По дорозі до Леніна».

Уявляє собі Катя: от вона візьме вдягнеться тепло і вирушить в дорогу. Тільки доплете рукавиці, щоб не холодно в руки було. А в степах — кучугури снігу, замело хутори і села, тільки димарі стирчать. Все сховалось під глибокими заметами: ліси, станції, розбиті й голодні міста. По всій країні гуляє хуртовина. І в Москві ж, напевно, вулиці снігом засипало. Тато часто говорив про Леніна:

простий він, душевний, найкраща людина для всіх бідняків на світі.

«Це ж і в Леніна у хаті холодно», — з тривогою думає Катя.

Приміряє на себе рукавички. Теплі, хороші виходять. А що, як зробити їх більшими? Як на татову руку, скажімо.

Бачить Катруся: не топлено в кімнаті, морозом замурувало вікна, а Ленін схилювався над картою, про щось тривожне замислився. Мабуть, він думає про заводи, які лежать в руїнах, думає про дітей-сиріт і безпритульних, а після війни й розрухи стільки блукає голодних по всій країні! І, може, згадує Ленін Катрусину маму: тяжко їй жити самій, без хліба, без конячини, а тут ще нове лихо звалилося — ні листів, ні звісток із фронту від господаря дому.

«А може, — подумала раптом Катя й схвильовано глянула на вогник, — а може, це він, Ленін, послав гінця у їхнє село? З повіту послав! На санях, з червоним прапором. Мама казала: про землю говоритимуть, про допомогу самотнім жінкам. Або ж ні — сам Ленін, може, приїхав! В газетах писали: він їздить! Він часто їздить на заводи. І в одне село під Москвою прибув якийсь з Надією Костянтинівною і на сходці виступав. Катя й фото бачила: блаженське пальтечко на Іллічу, простий селянський картузик. А рукавиці? Ні, не бачила Катя рукавиць у Леніна.

Вона спохопилася, підсунула ближче каганчик. Замелькали шпиці в її руках, веселіше завертівся клубок.

Сипало снігом у вікна. Хитався вогник од хатнього вітру. А Каті ніби тепліше стало. Пальці зігрілись, добре й затишно їй на душі. Вічко за вічком нанизує вона пряжу та все приміряє: чи гарні будуть рукавички? І щасливо посміхається: теплі, пухнасті виходять! І великі, як на татову руку.

Червоною ниткою вишиває Катя слова: «Дорогому Іллічу».

ЯЛИНКА В СОКОЛЬНИКАХ

По ялинку недалеко було їздити. Тут же, в Сокольниках, вибрали дерево — де краще, кучерявіше, зрубали й привезли до лісової школи.

Діти бачили, як прибили ялинку до двох складених навхрест дощок, щоб добре стояла на підлозі. Потім монтер Володя протягнув дріт для освітлення ялинки і почепив на гілки електричні лампочки.

Наступного дня чи не з самого ранку почали очікувати Володимира Ілліча Леніна. Ще видно було надворі, а діти знай тільки питали в шкільного завгоспа:

— А що, як Ленін не приїде?

— А що, коли метелиця знов буде? Ленін приїде все-таки чи ні?

Завгоспом був старий петроградський робітник. Він знав Леніна ще до революції. Саме тому його й питали.

І він одмовляв упевнено:

— Як Ілліч сказав, що приїде, значить, приїде.

Настав вечір. Метелиця й справді схопилась. Засвистів у соснах вітер, сухий сніг закружляв по землі білими змійками. А потім став падати з неба лапатай сніг.

Ялинка була вже прибрана. Всі іграшки робили самі діти. Тут були і ведмеді, і зайці, і слони. А найкращий за всіх був Дід Мороз, рум'яний, з білою бородою; сидів він на ялинці, на самому її вершечку.

Час минав, а Леніна все не було.

І тут діти почули, як хтось із дорослих мовив стиха:

— Ну, в таку метелицю, звичайно, не приїде.

Діти знов побігли до старого завгоспа. Завгосп сказав суворо:

— Не набридайте! Кажу вам: якщо він обіцяв приїхати, значить, приїде.

Стали знов дожидати.

Надворі вітер свище, сухий сніг дзвінко періщить у шибки. Так за цим шумом і не почули, як підїхала до школи машина.

З машини вийшов Володимир Ілліч.

Він піднявся по східцях, роздягся, витер хусточкою мокре від талого снігу обличчя. І зараз же пішов у велику кімнату, до дітей.

Ті зразу його впізнали: скільки разів вони бачили портрет Леніна! Але чомусь розгубилися спочатку — стояли, не сходячи з місця. Дивились на Леніна й мовчали.

Володимир Ілліч чекати довго не став. Він хитро при-мружився й спитав:

— А хто в ката-мишки вміє гратись?

Перша відповіла найбільша дівчинка, Віра:

— Я!

— І я! — скрикнув голосно хлопчик Льоша.

— Ну, то й бути тобі за ката,— сказав Володимир Ілліч.

Діти стали в коло. А ялинка посередині. На мишку призначили малу Катрусю. Льоша кинувся за Катрусю — її легко було зловити. Але вона вчепилась в Леніна. І Володимир Ілліч високо підняв її на руки:

— Не добуде кіт мишки!

Потім за мишку був Сенько. Льоша спіймав його, схопив і став мишкою, а Сенько — котом.

Грались довго, і всім стало гаряче.

Тут відчинились двері і до кімнати вступив великий сірий слон. Діти гуртом заверещали. Правда, багато хто з них упізнав знайомий сірий чохол від шкільного роля. Але хто під чохлом?

Чохол повільно погойдувався, спереду ворушився довгий хобот: передні ноги слона були взуті в валянці, а задні — в черевики. Якщо не присікуватись, це було дуже схоже на справжнього слона. Слон, стиха рохкаючи, пройшов круг ялинки, помахав на прощання хоботом і знов перевальцем почвалав до дверей.

А за дверима з-під чохла вилізли монтер Володя і шкільний сторож; обидва були майстри на всілякі вигадки. Вилізли вони з-під чохла й повернулися в кімнату.

А там реготала дівчора; від цього реготу підстрибував Дід Мороз на вершечку ялинки.

Багато ще веселого було в той вечір.

Хтось із дітей загукав:

— Тепер у піжмурки! В піжмурки!

Володимир Ілліч витяг хусточку, зав'язав собі очі.

Монтер Володя хутчіш пересунув ялинку в самий куток, і в кімнаті стало просторо.

Ленін розставив руки й пішов уперед навшпиньках.

Діти порозбігались хто куди.

Потім стали скрадатись до Володимира Ілліча і лементувати:

— Гаряче!

А коли Володимир Ілліч був зовсім близько, діти кричали йому:

— Опечешся!

А то поприсідають навпочіпки під самісінькою рукою Леніна — він і не зачепить, пройде повз них.

Тоді вони починають кричати:

— Холодно, змерзнеш!

Ленін збагнув, що діти всі дуже моторні, граються ловко, і довгенько, либонь, доведеться йому ходити з зав'язаними очима.

Тоді вдав він, що йде вперед, а сам миттю обернувся на носках і схопив першого, хто попався йому за спиною.

Діти заверещали, як і годиться:

— Упізнай, упізнай!

А спійманий сміявся і силкувався вирватись. Це був хлопчик Сенько.

Володимир Ілліч помацав йому волосся, провів пальцями по лобі, по щоках:

— Сенько!

Сенькові й шкода було, що він ось так попався, і приємно, що Ленін його запам'ятав.

Потім мала Катруся читала вірші Пушкіна, але збилась. І заплакала.

Ленін почав її втішати.

Катруся перестала плакати, втерла хусточкою сльози й сказала:

— Ленін, а ти не їдь від нас! Так і живи тут.

Ленін засміявся:

— Та я й так недалечко живу.

Потім почали всі бігати круг ялинки. Мала Катруся бігла поруч з Володимиром Іллічем. Він бережно взяв її за руку. Катруся запам'ятала: в Леніна рука була велика, тепла.

В цей час Надія Костянтинівна Крупська та Марія Іллінічна, сестра Володимира Ілліча, внесли до кімнати чималу корзину з подарунками. Ці подарунки привіз дітям Ленін.

Кому припав автомобіль, кому сурма, кому барабан. Катруся одержала ляльку.

А Ленін якось непомітно, нищечком, вийшов з кімнати й поїхав собі.

Ось яка була ялинка на самому краю Москви, в Сокольниках, 1919 року.

Юрій Яновський

«ЛЕНІ»

Фатьма все їхала.

Байрам минув, дні губилися у спеці.

Живіт знову наче проростав чимось, а срібні метелики все дзвеніли блискучими крильцями.

Їжі не було.

Фатьма лежала в куточку і бажала вмерти. Мову вона загубила, бо не було того, хто б розумів.

Лиш заплющить очі, а вже бачить велику-велику хлібину і губами шепоче вперто:

— Утмек, ізряк утмек! (Хліба, трошки хліба!)

Але не тільки утмек панував. Було слово, яке переливалось у Фатьми з кров'ю. Слово, яке вона шепотіла ніччю і вдень. Слово, якому вона молилась.

Було слово — «Лені».

Фатьма онімела. Всі її запитання не знаходили відпові-

ді, і завжди замість того яка-небудь рука лягала на її голову, мовчки гладила, щоб наприкінці сказати: «Бідна дитина!» Але що це означало, Фатьма не знала.

Надія вся була на Лені, що балакає її мовою, «він все знає», бо як би інакше його розуміли обідрані татарські «тамар» (товариші)?

А що це так — Фатьма певна.

На станції ходила до залізного коня.

Хотіла побачить, як ним правує тамар самого Лені.

Коли вона рушила до дверей, якась жінка запитала:

— Куди це, дівчино?

Фатьма озирнулась. Слів вона не розуміла, але подумала:

«Вона не дозволяє виходити».

— Тіточко добра, я хочу побачить тамар самого Лені. І залізного ат (коня). Я не підійду близько, він мене не вдарить.

Жінка нічого не сказала, вийшла з Фатьмою, чекала коло вагона, куди та піде.

Фатьма брела до краю поїзда.

«Кінь» був великий, чорний, угору з димаря йшов дим, ніг не було — колеса. Якийсь, як сажа, чоловік виглядав з віконця.

— Вам не важко правувати таким великим ат? — запитала ввічливо Фатьма.

Чоловік подивився на неї і сказав:

— Не розумію.

Фатьма побачила, що попала не до того, бо тамар самого Лені повинен був зрозуміти, і продовжувала:

— Я хочу бачить тамар улькун-бая (великого начальника) Лені. Того, що правує цим ат і везе дітей.

Чоловік з чорним обличчям придивився до Фатьми.

— Ах ти ж! Вона й про Леніна знає! Товаришу, — звернувся він до середини «коня», — ось тут дівчинка Леніна питає!

З вікна виглянув другий засмаглий чоловік. Він глянув на Фатьму і сказав:

— Звідкіль ти взялося, циганча?

— Я не знаю, що ви кажете. Балакайте, як я,— протягнула Фатьма.

— Убий мене грім, як я хоч слово зрозумів,— відповів машиніст,— ти, певно, не наша?

Фатьмі було соромно, що він не розуміє.

«Лені ще не вспів навчити, мабуть. Бо зразу всього не поробиш: і багатих подолай, і про бідних думай, і дітей годуй, і свого тамар татарської мови вчи!»

— Ви самі і є тамар улькум-бая Лені?

— О, це по-нашому! Леніна кожний знає!

Машиніст зліз з «коня» до Фатьми.

Чогось вона йому здалася рідною і навіть нагадала дочку. Він сів на драбинці і притягнув її до себе. Фатьма не лякалась: тамар Лені — свій чоловік.

— Так ти хочеш побачити товариша Леніна?

— Лені, Лені,— тільки повторювала Фатьма.

— Можна, можна. Петре, винеси мені календар. Треба показати. Час маємо: пари ще не досить.

Петро подав якусь книжку.

Машиніст почав показувати:

— Оце ось товариш Маркс, це Енгельс, а ось і той, кого ти хочеш,— сам Ілліч, Ленін...

Фатьма захопилась за книжку.

— Улькум-бай Лені?

— Ленін, Ленін. А що там ти ще додаєш — ні бельмеса не розберу.

Фатьма придивлялась до малюнка.

Так, так. Вона таким собі і уявляла. Він стоїть на якомусь яблуці і простягнув руку: кличе когось. Мабуть, своїх тамар — бідних.

А одіж на вітрі в'ється. Сильний вітер, видно... Це його змалювали, як він на чарівному яблуці літає по світові...

...А обличчя суворе й добре. Одне око прищуриив, наче каже: «Іди й ти, мала Фатьмо, до мене!..» Це дійсно той Лені.

Фатьма захопила книжку і притиснула до грудей.

Машиніст чомусь витер очі і розмазав піт на чолі.

— Петре, кинь мені кусок хліба!

Помічник подав щось чорне, як земля.

— На, їж, донько!

Фатьма не повірила:

«Невже утмек?»

Але ніхто не дунив.

«Він, мабуть, і справді од Лені», — промайнуло в думці.

Вхопила хліб, гризла.

Чоловік у чорній шкірі крикнув рушати.

Машиніст поцілував Фатьму, вирвав сторінку з Леніним, дав їй і побіг драбинкою всередину «коня».

Фатьму підхопила жінка з вагона.

Юрій Мишаткін

КОВЗАНКА У КРЕМЛІ

Володимир Іллч підихав на підморожене скло, розмальоване химерними візерунками, і подивився у протале вічко.

За вікном кабінету кружляли іскристі сніжинки. Ніби маленькі парашутисти під білими куполами, сніжинки падали вниз і сідали рядком на підвіконні, на голих вітах дерев.

Ленін примружився, ближче подався до вічка і побачив запорошеного снігом бронзового двоголового орла. Розкинувши крила, той сидів на вершечку Троїцької вежі і, здавалося, хотів злетіти.

— Давно час, — сказав Ленін. — Сам не наважишся покинути своє сідало — ми допоможемо.

— Ви мене викликали, Володимире Іллчу? — спитала секретарка, зазирнувши у кабінет.

— Ні-ні, — поспіхом одказав Ленін. — Мабуть, вам причулося.

Секретарка зникла і нечутно причинила за собою двері.

Володимир Іллч посміхнувся. Потім зняв з вішалки пальто, накинув на плечі і вийшов з кабінету.

— Якщо дзвонитимуть, попросить, щоб передзвонили хвилин через двадцять. Я пішов у Тайницький сад,— сказав Ленін секретарці і зник у кінці довгого коридора.

Злий січневий вітер жбурнув пригорщу колючого снігу в обличчя. Ленін на мить примружився, а потім підняв комір пальта і наперекір вітрові попрямував до Чудового монастиря.

Коло вищерблених осколками у 1917 році стін Арсеналу намело високі кучугури. Сніг був і на зубцях Кремлівської стіни — немов хтось, пустуючи, одягнув на кожний зубець пухнасті шапки.

Ленін пройшов повз Чудів монастир до Мало-Нікольського палацу, проминув Спаські ворота, та тільки хотів спуститися до Тайницького саду, як в спину йому вдарила сніжка.

Володимир Ілліч озирнувся.

Позаду стояв хлопчина у теплій хустці, стягнутій за спиною міцним вузлом.

— Ти за що це мене? — здивувався Ленін.

— Зовсім не вас, дядечку,— відповів хлопчик.— Я в Сашка цілив, а він вивернувся.

Грузнучи в заметах, хлопчик побіг до Леніна. А добігши, приклав до губ долоні і гукнув:

— Сашко! Не ховайся! Все одно спіймаю і снігу за комір напхаю!

— А Сашкові за віщо кара така? — посміхнувся Ленін.

— Хай не задирається і в сніг не штовхає. В інших брати як брати, а в мене... Ой! — хлопчик не доказав.— Добридень, Володимире Іллічу! — знічено привітався він.— Я вас одразу не пізнав.

— Доброго дня,— проказав Ленін.— Тільки і я тебе щось не пригадую... Стривай, ти Валентин Калінін, син нашого Михайла Івановича? Ось ми з тобою і квити — спершу ти мене не пізнав, а потім я тебе,— розсміявся Ленін і підмовив: — Давай разом брата шукати.

Сашка Калініна — хлопчика у довгополому пальті і з такою ж, як у брата, хусткою на голові — Валько і Ленін знайшли за старою липою.

— Ось він! — крикнув Валько, кинувся на брата і, сівши на нього верхи, давай напихати під хустку сніг. Сашко, який не чекав нападу, спочатку розгубився, але хутко вивернувся і смикнув брата за валянок. Під липою почалося справжнє побоїще.

— Досить вам! — засміявся Володимир Ілліч і заходився розбороняти заповзятих «півників». Нарешті це йому вдалося.

Захекавшись, з ніг до голови обліплені снігом, хлопчики сердито зиркали один на одного, терли синцюваті лоби і витрушували сніг з одєжі. А Ленін стояв між ними і продовжував сміятися.

Сашкові першому спало на думку примиритися.

Він підійшов до брата і подав руку.

— Ось так буде краще, — схвалив це перемир'я Ленін. — Давайте, дорогі брати Калініни, по саду гуляти і свіжим повітрям дихати.

Володимир Ілліч допоміг встати Валькові, і два брати Калініни попрямували з Леніним по саду.

— Прийде літо, почувте тут соловейка. Він десь недалечко гніздиться, тільки де — точно сказати не берусь, — повів розповідь Володимир Ілліч.

— Який ще соловейко? — не повірив Сашко.

— Звичайний, голосистий. А восени можна зустріти в саду вальдшнепів. Торік вони цілою зграєю тут жили...

Сашко і Валько навіть не помітили, як разом з Леніним проминули сад і вийшли на одну з кремлівських площ.

— Чим же ви, дорогі товариші, займаєтесь? — поцікавився Володимир Ілліч.

— Та нічим, — признався Валько, — до школи ходити нам ще рано: мені через рік, а Сашкові ще пізніше...

— Так-с... — сказав Ленін і зупинився коло товстих дубових колод, що виглядали з-під снігу. Поруч лежали кам'яні брили, іржаві труби, розбитий пам'ятник царю Олександрю II та інший мотлох, який залишився тут з часів штурму Кремля червоногвардійцями.

— Виходить, тільки сніжки ліпите та товчете один одного?

Хлопчики розгублено кивнули.

Володимир Ілліч оглянув стовбури дубових кряжів, потер чоло і сказав:

— А знаєте що, товариші Калініни?

— Що?— спитали брати.

— Приведіть в суботу ввечері на цю площу дітей. Всіх, які проживають у Кремлі.

— І що буде? — поцікавився Сашко Калінін.

— Прийдете — дізнаєтесь,— таємниче відказав Володимир Ілліч і, попрощавшись, пішов назад, до Будинку судових установ, який було видно здалеку.

Брати Калініни дивились йому вслід. Молодший, Сашко, намагався збагнути, навіщо Леніну потрібні всі кремлівські хлопчики й дівчатка. А старший, Валько, думав, що завантажений справами Ленін забуде і не з'явиться в суботу на захищену колодами й каменюками площу.

Та настала субота, і Володимир Ілліч знов прийшов на площу. І не сам, а з загоном курсантів Кремлівської військової школи. В руках у кожного було по лопаті. Курсанти держали їх, немов гвинтівки на плечах, і, крокуючи рівним строем, співали веселу пісню про паровоз:

Будем, братья, мы все без покоя и сна,
знамя красное вьется над нами.

Никогда, никогда, никогда, никогда
коммунары не будут рабами...

І Ленін ішов з лопатою. Але ніс її не на плечі, а просто держав у руці.

— Здрастуйте, товариші! — привітався Володимир Ілліч з дітьми, що зібрались на площі, а командир загону скомандував своїм курсантам:

— Загін, стій!

— Нещодавно деякі товариші скаржились мені, що їм нудно живеться і вони не можуть знайти собі справжнього діла,— сказав Володимир Ілліч і подивився на братів Калініних. — Тому пропоную: розчистити оцей майданчик, залити його водою і влаштувати ковзанку. Тоді нікому з вас не доведеться нудитись.

Діти збуджено загаласували.

— Здорово! — вигукнув хтось. Його підтримали хором:

— Дайош ковзанку!

І закипіла робота на кремлівській площі. Це був найперший у нашій країні суботник, який на цілих чотири місяці випередив Всеросійський суботник.

Одні червоноармійці стали ланцюжком і, передаючи з рук у руки камені, складали їх під Кремлівською стіною. Інші переносили іржаві труби. Треті підняли й понесли важкі колоди.

Ленін хотів був допомогти курсантам, однак молоді червоноармійці знали, що у голови Ради Народних Комісарів після поранення часто болить рука, і тому не дозволили йому цього робити.

— Заборонили мені колоди носити,— поскаржився Ленін дітям.— Що ж, в такому разі доведеться нам з вами згрібати сніг. Ану, розбирайте лопати!

Не минуло й години, як майданчик був чистий. Брати Калініни притягли звідкись гумовий шланг і прикріпили його до крана.

— Дозвольте мені,— попросив хлопчиків Володимир Ілліч.— Колись в Сибіру, в селі Шушенському, я вмів відмінно заливати ковзанки. Сподіваюсь, не розучився.

Сашко і Валько передали Леніну шланг, а самі відійшли вбік і почали спостерігати, як Володимир Ілліч майстерно поливає майданчик.

Коли весь майданчик був залитий, Ленін закрутив кран, згорнув шланг і повернув його братам.

— Все,— сказав він,— завтра ваша ковзанка буде готова, за ніч вода замерзне. Так що можете гострити ковзани.

Діти знов загомоніли, а Валько і Сашко сумно презирнулись: ковзанів у них не було.

Погода в неділю була ясна, сонячна. З самого ранку кремлівська ковзанка наповнилась дзвінками голосами. Діти гасали туди й сюди, падали, але тут же вставали і мчали далі.

Прийшли на ковзанку і вільні від караульної служби курсанти. Але у червоноармійців, як і в братів Калініних, не було ковзанів.

Після обіду навідався до дітей і Ленін.

— Товаришу курсант,— звернувся він до одного з червоноармійців,— ви умієте командувати?

— Так точно, товаришу Ленін! Ми ж майбутні червоні командири! — відповів той.

— Тоді, будь ласка, зберіть ковзанярів і допоможіть їм влаштувати змагання.

Позмагатися на льоду захотілося багатьом. Курсант вишикував усіх в один ряд і скомандував:

— Увага! Ві-гом марш!

Ковзанярі кинулися вперед.

Але тут трапилося таке, чого ніяк не могли передбачити ні суддя-курсант, ні Володимир Ілліч і про що пізніше довго згадували в Кремлі.

Поки бігуни ждали сигналу, брати Калініни непомітно для інших скинули ваянки. Коли ж пролунала команда: «Вігом марш!» — то вслід за ковзанярами по голубому крижаному полю подалися і Сашко з Вальком.

Всі навколо скрикнули.

Відчувши щось неладне, ковзанярі озирнулись, побачили переслідувачів і з несподіванки загальмували. А братам тільки цього і треба було. Під захоплені вигуки всіх присутніх на площі вони перегнали ковзанярів.

Попереду, вилискуючи синіми вовняними шкарпетками, вистрибував Валько. Молодший, Сашко, трохи відставав. Та раптом Валько посковзнувся, і Сашко тієї ж миті наздогнав його.

— Оце переможці! Ні, ви тільки подумайте, яка надзвичайна винахідливість! — сміявся до сліз Володимир Ілліч, коли брати повернулись назад і потрапили до гомінкого й великого гурту товаришів.

— Одна справа просто перемогти і зовсім інша — виявити при цьому винахідливість. Ну, молодці брати Калініни! Слово честі — молодці! Поздоровляю! А ваян-

ки, будьте люб'язні, зараз же взути: в шкарпетках на морозі легко застудитися.

— Дивіться! — раптом вигукнула одна з дівчаток, і всі побачили на Троїцькій вежі коменданта Кремля і командира загону курсантів.

— Та вони ж орла скидають! — оголосив Валько Калінін.

— Правильно, — підтвердив Ленін. — Давно вже пора нам з цим царським птахом попрощатися. Нема чого йому в Кремлі робити...

— З часом замість орлів на кожній кремлівській вежі ми поставимо п'ятикутні зорі.

Кілька хвилин Володимир Ілліч разом з усіма дітьми й курсантами спостерігав, як двоє на дзвіниці закидали на бронзового орла вірвовчату петлю. Потім Ленін поправив на голові каракулеву шапку і пішов назустріч крижаному вітрові.

Нісон Ходза

НА КРАСНІЙ ПЛОЩІ

Було це в травні багато років тому. В Москві, на Красній площі тільки-но закінчився парад. Парад закінчився, та люди не розходились. Тому що всі знали: після параду виступить Ленін. І всі хотіли побачити Леніна. Всі хотіли почути його.

Раптом на Красну площу в'їхав вантажний автомобіль. В автомобілі стояли діти. Обличчя в них були звичайні — російські. А ось одяг на них був незвичайний. На одному хлопчикові красувався індійський тюрбан. На другому — турецька феска з китицею. Голова третього була прикрашена молодецькою будьонівкою. У четвертого на голові — китайська шапочка з червоною кулькою зверху. Тут же стояв хлопчик у робітничій блузі. В його руках був молот. Поруч стояв хлопчик у личаках. У нього в руках був серп. А в центрі кузова, на підвищенні, всі побачили дівчинку. На ній розвівалася яскраво-червона мантия. Дівчинка

тримала в руках червоний прапор. На прапорі було написано: «Пригноблені народи! Рвіть кайдани рабства!»

— Що це за діти? Звідки вони? — здивувалися люди на площі.

— З Індії,— казали одні й показували на хлопчика в тюрбані.

— З Туреччини,— твердили другі й показували на хлопчика у фесці.

— З Китаю,— запевняли треті й показували на хлопчика в шапочці з червоною кулькою.

Тоді хтось із юрби запитав:

— Звідкля ви, діти? Хто ви такі?

Хлопчик у будьонівці сказав:

— Ми — загін юних комуністів!

— А чому ви так повдягалися?

Відповіла дівчинка в яскраво-червоній мантиї:

— Я так вдягнута тому, що зображую Револьюцію!

А хлопчик з молотом мовив:

— Під прапором Револьюції зібралися всі пригноблені народи: китайці, індійці, турки. Негр у нас теж був, але з нього стерлася сажа, поки ми їхали.

— Гарно придумали, молодці! — похвалили дорослі.— Жаль, що Володимир Ілліч не бачить вас. Він зараз промову виголошуватиме. Он, з тієї трибуни...

— Хлопці! — вигукнув той, що був у личаках.— Тут товариш Ленін! Покличемо його до нас!

Всі на автомобілі закричали:

— Покличемо! Покличемо!

І тоді два хлопчики, хлопчик у тюрбані та хлопчик у китайській шапочці, зістрибнули з автомобіля й зникли в юрбі.

— Не пробитися їм,— засумнівалися дорослі.— Там, біля трибуни, стільки людей!..

І справді, пройти хлопцям було нелегко. Поки вони протовплювалися до трибуни, Ленін уже почав говорити. Люди навколо трибуни стояли щільною стіною. Пробитися крізь неї було просто неможливо.

З горя діти ладні були заплакати. Вони не знали, що їм робити. Невже повертатися назад?!

Але раптом усі закричали «ура!», і хлопчики здогадалися, що Ленін закінчив говорити. І вони знову почали протовплюватися до трибуни.

Люди дивилися на них, усміхалися й гомоніли:

— Хлопчик у тюрбані, звичайно, приїхав з Індії. А цей хлопчик, звичайно, приїхав з Китаю. Пропустіть їх. Вони, мабуть, хочуть поглянути на товариша Леніна.

І всі розступалися, і всі давали їм дорогу.

Нарешті хлопчики опинилися коло трибуни. Але тут їх зупинив військовий у шкіряній тужурці. Він подивився на тюрбан, на китайську шапочку і запитав:

— Хто ви такі? На цю трибуну вам не можна. Ясно? Не можна!

Хлопчики сказали:

— Ми — пригноблені народи.

— Що вам тут потрібно, товариші пригноблені?

— Ми хочемо запросити товариша Леніна... Ми на автомашині... Недалеко... Тут... На площі...

Військовий навіть руками замахав:

— Ні, ні, ні! Володимир Ілліч виступав сьогодні тричі! Він стомився! Дайте йому відпочити!

Хлопчики сказали:

— Тоді дозвольте нам тільки подивитися на товариша Леніна. Ми поглянемо на нього і підемо.

Раптом зовсім близько вони почули голос:

— Це що за публіка?

Військовий узяв під козирок і доповів:

— Це пригноблені народи, товаришу Ленін. Вони хочуть на вас подивитися.

Хлопчики закричали:

— Ми не пригноблені! Це ми лише вдаємо їх... Ми — загін юних комуністів!

Швидкими кроками Ленін спустився з трибуни.

— Здрастуйте, товариші юні комуністи, — сказав він. — Я чув про ваш загін...

Хлопчики заговорили разом, перебиваючи один одного:

— Нам доручили запросити вас... Нас багато... Ми на автомобілі... А посередині — Революція з прапором...

— Дуже цікаво! — мовив Ленін. — Із задоволенням зустрінуся з Революцією. Ходімо! Покажіть мені дорогу.

І він узяв хлопців за руки. Так вони і йшли. Посередині — Ленін, а по боках — хлопчик в індійському тюрбані й хлопчик у китайській шапочці.

Коли Ленін підійшов до автомобіля, всі діти щосили закричали «ура!». Ленін похитав головою і спитав:

— Навіщо ж ви мене запросили? Щоб я послухав, як ви умієте голосно кричати «ура!»?

— Це ми з радості! — пояснили діти. — Тому, що ви до нас прийшли...

— Ну, тоді давайте знайомитись, — мовив Ленін. — Ага! Ось і сама Революція з прапором...

Леніну дуже припала до вподоби Даша. Так звали дівчинку, яка зображувала Революцію. Вона стояла на підвищенні й високо над головою тримала червоний прапор. Вітер так розвівав його, що Ленін ніяк не міг прочитати, що на ньому написано. Тоді хлопці притримали полотнище, і вітер надув його, наче парус. Здалеку видавалося, що Красною площею пливе корабель під червоним вітрилом. А на вітрилі написано: «Пригноблені народи! Рвіть кайдани рабства!»

Юні комуністи думали, що Володимир Ілліч тільки подивиться на них і піде. Та Ленін не пішов. Він почав розмовляти з дітьми.

Ленін сказав:

— Поміщики і фабриканти хочуть відняти в нас свободу. Вони хочуть, щоб робітники і селяни знову стали рабами. Але цього не буде! Ваші батьки, ваші старші брати, не шкодуючи життя, борються на всіх фронтах з найманцями капіталістів, з білогвардійцями! І ми перемажемо!

І ще Ленін сказав, що юні комуністи повинні завжди і в усьому допомагати більшовикам.

Коли Ленін закінчив розмовляти з дітьми, вони знову крикнули «ура!». Та відразу ж схаменулися і змовкли.

Запанувала тиша. Однак вона тривала не більше як секунду. Тому що Даша підняла ще вище червоний прапор і заспівала:

Повстаньте, гнані і голодні
робітники усіх країн!

Діти підхопили:

Як у вулкановій безодні,
в серцях у нас клекоче гнів!..

Діти співали «Інтернаціонал». Гімн комуністів. І разом з дітьми співав Ленін.

Юні комуністи не йняли віри своєму щастю. З ними співає Ленін! Сам Ленін!

Та ось відлунали останні слова гімну. Діти зрозуміли: Володимир Ілліч зараз піде. Як же їм провести його? Хлопчик у китайській шапочці не витримав і сказав:

— Товаришу Ленін, дозвольте нам тихенько крикнути «ура!». Ми — тихесенько, тихесенько...

Володимир Ілліч усміхнувся:

— Ну, коли вже вам так кортить...

І тоді щасливі діти закричали «ура!». Спершу тихо, а потім вони не стрималися і закричали голосно.

Та Ленін не розсердився на них. Він чомусь навіть розсміявся, махнув рукою і квапливо рушив до свого автомобіля.

Лев Подвойський

«ДІТЕЙ ТРЕБА ВПЕРЕД!»

Ішов 1920 рік. Наші батьки ще билися з білогвардійцями на фронтах громадянської війни. Заводи і фабрики стояли зруйновані. Пустували школи. Але в цьому році вони мали відкритися. Багато дітей уперше після революції збиралися поступити в перший клас. Хто восьми-, дев'яти-, а деякі мої приятелі навіть дванадцятирічними.

А поки що ми ходили в дитячий клуб. Він містився в Другому будинку Рад — так тоді називався московський готель «Метрополь».

Усі хлопчики й дівчатка, які приходили в клуб, були за Радянську владу, проти буржуїв, білогвардійців, спекулянтів-міщечників. Найобразливішою кличкою вважалась «недорізаний панич». Шанували в нас мозолі на долонях і тверді м'язи. Билися ми, може, навіть частіше, ніж теперішні хлопчачки. А в усьому іншому були схожі на сьогоднішніх: такі ж життєрадісні й пустотливі, тільки зростом нижчі, одягнені гірше і дуже голодні. І, певне, більше, ніж сучасні діти, ми цікавилися тоді політикою. Наші батьки робили революцію, а ми намагалися бути поруч з ними.

Як усі діти, ми, звичайно, любили й похвастатися.

— У мене татко в Конармії Будьонного, біляків рубає вщент! — хвалився один.

— Мій у Петрограді Зимовий брав, їй-богу, не брешу! — заявляв другий.

— Наша мама у Раднаркомі в Леніна кур'єром працює. «Ой,— каже,— яка душевна людина!» — ділилася товста, рожевощока, незважаючи на голодний час, дівчинка з прозвиськом Муха.

Я не пам'ятаю, щоб хто-небудь у клубі хвастився високими посадами своїх батьків. Ходили до нас і діти, які жили в Кремлі. В дитинстві я дружив з верховодою кремлівських бешкетників, незмінним атаманом у грі «козаки-розбійники» Адькою Свердловим, трохи флегматичним добряком Ясиком Дзержинським, міцним, як дубок, Шурою Калініним.

Але найкращим моїм другом був син кочегара, довготелесий Женька Трусевич.

Важко й голодно жилося в Москві під час війни.

Бруківками в супроводі босоногих хлопчачків лунко марширували червоноармійці в будьонівках.

Червоні полки, що відправлялися на фронт, часто проводжав Ленін. Мені й моїм друзям страшенно хотілося потрапити на такий мітинг, де б виступав Ілліч, а все якось не випадало.

А. І. Ульянова. Дитячі та шкільні роки Ілліча.

В. Д. Бонч-Бруевич. Приїхав Ленін.

Якіс Пінясов. Звичайні рукавиці.

Максим Рильський. Ілліч і дівчинка.

Юрій Збанацький. Найдорожчий друг.

Сергій Михалков. В музеї В. І. Леніна.

Всеволод Нестайко. Швейцарська марка.

Оксана Иваненко. Над Волгой.

Та одного разу нам пощастило. Напередодні Першого травня наша керівниця Людмила Євгенівна — сувора худа жінка в пенсне на чорному шнурку — попередила:

— Завтра, діти, клуб буде відчинений весь день з ранку, тому що всі дорослі підуть працювати на першотравневий суботник.

— А товариш Ленін теж працюватиме? — запитав Женька. Він завжди вискакував уперед з несподіваними запитаннями.

— Не знаю, що тобі відповісти, — сказала Людмила Євгенівна. — Володимир Ілліч Ульянов-Ленін як Голова Раднаркому дуже зайнятий. Він і так працює вдень і вночі і всі свята теж.

Ранком, коли ми з Женькою йшли до клубу, місто мало святковий вигляд. Маяли червоні прапори. Між будинками висіли кумачеві полотнища з гаслами: «Хай живе 1 Травня!», «Потопимо білого барона Врангеля у Чорному морі!»

Вулиці столиці були безлюдні. Не збиралися демонстранти, не грали оркестри. Дорослі працювали на суботнику.

— Товариш Ленін теж працює. Він з кремлівськими курсантами колоди носить! — повідомив захеканий Адька.

Ми з Женькою хотіли бігти в Кремль подивитися, як працює на суботнику Ленін.

— Вас туди не пустять, діти, — сказала суворо Людмила Євгенівна. — Кремль охороняють вартові. Збирайтеся краще на прогулянку!

Ми вилаштувалися парами й пішли у сквер, що навпроти Великого театру. Попереду, не згинаючи спини, крокувала сувора керівниця.

Весняне сонечко гріло, як літом. Поміж камінням на бруківці пробивалась молода травичка. На кущах набубнявіли бруньки. Ось-ось із них, як курчата з ячок, проклюнуться клейкі листочки.

— Гайда фіалки біля фонтана шукати! — вигукнув Женька і затнувся.

Неподалеку занедбаного у війну фонтана збирався мітинг. Стояли люди в шинелях, у робітничих блузах, у гімнастерках.

— Дядечку, тут на фронт проводжатимуть? — насто-
рожився Женька.

Поруч з ним мовчки пихтіла, намагаючись протисну-
тися поміж дорослими, Муха. Решта дітей також натиска-
ли з усіх сил. Раптом звідкись з'явився високий дядько у
військовому френчі, з наганом при боці.

— Дзусь, малеча! — крикнув він.

Ми налякалися.

Але тут під'їхав автомобіль. З нього вийшов Ленін.
Усміхнений, з червоним бантом на грудях. Він почув, як
військовий проганяє нас геть, і несподівано заступився.

— Дітей треба пускати вперед. Неодмінно вперед, і
тільки вперед! — сказав Володимир Ілліч.

При такій підтримці нам жоден дядечко з наганом
не страшний! Ми пройшли слідом за Леніним і стали
попереду дорослих, ближче за всіх до Володимира Ілліча.

Цього дня закладався пам'ятник Карлу Марксу. Ленін
виголосив промову. Потім він розписався на металевій
пластинці. Ми дивилися пильно. Женька навіть почервонів
од зосередженості. Пластинку з підписом Леніна поклали
в заглиблення. Володимир Іллічу дали в руки кельню.
Він мав перший почати роботу на місці майбутнього
пам'ятника.

Володимир Ілліч присів навпочіпки і швидко поклав
розчин...

— Гарно! — захоплено прошепотів мені на вухо Жень-
ка. — Ніби справжній муляр.

Напевно, він проказав це досить голосно. Людмила
Євгенівна почула.

— Спостерігайте, діти, і вчіться, будь ласка, робити
все так само добре й охайно, як Володимир Ілліч, — сказа-
ла вона.

Людмила Євгенівна казала всім, але зверталась вона,
звичайно, насамперед до мого нетерплячого й тому не
завжди охайного друга.

А довколо вже голосно, захоплено вітали Леніна. Він квапився їхати. Його не хотіли відпускати. Володимир Ілліч усміхався, привітно махав рукою з затиснутою в ній кепкою, зняковіло показував на годинника, виймаючи його з кишеньки жилета.

— Товаришеві Леніну треба їхати на інший мітинг. Його чекають,— пролунав чийсь густий бас, певно, військового командира.

Ілліч поїхав.

...Мені не терпілося розповісти вдома про події цього дня. І я ледве дочекався мами. Її, як і тата, називали старою гвардією більшовиків. Вона сиділа в царських в'язницях і двічі брала участь в голодовках. Один раз голодувала 13, а вдруге — цілих 18 днів. Нас у сім'ї було п'ятеро дітей. Одне одного менше, а мама весь час працювала. Прийшовши додому, вона ще довго поралася й тут: мила підлогу, прала. І нас привчала робити все вдома.

— Володимир Ілліч Ленін терпіти не може неохайності. Він живе скромно, одягається просто, але все в нього чисто й акуратно,— не раз нагадувала нам мама.

Ось і тепер, як тільки побачив маму, я випалив:

— Бачив! Я сьогодні бачив, як акуратно працює Ленін!

Мама усміхнулась, але тут же незадоволено оглянула нашу єдину кімнату.

У ній було все перекинуто догори дном.

— Ми граємося в Раднарком! — поквапився повідомити я.

Це була наша улюблена гра. Ми часто чули вдома імена наших комісарів.

— Усі наркоми за дорученням Леніна повинні найперше піклуватися про дітей,— розповідала напередодні мама.— Ось і тата Ленін і Дзержинський відкликали з фронту й доручили йому налагодити роботу з дітьми.

Після розмови з мамою я скликав екстренне засідання «Раднаркому». Мої молодші сестри називалися наркомами, а я вибрав собі посаду керуючого справами, щоб ходити з портфелем під рукою, як справжній відповідальний працівник.

— Товариші! — доповідав я.— В сучасний момент, значить, питання стоїть ребром, значить: що ти зробив для фронту? Дітей треба вперед, неодмінно вперед! Мама, тобто жінвідділ, значить, сказала, що наркоми повернулись обличчям до дітей... Ми повинні...

Так як я не знав, що ми повинні робити для революції по дитячому питанню, то запропонував схвалити декрет про організацію Червоної Армії, яка розгромить гідру імперіалізму — білу Антанту.

— Слово надається наркомпроду,— голосно оголосив я і стиха додав: — Нінко, говори.

Чотирирічна сестра залізла на стіл і, на зло мені показавши кінчик язика, швидко заторохтіла:

Борщ та каша — їжа наша!
Борщ та каша — їжа наша!

Я трохи не заплакав. Ну як можна робити серйозні справи з такою малечею? Цього разу я мамі поскаржився.

— Не журись, Льово,— погладила вона мене по голові.— Буде і у вас своя дитяча організація, будуть палаци для дітей. Все буде. Нехай тільки скінчиться війна.

Через два з половиною роки я поступив в один з перших піонерських загонів Москви. Довгий час нас у школі було лише три піонери. Ми мужньо захищали свої червоні галстуки від нападу хуліганів — дітей непманів і спекулянтів з Арбатського ринку. У загони до нас приїжджали старі більшовики; ми їх теж приймали в піонери. Одним з перших почесних піонерів став Ф. Е. Дзержинський. Його прийняли в піонери в школі, де навчався його син Ясик. Коли Феліксу Едмундовичу пов'язали червоний галстук і показали наше піонерське вітання — салют, Дзержинський, високий, прямий, як меч, з гострою, ніби наконечник на списі, борідкою, підняв руку вище голови й твердо мовив:

— Стояти за справу робітничого класу завжди був готовий!

Він подарував загонові справжній футбольний м'яч — мрію всіх хлопчиків того часу.

Потім я став працювати піонерським ватажком і в серпні 1929 року брав участь у проведенні Першого Все-союзного піонерського зльоту. Шість тисяч делегатів приїхало до столиці з усіх кінців країни. «Москва в полоні» — з таким заголовком вийшла газета «Правда». У нарисі письменник М. Погодін розповідав, що москвичі надали в розпорядження дітей все, що мали тоді: стадіони, парки, водні станції, трамваї, театри... І перепусткою скрізь був червоний галстук.

— Дітей треба вперед, неодмінно вперед! — казав голова комісії сприяння зльоту піонерів Михайло Іванович Калінін, з лукавинкою в очах позираючи через окуляри в простій оправі на наркомів, які сиділи перед ним. — Тільки вперед!

Євген Мар

ПРАВОФЛАНГОВИЙ

Першого травня 1920 року по всій країні відбувався Всеросійський суботник.

Над Москвою прощуміла злива, прибила пилюку, промила бруковані вулиці столиці. А ранком того дня, на який було призначено суботник, засяяло сонечко.

Суботник мав відбутися і в Московському Кремлі.

Курсанти давно вже збиралися розчистити від різного мотлоху Іванівську площу.

Там валялися жмутки колючого дроту, лежали кам'яні брили — залишки пам'ятника цареві Олександрю Другому — і здоровенні дубові колоди, що їх збиралися попиляти на дрова.

Роботи було багато.

Ще напередодні за вечерею Ленін оголосив домашнім, що вирішив попрацювати з курсантами-кремлівцями на Іванівській площі.

Надія Костянтинівна з тривогою глянула за вікно. Дощ дрібно видзвонював на шибках. Вона знала, що у Воло-

димира Ілліча часом болить поранена рука, і радила йому провести «суботник» у своєму кабінеті за письмовим столом.

— Ото було б краще: адже і в тебе робота не з легких.

— Я теж кремлівський житель,— сказав Ілліч.— Хочу попрацювати разом з усіма.

Рано-вранці Надія Костянтинівна приготувала Іллічу простеньке вбрання: штани, піджак та старі черевики.

Коли курсанти вишикувались, щоб рушити на роботу, до них підійшов Володимир Ілліч:

— Дозвольте мені приєднатися до вас!

Борисов, комісар курсів, запропонував Володимирові Іллічу стати на правий фланг.

А строем уже пронеслося від курсанта до курсанта:

— Володимир Ілліч на правому фланзі! Він працюватиме з нами...

Тут пролунала команда.

Заграв оркестр. Куранти Кремля відбили дев'ять разів.

Володимир Ілліч разом з усіма крокував на Іванівську площу.

Йшли курсанти урочисто.

А позад них прилаштувалися кремлівські школярі. Їм теж хотілося попрацювати на суботнику.

Ось і площа.

Суботник почався.

Ленін разом з комісаром курсів Борисовим та курсантами переносив дубові колоди. Це була нелегка робота. Важкі дубові колоди доводилось переносити вчотирьох або й ушістьох. Володимир Ілліч намагався підставити плече під самий окоренок, взяти на себе якомога більший вантаж.

— Ви ж найстарший серед нас, Володимире Іллічу,— умовляв Борисов.— Не утруднюйте себе, будь ласка! Вам уже п'ятдесят, а мені тільки двадцять вісім.

Володимир Ілліч відповідав йому:

— Коли я найстарший, то ви повинні слухати мене. І знову брався за найважчий кінець колоди.

Курсант — високий здоровань — спробував схитрувати.

Шепнув своєму товаришеві, що ніс колоду поруч з Іллічем, аби той відійшов убік, а сам став на його місце. Колода зразу лягла на плечі високого курсанта, і, зрозуміло, всім стало легко її нести.

Володимир Ілліч оглянувся і сказав, звертаючись до цього курсанта:

— Хитрувати не можна, товаришу! Ідіть до своєї групи. Ми й самі впораємося!

Поблизу, весело перегукуючись, працювали школярі. Вони розбирали огорожу, підбирали дошки і все це вантажили на віз. А самі поглядали на Володимира Ілліча. Їм було дуже приємно, що й вони працюють поруч з Леніним.

Попрацювали курсанти і вирішили перекур влаштувати.

Відверто кажучи, не так усім хотілося курити, як погомоніти з Леніним.

Курсант подав Володимирі Іллічу кiset, припрошуючи:

— Будь ласка, Володимире Іллічу!

— Дякую, не курю,— відмовився Ленін.— Коли був гімназистом, пробував, але мама просила не курити. То я й не курив: не хотів матері завдавати прикрості.

Хлопчаки облишили воза вантажити і слухали цю розмову.

Та от усі відпочили і взялись за роботу.

Комісар Борисов занепокоївся:

— А чи не досить вам, Володимире Іллічу? Адже у вас є й важливіші справи.

Ленін у відповідь:

— Ні, ні. Сьогодні це найважливіше. Всі повинні працювати.

Ілліч працював разом з курсантами, доки нагадали йому, що треба їхати на закладення пам'ятника Карлу Марксу.

Неохоче розстався з курсантами і поїхав на закладення пам'ятника, узявши з собою одного з кремлівських школярів, що працювали на суботнику. Так і сказав йому:

— Молодчина, добре працював, Володю, поїдеш зі мною на закладення пам'ятника...

Зберігся рідкісний фотознімок «Ленін на суботнику в Кремлі». Зробив його хтось із фотолюбителів. Шкода, що хлопчиків на ньому не видно за високими курсантами.

Знімок цей, до речі, мав незвичайну долю. Один австрійський комуніст випросив його у московського друга і завіз на батьківщину. А потім фотокартка побувала ще у багатьох країнах світу.

Кажуть, що цей рідкісний знімок передавали навіть у в'язниці, де сиділи комуністи — борці за народну волю.

І вже пізніше художник Соколов розшукав фотокарточку, що здійснила таку подорож, і написав відому всім картину «Ленін на суботнику в Кремлі».

Художник вніс тут зовсім небагато змін. На картині Володимир Ілліч не в черевиках, а в чоботях.

Невдовзі після суботника відбувся урочистий випуск кремлівських курсантів. Проводився він якраз на Іванівській площі, що була тепер просторою, очищеною від колод і сміття.

Парад приймав Володимир Ілліч.

Ленін обійшов довгу шеренгу випускників, з якими недавно працював на суботнику, сфотографувався з ними.

Курсанти, відтепер уже червоні командири, йшли з Кремля прямо на фронт.

Петро Ребро

ЛЕНІНОВА МРІЯ

Двадцятий рік. В Москві — зима.

Гогоче, виє завірюха.

В столиці палива нема.

В країні голод і розруха.

Студена ніч. Глибока ніч.

Десть по бруківці — кроки варти

Кремль. Кабінет. Стоїть Ілліч
В задумі світлій біля карти.

Наопаш на плечах — пальто.
Морозить. Вже, либонь, світає.
Ілліч замріявся (ніхто
Йому в цю мить не заважає).

Ледь блима лампа над столом.
Ілліч борідку мне рукою.
Очима стежить за Дніпром —
Немов униз пливе рікою.

Ріка вгризається в граніт.
Бур'ян, руїни, бездоріжжя...
Дарма! Ще облетить весь світ
Про тебе слава, Запоріжжя.

Ілліч замріявсь, повен дум,
І чує, мабуть, в цю хвилину
Вже не порогів грізний шум,
А струму пісню легкоплинну.

І ясно бачиться йому,
Як брижить вітер сині плеса,
Як розсува глуху пільму
Крило могутнє Дніпрогеса.

У хатах морок розтає,
Світліє ранок на планеті...
Тепліше Леніну стає
В його холоднім кабінеті.

Рідко вдавалося Володимиру Іллчу відірватися од невідкладних і важливих справ.

І все ж коли-не-коли вибере Ленін часину, сяде в автомобіль, поїде за місто, куди-небудь прямо в ліс.

Вийде Володимир Іллч з машини, зніме кепку, закладе руки за спину, піде блукати поміж беріз та ялин.

Іде Володимир Іллч поволеньки. Побачить білку, зупиниться, на білку подивиться. Почує пташиний щебет, підніме голову, на птахів дивиться. Повзе по траві комашка. На комашку Володимир Іллч погляне. Грибом замилюється, нехитрою квіткою лісовою. Все цікаво Леніну. Відпочиває в такі хвилини Ленін.

Походить Володимир Іллч по лісу, в Москву повернеться. Знову сідає працювати до пізньої ночі.

Якось на одній з таких прогулянок, вийшовши з лісу на галявину, Ленін побачив дівчинку.

Дівчинка маленька. Пальтечко з чужого плеча. З-під хустинки кіска на світ дивиться. Стоїть вона коло берези й гірко плаче. Держить в руках кошелік. В кошеліку гриб, всього один — підосичник.

— Ти ж це чого плачеш? — спитав Володимир Іллч.

Не відповіла дівчинка. Навіть ще дужче заплакала.

— Ну от, така велика дівчинка, — похитав головою Володимир Іллч. — Не сором тобі?

Не допомгло.

Бачить Ленін — уперте дівчисько. Порився Володимир Іллч в кишені, нахилився над кошеліком.

— Раз, два, три — з'явись на дні, горіх! — І дивиться на дно кошеліка.

Дівчинка зацікавилась. Притихла. Заглянула вона в кошелік, правда — лежить горіх.

«Ну й дива!» — зачудувалася дівчинка. Витерла сльози, здивовано поглядає на Леніна.

— Як же тебе звати? — спитав Володимир Іллч.

— Варя.

— Що ж, Варю, з тобою приключилося?

— Заблудилася,— пропхикала дівчинка.

— А де ж твій дім?

— Я з Миронівки.

— Не сумуй. Знайдемо твою Миронівку.

Взяв Ленін Варю за руку, повів по стежинці до автомобіля.

Ідуть вони лісом.

— А де ж твої гриби?

Не пощастило Варі. Не знайшла грибів. Порожній у неї кошелік.

— Недобре вертати додому з порожніми руками,— сказав Володимир Ілліч.— Це діло треба поправити.

Звернув Володимир Ілліч зі стежки, зупинився і раптом:

— Раз, два, три — з'явився, білий гриб!

Глянула дівчинка: справді, гриб. Гриб-боровик. Товстенька ніжка, м'ясиста голівка, під дубком, наче солдат, стоїть. Нахилилася Варя, а поруч ще один гриб, трохи далі стоїть і третій. За третім ще і ще. Набрала їх дівчинка повен кошелік. Поглядає здивовано на Леніна.

Проїшли вони лісом ще трохи. Зупинився Ленін, хитро очі примружив і раптом:

— Раз, два, три — з'явився, автомобіль!

Глянула Варя за кущ, за ялинку. Ну й чудо, чудо з усіх чудес — стоїть на галявці автомобіль!

— Що ж, сідай,— сказав Володимир Ілліч і відчинив дверцята.

Лізе Варя, квапиться.

Покотив автомобіль спочатку лісовою дорогою, потім полем з пагорба на пагорб. Поворот. От майнула й Миронівка.

Тільки не рада Варя тепер Миронівці. Шкода їй, що от усе й закінчилося.

Довіз Ленін дівчинку до самої околиці, помахав на прощання рукою, поїхав.

Прибігла Варя додому, розказала, як заблудилася в лісі, як з'явився потім у лісі незнайомий їй чоловік. Про

чудеса розказала: про автомобіль, про гриби, про горіх.

— Він чарівник,— шептала Варя.— Він усе, що захочеш, може.

Довго потім гадали в Миронівці, хто ж це Варю з лісу вивів.

Віра Карасьова

МАШЕНЬКА

Всі діти, батьки яких працювали й жили в Кремлі, знали Володимира Ілліча. І Ленін теж усіх знав. І на ім'я, і хто чий син або ж дочка. Та одного разу, проходячи через двір, Ленін побачив маленьку незнайому дівчинку. Мала вона років із п'ять, не більше, і була дуже худенька й бліда. Сиділа на ганку, підібгавши ніжки, і грілася на зимовому неясковому сонці.

— Як тебе звати? Чия ти дочка? — запитав Володимир Ілліч у дівчинки.

Вона подивилася на нього великими ясними очима й відповіла:

— Я матусина Маша.

— То давай познайомимось,— і Ленін подав руку.

Дівчинка поклала в його долоню свою крихітну ручку і сказала:

— А я вас знаю, ви — дядечко Ленін.

— От і чудово. Тепер ми з тобою по-справжньому знайомі,— усміхнувся Володимир Ілліч.— А чому ти, Машо...— Він хотів спитати: «Чому ти не бігаєш з дітьми?» — і не спитав. Тільки звів брови і сумно похитав головою: за дверима він побачив пару маленьких дитячих милиць.— Яка ж ніжка у тебе болить? — спитав Володимир Ілліч.

— Оця,— і Маша витягла праву ніжку, закутану поверх гіпсового валянца старою шерстяною хусткою. Помітила, що Володимир Ілліч засмутився, і сказала навмисне

веселим голосом: — Та не дуже вона болить, я ж лікуюсь, риб'ячий жир п'ю.

— Молодець! — похвалив Володимир Ілліч. — А смачний він, отой риб'ячий жир?

— Так собі. Оселедцем пахне, — відповіла Маша.

— Риб'ячий жир — це добре, — сказав Володимир Ілліч. — Та буде ще краще, як ми відвеземо тебе до одного будинку, що зветься дитячий санаторій. Там ти зовсім видужаєш. Хочеш до санаторію?

— Хочу, — відповіла Маша. — Я дуже хочу видужати. Тоді я матусі допомагатиму.

— Звісно, допомагатимеш, — погодився Володимир Ілліч. Він попрощався з Машею і зайшов у будинок.

Того ж дня Ленін зателефонував до дитячого санаторію і попросив узяти туди хвору дівчинку Машу.

По Машу приїхали на другий день вранці. Поки її виводили, гнідий коник, запряжений в сани, поволі жував сіно. У санях теж лежало сіно, щоб м'якше було сидіти. Вже немолода санаторна нянечка закутала Машу поверх її одержі у великий кожух. Мама, щаслива, що її дочку лікуватимуть у санаторії, обнімала на прощання Машу, научала її пошепки, як слід поводитися серед добрих людей. Всі знайомі діти збіглися подивитись, як помчить Маша на санях.

Перед самим від'їздом до саней підійшов Володимир Ілліч. Він привітався з мамою і сказав Маші:

— Видужуй швидше, матусина Машо! Повернешся додому, будемо з тобою наввипередки бігати.

У санаторії Маші сподобалось. Всі п'ять років свого життя вона прожила в місті. А санаторій стояв у лісі. Хоч і зима надворі, а видно, як по соснах білки стрибають, як лапятий сніг з ялинових віт злітає, як жовтогруді синички навколо годівниць кружляють. А снігурики! Ну чисто мов рум'яні яблучка примостилися на гілках горобини. А ягоди в горобини червоні, наче жар горять!

Нянечки в санаторії лагідні. Панасівна, жінка в літах, бува, що й побурчить, коли діти не слухаються, та швидко й забуде. А вечорами завжди їм казки розкажує. Різно-

колірні клаптики матерії дівчаткам приносить, ляльки їм з ганчірок шиє. А тітонька Катя вчить старшеньких читати й писати, а меншеньких — малювати і разом з усіма співає пісень.

У Москві й по всій країні важко людям живеться. Адже революція була зовсім недавно, і війна тільки-но закінчилась. У Москві люди й хліба вдосталь не їдять. А в санаторії дітей годують досита. Ранком каша з маслом — їж скільки хочеш, на обід суп — густий, з м'ясом, тричі на день риб'ячий жир дають, а ввечері перед сном — квартиру теплого молока. І гуляють діти з ранку й до вечора. Кому валянців не вистачило, Панасівна пошила ватяні бурки.

Удень діти сплять на заскленій веранді. Зимове сонечко світить, та не гріє, а їм дарма! Закутані, лише кінчики носів видно. Тітонька Катя сидить з ними. Пара в неї з рота так і бухає, а вона книжку читає, поки діти позасинають.

З ранку до вечора клопочеться, порається коло хворих дітей лікарка Ніна Миколаївна. Одному перев'язку треба зробити, другому гіпсову панчішку поміняти, тому температуру зміряти, цьому горлечко змастити. Вона й на веранду заїде, подивиться, чи міцно діти сплять, і на кухню загляне, покуштує, чи смачний суп їм сьогодні варять.

Часто брала Ніна Миколаївна Машу до свого кабінету, обслуговувала, як вона дихає, оглядала хвору ніжку, а потім ставила дівчинку на ваги і весело казала:

— Знов поправилась наша Машенька, цілий фунт набрала.

Різні діти жили в санаторії: були й тихі, як мишки, були й галасливі, жваві, мов кошенята. Були й дуже слухняні й не дуже. А один хлопчик, на ім'я Грицько, нікого не хотів слухатись. Спати пора — він не лягає, галасує, пустує, іншим не дає заснути. Риб'ячий жир йому підносять, а він рота затуляє, а потім ще й регоче. Панасівна якось розгнівалася і хотіла Грицька в куток поставити. А Ніна Миколаївна мовила:

— Не треба. Він же сирота. Нікому про нього було дбати, на добрий розум наставляти.

Сяде, було, Ніна Миколаївна ввечері біля Грицькового ліжка та й навчає хлопчика, як треба поводитись, щоб не заважати іншим дітям, не завдавати прикроців дорослим. Говорить, а сама гладить його легенько по голові.

І Грицько почав виправлятися, і незабаром став такий хороший, що навіть Панасівна більше його не лаяла і часом іншим за приклад ставила.

Весною до санаторію приїхала мама провідати Машу і не впізнала своєї дочки. Зовсім не схожа стала на ту дівчинку, яка скорчившись сиділа на ганку того дня, коли її побачив Володимир Ілліч.

— Невже це ти? — казала мама і сміялася з радості. — Яка ж ти стала велика! Яка весела! Вклонилася б низько Володимирі Іллічу, та хіба ж він дозволить...

І мама обіймала Машу, гладила по голівці й розповідала, як живе і працює Ленін. Як дбає про те, щоб усі діти вчилися в школі, а ті, у кого війна і важке життя відібрали батька з матір'ю, щоб жили в дитячому будинку. І санаторії для хворих дітей теж Ленін звелів побудувати.

Погостювала мама один день та й поїхала. А Маша лишилася в санаторії, щоб зовсім видужати.

Більше року прожила Маша в санаторії, і ніжка в неї перестала боліти. І от якось уранці покликала її Ніна Миколаївна та й каже:

— Ну, Машенько, годі тобі в гіпсовому валянці ходити. Взуємо тебе в черевички, і будеш ти бігати, як усі здорові діти.

Скинула Ніна Миколаївна з Маші обидва валянці — і гіпсовий, і звичайний — і дає їй нові черевички. Жовті! Блискучі! З довгими шнурками! Ніколи в Маші таких гарних не було. Взяла вона їх у руки, милується і очам своїм не вірить.

— Допомогти тобі? — питає Ніна Миколаївна.

— Ні! Ні! Я сама... Сама, — відповідає Маша.

Взула вона черевички, зашнурувала... Яка краса!

— А тепер встань і йди до мене. Ну, сміливіше! — каже Ніна Миколаївна.

Маша оглянулася, хотіла взяти свої милиці, щоб на них

спертися. Та де не візьметься нянечка Панасівна, — хап! — ухопила милиці й не віддає.

— Годі! — каже Панасівна. — Постукала ними, і буде. Тепер ми їх у грубку кинемо. А ти йди, як усі люди ходять. Іди, іди, не бійся!

І Маша пішла. Страшно було зробити тільки перший крок. А потім — як зручно! Як хороше!

Десять кроків ступила й уткнулася Ніні Миколаївні в руки. Ех, бачила б зараз Машу її мама!

— Молодець! — похвалила Ніна Миколаївна.

А Панасівна пояснює:

— Ходити теж не відразу вчаться. Спочатку по кімнаті без милиць походиш, потім надвір вийдеш, а тоді підеш, куди заманеться. Здоровій людині всі шляхи відкриті, всі дороги рушниками стеляться!

Зраділа Маша:

— Тепер я до мами піду і до Леніна. Мене Ленін заждався. Він велів: «Видужуй швидше, будемо з тобою наввипередки бігати».

— Он чого захотіла, — всміхнулась Панасівна, — у Леніна кожна хвилина дорого́. Ніколи йому бігати навзаводи.

Та Ніна Миколаївна з Панасівною не погодилась.

— Коли Володимир Ілліч обіцяв, — сказала вона, — то свого слова неодмінно дотримає. Ось і недавно телефонував, питає, як почувають себе діти, і чи скоро видужає Маша, і чи зможе бігати. Ленін пам'ятає їхню умову і чекає Машу.

Прийшла тітонька Катя, привела хлопчика, якому треба було перев'язати руку. Ніна Миколаївна заходилася його лікувати, а нянечка Панасівна повела Машу на прогулянку.

Добре Маші йти, тримаючись за руку Панасівни. Нові черевички весело порипують — рип-рип! Це зовсім не те, що стук милиць! У вікна світить весняне сонечко. Біля ганку шпаки співають-заливаються.

А в лісі, де щойно розтанув сніг, з-під мокрого торішнього листя вже вистромили голівки й чекають Машу з її друзями сині проліски.

Нарвуть сьогодні діти перших квітів, які пахнуть ще талим снігом, зв'яжуть їх у сині букетики й попросять Ніну Миколаївну відвезти Володимиру Іллічу. Може, ніколи йому поблукати лісом, помилуватись весною. То нехай весна сама завітає до його кімнати.

Валентин Бичко

НА ЛІСОВІЙ ДОРОЗІ

Однієї давньої неділі
через буйні луки та ліси
їхав Ленін у автомобілі
серед дивовижної краси.

Підмосков'я все було в цвітінні.
Пахло медом. Легко дихав ліс.
Так манили затишні й гостинні
світлі шатра кленів і беріз.

Дуб старий над тихим перехрестям
путь-дорогу одкривав весні.
Не хотілось вірити, що десь там
ще фронти гуркочуть навісні.

Що ні хліба на столах, ні солі,
лиш водиця з чистого ключа...
Про людей, про їх страждання й болі
обступили думи Ілліча.

...Витерпим і ці пекельні муки,
пройдемо і ці путі тяжкі!
...На дорогу, підійнявши руки,
вибігли хлоп'ята-пастушки.

Вже шофер почав гудок давати...
— Зупини! — сказав йому Ілліч

і всміхнувся до першого хлоп'яти:
— Ну, «отаман», так у чому річ?

Залунало хором стоголосим:

— Там місток!..

— Хитається...

— Вода! —

А «отаман», шморгнувши носом,
лиш промовив: — Нині скрізь біда!

Ленін враз примружився... І діти
як міркують! Бач, вони які!
— Так, біда! А як же далі жити?
Що в селі гуторять мужики?

— Що гуторять? Різні теревені...

А от правда! Хочте — забожусь!

Кажуть, хитре щось придумав Ленін —
буцімто... електрику якусь...

— Запрягати можна замість коней...

— І орать!

— І сіяти!

— Дива!

— От придумав комісар червоний! —
це «отаман» мовив. — Голова!

Враз Ілліч задумався... Устами
цих дітей саме живе життя
говорило і аж до нестями
всі його збудило почуття.

Хлопчаки! Яка їх мова щира,
скільки в ній і мудрості, й тепла.
Якщо й діти вірять, то ця віра,
значить, в кров народу увійшла!

Захиталась гілочка на клені,
пташка з гілки зиркнула метка...

— Дядю, дя!.. А ви, бува, не Ленін? —
вирвалося раптом в хлопчика,

звісно, у «отамана». — А може? —
Ленін глянув — бач, який хлоп'як!
І спитав: — А що, хіба я схожий?
На машині — то вже й Ленін? Так?

І, помітивши розчарування
ув очах хлоп'ячих, він додав:
— З Леніним у мене дружба давня,
в нас із ним багато спільних справ...

Може, щось ти хочеш передати? —
Ці слова улучили у ціль.
За хвилину збуджені хлоп'ята
повен нанесли автомобіль.

Там були сопілки дзвінковиті
і ціпки у різьбленнях тонких...
А найбільше... А найбільше — квітів!
Лісових — пахучих, аж п'янкких...

Проводжати Ілліча хлопчиська
вийшли на дорогу лісову.
І кричало вслід хлоп'яче військо:
— Передайте ж!
— Леніну!
— В Москву!

І поїхав Ленін, як в колисці
із квіток, із щастя, із весни...
Думав: «Діти виростуть колись ці,
будуть вірні партії сини!»

Так, і тут Ілліч не помилився!
Ленінцями виросли вони.
Не один з тих хлопців люто бився
з ворогами на полях війни.

Не один з них зводив Дніпробуди,—
славою увінчана їх путь.
Як і всі радянські вільні люди,
в серці вони з Леніним живуть!

Сергій Алексєєв

НАЙВИЩИЙ ЗАКОН

Був вересень 1920 року. Війська генерала Врангеля наступали з півдня, із Криму. Проти молодого Радянської Республіки знову сунула грізна сила.

Командувати Південним фронтом було призначено Михайла Васильовича Фрунзе. Його терміново викликали в Москву на важливе засідання.

Фрунзе поспішав, але запізнився. Коли він прибув у Кремль, засідання вже почалось. Фрунзе тихенько зайшов у кімнату і сів на вільний стілець. Невдовзі йому передали малесеньку записку: «Точність для військової людини — найвищий закон! Чого запізнились?»

Записка була від Леніна.

Коли закінчилось засідання, Фрунзе підійшов до Володимира Ілліча.

— Володимир Ілліч...

— Не пояснюйте,— перепинив його Ленін.— Все знаю. Мені вже доповіли — запізнився поїзд. Не сердьтеся на мене за записку.

— Та що ви...

— От і гаразд.— Ленін узяв Фрунзе під руку.— Михайле Васильовичу, скажіть, коли ви намічаєте приступити до операції по розгрому Врангеля, хоч ні, не це головне — коли б ви змогли її завершити?

Фрунзе знав, що турбує Володимира Ілліча. Наближалась зима — невже ще одна воєнна зима, тяжка воєнна зима?

Ленін стояв і терпеливо чекав на відповідь.

— До грудня, Володимире Іллічу,— нарешті промовив Фрунзе.

— До грудня? А встигнете?

— Устигнемо, Володимире Іллічу. Треба встигнути, — тихо запевнив Фрунзе.

— Треба. Ви собі не уявляєте, як треба, — так само тихо відповів Ленін.

І от Південний фронт. Озброєні танками, літаками, гарматами, білі рвуться на північ.

Володимир Ілліч уважно слідкує, як ідуть справи на півдні. В кабінеті у Леніна висить карта. Він не тільки в курсі бойових дій, але постійно стежить за тим, як просуваються підкріплення та військові ешелони. Він вимагає, щоб негайно йшла на підмогу Південному фронтові славнозвісна Перша Кінна армія на чолі з Будьонним. Наполягає, щоб терміново було створено Другу Кінну армію. Домагається переведення на Каховку кращих сибірських дивізій.

І так само, як у минулі роки:

— Чи є снаряди? Чи є патрони? Чи добре вдягнули бійців? Який у бійців пайок?

Ленін майже не спить. Навіть уночі диктує він телеграми.

У відповідь на турботи Леніна Південний фронт рапортує ділом:

— Наступ білих припинено!

— Врангель покvapно відходить у Крим!

Червона Армія підійшла до Перекопу. Розгромила Врангеля в головному бою.

Скинула білих у море.

На середину листопада, на два тижні раніше терміну, про який говорив Фрунзе, Крим знову стає радянським.

Незабаром Фрунзе ще раз зустрівся з Володимиром Іллічем.

— Вітаю, — промовив Ленін. — Дотримали слова. Не підвели. Чудово вклагалися в термін.

Фрунзе всміхнувся, поліз у кишеню, подав Володимирі Іллічу клаптик паперу. «Точність для військової людини — найвищий закон!» — прочитав Ленін свою ж записку.

Іван Нехода
ЛЕНІН І СОНЦЕ

Північна легенда

В краю, де вічний сніг, льоди,
Маленький хлопчик жив — Агди.

От раз поїхав він із татом
На полювання. В тій землі
Усі ходили полювати:
І бородаті, і малі.
У тім краю, за синім морем,—
Там вічна ніч! Там смутком чорним
Лежала пустка снігова...
Там зроду сонця не бува!
В печеру, кажуть, Змій-Удав
Те сонце од людей сховав.

От їдуть день, от їдуть два,
Кругом — пустиня снігова,
Кругом — ні стежки, ні доріг,—
Все сніг і сніг, все сніг і сніг...

Бредуть олені снігом вбрід,
І от Агди помітив слід.
Вогнем горіли ті сліди!
І думав сам собі Агди:
«Це йшов тут, мабуть, Змій-Удав,
Що наше сонце в нас украв!»

От їдуть ніч, от їдуть день,
А слід все далі, в ліс веде...
Спинив Агди оленів, зліз,
Без тата, сам пішов у ліс.

Іде Агди і чує — рев,
І бачить він: поміж дерев,
Де тінь одкинув молодик,

— І в вас однині день настане,
Навіки зникне чорна ніч!..

З тих пір пройшло багато років...
За синім морем, край землі,
Стоїть на взгір'ї чум¹ високий
З червоним стягом на шпилі.
Над чумом стяг червоний має,
Неначе небо підніма,
Де ніч була — там день сіяє,—
Навіки зникла чорна тьма!

І світить всім і вдень і вніч
Те сонце, що нам дав Ілліч!

Сергій Алексєєв

ФРОНТ

Вася Самохін — парубчак із Смоленщини — прощався з батьком та з матір'ю. Їхав він у Москву, на Третій з'їзд комсомолу.

— Скоро не ждїть,— сказав він батькам.— З Москви я прямо на фронт.

Була осїнь 1920 року. Червоні війська добивали білих.

Приїхав Вася в Москву. Познайомився з іншими делегатами, з хлопцями, з дівчатами — всі говорять про фронт, всі прагнуть попасти на фронт.

Радїє Василь і мріє: «Нї, у піхоту я не піду. В кінноті все-таки краще. Зразу й буду проситись в кінну армію, до товариша Семена Будьонного». Уявляє Вася себе на коні, в шоломі-будьонівці, з гострою, як бритва, шаблею. Начувайтесь, вороги. Удар в руці у Васі пудовий. Тренувався. Навмисне півроку дрова рубав.

Сидить Василь у високому просторому залі. Виступають з трибуни промовці. Не чує Вася ні слів, ні промов —

¹ Чум — житло.

лише храп і тупіт у вухах кінський, тільки шабель пронизливий стук.

Та раптом:

— Ленін! Ленін! — пронеслось по залу. А потім, ніби в бою: — Ура!

Здалося Василю — похитнулись стіни. Од вигуків, думав, завалиться зал. По сцені до столу президії йшов чоловік. «Ленін», — упізнав Василь.

Володимир Іллч сів на вільний стілець. Коли овація в залі стихла, Ленін дістав олівець і папір. З увагою слухав промовців. Говорили цікаве — кивав головою. Разом з усіма дружно і довго плескав у долоні.

Потім Володимир Іллч схилився до столу. Олівець в руках у Леніна швидко забігав. «Тези пише, — догадався Василь. — Значить, виступить скоро товариш Ленін».

Дуже дивно було б Василеві, якби глянув він, що робить Ленін. Володимир Іллч малював. Будинок з'явився на чистому аркуші: стіни, вікна, дах і димар. Над дверима велика вивіска. На вивісці слово: «Школа».

Через кілька хвилин Володимир Іллч підвівся, швидко пішов до трибуни.

— Товариші, мені хотілося б сьогодні поговорити про те, які основні завдання Комуністичних спілок молоді.

Василь на стільці засовався. Які там завдання. Звичайно — фронт.

Ось зараз Володимир Іллч розповість про воєнний стан країни, про бої на півдні, на заході. А потім із закликом звернеться: немає, мовляв, у молоді зараз завдань важливіших, як боронити країну від білих.

Наготовився Вася, жде.

«Мені щоб тільки в кінноту», — знов про своє Василь. Але що це?

Жодного слова про південь, жодного слова про захід. Жодного слова про те, що зараз ідуть бої. Зовсім про інше говорить Ленін. І коли словом сказати одним, то головне завдання у молоді зараз не слово «фронт», а зовсім інше — «учитись». Це завдання з усіх завдань — ось про що промовляє Ленін.

І далі про те, навіть ж учитись.

Тому що безграмотним бути не можна. Без знань ґрунтовних комунізму не збудуєш. А саме їй, молоді, будувати у нас комунізм.

І далі про те, як же учитись.

Учитися вперто. Учитись всього. Пам'ятати, що не перший день живуть на планеті люди. Кожна наука має свою історію. Тож треба найкраще, найпередовіше взяти з усіх наук.

Але це ще не всі завдання.

Треба не тільки самим учитись, треба учити інших. І не тільки когось учити, треба ще й працювати. Хай дуже малою, найпростішою буде твоя робота. Але старайся робити так, щоб люди сказали тобі спасибі.

Збагнув Василь: навчання і праця — ось головне зараз завдання.

Збагнути-то він збагнув. А як же, вибачте, фронт? Мріє Вася із білими битись.

Під час перерви протовпився Василь до Леніна. Та й не лише один Василь. Знайшлося таких, як він, немало. Оточили делегати Володимира Ілліча. Кожен йому про фронт. Мовляв,— це особисте прохання.

І Василь йому про фронт.

— Мені б у кінноту,— писнув Вася.

Подивився Володимир Ілліч на Василя, подивився на інших.

— Що ж, товариші, коли мова іде про фронт, суперечок у нас не буде. Справа навчання — сьогодні той самий фронт. До того ж найважливіший,— додав Ленін.

Борис Олійник

ХЛІБ

Провели в кабінет.

Лик —

Немов заскороджена грядка:

Він з далекого хутора
Пішки прибивсь до Кремля.
Доручила громада
Дізнатись, чи все там в порядку,
Від найстаршого, значить.
Чи все до ладу там, мовляв?

Він сідає за стіл,
Непоквапний, незграбний, як брила.
Так сідають до столу
Мільйони трудящих людей.
Помолившись про себе
До бога, щоб дав йому сили,
Починаючи здалеку,
Тужну розмову веде:

— Розумієш, Ілліч,
Не туди воно гнеться, їй-богу.
От, приміром, узяти
Хоча б і у нашім селі:
За царя моя нивка
Кінчалася за порогом.
Зараз землю дали,
Так у місто забрали хліб.
Розумієш, Ілліч,
Ми ж не просимо божого раю,
Нам би тільки попробувать,
З чим той їдять коровай...

І дивився на Леніна
Тертій, стривожений ратай,
І були в нього вельми
Нехитрі й пекучі слова.

Відказав йому Ленін:
— А чим я зарадити можу?
Ну, скажіть мені: чим?! —
Хлопнув зойк у очах і погас.—

Ви не чули хіба,
Що вмирає без хліба Поволжя?..
Розумієте... діти!..
Вмирають без хліба у нас.

Розумієте: мертво
Кричать поїзди і перони,
А страшна голодуха
На цвинтар міста жене.
Зараз хліб нам потрібний,
Як мир, як свинець, як патрони!
Нам без хліба, товаришу, смерть.
Розумієш мене?

Мовчки слухав ратай,
І вірить, і трохи не вірить,
І підважує мозком
Брехні й побрехеньок баласт.
— Ми, товаришу Ленін,
Народ, пробачайте нам, сірий.
Нам би хліба й до хліба...
А так ми, звичайно, за власть.

І, відкланявшись ревно,
Уже до порога рушає,
Заховавши тривогу,
Неначе зернину в ріллі.
— Може, вип'ємо чаю,
Товаришу, за звичаєм?
Бо дорога далека...—
Підвівся з-за столу Ілліч.

...Обережно поклали
На стіл перед ним скорину.
Пересохлу, аж сіру —
Сірішу святої землі.
Придивився оратай
І злякано вихрипів: — Сину,

Ти скажи мені, що це? —
І Ленін сказав йому: — Хліб.

І побачив оратай,
І раптом побачив оратай,
Що обличчя у Леніна
Жовте од втоми, як віск,
Що блаженський костюм його
Зліва, над серцем, полатаний,
Що синці прозирають,
Як рани глибокі, з-під вій.

...А на сходці в селі
Він підвівся, похмурий і грізний.
Кресонувши очима
В принишклі ряди жупанів,
Він охрипло сказав:
— Така моя, хлопці, пісня:
Признавайтесь, де хліб,
Та не гузяйтесь довго мені!..

І тоді жупани
Заганяли в утинки патрони...
І знамена із крепом
Схилялись на груди бійців...
Та летіли в міста
Із ядерним зерном ешелони —
Од життя
Повноважні і незвичайні гінці.

І в дитячих очах
Озивалося небо травневе,
І дівочі уста
Розтулялись, мов дива малі.
І котилось над містом
Пахуче, високе, рожеве,
Тепле сонце,
Як матір'ю спечений хліб.

ПОЇЗДКА В КАШИНО

У 1920 році жителі села Кашино збудували в себе електричну станцію.

Тоді це було дуже важкою справою: не було найпотрібніших матеріалів; гвіздок і той став на селі рідкістю.

І ось у такий час кашинські селяни самі, власними силами, за власним бажанням почали будувати електричну станцію.

З великими труднощами роздобули кілька мотків телефонного проводу. Він був дуже товстий, кручений із дроту. Його розіклали на землі й почали розкручувати обценьками, кліщами й просто голими руками. Розкрутили — вийшло багато дроту.

З лісу привезли колоди, розпиляли на стовпи, гладенько обстругали.

Тепер треба було добувати електричну машину — динамо.

Якщо за тих часів нелегко було купити гвіздок, то яких же зусиль треба було, щоб дістати динамо-машину!

Поїхали кашинські селяни до Москви. І куди б вони не приходили, починали розмову з того, що от у Леніна є план — провести електрику по всій країні; вони, значить, за цим ленінським планом і діють.

І хоч не відразу, але домоглись кашинці свого: одержали динамо-машину.

Привезли її в Кашино, помістили у великому сараї.

Поставили по всій вулиці стовпи, натягли дріт, у кожную хату дали по електричній лампочці.

А коли все було готове, надіслали листа Леніну: запросили його на відкриття електростанції.

Листа надіслали, а не вірилось, щоб приїхав Ленін: ніколи йому...

Все-таки почали готуватись. У найбільшій хаті поставили довгий стіл, ослони, а все зайве — скрині, ліжка — винесли геть. Наварили, напекли, скільки змогли, щоб було чим гостей частувати.

Настав день відкриття електростанції — 14 листопада. Селяни вже й не знали, чи ждати Леніна.

І раптом на дорозі показалаась легкова машина.

Дітвора перша побігла назустріч. Машина зупинилась. У ній сиділи Володимир Іллч та Надія Костянтинівна.

Володимир Іллч запитав у дітей:

— Де тут у вас електростанція?

Діти зраділи:

— Покатай, тоді покажемо.

Посадив Ленін дітей у машину, поїхали.

Біля великої хати зустріли його селяни.

Почалася в хаті розмова. Ленін розповів про перемогу Червоної Армії над білогвардійцями, поздоровив селян з цією перемогою.

Почали селяни розповідати йому про свої справи.

Ленін слухав з цікавістю. Коли оповідач замовкав, Володимир Іллч його підбадьорював:

— Ну, а далі?

У Леніна була чудова пам'ять; він відразу запам'ятав, як кого звати, а потім звертався до старих селян по імені та по батькові: Олексію Андрійовичу, Василисо Павлівно.... Дуже це старим подобалось.

Розмова була настільки цікавою і для Леніна, і для селян, що ніхто з них не помітив, як почало вечоріти. Турбувалася тільки одна людина — фотограф. Він приїхав сфотографувати Володимира Іллча разом із селянами і тепер тривожно думав: швидко вечір, знімок, мабуть, не вийде — світла мало.

Нарешті він зважився:

— Володимире Іллчу, селяни хотіли б знятися з вами.

— А... ну добре, — відповів Ленін, а сам продовжував розмову.

Минуло ще хвилин з десять. За вікном почало темніти.

Фотограф сказав з відчаєм:

— За кілька хвилин знімати вже буде пізно.

Володимир Іллч подивився на нього. Фотографуватися не хотілось, але Ленін поважав чужу працю: фотограф спеціально приїхав з міста, згаяв час.

І Ленін сказав:

— Ну, йдіть на подвір'я, готуйтеся. Ми з Надією Костянтинівною зараз вийдемо.

Фотограф побіг з апаратом на вулицю, почав установлювати його. Горе йому було з діворою: налетіла з усіх боків, намагається всістися перед самим апаратом.

Вийшли з хати Володимир Іллч з Надією Костянтинівною. Фотограф посадив їх усередині, а навколо почав усаджувати селян. Але й тут втрутилась дівора: вертілась під ногами, тиснулася ближче до Володимира Іллча.

Фотограф розсердився: треба, щоб усі сиділи тихо, бо знімок буде зіпсований.

Володимир Іллч теж почав умовляти дітей — показав їм на апарат:

— Ви он у ту чорненьку дірочку дивіться.

Почали діти дивитись в дірочку апарата. Фотограф накинув на голову довгу хустку та так і завмер.

Ленін йому сказав:

— Ви мені дітей не заморозьте.

Навколо розсміялись:

— Нічого, вони в нас міцні, витримають!

Діти знову завурушилися: адже про них мова.

Тут фотограф не витримав і крикнув:

— Смирно!

Ленін усміхнувся і так усміхнений і вийшов на фотографії...

Потім на майдані відкрився мітинг.

Посеред майдану стояв високий стовп, на ньому висів новий електричний ліхтар; його ще ні разу не засвічували. Стовп був обвитий зеленими гілками ялини та червоними стрічками. Під ліхтарем стояв столик.

А навколо зібралися селяни не лише з села Кашино, але й з інших сіл. Багато хто прийшов сюди здалеку.

Ленін підійшов до столика і почав промову:

— Ваше село Кашино пускає електричну станцію. Чудова справа! Але це лише початок. Наше завдання в тому, щоб уся наша республіка була залита електричним світлом...

Коли Ленін скінчив промову, струнний оркестр зіграв «Інтернаціонал». І тієї ж хвилини в сараї, де стояла динамо-машина, монтер пустив струм.

На майдані спалахнув електричний ліхтар, у хатах враз загорілись вогники.

Раніш кашинські селяни світили в себе маленькими лампочками-коптилками; вони ледь-ледь горіли тьмяно-зеленкуватим світлом. І хтось сказав, дивлячись на яскраве електричне світло:

— Ось і засвітилася в нас лампочка Ілліча...

Почав Ленін прощатися з селянами.

Попрощався, пішов до машини. Надворі вже зовсім стемніло, холодний осінній вітер дув в обличчя.

Коли від'їхали за село, Володимир Ілліч оглянувся. Позаду, серед темних ланів, яскраво світилися вікна кашинських хат.

Гилман Мусаєв

ПОДАРУНОК

Була зима 1920 року. В Москві відбувався Всеросійський з'їзд Рад. На цей з'їзд прислали своїх представників і ті республіки, де тільки недавно було встановлено Радянську владу.

У перервах і після засідань Голова Ради Народних Комісарів Володимир Ілліч приймав делегатів братніх республік.

Приймальня Володимира Ілліча в ці години звичайно була переповнена. Декотрі відвідувачі бачили це, повертали назад, щоб не надокучати вкрай стомленому Володимирі Іллічу. Але секретар зупиняв їх:

— Володимир Ілліч дуже прохав вас почекати. Він прийме всіх.

Одного разу Володимир Ілліч прийняв делегацію Азербайджану, якій народ доручив передати Іллічу подяку за неоціниму допомогу російського народу в установленні Радянської влади в Азербайджані.

Коли секретар запросив делегатів до кабінету, один з них захопив із собою строкатий хурджун¹, з яким не розлучався ані на хвилину. У кабінеті Володимира Ілліча був його шофер. Ілліч щось писав і, не підводячи голови, сказав:

— О сьомій годині ми маємо бути в Сокольниках, у дитячому садку. Глядіть не запізніться.

Шофер кивнув і вийшов.

Угледівши гостей, Володимир Ілліч поклав ручку, підвівся з-за столу і швидкою ходою пішов їм назустріч.

— Гостинно просимо! — сказав він лагідно. — Сідайте, будь ласка!

Одному з делегатів не вистачило місця. Ілліч тут же підсунув своє крісло.

Делегат розгубився:

— Не турбуйтеся, Володимире Іллічу! Ви сідайте, я можу і постояти.

Ілліч відповів:

— Сідайте, сідайте! Вам треба відпочити.

Коли Володимир Ілліч переконався, що всі зручно посідалися, він примостився до столу і, усміхаючись, сказав:

— Вибачайте, але мені не довелося вивчати азербайджанської мови, і я не можу з вами розмовляти по-азербайджанськи.

Делегати довго й багато розповідали Леніну про азербайджанське селянство. Володимир Ілліч уважно слухав.

Дійшла черга й до делегата з строкатим хурджуном. Це був голова революційного комітету Кубинської губернії² Касум Ісмаїлов. Він схопився і підсунув хурджун до Леніна:

¹ Х у р д ж у н — торба.

² Так називалася колись одна з областей Азербайджану.

— Володимире Іллічу, кубинці просили мене передати цей скромний подарунок як вияв їхньої глибокої симпатії до вас...

Ленін підвівся і перебив Ісмаїлова:

— Що ви, що ви...

— Володимире Іллічу, — сказав Ісмаїлов, вказуючи на хурджун з яблуками, — це прислали вам у подарунок кубинці.

Він присунув хурджун ще ближче до письмового столу, дістав з нього двоє яблук, які крупніші, й поклав їх біля чорнильного приладдя.

Ілліч спитав:

— А як почувують себе кубинські селяни після революції?

Ісмаїлов почав розказувати про своїх земляків.

Ленін став ходити по кімнаті. Він глянув на яблука, що лежали на столі, й замилювався ними.

— Вони ростуть у вас в Кубі? — запитав Ілліч Ісмаїлова.

— Атож, — відповів Ісмаїлов.

Залунав телефонний дзвінок. Володимир Ілліч взяв трубку.

— Надя? Зараз у мене в гостях делегати з Азербайджану. Замість того, щоб дякувати самим собі, вони дякують нам. Але, як кажуть, скромність прикрашає людину... А що за подарунок привезли вони!..

Вказуючи на хурджун, Ленін запитав Ісмаїлова:

— Як це називається по-азербайджанському?

— Хурджун, — відповів Ісмаїлов.

Ленін сказав у трубку:

— Так-так, цілий хурджун яблук привезли. Кубинські яблука... Не знаю, як на смак, а на вигляд гарні. Двоє — нам з тобою. Ну, а решту?.. Що?.. І то правда! — повеземо в Сокольники. Це буде прекрасний подарунок для малят! Кращої прикраси для ялинки і не придумати. — І Ленін усміхнувся.

Настінний годинник пробив п'яту. Гості підвелися. Володимир Ілліч провів їх до дверей кабінету і, міцно потискуючи їм руки, на прощання сказав:

— Привітайте від мене селян Азербайджану і робітників Баку. Скажіть їм, що революція продовжує свою справу. Тепер основне завдання — охороняти і зміцнювати її завоювання. І ще передайте — партія впевнена, що вони спроможні це зробити. Закріпіть завойовану перемогу, будьте зразком для всього Сходу.

Делегати вийшли з кабінету. Володимир Ілліч стояв біля відчинених дверей, аж поки вони не спустилися вниз широкими сходами.

Сьома година вечора. Ленін і Крупська приїхали в Сокольники. Коли вони входили до дитячого будинку, шофер ніс за ними строкатий хурджун. Діти, побачивши Володимира Ілліча, кинулися до нього, застрибали, зняли з нього пальто і закружляли довкола ялинки. Надія Костянтинівна і шофер, усміхаючись, дивилися на них.

— Я стомився, діти, — заблагав Володимир Ілліч, — дайте перепочити.

Діти розсміялись. Володимир Ілліч приклав пальця до губ і сказав, начебто по секрету:

— Я зараз повідомлю вам новину! Для вашої ялинки ми привезли гарні прикраси.

Володимир Ілліч кивнув шоферові, і той розкрив хурджун. Ілліч роздав дітям яблука.

— А решту порозвішуйте на ялинку. Раптом прийдуть гості.

Маленький білявий хлопчик з вологими від соковитого яблука губами наблизився до Володимира Ілліча і сказав:

— Спасибі за подарунок!

Ілліч пригорнув хлопчика:

— Дякувати треба не мені.

— А кому ж?

— Тим, хто прислав вам яблука, — азербайджанцям... Хлопчик вперше чув це слово.

— Чого ж ти мовчиш? Ану, скажи: Азербайджан...

Хлопчик ледве вимовив:

— Адер-бай-джан...

Володимир Ілліч погладив його по голові:

— Нічого... Зараз не можеш правильно сказати, але настане час — зумієш. І часто чутимеш це слово — Азербайджан.

Юрій Ритхеу

ЛЕНІНСЬКЕ СЛОВО

Кит здійнявся свічкою догори, ніби хотів назавжди попрощатися з морем, і знову пірнув глибоко в воду, потягнувши за собою шість туго натягнутих поплавків. Темні поплавки з нерп'ячої шкіри, покриті короткою шерстю, довго не з'являлися з води. Коли вони спливли, мисливець, який стояв на носі байдари, перекинувся через борт, потягнув один з них, і відразу стало зрозуміло: кит пішов помирати в глибину, обірвавши шість товстих міцних ременів з лахтачої шкіри.

«Ех, було б слово...— прикро подумав Утоюк, насовуючи на обличчя каптур камлейки, щоб товариші не бачили його розчарування.— Загинули китовий вус, м'ясо, жир...»

Полювати далі не було сенсу. Утоюк розвернув байдару, поставив парус новим галсом і спрямував суденце на тьмяну високу смугу скелястого берега.

Шкіряна байдара підстрибувала на хвилях, туго напнутий парус дзвенів, холодний вітер остуджував розпашіле обличчя. Морські птахи давали дорогу байдарі; далеко на західному видноколі прозирнуло голубе небо, але на душі в Утоюка було одне — сум від думки, що його байдару спіткала невдача.

Незабаром надійде зима. Он уже на вершинах гір, що оточували протоку, з'явилися білі шапки, качині зграї потяглися на південь, а вранці нога ламає лід на замерзлих калюжах... Іде зима, а в м'ясних ямах порожньо, порожньо і в діжках, призначених для жиру. Десь там серед зими, коли мороз скує кригу і не залишить жодного проблеску вільної води, настане голод. Одвічний зимовий гість, який забиратиме спочатку малих дітей, потім старих, а тоді знову поверне-

ться до дітей, цього разу старших, приблизно таких, як його син Лайвок, котрий уже вмів стріляти... Люди будуть вишкрібувати м'ясні ями, варити земляну суміш, їстимуть стару моржову шкіру, ремені. А потім поїдуть, затамувавши сором і ганьбу, на сусідні стійбища. Але ж і там цього року полювання було не дуже вдале. Поділяться, звичайно, тим, що є, але в очах буде докір: і в нас є діти, і в нас є старі...

Пружний вітер гнав байдару на берег. Уже було видно білі буруни на прибережних рифах і чіткі обриси людей на березі. Їх там небагато. Ось коли б тягли кита, то на вузьку міліну, покриту галькою, висипало б усе населення, прийшли б навіть найстаріші, а тих, хто не ходить, принесли б на плечах сильні юнаки. Поки б розбирали кита, палали вогнища, малеча гасала б наввипередки з собаками, смакували ітгільгином — китовою шкірою з жиром, а вздовж берега походжав би старий Томсон, заклавши руки за спину, й лагідно розмовляв, косуючи червонястим оком на купу китового вуса.

Але нічого цього не буде. Навіть ті, хто прийшов на берег, співчутливо мовчатимуть, а старий Томсон заб'є двері крамнички і поїде перечікувати голодну пору до Америки, де харчі тримають в запаєних бляшанках, виставлених у вікнах магазинів, і де не треба ганятися за ними бурхливим морем чи по ненадійній морській кризі.

Перед бурунами Утоюк спустив парус, і байдара помчала до берега з швидкістю, яку надав їй щедрий вітер.

У натовпі стояв незнайомий юнак у гостроверхій шапці з нашитою на ній червоною зіркою. Він був зовсім молодий і дивився на байдару широко розкритими очима, наче все це бачив уперше і ще не звик до такого. Поруч з юнаком стояли діти, а з ними і Лайвок.

Люди мовчки допомогли витягти байдару. Разом з усіма витягував і юнак з червоною зіркою на шапці й посміхався невідомо чого, дратуючи цим Утоюка. Як можна посміхатися, коли попереду голодна зима і смерть близьких? Утоюк подивився юнакові прямо в очі, і той, відчувши неприязнь, раптом знітився, зникнув.

Але Утоюкові було байдуже до цього білявого з червоною зіркою на шапці. Скінчивши свою справу на березі, він рушив до своєї яранги, що, як і всі житла, стояла входом до відкритого моря, щоб мисливець завжди бачив морський простір, який його годує і тримає живим на цій холодній землі.

Поруч, ледве встигаючи за широкими батьковими кроками, дріботів Лайвок і поквапливо розповідав новини, що відбулися в селищі, поки батько був на полюванні.

— Приїхав чоловік, який назвався більшовиком. А ще вчителем. Каже, що вчитиме дітей розпізнавати мову на папері. І ми всі навчимося, як старий Томсон, дивитися на папір і бурмотіти слова... Це так він каже.

Заклопотаний своїми думками, Утоюк майже не чув сина. Мало які диваки приїжджають! Торік висадилися кілька чоловіків з кирками й лопатами і тайкома пішли в тундру — шукати грошовий пісок. Ще справжніх морозів не було, а їх уже знайшли такими закоцубленими і схудлими, що полярні вовки погидували ними... І ще приїжджав чоловік, який усім стверджував, що в усьому іншому світі люди розмовляють з допомогою металевого дроту. Утоюк посміхнувся сам собі: у роті замість живого теплого язика — шматок металевого дроту!..

— А ще казав учитель, по імені Гоша Менов, що старий Томсон повинен залишити нашу землю і виїхати...

Просто неможливо було відсторонитися від синовій балаканини, і Утоюк запитав:

— Так хто ж казав: більшовик, учитель чи Гоша?

— Оце ж він сам усе й каже, — зрадівши, що батько врешті озвався, відповів Лайвок. — А ще каже, що на всій нашій землі нова влада бідних.

— Скрізь влада бідних, — зітхнув Утоюк, уявивши собі, як ослабне дзвінкий синів голос і потьмяніють його очі, коли голод поселиться невидимим гостем у яранзі, — влада бідних і голодних...

Уже вдома, за убогою вечерею, Лайвок знову переповів те саме і цього разу вселив тривогу в Утоюкове серце.

Більшовик Гоша нічого не казав про металевий дріт для розмов, не кликав у тундру копати грошовий пісок, він говорив просто й зрозуміло, і ось тому й було тривожно та незвично.

Наступного дня Гоша зібрав пожилців селища в крамниці Томсона, наказав торговцеві звільнити приміщення і заявив, що його, мовляв, послала Радянська влада відкрити школу й провести вибори в Раду.

— Навіщо вибирать, коли й так добре видно,— відповів старий Понто.— Нехай у Раду йдуть ті, хто нічого не вмів, якщо влада бідних.

— Це влада бідних і трудящих,— одразу знайшов, що відповісти, учитель.— У Раду мають увійти ті, хто своїм розумом і своїм піклуванням допоможуть подолати бідність на цій землі. Ми взяли владу в свої руки не для того, щоб голодувати й мерзнути, а щоб побудувати життя, гідне справжньої людини!

І люди слухали його, тому що в селищі досі ніхто так багато, щиро й цікаво не говорив.

Вирішили вибрати в Раду Утоюка і ще двох.

Але Утоюк попросив дозволу подумати кілька днів.

Учитель погодився, але порадив поквапитися.

Доки Утоюк думав, учитель посадив торговця Томсона на вельбот і відправив до Америки через протоку. Товари перейшли до рук нової влади, і були названі такі ціни, які спочатку відлякали покупців: до того вони були низькі порівняно з цінами, за якими торгував старий Томсон.

А Утоюк думав. Він передумав усе своє життя від народження до сьогоднішнього дня і раптом з гіркотою відкрив для себе, що радощів воно йому майже не дало. Заклопотаний постійною гонитвою за звіром, він рідко зупинявся передихнути і подумати. Що ж таке справжнє життя?

Під покровом осінньої ночі Утоюк подався до шамана Анахаку, який поставив ярангу на березі бурхливого струмка. Вузькою, слизькою стежкою Утоюк зідрався на крутизну і зайшов, мовби в скелю, в житло шамана.

Трохи збоку від входу поблискувало полум'я вогнища. Шаман сидів, увіткнувши заросле сивенькою щетиною під-

боріддя в коліна, обтягнуті полисілими нерп'ячими штаньми.

— З'явився! — озвався непривітно шаман.— Сідай до вогню.

Присівши перед Анахаком, Утоюк розповів про свої сумніви і вагання й попросив поради.

— З'явився! — злорадно повторив шаман.— А коли на кита пішов, не вважав за потрібне прийти за словом, яке допомогло б тобі. Тепер я тобі скажу, що допомогти немає в мене ні сили, ні бажання...

— Що ж робити?

— Запитай у того, в кого сильніше слово,— сердито мовив шаман.

— У кого?

— У Леніна!

Утоюк чув це ім'я в той час, коли до селища дійшла чутка про Велику революцію в Росії. Але це здавалося далеким і незбагненим, як полярне сяйво. Однак здивувало те, що старий Анахак не лише знав ім'я Леніна, але й чув про силу його слів.

— Звідки ти знаєш про Леніна? — обережно поцікавився Утоюк.

— Багато наслухався,— нехотя відповів Анахак.— Одні кажуть, що це казковий велетень, інші — що зовсім звичайна людина. Різні чутки ходять... Ось тільки одне кажуть одинаково: вся сила Леніна в його слові.

Слово... Утоюк знав, що в шаманів є чудодійні заклинання, здатні на віддалі убити людину, погамувати бурхливе море, вилікувати хворого або ж накликати на когонебудь лихо. Утоюк вірив у силу слів й іноді, коли не зовсім був певен в удачі, йшов до шамана, і той давав йому заклинання, сутність яких була зрозуміла тільки шаману й богам... Ось і цього разу якби він був послухався старого Анахака й прийшов до нього за словом! Звісно, довелося б віддати за те половину китового вуса, жиру і м'яса, але все-таки це краще, ніж залишитися без нічого.

— Кажуть, слово його змушує ворогів утікати і дає силу тим, хто раніше вважався слабким,— мовив далі

Анахак. — І люди, яких він прислав сюди і які називають себе більшовиками, це ті, які знають чудодійні слова Леніна.

Утоюк пішов од шамана, повний суперечливих думок. Як же це так? Виходить, і шаман визнав силу далекого Леніна. Отже, єдине, що залишається, — іти до учителя й запитати його. Але ж як його запитаєш, коли хлопець сам часто запитує інших і не схожий на мудреця.

Утоюк повернувся до своєї яранги. Сина не було вдома, і на запитання, де він, дружина відповіла:

— Учитися пішов.

— Чого вчитися? — здивувався Утоюк, який завжди вважав, що сина має вчити не хтось там, а власний батько.

— Розпізнавати сліди на папері, — туманно відповіла дружина.

— Нехай навчається розпізнавати сліди на снігу! — сердито сказав Утоюк і пішов розшукувати сина.

Ноги самі привели його до колишньої крамниці старого Томсона, де тепер улаштувався учитель Гоша Менов.

Там, де раніше торговець тримав запас товарів, було порожньо, і на знятих зі стін полицях сиділи хлопчики й дівчатка, зосереджено слухаючи вчителя. Оглянувши порожні стіни, Утоюк гірко подумав: «Влада бідних».

Там, де стояв учитель, до стіни було приставлене старе, поіржавіле корабельне стерно з загиблої шхуни. Раніше Томсон прикривав ним отвір м'ясної ями, але відтоді, як він поїхав, яма була порожня, і в ній оселилися бродячі собаки.

Утоюк зупинився біля входу до крамниці. Учитель розмовляв і водночас щось креслив на стерні білим каменем, що залишає по собі сліди. Потім він знову повернувся до учнів, і раптом ті хором повторили слова, серед яких Утоюк виразно вчув знайоме слово. Він ще раз прислухався, і дивне почуття опанувало ним. Очима відшукав він сина і втупився поглядом у нього. Так, Лайвок вимовляв це ім'я, і на його обличчі був незвичайний вираз, навіть радість і гордість від того, що він робив все так, як учитель Гоша Менов.

Утоюк вийшов з крамниці і сів на камінь обличчям до моря. За тонкими дощаними стінами дзвеніли дитячі голо- си, що іноді перекривались спокійним голосом учителя. І знову діти і вчитель повторювали ці слова і це ім'я, що його боявся навіть шаман Анахак, котрий ставав до єдино- борства зі злими духами.

Несподівано задзвонив дзвінок, нібито на вулицю се- лица прибіг ватаг оленячої череди з дзвіночком на шиї. З крамниці галасливою юрбою висипали діти. Попереду мчав Лайвок, і на його обличчі Утоюк не побачив нічого, крім радості.

Дочекавшись, поки діти звільнили приміщення, Утоюк зайшов. Учитель Менов закурив.

— Етті, Утоюк,— привітався він і весело повідомив: — Ось почали навчання. Тепер тут школа.

А Утоюк все дивився на накреслене на іржавому стерні, намагаючись розібратися в знаках, вислідити звуки, які позначилися лініями, накресленими білим каменем, що лишає по собі сліди. Він напружував слух, ніби звідти мали озватися затримані звуки і вимовити це ленінське слово.

— Там написано ленінське слово? — запитав Утоюк, показуючи на іржаве стерно.

— Звичайно! — відповів вражений учитель.— Ви умієте читати?

— Не вмію,— чомусь знітився Утоюк.— Я просто здо- гадався і чув, як діти називали ім'я Леніна.

— Сподобалося? — ввічливо поцікавився учитель.

Утоюк не знав, як відповісти на це запитання, тому він трохи помовчав.

— Так яке це слово? — запитав Утоюк. Він чітко бачив, що на стерні написано два слова: одне, мабуть, ім'я Леніна, а друге — те саме ленінське слово.

— Слово? — перепитав учитель і повернувся до стер- на.— Ось це — Ле-нін,— мовив він роздільно наче перед ним був учень,— а оце, друге, слово — ре-во-лю-ція.

— Як, як? — перепитав Утоюк.

— Революція! — голосно повторив учитель.

Утоюк уважно прислухався до звучання слова і прямо запитав учителя:

— І це найсильніше лєнінське слово?

Учитель на мить задумався й підтвердив:

— Напевно, так воно і є.

— Навчи мене йому, — попросив Утоюк.

Вивчити лєнінське слово виявилось не дуже важко. Повторивши кілька разів, Утоюк добре навчився вимовляти «революція» і відчував, як його язик звикає перекочувати в роті це незвичне слово.

— Спасибі, — подякував Утоюк учителеві і хотів було йти, але тут учитель запитав:

— А ти знаєш, що це слово означає?

Хіба це слово щось означає?.. Заклинальні слова шамана Анахака нічого не означали, і чим вони були незрозуміліші й важче було їх вимовляти, тим були сильніші.

— Думаю, що це сильне слово, — висловив своє міркування Утоюк.

— Зачекай, — зупинив його учитель. — Сідай. Я хочу тобі пояснити, що означає це слово.

...У двері вже зазирали учні, але розмова учителя й мисливця все тривала. Гоша Менов розповідав Утоюку про Жовтневу революцію, про те, як трудящі взяли владу в свої руки, щоб плоди їхньої праці діставалися не комусь там, а їм самим, щоб на всьому великому просторі колишньої царської Росії не було пригночених й знедолених, щоб ні голод, ні хвороби більше не навідувались до далеких чукотських селищ.

Довго розмовляли учитель Менов і Утоюк.

— Бути господарем свого життя, свого майбутнього — ось що означає для трудової людини революція, найсильніше лєнінське слово, — закінчив довгу розмову учитель Менов.

Важко було Утоюку все збагнути.

Він спустився до морського берега. На горизонті вже виднілася біла смужка криги, що насувалася, сюди, до суші, тягло холодним вітром, а снігова шапка на довколишніх горах опустилася нижче.

З-за великого каменя з'явилася згорблена постать шамана Анахак. Старий повільно шкандибав по берегу, щось промовляв і кидав тривожні погляди на білу смужку криги.

— Анахак! — покликав Утоюк.

Шаман озирнувся й зробив кілька кроків назустріч Утоюку.

— Хочу уласкавити духів, — мовив Анахак втомленим голосом. — Важко мені!

— А я знаю ленінське слово, — сказав Утоюк.

Шаман насторожився.

— І я навіть знаю, що воно означає, — вів далі Утоюк. — Це слово... — Тут мисливець зробив паузу і голосно мовив: — Революція!

Анахак здригнувся, мовби його вдарили. Він втягнув голову в плечі і, ні слова не кажучи, поквапився вгору, до своєї яранги, вбитої в скелю.

Утоюк і сам здивувався тому, що зробив. І разом з подивом в його душі росла радість: отже, справді сильне це ленінське слово — революція!

Олександр Твардовський

ЛЕНІН І ПІЧНИК

В Горках люди залюбки
Ілліча на сходку звали,
І юрбою малюки —
Лиш забачать — обступали.

Був недужий він. Ходив
На прогулянку щоднини,
Хто зустрінеться, любив
Привітатись до людини.

Коли пішки йшов селом,
Кожен знав його, можливо,

Та випадок з пічником
Трапивсь ось який на диво.

Йшов пічник біля ріки,
Стрів людину незнайому:
Йде по лузі заливному
Без дороги — навпрошки.

Став пічник, як на заваді,
Подивився строго вслід.
Бо хіба ж при царській владі
Міг почванитися дід?

Тільки грядочку городу,
Сажень вулиці в селі,—
І нічого більш від роду
Він не мав на цій землі.

— Гей ти, хто там ходить лугом?
Хто велів топтати покіс?! —
Та з плеча на всю округу
І поїхав, і поніс.

Розкричавсь. А перехожий
Посміхнувся, кепку зняв.
— Добре лаятися можеш,—
Тільки це йому й сказав.

Ще постояв із хвилину,
Що ж, мовляв, ти пробачай,
Іншу, мов, знайду стежину...
Ну й скінчити б цей випадок.

Та пічник не шитий ликом,—
В нас, мовляв, смикалка є! —
Аж заходиться від крику:
— Як-но прізвище твоє?

Лисий сам, маленький зростом,
Посміхнувся той на крик.

— Ленін, — діду каже просто.
— Ленін? — тут і сів пічник.

Тепле літо йде на спадок,
Осінь з хлібом на поріг,
Та забути цей випадок
Аж ніяк пічник не міг.

І по свіжій по пороші
До старого, ледве світ,
На коні, в візку хорощім —
Два військових до воріт.

Стурбувалась, хоче вийти
Їм назустріч вся сім'я.

Входять гості:

— Ви такий-то?

Звісив руки:

— Буду я.

— Ну, збирайтесь! —

Дід у шубі

Вже не знайде рукава.

А жона йому:

— За грубі,

За свої ідеш слова...

І у сльози без розмови,

От, мов, горе у сім'ї.

— Попрошу, — сказав військовий, —

Інструменти взять свої.

Мчаться сани за пригорки

У роздоллі сніговім.

Поворот, садиба Горки,

Сад, подвір'я, білий дім.

В домі тихо, нелюдимо,

Ні горшків, ані ката.

Тягне холодом і димом —

Що вже клуня — краще й та.

Тільки сів пічник ізбоку,
Зняв мішок собі до ніг,
Як зачулись тихі кроки,
Дім ожив, і на поріг —

Сам отой же перехожий,
Пічника зустрів, пізнав:
— Добре лаятися можеш,—
Привітавшись, сказав.

Більш ні слова, бо знайомі,
Зустрічалися колись.
— Щось не гріє грубка в домі.
Щось димить. А подивись!

Звівся майстер безтривожно,
Зашарівся на лиці:
— В цьому ділі ми знавці.
Подивитись, як же, можна!

Теплу шубу зняв із пліч,
Інструмент узяв у руки,
Навкруги голландську піч,
Ніби лікар, всю обстукав.

В чім причина, в чім біда,
Здогадався — і до діла.
Закипіла враз вода,
Глина свіжа підоспіла.

Цегла є, пісок на піч,
І робота йде як треба.
Тут пічник, а там Ілліч
За стіною пише в себе.

Добре скласти димохід —
То його робота.
Щоб відзначитись як слід,
В нього є охота.

Тільки б жив Ілліч здоров,
А робота мила,
Щоб, яких не всунеш дров,
Гріла, не диміла.

Щоб в теплі писав Ілліч,
Позабувши втому,
Щоб вітри співали в ніч
В димарі новому.

Придививсь пічник-мастак:
Тяга йде не дуже, —
Діла цього — на п'ятак,
Любий ти наш друже...

Все обдумавши, кладе
За цеглиною цеглину,
Не хвилину, не годину,
Ніби пісеньку веде...

Піч готова. Все до речі.
Жар від проби дотліва.
Вийшов тут Ілліч до печі
І сказав свої слова.

Як тих слів не пам'ятати,
Ще таких не чув пічник:
— Добре вмійш працювати,
До роботи, певне, звик.

Очі майстра в тій хвилині
Засльозились, як на зло,
Тільки жаль, що руки в глині, —
Ніяк витерти було.

Ніби в горлі все здавилось,
Ніби серце жар пройма,
А коли сльоза скотилась,
Подививсь — його нема...

За столом удвох сиділи,
Чай пили у довгу ніч,
Честь по честі гомоніли
Про діла, про тую ж піч.

Дід, допивши склянку знову,
Бачить — Ленін гостю рад,
І з тривогою розмову
Перевів на інший лад.

Промовчать, мовляв, не смію,—
Дід підвівся з-за стола,—
Мов, пробачте ту подію,
Що на лузі в нас була.

Не судіть помилку строго,
Я тоді сердитий був.
— Он ти що? — Ілліч до нього
Посміхнувся.— Я й забув.

А як вийшов дід із двору,
Подивився в небеса:
Дим стовпом стоїть угору,—
Ну і тяга, ну й краса!

Надивившись доволі,
Все згадавши, як було,
Через сад, у білім полі,
Почухрав собі в село.

Вийшла жінка, зустрічає:
— Що та як? Вже спать пора.
— Та із Леніним за часм
Щось засидівся, стара.

БОРОВИКИ

Володимир Ілліч дуже любив збирати гриби. Якось він домовився іти з дітьми по гриби до ближнього лісу. Того ранку діти прокинулись вдосвіта і з кошиками прибігли в парк, де повинні були зустрітися з Леніним.

Ранок був сонячний, тихий, росяне листя на деревах виблискувало, наче зелененькі скельця.

— Рано прибігли. Володимир Ілліч, мабуть, іще спить, — сказав Сергійко.

В цей час позаду дітей почувся гучний голос Леніна:

— А я вас давно чекаю.

Ленін був бадьорий, веселий, через плече у нього на рушнику, як у справжнього грибника, висів берестяний кошик.

На лузі, яким вони йшли, все прокинулось, ожило. Збуджені сонцем квіти повернули голівки на схід. Гуділи бджоли, джмелі, у ставку плавали напіврозкриті білі лілеї.

— Ану, діти, — сказав Володимир Ілліч у лісі, — давайте позмагаємось, хто більше білих грибів назбирає.

— Давайте, — погодились діти.

І розійшлися хто куди. А щоб не заблукати — перегукувались.

— Агов!.. Я боровик знайшла! — крикнула Віра.

— Я теж, — відгукнувся Володимир Ілліч і протяжно крикнув: — Аго-го-гов!..

Сергійко йшов майже поруч з Леніним. Володимир Іллічу раз у раз траплялися боровики.

«Ага, добрий день, богатирю, — говорив Ленін новому грибу, — лізь до всіх». І обережно підрізав гриб під самий корінчик.

Сергійкові боровики зовсім не траплялися. Самих лисичок назбирав. Та як їх не назбираєш, коли вони, золоті, цілою чередою під ноги лізуть.

— Я вже п'ять боровиків знайшов! — вигукував Юрко, найстарший з хлопчиків.

— А у мене сім боровиків,— похвалилася Віра і підбігла до Леніна.

А Сергійко промовчав — не будеш же лисичками вихвалитись.

У березовім гаю, чистім, світлім, усі зійшлися. Перебиваючи одне одного, діти показували свої знахідки Леніну. І кожний тримав у руках свої найкращі боровики, які він знайшов: міцні, товстоногі, з коричневими пружними шапками.

Лише Сергійко стояв збоку і мовчав.

— Е-е! — сміялися з нього діти.— Жодного боровика не знайшов. Грибни-и-к.

Володимир Ілліч підійшов до засмученого Сергійка.

— Ого! — здивувався він.— У тебе ж, Сергійку, повнісінький кошик! Ти більше за всіх назбирав. Правда, діти?

— Правда,— погодились усі.

— А лисички — найсмачніші гриби. І як це я жодної лисички не знайшов,— розвів руками Ленін.— Сергійку, давай мінятись. Я тобі боровиків, а ти мені — лисичок.

Володимир Ілліч вибрав у себе в кошику півдесятка молодих гарних боровиків, навіть кращих за ті, якими хвалилися діти, і поклав до Сергійка в кошик. А Сергійко відсипав йому своїх лисичок. Та побільше — хіба шкода для Леніна.

— Тільки цур: міна — не розміна,— сказав Ленін, і всі засміялися.

Потім усі трохи відпочили на травичці і опівдні повернулися додому.

Сергій Антонов

СУВОРА ЛЮДИНА

У Надзвичайній Комісії самокатнику Василю Даниловичу вручили пакет, і Василь повіз його у Кремль, Леніну. В той час термінову урядову пошту, часто секретну, розвозили на мотоциклах спеціальні люди — самокатники. Із Кремля — по наркоматах, з наркоматів — у Кремль...

Була вже ніч, у будинках — жодного вогника, але в Дзержинського на Луб'янці вікна подекуди ще світилися.

Мотоцикл трусило: не бачачи дороги, Василь попадав колесами у вибоїни. Ось уже промайнув фонтан на Луб'янській площі, і тут біля самісіньких воріт Китайгорода мотор чхнув і заглух. Марно натискав Василь на педаль — машина ані руш.

Тоді він прихилив мотоцикла до стіни і, присівши, почав копирсатись у моторі. Якби знаття, що вовтузитись доведеться довго і що машини ніхто не чіпатиме, — покинув би її і бігцем у Кремль, адже тут зовсім близько. Але як покинути?..

Мотор, здавалося, був справний, хоч у темряві до ладу і не розбереш: не видно, доводиться порпатись навромацки...

«Що ж робити?» — Василь підвівсь і задумався.

Раптом він кинувся до мотоцикла, схопив за кермо, щосили жиманув на педаль — мотор зачхав, почав стріляти: завівся! Знову, мабуть, це кляте пальне — не бензин, а якась гидотна суміш.

Через дві-три хвилини Василь Данилов був уже в Кремлі, ще через хвилину квапливо йшов коридором Раднаркому до секретаря Леніна.

Молода виструнчена жінка з дуже серйозним обличчям прийняла пакет, підписалася, не звернувши уваги на час відправки, і попросила самокатника почекаати: можливо, Володимир Ілліч дасть відповідь.

Вона пройшла в зал засідань, а Василь залишився чекаати. Крім нього, в приймальні не було нікого, і Василь, не соромлячись, потягнувся, зітхнув. Робочий день видався метушливий, неспокійний.

Жінка незабаром повернулася, вона була чимось незадоволена. Причинивши двері, мовчки оглянула самокатника і сказала:

— Зайдіть, будь ласка, до товариша Леніна.

— Я? — Василю здалося, що він недочув, тому навіть не підвівся.

— Ви, ви, товаришу Данилов.

Тільки тепер він підхопився, швидко провів рукою по гудзиках — чи на всі застебнуто куртку, поправив рукою цупке волосся і, глянувши на жінку — чи не помиляється все ж таки вона? — увійшов до залу засідань.

У залі горіла лише одна лампочка, стояв довгий стіл, білі високі двері вели до кабінету, там — Ленін. Василь Данилов ще жодного разу не бачив його, але чув про нього чимало. Вождь. Голова Раднаркому... Допомагає всім селянам і робітникам, усім хто приходить до нього... Дуже добрий і чуйний...

Василь узявся за холодну мідну ручку і відчинив двері.

Ленін стояв за столом, нахилившись над пакетом. Настільна лампа освітлювала папери, руки Леніна.

— Товаришу Данилов? Здрастуйте! Сідайте, будь ласка!

Коли самокатник відповів на привітання і сів, Володимир Ілліч спитав:

— Товаришу Данилов, скажіть, скільки хвилин треба, щоб доїхати на мотоциклі від Луб'янки до Раднаркому?

— Хвилин п'ять, Володимире Іллічу...

— Так! П'ять... Скільки добиралися ви? — суворо спитав Ленін.

— Хвилин сімнадцять...

— Двадцять! — Володимир Ілліч помовчав — мовчанка теж була сувора — і поцікавився: — Що сталося, товаришу Данилов?

Василь розповів, як він стояв біля Китайгородської стіни і вовтузився з мотоциклом.

— Авжеж, чистого пального у нас нема, — погодився Ленін. — У цьому ви аж ніяк не винні. Але чому не попередили про затримку секретаря?

Самокатник знизав плечима.

— Дуже прошу вас: іншим разом повідомляйте, будь ласка, про подібні випадки. Дзержинський дзвонить і хвилюється — де подівся посильний з документами?

Ленін попросив почекати, і Василь вийшов у приймальню.

Усе, що зараз відбулося, здавалося таким несхожим на те, що Василю розповідали про Леніна... «Суворий!»

Незабаром Василю вручили пакет, і він повіз його у ВЧК¹. Кілька днів по тому самокатник подумки повторював свою розмову з Леніним, і щоразу Ленін розмовляв із ним усе суворіше і вимогливіше. «Авжеж, суворий...»

Минуло літо, настала холодна дощова осінь. Багато разів возив Данилов пакети до Кремля і з Кремля, але Леніна більше не бачив: приймала і вручала пошту секретарка.

Одного особливо холодного дня Василь так заляк на гострому вітрі, що обличчя в нього посиніло, а в руки зайшли зашпори. Він вибіг на третій поверх, швидко пройшов по коридору і відчинив двері в приймальню.

Секретарки не було. Ленін розмовляв із відвідувачем у чорному костюмі, а молоденька прибиральниця міняла воду в графині.

— Зараз у вас приймуть пакет, товаришу, — сказав Володимир Ілліч Данилову і хотів вести далі розмову з відвідувачем, але раптом знову глянув на самокатника. — Так... — і звернувся до прибиральниці: — Молодий товаришу, чи не можете ви нам дати чаю? І неодмінно — гарячого.

— Постараюся, Володимире Іллічу...

— Будь ласка, якщо можна...

Прибиральниця пішла, а Ленін, бачачи, що секретарка, яку він послав по папери, не повертається, прийняв пакет, розпечатав його і став читати.

— Ось, Михайле Васильовичу, — сказав Ленін, змахнувши перед відвідувачем папером, — ми можемо продовжити розмову. І, на жаль, вона буде не на вашу користь.

Ленін поклав руку на плече чоловіку в чорному костюмі, щоб повести з собою до кабінету, але тут саме ввійшла прибиральниця з тацею².

¹ ВЧК — Всеросійська Надзвичайна Комісія.

² Т а ц я — піднос.

— Ну, ось і чай! І, здається, гарячий...— зрадів Володимир Ілліч, та одразу змовк...

На таці були дві склянки і дві маленькі скибочки чорного хліба.

А людей — трое.

Ленін дивився на тацю і ніби перевіряв. Та ні — дві склянки!

А прибиральниця підійшла до відвідувача в чорному костюмі і, нахилившись, першому запропонувала чай. Володимир Ілліч, перш ніж вона повернулася до нього, швидко взяв другу склянку і простягнув її самокатнику:

— Будь ласка, товаришу Данилов...

— Що ви, Володимире Іллічу!.. Що ви! — почав відмовлятися самокатник.

— Беріть, товаришу Данилов. Беріть!

І коли Василь, ніяковіючи, взяв у руку гарячу склянку, Ленін спитав прибиральницю:

— А чого ж ви мені не принесли, молодий товаришу?

І подивився на неї докірливо.

Петро Панч

ПОРТРЕТ

В хаті хтось так голосив, що аж на вулицю було чути. Люди проходили й журно хитали головами. Вони й не думали, що то голосить над своєю лялькою маленька Дарочка. А Дарочка чула, як побивається нею мати, та й собі так приказує над лялькою:

— Сирітка моя бідна. Забили твого батька бандити. Стрельнули в нього аж двічі, і він уже не прийде додому, а тепер хто нами буде журитися... Я щось нездужаю, а ти ще маленька, таку і гуска заб'є і порося з'їсть, тільки чав, чав, і нема... Бідна моя,— і ніжно гладила свою обдерту ляльку, зроблену з ганчірки. Потім уклала її спати, а сама сіла біля вікна.

Надворі була зима, все біліло від снігу, а дерева стояли, як гільця. Дарочка бачила таке гільце у сусідів, коли

Їхня дівка видавалася заміж. На столі стояла вишенька, а кожна її гілочка була обгорнута в білі волохаті папірці. Отакі білі були зараз усі дерева. Через двір пурхали зелененькі синиці і цінькали. Хлопці кажуть, що то вони чують весну і приспівують:

Горшковізі, горшковізі,
Кидай сани,
Бери віз...

З вікна видно великий майдан, через який бредуть кудись високі стовпи і на плечах несуть дроти. І вони волохаті, як і дерева. Через майдан протрюхала конячка, запряжена в маленькі санки, і зупинилася біля великого будинку. Він був аж на два поверхи. На ганку там завжди товчуться люди, а іноді з боків дверей вивішують червоні прапори. В такі дні Дароччина мама змазує долівку в хаті і застилає рябими доріжками, а Дарочці, коли холодно, дає свої чоботи і дозволяє вийти не тільки у двір, а навіть за ворота.

Одного разу вона побігла з сусідськими хлопчиками аж до великого будинку, навіть видряпалась на штахети й дивилась у вікна.

У великій кімнаті на стінах висіли різні картини. На одних було намальовано багато людей і коней, на інших — тільки по одному чоловікові. З кутка в куток натягнуті були шворки з прапорцями червоними, синіми, жовтими. Різними. І від цього в кімнаті було так гарно, що цілий би день дивилася. А як почало вечоріти, так і засяяло враз. Тепер стало видно, що в кімнаті сиділо багато людей, а до них говорив якийсь дядько у гімнастерці, який стояв за довгим столом. Вікна були відчинені, і його слова долітали аж на вулицю, тому біля штахетів зібралося вже багато людей. Вони слухали й кивали головами. Дарочка теж почувала, як казав дядько, що стояв за столом:

— Товариш Ленін допоміг скинути царя... Товариш Ленін допомагає таким неможливим, як ми...

— А що таке цар? — запитала Дарочка вихрестого хлопчика, який теж сидів верхи на штахетах.

— Думаєш, не знаю? Ех ти, кирпата-маката,— пхекнув вихрятий хлопчик.— Цар — той, що на царстві сидить!

— А Ленін?

— Ленін — значить Совнарком.

Дарочка нічого не зрозуміла із хлопчикових пояснень, але питала й далі:

— А мамі він допоможе?

— Хто?

— Ленін Совнарком.

— То ж треба просити, а товариш Ленін хіба знає, що твоя мама живе в Перекопі? Ти бачила, який він?

— Ні,— відказала Дарочка, винувато схилиючи голову до плеча.

— Он дивися, над столом, то Ленін намальований. У золотій рамці.

Дарочка побачила на картинці дядю з великим лобом і з борідкою, а руки в кишенях. У них дома у кутку висів теж мальований дідок з борідкою, тільки він чомусь угніздився на сивій хмарі і сам був увесь сивий. Мама їй казала, що треба в нього вірити і молитися йому, тоді він допоможе. Але Дарочка ще ніколи не бачила, щоб він дав мамі коли-небудь чи хліба, чи молока, хоч мама молилася до нього щовечора і Дарочку заставляла молитися. Тепер Дарочка вирішила, що той дідок, до якого мама молилася, недобрий, злий дідок. І очі в нього злі, так і зорять. Куди б не заховалась — і вони туди дивляться. Аж страшно. А в цього дяді, що над столом, і очі добрі, і посміхається, і допомагає бідним. Так же дядько казав? І Дарочка тут же надумала, що мама аж поцілує її, коли вона це зробить. Треба тільки прийти сюди, коли нікого не буде в кімнаті.

Про все це Дарочка згадала тепер, сидячи біля вікна. Вона вже двічі підходила до великого будинку, раз навіть заглянула аж у двері, але в кімнаті знову були люди. І вона тільки в щілінку побачила того дядю, що над столом, і вже хотіла проказати молитву, як учила її мати, але до кімнати ішов якийсь дядько і відіпхнув її від дверей. «А може, зараз у тій кімнаті нікого немає?» — подумала

Дарочка і зиркнула на піч. Там спала її бабуся, а шкарбуни її стояли біля лежанки.

Дарочка вирішила, доки мами немає, вона збігає до великого будинку, а бабуся не помітить, що вона взує її черевики. На плечі вона надягла батьків піджак з довгими рукавами і тихенько почала скрадатися до дверей, але бабуся, мабуть, не спала, бо тільки Дарочка рушила йти, як вона гукнула:

— Ти куди? Кому мати казала, щоб сиділа в хаті? І так бухикаєш. Скинь мені черевики.

— Я тільки надвір.

— Знаю тебе, аби з хати. За поріг і так можеш вибігти.

Дарочка ніби послушалась, скинула бабині черевики, обмотала ноги ганчірками й вибігла надвір. Тепер її ніщо не зупинить, і вона майнула по снігу, на вулицю, але за хвірткою Дарочку перестріла мати і за вухо привела до хати. А в хаті ще й нашльопала.

— Хіба так довго застудитися? Коли мені з тобою панькатись? По коліна влізла в сніг!

Дарочка сиділа на лежанці і плакала, як вода хлюпала, аж доки мати не крикнула на неї:

— Перестань мені зараз! І без тебе нудно. Гадала, хоч у куркулів позичу борошна,— і балакати не хочуть.

— Я не до вас плачу,— схлипнула Дарочка,— я до бабусі плачу. Їм шкода було шкарбунів, наче вони нові.

Бабуся закректала на печі:

— Тебе мені шкода, дитинко, а не черевиків. Ти б же зразу в них снігу набрала.

Мати кинула на лежанку згорнутий вдвоє батьків піджак і сказала:

— Лягай, все одно вечеряти нема чого.

Дарочка хоч і лягла, але тільки вдавала, що спить, а коли заснула мати, вона встала, озулась у материні чоботи, наділа батьків піджак і побігла до великого будинку. В ньому ще світилось, усі вікна були як золоті.

За людьми Дарочка непомітно зайшла до великої кімнати, в якій з кутка в куток звисали різні прапорці, по стінах тяглися переплетені стрічками соснові гілочки; портрет

Леніна тепер був увесь у сьайві із електричних лампочок, і тому Ленін наче ще дужче усміхався. Хлопці й дівчата прибивали на стіни ще якісь картинки і якісь слова, а інші збилися біля столу, на якому було ще багато картинок. Хлопець узяв одну картинку і сказав:

— Цей портрет треба над дверима повісити при вході!

Дарочка глянула на картинку, на ній був такий же Ленін, як і над столом. Він трохи примружив очі й усміхався. Їй здалося, що Ленін до неї посміхається, і Дарочка теж посміхнулася. І їй зробилось так гарно, що вона аж застрибала. І всі, хто був у кімнаті, почали весело стрибати. В цей час одна дівчина, що розвішувала картинки, обірвалася із драбини, впала на підлогу, і всі побігли до неї. Біля столу залишилася сама Дарочка, тоді вона схопила портрет Леніна, згорнула його в трубочку, засунула за пазуху і побігла на вулицю.

Коли вона перебігала вже майдан, побачила, що за нею женуться. Дарочка хоче бігти швидше, але материні чоботи такі великі на неї, що вона ледь пересовується у глибокому снігу. А хлопці й дівчата ось-ось наздоженуть її. Дарочка падає на сніг і починає гребти руками, аби тільки посуватися вперед. Ось уже й їхній двір. Ось уже й хата.

Таки не здогнали!

Дарочка знайшла золоті цвяшки, знайшла молоток і прибила принесений портрет Леніна поруч із сивим дідком. Дідок дивився на неї злими, колючими очима, а Ленін посміхався. Дарочка почала до нього проказувати, як учила її мама:

— У нас тата немає, тата забили куркулі, щоб не робив революції... Допоможи мамі, бабусі й мені, щоб до нового хліба було що їсти...

Дарочка, може б, і довше проказувала, та враз хтось заступав у сінях, загрюкав дверима, мабуть, ті, що гналися за нею, і вона... прокинулася.

У хаті було вже видно. Дарочка зразу ж зиркнула в куток на стіну, — там ніякого портрета Леніна уже не було, а серед хати стояло кілька чоловіків, які, мабуть, і забрали портрет, і вона крикнула:

— Не віддавайте, мамо, не віддавайте!

Мати здивовано дивилася на неї.

— Щось, мабуть, приснилось! Вставай, дочко, поснідай, бо ти вчора так не ївши й заснула.

— Чого ж ти в комітет не звернулась? — сказав один дядько до мами.

Дарочка упізнала в ньому того, що у великому будинку промовляв до людей, тільки тепер він був у кожусі.

— Прийшла б у комітет, знайшли б, чим допомогти, — продовжував дядько, — а то пішла кланятись куркулям.

— Нам просто аж неловко, — додав другий дядько.

— Усім не надопомагаєш, — відказала Дароччина мама.

— Але твій чоловік заслужив більше, ніж хто інший, щоб Радянська влада подбала за його родину.

— А може, ти підеш працювати нянею на дитячий майданчик? Там би харчувалась.

Дароччина мама приклала косинку спочатку до одного ока, потім до другого і крізь сльози посміхнулася так, як посміхався на портреті Ленін, і сказала:

— Ви ще й питаєте, та я ладна за двох працювати, аби тільки не кланятися тим пикатим куркулям.

— Так сьогодні й виходь на роботу! І Дарочку приводь на майданчик, у гурті їй буде веселіше!

— Що тобі снилось, мала?

Дарочка все ще не розуміла, чи все це привиділось їй у сні, чи, бува, насправжки, але ж у їхній хаті не було ні золотих цвяшків, ні такого молотка. Ніякого не було молотка, і вона схилила голову до плеча.

— На дитячий майданчик хочеш? — допитувався дядько.

Тепер Дарочка посміхнулася так, як її мама, і хутко почала натягати на себе батьків піджак.

Максим Рильський
ІЛЛІЧ І ДІВЧИНКА

Маленький вірш про Ілліча
Вам, товариство миле.
Колись він стрів мале дівча,
Голодне і змарніле.

А був тоді жорстокий час,
Ті дні були суворі,
Коли ішли бої у нас
За п'ятикутні зорі.

Було роботи в Ілліча,
Що й словом не сказати...
Здавалось — міг би на дівча
Уваги не звертати.

Та він узяв маля, зігрів,
Дав їсти, дав і пити...
Ілліч ненавидіти вмів,
Та вмів він і любити.

Ілліч ненавидів панів —
Гнобителів жорстоких,
Трудящих палко він любив,
Їх діток яснооких.

Щасливі діти в нас ростуть,
Немов сади зелені.
Нехай же за мету візьмуть —
Такими будуть, як Ленін.

Сергій Алексєєв
ТЯМУЩА ЛЮДИНА

Яремко Биков перевертався з боку на бік. Тісно, парко на печі.

Ось і батько не спить. Та й як заснути? Вранці, тільки-но почне зоріти, ділитимуть панську землю. Таке не щодня буває.

— Та спить уже,— гримнула знизу, з припічка, мати. Принишкли батько і Яремко. Але нема сну.

Підвівся батько:

— Піду повітрям подихаю.

— І я з тобою,— схопився Яремко.

— Гаразд, одягайся.

— Ач, які невгамовні,— пробуркотіла мати.

Бурчить, але сама чомусь також не спить. Теж, либонь, про землю-землицю думає.

Вийшли батько і Яремко на вулицю. Пройшли селом, минули останню хату, містком перейшли на той бік річки, зійшли на горбок — ось воно, панське поле.

Проїняло обох нічною прохолодою. Вітер то рвоне, то вщухне. Зірки в небі блимають. Місяць розриває хмари. Десь миша-нориця пискнула. Собака на селі дзвякнув.

Дивиться Яремчин батько в поле, а на очі сльози навертаються.

— Ти чого, тату? — смикнув хлопець батька за руку.

— Так, нічого,— відказав той. Провів по очах доло-нею.— Все про нього, про доброго чоловіка думаю.

— Про того, що підписав декрета, про Ульянова-Лєні-на? Він добрячий, мабуть!

— Не те слово,— сказав батько.— Тямуща людина — от хто він.— Не можна селянинові без землі.

Постояли вони, подивились на поле, надихалися сві-жим повітрям, повернулись додому.

Заліз Яремко знову на піч. «Ех, не проспати б, не про-гавити».

Ліг він і відразу заснув.

І от приснився Яремку дивовижний сон. Начебто сам

Ленін до них приїхав панську землю ділити. Ходить Ленін по полю. В руках сажень-двоніг тримає, щоб заміряти землю. Помітив Ленін Яремка:

— Ану-бо, іди сюди.

Підбіг Яремко.

— Будеш моїм помічником. Кажу, з кого починати, хто скількох їдців має, скільки кому землі наділити?

«З кого починати? Звичайно, з нього, з Яремка».

— З мене,— каже Яремко.

— Так не годиться,— відповідає Ленін.— Тобі наостанку, бо ти ділиш.

Поділили вони панську землю, нікого не скривдили. Ось уже й Яремка черга доходить...

На цьому хлопчик прокинувся. Глянув — сонце високо. Ані батька, ані матері вдома немає.

«То це сон привидівся,— зрозумів Яремко.— Проспав, виходить. Треба швидше бігти на поле. А як же зі сном? Яка ж земля йому, Яремку? Ах, урвалося на найважливішому...»

Знову заплющив Яремко очі. Цікаво, яка ж йому припаде ділянка?

Та не встиг знову заснути — рипнули двері. З'явилися мати й батько.

— Прокидайся, вставай, Яремку!

Прикро Яремку: і розподіл панської землі проспав, і сну не додивився. Підвівся він. Але сумний.

— Що з тобою, Яремку? — питає мати.

Нічого не відповів хлопчик. Одягнувся, пішов на вулицю. Обступили його діти, пустують, сміються.

— Сонько, сонько! Проспав. Головного не бачив.

Ще прикріше стало Яремку. Дивиться він на дітей і раптом:

— А я Леніна, Леніна бачив. Ленін до нас приїздив! Не повірили діти.

— Приїздив, приїздив,— стоїть на своєму Яремко.— З сажнем ходив. А я в нього помічником був.

— Та ти це уві сні бачив!

— А от і не уві сні! Не уві сні! Таке насправді було!

Підійшов на той час до дітей дідусь Прозоров.

Яремко до діда:

— Бачив я Леніна. Бачив. Ленін землю ділив.

Хихикнули знову хлопці. Мовляв, гляньте, діду, який брехливий наш Яремко.

Проте дід постояв, подумав, суворо подивився на крикунів і несподівано підтримав Яремка:

— То правда — був Ленін! Аякже! Не помилився Яремко.

Отетеріли хлопці.

— А чому ж ми не бачили?

— Погано дивились. Без толку. От і не бачили,— відповів старий.

Сергій Алексєєв

ВИПЕРЕДИВ

Льонька купався в Пахрі. В цей час на березі ріки з'явився Ленін. За суворим наказом лікарів прибув Ленін у Горки для негайного відпочинку.

Задивився Володимир Ілліч на Льоньку — так уже спритно хлопчисько плавав. Перекидався в воді, пірнав. Лягав на спину. Плив за течією, проти. Від берега до берега і знову назад повертався без будь-якого перепочинку.

І Льонька помітив Леніна. Тільки не знав він, що це Ленін. Приїхав Льонька в Горки недавно, подумав, що то якийсь простий дядько.

Коли хлопець виліз на берег, Ленін спитав:

— Ну, як вода?

— Мокра,— бовкнув Льонька.

Був хлопчисько не дуже балакучий.

— Кажеш, мокра? — посміхнувся Володимир Ілліч. Проте хлопець чимось йому сподобався.

Сів Ленін на трав'янистий пологий схил, глянув на воду, на Льоньку, знову на воду, потім обернувся до хлопця і раптом сказав:

— Давай наввипередки.

— Можна,— поважно відповів Льонька.

Льонька добряче плавав. Але й Володимир Іллч був чудесним плавцем. Адже він волжанин. Рідко кому вдавалося у воді випередити Леніна.

Попливли Володимир Іллч і Льонька. І сталося так, що хлопець випередив Леніна.

Повертався Володимир Іллч додому засмучений.

— Погані наші справи. Здаємо. Старіємо... Старіємо... Сила вже не та.

Зіпсував Льонька того дня настрої Леніну.

Сам же Льонька дуже задоволений. Вернувся він у Горки і всім розказав, що випередив на Пахрі одного міського дядечка.

— Який він? — полізли дїтлахи.

— Та так, невисокий на зріст, середній.

— З борідкою?

— З борідкою.

— З вусами?

— З вусами.

— Лоб високий, майже на дві долоні?

— Еге.

— Оце-то дядько,— закричали діти.— То ж Ленін! Льонька аж рота роззявив.

Ніяково стало Льоньці: і Леніна випередив, і розмовляв з ним не вельми чемно. Надумав він виправити свою помилку.

Другого дня хлопець знову помчав на Пахру. Вертівся там до самого вечора. Та Ленін не прийшов.

Більше тижня ходив Льонька до ріки. Аж на десятий день знову побачив він Леніна.

— Ну, як вода? — спитав Володимир Іллч.

— Тепла,— закричав Льонька.— Тепла. Страх яка тепла, Володимире Іллчу. Аж гаряча!

— Кажеш, гаряча? — усміхнувся Володимир Іллч.

Хочеться Льоньці заманити швидше Леніна у воду.

— Пречудова нині вода. Пухова...

Домовилися Ленін і Льонька знову позмагатися. Кинули у воду палицю. Попливли. Льонька тільки того й ждав.

Пливе Льонька, а сам хитрує, аби відстати, тільки робить це непомітно, щоб не видати себе. Для годиться навмисне хекає важко.

Та Ленін все ж помітив. Обернувся він до Льоньки:

— Е, ти щось хитруєш!

— Та що ви, Володимире Іллічу! — виправдується Льонька. Бреше, самому Леніну бреше і не червоніє.

Розуміє Ленін, що Льонька бреше. Вирішив вивести на чисту воду хлопчиська.

Поплив Володимир Ілліч трохи тихіше. Дивиться — Льонька й собі трохи тихіше. Ленін взяв та ще тихіше. Дивиться — і Льонька ще тихіше. Пливають вони так, і що ближче до палиці, то повільніше та повільніше. Ось-ось зупиняться.

Зупинився Ленін і до Льоньки:

— От і попався!

Розуміє Льонька, що він попався, похнюпився.

— Недобре так, Льоню, — уже потім на березі сказав Володимир Ілліч. — Непорядно. Доведеться нам повторити.

Знову кинули палицю. Знову пливають. Ясно Льоньці: не вийде в нього обман. Довелося пливати на повну силу. Пливе він, і що ж? Відстає хлопчисько від Леніна. Натужився Льонька, хотів випередити Володимира Ілліча, бачить — не може.

Ще дужче забив руками — знову не може. Вже не придурюється, а насправді хекає, а все ж наздогнати Ілліча не може.

Не наздогнав Льонька Леніна. Зніжковів, знітився хлопчисько.

Повертався додому Володимир Ілліч задоволений.

— Виходить, не здає ще наша. Виходить, наша ще побореться...

Іде Володимир Ілліч по стежинці:

— Це ж просто чудово! Можна, виходить, закінчити відпочинок, а ще порох у порохівницях.

Зате Льонька плентав додому збентежений. Хоч і вишло так, як він того хотів,— поступився ж він першістю Леніну. Та все ж... Ех, не так усе це уявлялося Льоньці.

Микола Островський

«ВСІМ, ВСІМ, ВСІМ...»

Уривок з роману «Як гартувалася сталь»

Крижаним холодом відзначив свій вступ в історію тисяча дев'ятсот двадцять четвертий рік. Розлютився січень на заметену снігом країну і з другої половини завив хуртовинами й затяжною віхолою.

На Південно-Західній залізниці замітало снігом колії. Люди боролися з озвірілою стихією.

У снігові кучугури врізалися пропелери снігоочисників, пробиваючи шлях поїздам. Від морозу й віхоли обривалися заледенілі проводи телеграфу, з дванадцяти ліній працювало тільки три: індоєвропейський телеграф та дві лінії прямого проводу.

В кімнаті телеграфу станції Шепетівка-I три апарати «морзе» не припиняють своєї зрозумілої тільки досвідченому вуху невпинної розмови.

Телеграфістки молоді; довжина стрічки, відстуканої ними з першого дня служби, не більша двадцяти кілометрів, тоді як старий, їхній колега, вже починає третю сотню кілометрів. Він не читає, як вони, стрічку, не морщить чоло, складаючи важкі літери і фрази. Він випишує на бланки слово за словом, прислухаючись до цокання апарата. Він приймає на слух: «Всім, всім, всім!»

Записуючи, телеграфіст думає: «Мабуть, знову циркуляр про боротьбу з заметами». За вікном віхола, вітер кидає в скло жмені снігу. Телеграфістові вчулося, ніби хтось постукав у вікно, він повернув голову й мимоволі замилувався красою морозяного малюнка на шибках. Жодна

людська рука не змогла б вирізьбити цієї найтоншої гра-
вюри з вибагливих листків і гілочок.

Замилувавшись цим видовищем, він перестав слухати
апарат і, коли одвів погляд від вікна, поклав на долоню
стрічку, щоб прочитати пропущені слова.

Апарат передавав:

«Двадцять першого січня о шостій годині п'ятдесят
хвилин...»

Телеграфіст швидко записав прочитане і, покинувши
стрічку, сперши голову на руку, почав слухати:

«...вчора в Горках помер...»

Телеграфіст поволі записував. Скільки на своєму віку
прослухав він радісних і трагічних повідомлень, перший
довідувався про чуже горе і щастя. Давно вже перестав
вдумуватись у зміст скупих, обірваних фраз, ловив їх слу-
хом і механічно записував на папір, не замислюючись над
змістом.

Ось і зараз хтось помер, когось повідомлять про це. Те-
леграфіст забув про заголовок: «Всім, всім, всім!» Апарат
цокотів. «В-о-л-о-д-и-м-и-р І-л-л-і-ч», — перекладав ви-
цокування молоточка на літери старий телеграфіст. Він
сидів спокійний, трохи стомлений. Десь помер якийсь Во-
лодимир Іллєч, комусь він запише сьогодні трагічні слова,
хтось заригає в розпачі й горі, а для нього це все чуже,
він — сторонній свідок. Апарат вицокує крапки, тире, зно-
ву крапки, знову тире, а він із знайомих звуків уже склав
першу літеру й записав її на бланк — це була літера «Л».
За нею він написав другу — «Е», біля неї старанно вивів
«Н», двічі підкреслив перетиночку між паличками, зра-
зу ж приєднав до неї «І» і вже автоматично спіймав остан-
ню — «Н».

Апарат вицокував паузу, і телеграфіст на одну десятю
секунди спинився поглядом на виписаному слові:

«ЛЕНІН».

Апарат продовжував вицокувати, але думка, що ви-
падково зіткнулася із знайомим ім'ям, знову повернулася
до нього. Телеграфіст ще раз подивився на останнє слово —
ЛЕНІН. Що? Ленін? Кришталик ока відбив у перспективі

весь текст телеграми. Кілька секунд телеграфіст дивився на папірець і вперше за тридцятидворічну роботу не повірив записаному.

Він тричі перебіг очима по рядках, але слова вперто повторювалися: «Помер Володимир Ілліч Ленін». Старий скопився на ноги, підняв скручену спіраллю стрічку, уп'явся в неї очима. Двометрова смужка підтвердила те, чому він не міг повірити! Він повернув до своїх товаришок змертвіле обличчя, і вони почули його зляканий зойк:
— Ленін умер!

Звістка про велику втрату вилетіла з апаратної у відчинені двері і з швидкістю хуртовини закружляла по вокзалу, вирвалася в снігову віхолу, закрутилася по коліях і з крижаним протягом влетіла у напіввідчинену половину кованих залізом воріт депо.

У депо над першою ремонтною траншеєю стояв паровоз, його лікувала бригада легкого ремонту. Старий Політовський сам заліз у траншею під черево свого паровоза й показував слюсарям хворі місця. Захар Брузжак вирівнював з Артемом увігнуту решітку колосників. Він тримав решітку на ковадлі, підставляючи її під удари Артемового молота.

Захар постарів за останні роки, пережите лишило глибокий ривчак-зморшку на чолі, а скроні посріблила сивина. Сутулилася спина, і в глибоко запалих очах стояли сутінки.

У ясному прорізі дверей депо промайнула людина, і вечірні тіні проковтнули її. Удари по залізу заглушили перший крик, та коли людина добігла до людей біля паровоза, Артем, звівши молот, не вдарив ним.

— Товариші! Ленін умер!

Молот поволі зсунувся з плеча, і Артемова рука беззвучно опустила його на цементову підлогу.

— Що ти сказав? — Артемова рука вхопила кліщами кожух того, хто приніс страшну звістку.

А той, засипаний снігом, важко дихаючи, повторив уже глухо й надірвано:

— Так, товариші, Ленін умер...

І з того, що чоловік, уже не кричав, Артем зрозумів моторошну правду і аж тоді розглядів обличчя людини: це був секретар партколективу.

З траншеї вилізали люди, мовчки слухали про смерть того, чиє ім'я знав увесь світ.

А біля воріт, примусивши всіх здригнутись, заревів паровоз. На його голос озвався на краю вокзалу другий, третій... До їхнього потужного й сповненого тривогою заклику прилучився гудок електростанції, високий і пронизливий, як політ шрапнелі. Чистим дзвоном міді перекрив їх швидкохідний красень «С» — паровоз готового до відходу на Київ пасажирського поїзда...

Депо наповнювали люди. Вони вливались у всі четверо воріт, і коли велике приміщення було повне, в траурному мовчанні пролунали перші слова.

Промовляв секретар Шепетівського окружкому партії, старий більшовик Шарабрін:

— Товариші! Умер вождь світового пролетаріату Ленін. Партія зазнала тяжкої, безповоротної втрати; вмер той, хто створив і виховав у непримиренності до ворогів більшовицьку партію. Смерть вождя партії і класу кличе кращих синів пролетаріату до наших лав...

Віра Івбер

П'ЯТЬ НОЧЕЙ І ДНІВ

І перше, ніж сховать в могилі
Від тих, з ким жив у світі він,
В Колоннім залі встановили
Його на п'ять ночей і днин.

І потекли без краю люди,
Щоб глянути, як він в труні
З червоним орденом на грудях
Лежить у віковічнім сні.

Текли... А стужа над Москвою
Такою лютою була,
Неначе він забрав з собою
Частинку нашого тепла.

І п'ять ночей не спало місто,
Всіма серцями з ним, живим...
І місяць журно й урочисто
Стояв почесним вартовим.

Володимир Сосюра

ТРАУРНИЙ МАРШ

Сьогодні не з нами наш Вождь, наш Ілліч,
і йдемо ми самі по дорозі.

Але, як і завжди, лунає наш клич,
і ворог, як завжди, в тривозі.

Далека нам путь, але ми не одні:
нам світять його заповіді,
на полі, в заводі, у шахті на дні...
Комуни ми зоряні діти!

На жовтому Сході народи встають,
скидають ярмо капіталу;
на чорному Півдні гарматами б'ють,
на чорному Півдні повстали...

Хвилюйся, робочих голів океан,
ми Леніна пам'ять лелієм.

Лунайте ж, оркестри, грими, барабан,
бо крок наш і дух наш міцніє!

Ми дня не забудем (нежданий такий...),
товаришу, брате наш милий!

Ридали робочі, гармати, гудки,
коли ми Вождя хоронили...

На наших знаменах був траурний клич:
«Ми ленінці завжди й однині!»

Лежав в гімнастерці вже мертвий Ілліч,
але як живий, в домовині...

Ви чуєте, друзі: клекоче, гуде
на Заході, в панському стані...
Туди наші думи. Ми терпим і ждем,
коли там робочий повстане.

Обернемо землю в Комуни, в Едем.

Світи ж нам, червоний маяче!

Ми в край електричний неспинно ідем,
вперед на століття ми бачим...

Нам зорі на чола поклали печать,
і зорі нам світять в дорогу.

А там у пилу на дорозі лежать
руїни розбитого бога.

Так будьмо ж єдині! Ми — квіти життя.

Ми всі — од станка і од плуга.

Сьогодні справляєм ми пам'ять Вождя,

Вождя, і товариша, й друга.

Олександр Підсуха

ЛЕНІН

Ще малим —

і шести не минуло мені —

На майдан повела мене мати за руку.

Січень.

Холод.

Обличчя навколо смутні.

Й несподівана тиша навколо.

Ні звуку.

Хтось промову з трибуни сказати хотів,

Та не втримавсь,— заплакав,

двох слів не сказавши.

Мало що я тоді у житті розумів,

Але горе сприйняв, як дорослий,—

назавше.

Вмер Ілліч!.

І у кожного сум на чолі.

Я запитував матір в тривозі і муці:
— Чом труна його десь,
а у наших селі
Всі зійшлися на похорон?
Мамо, чому це?..—
Я запитував матір, вертаючись в дім
По снігу,
що тривожно скрипів під ногами:
— Чом назвав його батьком дідусь Никодим?
І чи родич нам Ленін,
що плачеш ти, мамо?..—
...Це згадав я,
ступивши на землю чужу,
Першу нивку узрівши і першу межу,
І людей,
що знімали шапки з голови
І казали нам:
— Хочемо жити, як ви...—
По Європі іде вже наш батько Ілліч,
Як ішов по Русі у далекі ті роки...
Де не ступить —
там радість мільйонів облич,
І все далі й гучніше гримлять його кроки.

Юрій Збанацький

НАЙДОРОЖЧИЙ ДРУГ

Я нетерпляче чекав повернення батька з фронту. Бо як же воно — в усіх хлопців на нашій вулиці є батьки, орють поле, сіють жито, будують хати, а мого все нема та й нема.

І в нас із матір'ю тільки про батька й мови було.

— Молодчина ти, — каже, бувало, мати, — прийде батько — розкажу, що ти вже сам і штанці вдягаєш, і гусей заганяєш до двору.

Але такі похвали я чув рідко. Частіше мати говорила:

— Ось чекай, прийде батько, він тобі дасть ремінця за те, що огірки толочиш.

Батько виявився зовсім не таким, як я його собі уявляв.

Якось у надвечір'я до хати зайшов вусатий чоловік з великою зеленою сумкою за спиною, в будьонівці, на якій малиново горіла червона зірка. Обличчя його сяяло від радісної посмішки, блищали очі.

Мати тихо ойкнула від несподіванки і безсило опустила руки. Хрюснула об долівку глиняна миска, зашелестіло череп'я.

Це так вплинуло на мене, що я, шестирічний парубійко, пронизливо заголосив на всю хату і прожогом кинувся під піч.

— Отакої,— озвалась мати.— Вилазь, дурненький, батько ж з війни повернувся!

Почувши про батька, я настороживсь, замовк, але тепер вже соромно було вилазити.

— Хіба це такий у мене син? — заглянув під піч батько.— Я думав, він хоробрий, а ти, хлопче, якийсь боягуз.

Я забився ще далі в куток — отак-бо, справді, показав себе перед батьком. І тільки однією думкою тішився: «А може, цей солдат зовсім не батько?»

А солдат кликав:

— Вилазь, гостинця одержиш. Диви, ось яке галіфе тобі купив у Києві.

Я мало не заплакав знову — понесло ж мене під цю піч. А коли батько розсердиться та й піде до сусідського Івасика? Івасик же теж чекає батька з війни. Серце мені розривалося з жалю, але я й не подумав вилазити.

Мати запалила велику лампу, що її тільки в свята світила, і в хаті стало видно, як удень. Тільки під піччю стало ще темніше. В хату заходили сусіди, віталися з батьком, і про мене враз усі забули.

Я спочатку був образився і хотів розревтись, та відразу ж роздумав. Тихенько пробрався до отвору підпіччя і, прилігши до долівки, почав спостерігати за тим, що робилося в хаті.

— Газети не привіз, служивий? — звернувся до батька дідусь.

— Є, є й газета,— весело озвався батько.

Він розкрив свою сумку. Я до половини виліз з-під печі — так мені хотілось подивитись, що ж там у зеленій торбині.

Батько викладав на стіл якісь дуже цікаві речі і скося поглядав на підпіччя. Тепер я був уже цілком переконаний, що це мій батько, що він найкращий у світі.

Дід розгорнув газету. А батько повернувся до стіни, приставив до неї якийсь портрет і сказав матері:

— А дай-но гвіздка та молоток.

Я впився очима в портрет. Невже то батько? Ні, на портреті чоловік з вусами і борідкою. А в батька нема бороди. І раптом я згадав, що такого чоловіка бачив на портреті у сільраді, коли ми з мамою ходили за листом, що мав надійти від батька.

— Ленін? — запитав хтось із сусідів.

— Ленін! — з любов'ю в голосі відповів батько.

І я не витримав. Виліз з-під печі, навшпиньки вийшов на середину хати. Батько прикріпив до стіни портрета, а потім враз повернувся до мене.

— Ну, йди ж, іди. От так син — батька не впізнає.

На цей раз я не став утікати. Пригадавши, що ми майже кожного вечора радилися з мамою про те, як зустрінемо татуса, я сміливо ступив уперед.

— Здрастуйте, тату,— не проговорив, як думалось, а тихо прошепотів я і подав батькові свою руку.

Незчувся, коли дужі руки відірвали мене від землі, а шорсткі вуса, пропахлі махоркою, залоскотали щоку. Мабуть, не було щасливішого від мене в той вечір хлопця на селі.

Я сидів у батька на колінах, прислухався до розмови.

Наш сусід, старий підсліпуватий Пивін, довго дивився на портрет Леніна, а потім заговорив:

— Голова, видать, у чоловіка — світла голова. Це ж треба було,— треба було весь світ перевернути. Хіба не правда? І за нашого брата-мужика не забув. Світла голо-

ва. Ну, а скажи, синку, чи не доводилось часом бачити?

Я заглянув батькові в очі. Я був певен — ну як же, щоб мій батько та не бачив Леніна? І тому я зовсім не здивувався, коли почув:

— Не раз бачив нашого Володимира Ілліча.

Батько говорив поважно, задумливо.

— У Смольному на варті стояв я. Ну, самі знаєте — на варті стоїш — ні до кого й словом не можна озватись. А тут раптом проти мене чоловік спинився — ну, він тобто. Я ще не бачив до того Леніна. «Звідкіль?» — питає. Я хотів сказати, що вартовому вступати в розмову не дозволено, а сам і незчувся, як відповідаю: «З України, товаришу». Він примружив око, посміхнувся. Мабуть, ми ще з ним поговорили б, та тут підійшов наш караульний з одним чоловіком у шинелі. Мій знайомий відразу ж його під руку, та й пішли по коридору, а караульний приступив до мене: «Щастя твоє, — каже, — що ти з Леніним розмовляв, а то я тебе навчив би, як на варті стояти».

У хаті вже повно людей, всі радісно посміхаються. А дід Пивін каже:

— Авжеж, щастя. З самим Леніним розмовляти!

З того дня в моє життя ввійшов Ленін, як найдорожча і найрідніша людина, як член нашої сім'ї.

У сільраді дали батькові лісу на нову хату.

— А хто дав? — допитувався я.

— Радянська влада, — пояснював батько.

Це мені було незрозумілим.

— А хто вона така?

— Ну, як тобі сказати? — посмикував себе за вуса батько. — Леніна бачиш? Він є голова всієї Радянської влади — він і дав.

Якось батько привіз мені з міста буквар. Я вже давно мріяв мати власну книгу, таку, які були в батька, але щоб тільки з малюнками. І тут таке щастя! Не тямлячи себе від радості, я схопив ту книжку і прожогом кинувся на піч. Мені здавалось, що хтось обов'язково відніме в мене цей скарб.

Розгорнув книжку, і на мене глянули рідні веселі очі Леніна.

— Тату, а це Ленін передав мені книгу?

— Ленін, синку.

Я зрозумів — все нове, що з'явилося у селі, вдома, давала Радянська влада — Ленін.

Найбільше я радів, що Ленін дав нам нову простору школу. І я відразу пішов не в перший, а в другий клас.

Я сам зняв удома з стіни портрет Леніна і відніс його до школи. Там ми прикрасили його калиною та зеленими гілками ялини.

...Того дня я не пішов до школи. Знялася така хуртовина, що з ніг збивала людей. За вікнами гуло, завивало, в шибки жбурляло пригорщами снігу, а в хаті — тепло, затишно. Не страшна мені завірюха. Сиджу собі, читаю книгу і час від часу показую завірюсі через шибку язика.

Зайшов батько. Я відразу побачив, що він чомусь стурбований. Насторожився і я — невже хуртовина занесе нашу хату?

Батько повагом вибив сніг з шапки, вищипав льодинки з вусів. Важко сів до столу, схилився головою на руки. Болісно зітхнув.

Мати запитливо дивилась на батька.

— Що трапилось?

Батько підвів голову, змахнув долонею росу з очей.

— Помер...

І проковтнув сльози.

— Хто? — пополотніла мати.

— Ленін! — простогнав батько.

Мене мов лещатами схопило за серце. Сльозами заливало обличчя. Але я не міг видушити з себе ридання — судом звела мені груди. Ленін... Помер Ленін... найближчий, найрідніший. Той, що букварик мені... і школу... і хату...

У ті дні лютували страшні завірюхи. Снігу навалило під стріху.

Кожного дня на годину чи дві батько йшов у сільраду, і тоді мати мовчки топила піч, мабуть, лише для того,

щоб не замерзнути в хаті. Їжа нікому не йшла на душу. Розмова не в'язалася. Одного тільки разу мати запитала:

— Що ж тепер буде?

— Як що? — глянув на неї батько.— Справа його житиме віки.

— А хто ж її поведе?

— Партія.

Через кілька днів, повернувшись додому, батько сказав:

— Завтра ховатимуть.

Я мимоволі глянув на вікна — чи не стихає буря? Я повинен, я обов'язково повинен побувати на похоронах.

— Де його ховатимуть? — запитав батька.

— У Москві.

— А це далеко?

— Дуже далеко, сннку.

Якийсь час я роздумував. Уже в багатьох сусідніх селах мені довелося бувати, а про Москву я не чув. Мабуть, вона ще далі найдальшого села. І я раптом подумав, що разом з батьком, та ще коли запрягти нашого Гнідка, можна легко добратися до Москви.

— Тату,— озвався я.— Ідіть запряжіть Гнідка, та поїдемо...

— Куди?

— А в Москву. Я хочу побачити...

— Далеко це, хлопчику. Дуже далеко.

— А коли всю ніч їхатимемо?..

— Конем і за два тижні не доїдеш.

До самого вечора я міркував над батьковими словами. Ні, справді, конем не доїхати до Москви. І я тільки сумно зітхав.

Уже ввечері мати запитала:

— А де ж його поховають?

— На Красній площі, біля Кремля. З гармат стрілятимуть.

— З гармат? — здригнувся я.

— З багатьох гармат. То буде прощальний салют.

Я пам'ятаю, як ревуть гармати. Маленьким ще був, а не

забувалося, як наші по денікінцях з гармат палили. Аж за найдальшим селом, казали люди, стояли ті гармати, а в нас земля тремтіла. Я тоді добре чув ті постріли. То вже почую й ці...

— Тату, а в який бік Москва?

— Туди,— показав рукою батько на вікно.

Другого дня завірюха послабшала, ще крутило снігом, але вже не було того дикого завивання вітру, що в попередні дні.

Вдягнувши кожушок та взувши материні валянки, я з самого ранку тулився за хатою, біля заметеного снігом стіжка.

Прислухався. Хотілося почути прощальний голос Москви над труною Володимира Ілліча.

Даремно мене кликала мати. Я не чув її слів. Не відчував навіть, як мороз через валянки добирався до моїх ніг.

Вже коли почало сутеніти, мені здалось, що я почув далекий-далекій постріл.

Потім він повторився, понісся над селом, луною розкотився по білому засніженому полю.

Ввечері, відігрівшись на теплій печі, я сказав батькам:

— А я чув...

— Що ти чув, синку? — не зрозуміла мати.

— Як Леніна ховали...

Надовго запала в хаті мовчанка. Потім батько промовив:

— Молодець, синку. Завжди прислухайся до Москви, бо тільки звідти йде наша бідняцька правда. І запам'ятай назавжди ці тяжкі дні... Ілліча пам'ятай.

Ще щось говорив батько згодом, та я вже не розібрав тих слів крізь сон. А у сні я побачив Леніна, такого сильного і веселого. Він узяв мене за руку і повів. Я йшов поряд з Іллічем і радів, що він не вмер, що він живий. Я сказав йому про це. І Ленін посміхнувся мені рідною усмішкою.

Іван Драч

СІЧНЕВА БАЛАДА 1924 РОКУ

Постановили: вибрати товариша Леніна головою сільради села Мармулівки, заступником голови залишити селянина того ж села — Чоповського Степана. Доручити Мармулівському товариству направити до товариша Леніна ходака з мандатом товаришу Леніну од райвиконкому про його обрання...

З протоколу з'їзду Рад Дзюньківського району Київської губернії від 19 листопада 1923 року.

Як одкотило сто завірюх,
Купили в Тетіїв справний кожух.

Штани залатали. Ех ти ж, одноштан.
И пустили від серця: «Рушай-но, Степан».

Стояли в коловороті села,
Де санна дорога на Рось повела:

Кирило Клим'юк, Чипурило, Білан,
Хима, Домашка і дід Задоян...

І насторожено зирив з вікна
Недруг підступний — куркуль Штанина.

Висвистував поїзд Київ — Москва,
І билися в серці напутні слова:

«Ми хитрий-прехитрий придумали план,
Давай-но, щасливо, товариш Степан.

Він так не приїде. Просити дарма.
Там рани у нього. Турбот — ціла тьма.

Послухай, бідото, моєї поради,
Якщо оберем головою сільради,

Тож мусить приїхати — раз голова,
Тут дихає медом над Россю трава,

Поправиться враз — я ручусь головою.
Поставлю на ноги своєю травою».

Так хитра Домашка докинула перша,
А слово — як рибка, душа — наче верша.

Обрали на сході. Перечив район.
Степан їм одразу матроський фасон:

«Як маю натуру, то маю тверду.
Та я до Петровського навіть дійду».

Сам тов. Гончаренко печатку — бабах,
Йому ця грізьба, як пісок на зубах.

Чекали до ночі Степана в сільраді
Його комнезами, схвильовані й раді:

Кирило Клим'юк, Чипурило, Білан,
Хима, Домашка і дід Задоян...

В мандат зазирнула, щаслива, як пташка,
Й печатку погладила хитра Домашка.

Вона ж бо цю штуку придумала перша,
А слово — як рибка, душа — наче верша...

Приїхав Степан. Але що за дива —
Москва-то Москва, але мов нежива.

Вокзал занімів. В прапорах — чорнота.
Москва-то Москва, але наче не та.

Людський океан площі геть залива.
Москва-то Москва, але дивна Москва:

Наче різьблені в муар прапорів,
Пролетарі, молоді і старі.

Ридають військові, як діти малі,
А діти доросло не хилять голів.

Стоять вже дві ночі з села ходаки,
Дядьки з-під Полтави й з-під Пскова дядьки.

«Оце так приїхав! Та як же це так?!»

І чує, схилився до нього моряк

У чорнім бушлаті і каже: «О боже!

Браток мій, збреши,— цього бути не може».

І так термосує його за кожух,

Неначе буржуй він, есер він і зух.

Степан влився в чергу без краю й кінця,

Мандата сховав він — свого папірця,

Бо в серці стоять недоречні слова:

«Заступник приїхав, а де ж голова?!»

В тьмотьменнім потоці сльозою він плине,

А в серці єдине, а в думці єдине.

І довго не їхав із Горок Ілліч.

День чорно пропав. Зазвідилася ніч.

І слуха Степан — чи не вся тут земля?

Той звідтіля, а той ще звідтіля.

Ось із-під Новгороду дід-борода,

Брів дикуватих татарська орда,

Костур сучкастий. Вуса в махрі.

Розмову завів в опівнічній порі:

«Його б,— каже,— хлопці, на наші озера,

Є,— каже,— рибка одна сизопера —

Юшечки б з неї було посьорбати!

А то лікарі — буржуї-аксельбанти!»

Блиснувши залпом кавказьких зубів,

У башлику його сван перебив:

«Йому б у Сванетію. Порохом рани

Залікували б старі наші свани.

Тоді, коли небо грозиться грозою,

Порох той треба розвести сльозою».

І грів біля вогнища руки грузин,
Курю зупинивши з проклятих сльозин.

Розмови — як бджоли. А світ — наче вулій.
«Його головою обрали в аулі!»

«У вйосці моїй Ленін теж — голова!»
«В моїм кишлаку!» — ще один ожива.

І, збивши шапчину свою набакир,
Повідав Степанові дядько-башкир:

«Гадав я: в селі в нас таки хитруни,
Бо ж головою обрали вони.

Щоб так на кумис його та на медок,
Під лип агідельських м'який холодок».

І тужно, безмовно Степан заридав,
Здригалась в руках його шапка руда.

І билися з ним в потаємній зажурі
Мої земляки — комнезами похмури:

Кирило Клим'юк, Чипурило, Білан,
Хима, Домашка і дід Задоян...

Мороз тріскотів десь під градусів тридцять.
Небо у зорях, як в ранах, ятриться.

Земля теж у ранах. Тужливі, смутні
Заступники Леніна палять вогні.

Вогнища гріють Москву опівночі.
Непмани бродять, як ті поторочі.

Один був у сміх — дали бубни сповна.
«Підлота така, як і наш Штаніна!»

Самому потвердили б це голові,
Та жаль, в Мармуліївці, а не в Москві

Кирило Клим'юк, Чипурило, Білан,
Хима, Домашка і дід Задоян...

Коли спроквола закипілись слова:

«Товаришу Леніне, наш голова,

Ти вже не прийдеш до себе на Рось,

Та як би в житті мені не довелось,

По-ленінськи буду я серце трудити,

І хай не радіють буржуї-бандити,

Ніхто не порушить бідацькі колони.

Заступників Леніна — цілі мільйони».

І з ним шепотіли ці вічні слова,

І чула їх чуло скорботна Москва,

Кирило Клим'юк, Чипурило, Білан,

Хима, Домашка і дід Задоян...

Влилися вони у ряди Іллічеві,

Над ними знамена пливли кумачеві —

І я там сльозою на самім краю,

Ще не народжений, з ними стою...

Михайло Чабанівський

ЛІСОВА БУВАЛЬЩИНА

Весь ліс стугонів. Ще звечора почало десь далеко гуркотіти, ніби хтось брав дерева за чуби і тряс ними щосили. Василько дослухався до того гуркоту, серце його завмирало. Хлопець знав і любив ліс весною і влітку, а от взимку він боявся його. Як піде кудись далеко дід Лука — Василько місця собі не знаходить, все виглядає у вікно, чи не замаячить на узліссі дідова похила постать. Від самої їхньої хати тяглися синяві пасма дубів та смерек, вони зараз глухо вуркотіли, ніби ведмеді. Сніги завалили покинуті звірині барлоги, засипали лісові стежки. Чого доброго, старий дідусь ще заблукається і не прийде ночувати додому.

Як же зрадів хлопчик, коли побачив нарешті дідуса!

Вибіг йому назустріч, закрутився біля нього: та чи не холодно вам, дідусю, та чи не втомилися ви, та чи не охляли без гарячої їжі? Дід Лука мовчки дивиться на онука, похитує головою. Чому ж мовчить дідусь? Невже він так закоцюб, що й говорити не може?

— Ми зваримо гарячого кулешу? — припадає до діда Василько. — А може, й чаю нагріємо? Так добре було б попиту чаю у стужу, він хоч і не солодкий, але запашний від сушених лісових ягід!

— Зваримо кулешику, — нарешті важко видихає дід Лука, прямуючи до хати. — Щось заслаб я, хлопчику, ледве дійшов.

Василько дивується — ще не було такого, щоб дід хворів. Дід Лука має безліч усяких ліків — у нього в сінях повно сушених корінців, квіток, стебел. Яку завгодно хворобу вижене. І от маеш — сам заслаб.

Дід скидає свого дебелистого кожуха, розпалює тріски, що були на припечку. Важко йому, руки тремтять, ноги підгинаються. Нарешті він сідає на ослін і слабким голосом проказує:

— Нездужаю я, ти вже сам довари куліш, а я полежу.

Як ліг того вечора, то оце вже сьомий день не встає. Василько бідкався, але допомогти не міг. Тоді дід попросив принести йому всі корінці і стебла, які висіли на шнурочку в сінях. Перебирав сухими старечими руками і шепотів:

— Калган жилавий, хитрий дев'ясил, золототисячник і петрів батіг — для настойки від живота. Безсмертник, польовий хвощ... Стародубка і горицвіт... Ось воно, звари, внучку...

Варив дідові отой горицвіт, варив стародубку, але і це не допомогло. Дід стогнав уночі, марив. Зрештою покликав до себе Василька і тихо прошепотів:

— Збігай у село, хай прийде дядько Панас. Дуже треба.

Василько знав дядька Панаса, він фельдшерував у селі. Інколи заходив аж сюди, щоб взяти у діда якісь трави для ліків. Значить, дуже погано дідові, якщо він звертається до дядька Панаса. Ніколи раніш він цього не робив. І Василько

чимдуж помчав ледве видимою стежкою до села. А незабаром повернувся разом з дядьком Панасом.

Фельдшер обмацав дідові груди, довго прислухався до його подиху, а Василько стояв поруч і стискав маленькі кулачки. Ой, щось хмурніє чоло у дядька Панаса, ой, чогось він невеселий дуже. Дав дідові випити якісь краплі, а коли той заснув, пригорнув хлопчика, сказав з печаллю в голосі:

— Не одужає дід, якщо не зробити йому операції. Потрібно лікаря-хірурга.

Василько заплакав.

Дядько Панас довго ходив мовчки по хаті, потім трохи веселіше проказав:

— Ти не бійся, в разі чого — віддам тебе у дитячу колонію, не пропадеш. Ленін наказав створити дитячі колонії, щоб сироти не тинялися по вокзалах. Чув про Леніна?

І фельдшер розповів хлопчикові про Леніна, який піклується про долю дітей, про весь народ, хоч і сам хворий. Дядько Панас навіть газету показав Василькові, у якій писалося про хворобу Леніна.

— А де живе лікар, той, що може робити операцію? — спитав Василько.

— Е, сину, далеко від нас, у місті. Туди зараз не доїхати і не дійти. Не журись, може, вилікуємо твого діда. Ось поспить — краще йому стане...

З тим пішов дядько Панас. А Василько лишився з дідом. Довго сидів, непорушно вдивляючись у засніжене вікно і дослухаючись, як тяжко дихав дід. А потім ліг поруч з дідом і заснув. Прокинувся Василько від стогону, схопився на ноги.

— Що вам, дідусю, може, чогось треба?

Дід стогнав і нічого не відповідав. Тоді Василько ще більше злякався, заторсав діда:

— Чого ж ви мовчите? Вам боляче? Дати вам крапель? Он дядько Панас залишили...

Але дід крапель не схотів пити, він довго ворухив своїми старечими губами і, нарешті, вимовив:

— Як же ти... будеш один?..

Василько таки влив йому в рот тих крапель, і дід знову заснув. «Це добре, що він спить,— думав хлопчик.— Дядько Панас казали, що оці краплі допоможуть...» Але вони не допомагали. Дід слабшав з кожним днем, все тяжче дихав, завдаючи малому ще більше горя. Тоді Василько взяв аркуш паперу з свого зошита, з яким він колись ходив до школи, і сів писати листа Леніну.

«Вождю Леніну від Василька»,— вивів він великими літерами і замислився. Ленін піклується про дітей і про весь народ — значить, він допоможе, пришле лікаря. Треба тільки все пояснити Леніну, розказати про діда, про його працю в лісі.

«Мій дід Лука,— писав далі Василько,— дуже захворів, і йому треба зробити операцію. Але в нас немає такого лікаря, він живе у місті. Пришліть для мого діда лікаря, щоб він врятував йому життя. Це пише його внук Василько».

Коли розвиднілося, Василько натопив піч, напоїв діда чаєм, дав крапель, а сам подався на станцію.

Було ще рано, як хлопець вийшов з хати. Він спритно перестрибував через кучугури снігу, через дзвінкий лід у рівчаках. Дубняк та смерека змінилися суцільними масивами молодої сосни. Під зеленим покривалом сосон було затишно і темно. Пустотлива білочка стрибала з дерева на дерево, скидаючи додолю сухі шишки. Василько зупинився, підняв шишку і жбурнув нею у верховіття. Білочка майнула хвостом і зникла у зеленому шумовинні.

Ліс скінчився, почався степ. Шлях тут був рівний, накочений возами і саньми. Телеграфні стовпи бігли вздовж шляху і наспівували тужливу пісню. Про що вони так гудуть? Василько підійшов до чорного просмоленого стовпа, припав до нього вухом. Деревина гула, мов орган. Хлопчиків стало від того ще сумніше, він подався навпростець до станції, яка вже виднілася.

В руках у Василька був лист з написом: «У Москву, товаришеві Леніну». Хлопчик знайшов поштову скриньку, вкинув листа і полегшено зітхнув. Тепер можна йти назад і чекати лікаря. Мине кілька днів, і лікар приїде, в

цьому малий Василько не мав сумніву. Він обійшов станційне приміщення, зазирнув у вікно, де виднілися якісь блискучі апарати з важільцями, полюбувався червоним кашкетом чергового по станції, який вийшов зустрічати поїзд.

На брудному снігу Василько знайшов маленький фарфоровий ізолятор, поклав його до кишені і подався пляхом. Коли він уже відійшов далеченько від станції, раптом почув, як тужно загули гудки майстерень і паровозів. Вони котили тугу хвилю тривожних звуків далеко в поле, у засніжений степ, до синіх стін лісу. Здавалося, гудки плакали, будили сполохи, скаржилися невідомо кому. Цей тужний пронизливий зойк нагадав хлопчикові, що треба швидше йти додому, бо там лежить хворий дід.

Ще раз глянув на станцію, де продовжували тужити гудки, і побіг до лісу.

Коли Василько вже наближався до своєї хати, то вгледів дядька Панаса. Фельдшер йшов до них, важко звисивши голову, весь ніби згорблений і придавлений. Побачивши хлопчика, дядько Панас гукнув:

— Ну, як твій дід? Покращало йому?

Василько підбіг до фельдшера, хутко, як тільки міг, розповів, що дідові не легше, що дід мало їсть, тільки п'є чай, і що він, Василько, бігав на станцію, щоб послати листа до Леніна.

— Якого листа? — здивувався фельдшер.

— Щоб Ленін лікаря прислав!

Дядько Панас якось болісно скривився, прикрив очі рукою і відвернувся. Йшов так мовчки до хати, не озивався. А коли ввійшов у хату, оглянув діда, сказав не то собі, не то Василькові:

— Пізно вже... Ленін помер.

Василько здригнувся.

— Як помер? Ленін помер?

— Так, — тихо відказав дядько Панас. — Помер. Телеграф приніс страшну звістку. Спізнився ти, хлопчику...

Спізнився? Та невже?.. Виходить, дядько Панас таки правду каже. Бо чого ж у нього он які очі смутні. Дід, як

почув про це, ще більше застогнав. «Значить, спізнився», — думав Василько. Прикро було хлопцеві: повільно йшов він на станцію, навіть затіяв з білочкою оту гру, стовпи слухав. Йому стало так боляче, нестерпно боляче в серці, що він не витримав, вибіг на двір, помчав до лісу. У вухах свистіло, вітер бив у вічі, шмагав обличчя...

Минуло кілька днів, і до хати лісника під'їхали сани, в яких сиділи двоє лікарів. Вони приїхали, щоб зробити дідові операцію. Василько торжествував: казали, що Ленін вмер, а він ось лікарів прислав для діда.

Ні, Ленін живий!

Володимир Забаштанський

КАМЕНЯРИК

Тануть останні зимові кусні —
Сині крижинки на скреслій ріці,
Ну, а Васько у кар'єр від кузні
Каменотесам підвозить різці.

З ящика гнutoго, що біляки
Скинули з кулями для гвинтівки,
Возик Васькові зробили дядьки,
Прймайструвавши колеса тільки.

Легше малому возити шпиці:
Гострі — від кузні, до кузні — тупі.
Возик тарахкає, мов з рушниць,
Забавку має хлопчина собі.

Та, крім кар'єру, крім шпиць і візка,
Що б не доводилося робити,
Найцікавіше завжди для Васька —
В пору обідню об рейку бити.

Тужно сьогодні й по рейці бити:
Думи хлоп'яті не йдуть з голови —

Просто з кар'єру гранітні плити
Тато з дядьками повіз до Москви.

— Ленін помер,— сумували дядьки,—
Той, що дав працю робітникові,
Той, що Васькові зробив чобітки,
Той, що букварик вручив Васькові.

Довго минає по днині днина,
Тільки малий не йме віри біді.
Знає ж бо він: як помре людина,
В землю її опускають тоді.

Тато ж казав, од'їздивши в Москву:
— Смерть не здолає таку людину,
Хату вождєві збудуєм нову,
Вічно він буде в ній жити, сину.

**З НАМИ
ЛЕНІН
ЗАВЖДИ**

Тамара Коломієць

З НАМИ ЛЕНІН ЗАВЖДИ

Із священного бою
Принесли нам діди
Мужню клятву героїв:
З нами Ленін завжди!
Ці слова найдорожчі.
Піонерські ряди
Промовляють на площі:
З нами Ленін завжди!

Буйним цвітом довкола
Розквітають сади,
В дитсадку і у школі
З нами Ленін завжди!
І лунає по світу
Насупроти біди,
Як слова заповіту:
З нами Ленін завжди!

Валентин Бичко

В КОЛІ БІЛЯ ВОГНИЩА ІСКРИСТОГО

В колі біля вогнища іскристого,
В пламені вечірньої зорі,
Бесіду вели від серця чистого
Юні піонери-школярі.

— Плавати я буду океанами,
Бурі не боятимусь і скель,
Бо, йдучи протоками незаними,
«Ленін» я назву свій корабель!

І слухали віти зелені
Тих слів дзюркотливе тепло,
І ймення уславлене — Ленін —
Луною над лісом пливло.

— Полечу я в небі поміж зорями,
І вітри з дороги не зіб'ють,
Бо тому шляхи стають прозорими,
Хто тримає Ленінову путь.

— Ще не знаю, правди не приховую,
Ким я буду у майбутні дні,
Та учусь по ленінському слову я,
Значить, буде діло і мені.

І слухали віти зелені
Тих слів дзюркотливе тепло.
І ймення уславлене — Ленін —
Луною над лісом пливло.

У життя дорога нам простелена.
Є у нас і сила і снага.
Будемо учитися у Леніна —
Ленін скрізь в житті перемага!

В колі біля вогнища іскристого,
В пламені вечірньої зорі,
Бесіду вели від серця чистого
Юні піонери-школярі.

І слухали віти зелені
Тих слів дзюркотливе тепло,
І ймення уславлене — Ленін —
Луною над лісом пливло.

Микола Упеник

ЗАПОВІТ ІЛЛІЧА

Учитись, учитись, учитись,—
казав незабутній Ілліч,
умівши орлино дивитись
у далеч подій і сторіч.

Крізь шушенську люту завію,
крізь мури товщенні в'язниць
він бачив прийдешню Росію
в казковому сяйві зірниць,—

ту горду і вільну державу,
що, скинувши темряви гніт,
очолоє нині по праву
розкутий, оновлений світ...

У сніжнім засланні сибірським
і в час казематної мли
він марив, напевно, Симбірськом,
де роки дитячі пройшли.

Там з першого класу шкільного,
мов з першого кроку в житті,
колись почалися для нього
науки незнані путі.

...Порою весінніх туманів
і ми завітали в гаї
і в клас, де Володя Ульянов
виношував мрії свої.

Де бігав на Волгу широку,
де виплекав світлу мету,
де влітку далекого року
одержав медаль золоту...

Ми будем народу служити
і знову повторюєм клич:
— Учитись, боротись і жити,
як наш незабутній Ілліч!

Вадим Скомаровський

ЧЕРВОНИЙ БАНТ

Чудовий бант, святковий бант
Розквітнув на долоні,
Немов усміхнених троянд
Пелюсточки червоні.

Дивлюсь то зблизька, то здаля,
Затамувавши подих:
Мій бант горить і не згоря,
Як на будьонівці зоря,
Задимлена в походах.

Мій бант з ясного кумача,
Мов квітка у букеті.
Він схожий з тим, що в Ілліча
Зоріє на портреті.

Павло Тичина

СЛУХАЄМ ПРО ЛЕНІНА

Як в саду заграв ріжок —
вийшли ми на моріжок.
Там, де вишня, де струнка,
посідали ми кружка.

Вітер по траві ступає,
цвіт із вишні обсипає,

цвіт спадає нам на плечі,
юні плечі, молодечі.

А нам тее і байдуже,
бо ми слухаємо дуже:
книжку старша розгортає,
нам про Леніна читає,—

як учився він, як жив,
як з біднотою дружив.
...Ми ж тут додаєм свого:
— Як ми любимо його!

Десь в саду пиляє пилка,
пролетіла тихо бджілка,
вітер гілоньку хитає,
старша ж далі знов читає:

«Всі трудящі, як в неволі,
на чужому роблять полі.
За дітей царі не дбають,
в школу бідних не пускають.

Ленін всім сказав: «Доб'юся —
за трудящих заступлюся!»
І рішив він світ змінити,
по-старому щоб не жити.

Цар же бідних не любив,
в тюрми кидав їх і бив.
Ленін встав, як світ-зоря,
й кличе всіх проти царя:

«Робітництво і селяни,
а вставайте! — сонце гляне...
Правда з нами! Ми не згинем!
Трони царські перекинем!»

І у Жовтні це було:
робітництво бій вело.

І настала в нас свобода
для трудящого народу.

Школу дітям Ленін дав,
матерям він помагав».
...Ми ж тут додаєм свого:
— Як ми любимо його!

Старша ж каже: «Любі діти!
Нам тепер щасливо жити.
Ах, радянське щастя те,—
як ця вишня ось, цвіте!»

Ми поглянули угору —
й саме тут під цюю пору
пташка з гілки ізлетіла,
й цвітом гілка затремтіла...

Цвіт спадає нам на плечі,
юні плечі, молодечі.
Хмарка в небі он біжить,—
як щасливо в світі жить!

Піснею всіх радувать,
Леніна ізгадувать,
піснею могутчою
прославлять, хвалить,
з вишнею квітучою
розцвітать і жить.

Агата Турчинська

РОСТИ, ВСМІХАЙСЯ, МОЯ ДИТИНО...

Рости, всміхайся, моя дитино,
Моє хлопча!
Я заспіваю тобі сьогодні
Про Ілліча.

Я заспіваю тобі про місто,
Де Мавзолей,
Де спить найкращий і наймудріший
З усіх людей.
Як сонце ясне, що гріє й світить
На цілий світ,
Отак далеко сягає, сину,
Його завіт.
Як зорі срібні, що сяють в небі
У всі віки,
Так вічно будуть зоріти людям
Його думки.
І скільки хвиль є в синім морі,
Синочку мій,—
Подарував нам великий Ленін
Прекрасних мрій.
Для друзів слово його — як весни,
Як дивний спів.
Як меч, як буря, як стріли гострі —
Для ворогів.
Рости, всміхайся, моя дитино,
Моє хлопча!
Я заспіваю тобі сьогодні
Про Ілліча.

Віктор Кава

УСМІШКА ІЛЛІЧА

1

Як почалася війна з фашистами і мого батька забрали на фронт, ми, тобто я, мама і маленька Оксанка, переїхали з Полтавщини на Чернігівщину, до бабусі.

Коли ми вперше зайшли до бабусиної хати, я одразу ж подивився в куток, завішаний рушниками. У тому кутку — якісь темнолиці дядьки й тітки. Суворо дивляться, ніби допевняються, що за шкоду я зробив. Я мерщій одвів од

них очі, хоча ніякої шкоди в бабусиній хаті ще не встиг зробити.

І тут мої очі зустрілися з такими знайомими очима. Ленін! Він, правда, не був такий великий, як на портреті в нашій колишній квартирі, визирав з куточка чималої фотокартки, на якій було багато людей. Але усміхався так само приязно, ніби казав: «Бачиш, ми знову зустрілися...»

Я скочив на лаву, не сказав — проспівав радо:

— Бабусю, і у вас є Ленін!

— Аякже, — ствердила вона. — То був золотий чоловік.

— А нащо ви отих... сердитих, повішали в кутку?

— Що ти мелеш? — перехрестилася бабуся. — То ж боги. — І приступила не до своїх богів, а до фотокартки, тицьнула пальцем у один кружечок. — А оце твій батько. То він, як технікум на трактористів кінчав, знявся з товаришами на пам'ять.

Я придивився й ледь упізнав батька. Хлопчисько та й годі. Чуб стирчить, мов щітка, брови насуплені. Таким я ніколи не бачив свого батька. Він часто жартував, розкотисто сміявся, а ще вечорами співав з матір'ю дуже красиву й журливу пісню «Повій, вітре, на Україну». Придивився до інших хлопців та дівчат. Теж супляться, наче не раді, що стали трактористами. Зустрівся ще раз із Леніновими усміхненими очима й ураз все зрозумів. То вони навмисне позволили брови, щоб дорослішими здаватися. А самим їм дуже радісно, що вони стали трактористами й от-от сядуть на чудесну машину... Ленін все це розуміє й усміхається і до них, і до мене — тепло, приязно.

2

Мама другого ж дня влаштувалася працювати в школу, Оксанку гляділа бабуся — то вдома, а то й у поле брала її. А я, ставши «вільним козаком», з хлопцями щодень пропадав у лісі. Ліс одразу ж зачарував мене. Коло Подолу, де ми раніше жили, лісу не було, сам степ слався на всі боки. А тут — здоровенні дерева, пташки співають гарно, і у війну гратися — розкіш!.. Одне слово, удень мені було

добре. За війною-грою забувалася справжня війна, де воює мій тато, де гримлять гармати. Я швидко здружився з хлопцями, бо мав наганчика, який гучно клацав. Надто з Віталієм та Іванком заприятелював. А увечері бабуся брала мене на посиденьки до сусідки Хазчихи. Світла не світили, у хаті звивався моторошний морок, в підпідччі щось зеленкувато блимало... А ще страшніше ставало від розмов. Бабусі якимись чужими, глухими голосами розказували про диверсантів, що їх німці ночами скидають з «яропланів», ті диверсанти колють довгими гострими ножами і людей, і свиней... Я весь дригонів на бабусиних колінах. А коли нарешті поверталися додому і я залазив на піч, перед моїми заплющеними очима все те ясно поставало: і заколоті люди, і свині з безтямно виряченими очима... Я скрикував, шарпав маму. Її важко було розбудити — вона і в школі працювала, і окопи в полі копала, щоб у них фашистські танки попадали. Зате бабуся одразу прокидалася. Гладила мене по голові, казала, що то все бабські брехні. Та я не дуже вірив їй. Бо бачив, як бабуся, «приспавши» мене, спускається з печі й при жовтому, як олія, світлі лампадки молиться до своїх некліпних богів...

3

У тривозі, очікуванні татових листів з фронту, «війнах» у лісі сплигло літо. От і перші листочки несміло зажовтіли серед зелені. Я дивився на них, і мені сумно-сумно було. Тато, коли йшов до армії, казав: «Приїду, коли пожовтіють листочки...»

А війна була вже зовсім близько. Щонаочі бомбили станцію, тривожно кричали паровози, скло на вікнах кривавилося від заграв. Потім селом ішли наші червоноармійці. Втовлені, закурені, опутивши голови. Люди мовчки, пригнічено дивилися на них...

Потім...

Я стояв біля воріт, весь напружений, мов струна. Зараз побачу фашистів — з довгими гострими ножами в руках...

Вулиця була порожня, ніби вимерла. Тільки чийсь півень грібся в куряві, марно кличучи курей.

Якісь дядьки вигулькнули з-за повороту. Я прикипів до них очима. В сіро-зеленому одязі, в руках — куценькі чорні гвинтівки. Сміються, роззираються навсібіч... «Може, це не вони?» — спантеличено подумав я... І раптом побачив на грудях одного з них чорний хрест...

Моя рука сама вихопила наганчика. Клад! Клад! Мені здалося, що на всю вулицю пролунало те клацання. А почув його лише один німець без пілотки, на голові якого росла біла рідка чуприна. Він зареготав, підвів свою куцу гвинтівку.

Жах скував мене... І тут хтозна-звідки бурею вилетіла бабуся. Вирвала з моїх рук наганчика, шпурнула в город. А мене так турнула від воріт, що я аж у реп'яхи коло погрібника покотився...

Я схопився, весь поколотий, з плачем побіг на город. Отак безжалісно закинути мій улюблений наганчик! Повзав між лапатим картоплинням, дряпав щоки об шорстке листя гарбузів...

І поки я з сльозами шукав наганчика, вулицею пройшли німці, продеренчали їхні вози з високими стінками, навіть маленький танк прогуркотів... Про те мені ввечері розповіли Іванок та Віталій. А тоді я, втомлений від рахування по городу, од жалю за наганчиком і сліз, мляво побрів до хати.

У хаті було незвично тихо. Хоч усі були дома. Бабуся згильдилася на припічку й наче здерев'яніла. У мамі на руках притаїлася Оксанка.

— Бабо, нащо ви закинули мого наганчика? — уже без злості спитав я, відчувши якось одразу, що сталося значно більше лихо, ніж втрата мого наганчика.

Бабуся журно подивилася на мене.

— А якби він узяв та й стрельнув у тебе? То ж не люди, а звірі, варив би чорт їхнього батька в найбільшому казані!..

І я мовчки заліз на припічок, притулився до бабусі. І з тугою звів очі на фотокартку, звідки дивилися батько й

Ленін. Батька побачив, а Леніна не було... Там синів паперовий косинець.

— Чуєте! — смикнув я бабусю за кофту.— А де Ленін?

— Цить! — незвично суворо grimнула вона. — Не було там ніякого Леніна! І щоб не смів дурним язиком патякати про те!

— Як не було? — здивувався я.

— Синку,— м'яко мовила мама,— ти вже майже дорослий, то зрозумій — вороги прийшли... І нам буде дуже погано, коли вони побачать у нас його портрет. От і затулили...

Я все зрозумів.

І так сумно, так безрадісно стало без Леніна в хаті, що я тицьнувся бабусі в пелену й тихо заплакав. Бабуся гладила мене по голові граблястою рукою й зітхала.

4

Оті перші німці всього на день і ніч затрималися в селі. Вони, казала бабуся, що виходила на розвідини, розбили на базарі магазин, забрали всю ковбасу й горілку, потім настріляли курей, насмажили їх. Насмаживши, пили горілку й горлали своїх пісень якимись іржавими голосами. А ранком щезли. І в селі до вечора було порожньо. Та люди й носа не потикали на вулицю.

Увечері другого дня довгими машинами, що гарчали, мов собаки, приїхали інші німці. Вони завернули в колгоспний двір, опечатали комори, а тоді рушили по дворах. Закувікали перелякано поросята, закудкудакали кури, що їх не встигли постріляти «веселі» німці...

— О господи,— не могла знайти собі місця бабуся.— Обдеруть, скарійоти, до ниточки. Може, хоч кабанчика сховаємо в городі? — притьма кинулася до мами.

— Гірше буде, як знайдуть,— зітхнула мама.— Та й кабанчик у нас дивний — ледь зачує людський голос — одразу рохкає...

Мені було страшенно жаль нашого кабанчика, просто уявити не міг, що німці заберуть його. Він так лоскітно

тицяється мені в долоню, коли я приношу йому щирцю...

Біля воріт почувлися гаркаві голоси. Бабуся накинула на себе піджак, хоча надворі було тепло, хутко вийшла. І я майнув за нею.

Німці по-хазяйськи зайшли у двір, стали діловито озирати його. Байдуже ковзнули очима по бабусі, по мені, по нашій старій перехнябленій хаті. Та ось невчасно обізвався з хліва кабанчик, і вони пожвавішали, рушили туди. За ними підтюпцював низенький лисий чоловічок.

Бабуся зірвалася з місця і за мить була біля дверей хліва. Стала, широко розкинула руки. Я прилип до неї. Серце молотком бухало в грудях, от-от вискочить...

— Пани-людоньки, — благально подивилася бабуся на високого німця, у якого на носі дивом трималися окуляри без дужок, — нащо вам отой вишкварок, у нього ж і сало не зав'язалося. А в нас, — цупко вчепилася в мого чуба, — ще одне дитинча, менше від цього...

Німець здивовано подивився на бабусю, наче перед ним раптом стовп виріс, зняв окуляри і враз щосили штовхнув бабусю. Ми попадали. І поки бабуся, охкаючи, вставала, поки підводила мене, лисий чоловічок спритно витяг кабанчика з хліва...

Потім вулицею вели закривавленого голову сільради. Два поліцаї та німець час од часу спускали на голову сільради здоровенного пса, пес злісно гарчав, хапав дядька за зв'язані руки, за ноги. Голова сільради страшно кричав. Мені той моторошний крик довго вчувався...

У всіх нас, як сказала бабуся, чорно стало на душі.

Був зимовий морозний день. З хмар, що височенно сріблилися в небі, спадали великі гарні сніжинки. Ми, тобто Іванок, Віталій та я, випущені надвір, просто чамріли од свіжого, аж солодкого повітря, од сліпучого сонця, що запалювало сніги білим холодним вогнем. Ганяючися за сніжинками, мов за метеликами, ми непомітно забилися

городами на сусідню вулицю Шавулівку, просто до хати Остапчуків.

Я знав од бабусі, що господар до війни був директором школи, тепер же, кажуть, десь у лісі з партизанами. А його дружина з двома дітьми тремтить, що поліцаї заберуть їх до тюрми.

Коло хати на колоді сиділи хлопчик і дівчинка. Вони не тремтіли, але були сумні-сумні. Ми зразу ж облишили сніжинки, приступили до них.

— Чого це ви тут сидите? — спитав Віталій. — Задубнете...

Хлопчик шморгнув носом.

— Бо нашу маму поліцаї вранці кудись забрали. От ми й ждемо її. Еге ж, вони хутко її відпустять? — І благо-гально подивився чомусь на мене.

— Еге ж, — теліпнув я головою, а в грудях мені стало так студено, наче я проковтнув кавалок снігу.

Ми втрюх, не змовляючись, зітхнули.

— Як отак просто сидіти на колоді, — бадьоро мовив Віталій, — то і чекати довго, і посинієте. Давайте в жмурки згуляємо!

— Давайте, — ураз ожила дівчинка. — Я люблю в жмурки, тільки жмуритися не люблю. Хай я буду весь час ховатися?

— Та хай, — великодушно згодилась ми.

Ми вже геть захопилися грою, аж ухоркалися, коли біля воріт зупинилися сани-решітки. Я саме жмурився, уже знайшов Віталія, Іванка і хлопчика. А от дівчинку ніяк не міг відшукати, даремно никав по двору... Дядько скочив з саней, відчинив хвіртку, акуратно зачинив її і рушив до нас. Був він дядько як дядько — у сірому пальті, смушевій шапці, — однак ми всі, хто де стояв, застигли на місцях. Дядько весело поздоровкався з нами, оглянув кожного. Одразу ж підступив до Остапчукового хлопчика, бадьоро мовив:

— Зразу видно — Остапчуків.

— Остапчуків, — непевно згодився хлопчик.

— А де ж твоя сестричка?

Хлопчик пильно зиркнув на дядька, тривога промайнула в його очах.

— Не знаю... Десь, кудись побігла...

— А може, ти знаєш? — приступив дядько до найменшого з нас, Іванка, який світив двома щербинами в роті.

Іванок засоромився, потупився.

— Ти не бійсь, я їй нічого поганого не зроблю, — ласкаво сказав дядько й сторожко озирнувся. — Просто я їй хотів од тата цукерку передати. І тобі дам.

Він витяг з кишені дві цукерки — справжні цукерки в кольорових обгортках, яких ми, здається, сто років не бачили.

Іванок прикипів очима до цукерок. Тицьнув пальцем на хату.

— Вона тамечки. За загату влізла...

У дядька наче хто здмухав із обличчя усмішку. Хутко сховав до кишені цукерки, хутко пішов до загати, витяг дівчинку. Затим схопив за комір здерев'янілого хлопчика, вицупив дівчинку й хлопчика з двору й укинув у сани.

Тільки сніговий пил бризнув з-під полозів.

— Ти, ти! — раптом тонко закричав Віталій і турнув Іванка в кучугуру. — Ти... зрадник... поліцай!

Іванок упав і заридав. А ми повернулися і, мов п'яні, кривулясто побрели на свою вулицю...

Я лежав на печі й не міг заснути. Перед очима все стояли нещасні хлопчик і дівчинка. Увижалося, що до них підкрадаються поліцаї з гострими ножами...

Відчай так стис мое серце — не продихнути. Як, як їх порятувати?..

«Бачив, як бабуся богів просить?» — ніби хто проказав над моїм вухом.

Справді, просить... Колись, ще до приходу німців, занедужав кабанчик. Бабуся весь вечір вистояла перед богами, благально шепотіла до них. І кабанчик видужав. Правда, потім німці забрали його, але ж бабуся тоді попротати за нього не встигла...

Обережно спустився дотолу. Босими ногами нечутно пройшов по холодній долівці, підступив до бабусиних

безсонних похмурих богів. Вони суворо подивилися на мене, ніби спитали, чого мені треба.

Як бабуся зверталася до них?.. Ага, згадав. Невміло перехрестився, зашепотів:

— Дядечку Дусвятизнами і ви, тітко Трисвятабогоро-
диця, допоможіть, бо фашисти постріляють Остапчукових
хлопчика і дівчинку...

Підвів очі на богів. А вони... дивляться байдуже, ніби глухі, ніби не чули моїх слів. Проказав удруге, втретє. Ані ворухнутья... Невже не хочуть допомогти? А може, не здатні?.. Бо кабанчика порятувати — одне, а визволити дітей — інше. Адже в поліції, куди, мабуть, їх повезли, стоїть на ганку вартовий з гвинтівкою...

І я повернувся до закритого косинцем Леніна.

Звів руку над головою, як це робили піонери в Подільській школі.

— Дядечку Ленін,— зашепотів пристрасно,— якщо ви не допоможете, то більше нікому. І вони не тільки хлопчика з дівчинкою вб'ють, вони й нас з мамою, Оксанкою та бабусею повбивають, бо наш тато був трактористом... Скажіть татові, хай прийде до нас із своїми товаришами і прожене німців... Тато мій, знаєте, який сміливий?..

Прошепотів це, і мені полегшало на душі. Ленін почув, просто не може кліпнути мені очима, бо затулений косинцем. Він не такий, як бабусині боги, що тільки поросят рятують...

Заліз на піч і відразу заснув.

6

Прокинувся від незвично голосної мови. Вже давно у нашій хаті так вільно не говорили.

— Слава тобі господи,— розмашисто хрестилася бабуся,— прибрав ти від нас тих скарійотів, щоб їх ні суха, ні сира земля не приймала!

«Невже? — аж підскочив я на черені.— Невже наші потурили німців?»

— Їх уже нема? — радо проспівав я до бабусі.

— Нема,— махнула рукою бабуся.— На хронт погна-
ли.— І зітхнула.— Та, кажуть, один чорт за ворота, а
другий на поріг: якихось румунів уводять. О господи, мо-
же, ті румуни не такі урвители, як ці німчаї...

Я розчаровано пхикнув. Вже коли сидів за столом і на-
минав картопляний почереник, зміркував розважливо:
певно, тато з товаришами потрібніший на фронті, от і не
міг прийти. А все ж Ленін так зробив, щоб прибралися від
нас кляті німчаї.

— Бабо,— сказав я,— а Остапчукових хлопчика й дів-
чинку відпустили?

— Ті скарійоти відпустять, жди,— зітхнула вона.—
У район на муки повезли...

Я похнюпився.

Румуни вступили другого дня зранку, в хуртечу, що
геть заліпила шибки. Крізь них нічого не було видно, тіль-
ки чути було, як гукають копита коней, деренчать вози,
перегукуються люди чужою мовою. Ми й не витикалися
з хати — нащо нам дивитися на тих румунів, на німців на-
дивилися по саму зав'язку.

Я лежав на печі, щільно притиснувшись до черені, що
берегла ще з учорашнього вечора крихітку тепла, а бабуся
розпалювала в печі. З жалібним скрипом поволі розчини-
лися двері, й до хати мовчки всунулися два дивні дядьки.
Жовті черевики, жовті шинелі, жовті пілотки, загострені
спереду. А на плечах — картаті рядна, зав'язані вузлом
під шиєю.

— Що за поторочі? — аж сахнулася бабуся.

Дядьки похмуро бликнули на неї, скинули з плечей
рядна, скинули зі спин жовті ранці й утомлено сіли на
лаву. Червоними пограбленими пальцями витягли з кишень
цигарки й сірники, запалили. Ядучий дим зеленкувато-
сивою хмарою поплинув по хаті. У мене очі засльозилися,
а Оксанка, що пригрілася біля мого боку, запхнись-
кала:

— Цього вони кулять? У мене в носі клутить...

Бабуся приступила до дядьків (я вже здогадався, що
то румуни), узялася в боки.

— Ану киньте до печі свою смерделю! Дітей потруїте, страмники!

Дядьки з-під чорних, мов наваксованих брів бликнули на неї й знову затяглися. З їхніх ротів завалував дим, наче з паровозної труби.

— О господи! — вдарилася бабуся в поли. — Ті нехристи обібрали, страху нагнали, а ці потруять к лихій матері!

І тут знову зарипіли двері. Прудко вскочив невисокий чоловік у такій само формі, як і румуни, але без рядна.

— Драстуйте! — поздоровкався по-нашому, тільки якось не так, якось кумедно.

— Драстуйте, коли не шуткуєте, — закліпала очима бабуся. — А хто ви? По-нашому балакаєте, а по-їхньому одіті...

Чоловік, мовби не почувши бабусиних слів, зиркнув на Оксанку, яка гірко ччала, швидко підійшов до румунів, вихопив цигарки з їхніх ротів і пожбунив до печі. Румуни щось ображено замурмотіли.

— Хто я є? — повернувся чоловік до бабусі. — Я є словак. Іван по-вашому. Ну, а в них слугую, — невесело розвів руками. — Наш лейтенант послав оце нас трьох жити у вас. Ви вже вибачте...

— Та живіть, що ми проти мовимо? — мляво махнула бабуся рукою. — Може, хоч не дасте цим куріям розперезатися.

— А не дам, — енергійно махнув головою словак. — Вони мене слухаються. А з вами, може, ще й подружимося...

Бабуся стенула плечима.

— Казав сліпий — побачимо...

7

По всьому селу розповзлися румуни. «Як сарана», — сказала бабуся.

З ними й справді було трохи легше, ніж з німцями. Хоч вони й наставили по дворах кулеметів, хоча й збирали хліб, яйця, курей, — однак ті кулемети майже не озивали-

ся, хіба іноді серед ночі сонний вартовий з переляку пустить довгу чергу, а продукти румуни збирали не так ретельно, як німці, і люди швидко навчилися приховувати їх.

Баба Хазчиха, до якої, обісмільвшись, стала ходити наша бабуся, ну, а я хвостиком за нею, пошепки сказала, що румунів прислали, аби вони розбили партизанів. А вони бояться йти до лісу, огинаються в селі.

Командував румунами високий красивий офіцер зі смішною півнячою пір'їною, встромленою в пілотку. Офіцер хоч був і красивий, але сердитий. Час од часу він обходив хати і нерідко бив солдатів тонкою чорною паличкою, з якою ніколи не розлучався. І весь час свистів. Солдати його дуже боялися. «Що б'є, то півбіді, а от що за найменшу провину на фронт посилає, то є ціла біда», — пояснив якоеь Іван.

До румунів у хаті ми потроху звикли. Звикли до їхньої похмурої мовчанки, до їхніх зарослих чорною щетиною облич, навіть до ядучих цигарок трохи звикли. Правда, Іван не дуже давав їм курити в хаті, надвір витурлював. Коли їх не посилали сторожувати на вулиці, вони грали в карти на гроші чи повідло. Інколи сварилися з-за тих карт — схоплювалися з лави, червоніли, вимахували волохатими темними руками один перед одним, ставали дуже схожими на роздратованих індиків. Іван розводив їх на кінці довгої лави, забирав карти.

— О господи, — скрушно хитала головою бабуся, — не інакше, гречкосії, як оце й ми, бач, руки чорні, порепані. І чого їх понесло до нас воювати?..

А з Іваном-словаком ми справді подружилися.

Вже десь третього дня він витяг з кишені дві фотокартки. На одній був він і білява жінка. А на другій двоє дівчаток мого віку — білявих, витрішкуватих, довгоногих, наче лелеки.

— То мої, — глибоко зітхнув словак, і очі його заблищали. — Жена і дщерушки. Як вони там живуть? Мисліте, хотів я їх кидати? Забрали просто з товарні, заводу по-вашому, не дали й попрощатися. — На його очі напливли сльози. — Чи ж коли побачу їх? Якби в тилу вдалося пере-

бути валку¹, а коли пошлють на фронт?.. Лишаться вони сиротінками...

— Еге, еге,— хитала головою бабуся.— Хай би вона згоріла, ця війна. Істинна вавка, як ви кажете...

І ми, тобто я і Оксанка, з Іваном подружилися. Правда, коли він уперше подав нам на піч скибки, намазані повидлом, я сахнувся в куток. Брати від ворога?.. Та Іван так журно-приятно дивився на мене, повидло так принадно пахтіло...

8

Нарешті минула довга і тяжка зима. Кінчалася картопля, а про хліб і говорити нічого. Ми за сніданком і обідом їли картопляні почереники і пісну картоплю, ледь забуджену олією. «Картопля на картоплі іде і картоплею поганяє»,— невесело жартувала мама. Тільки на ніч бабуся давала нам з Оксанкою по шматочку темного, як земля, хліба. «Удень ви його пробігаєте, а так десь він і зостанеться»,— казала. Словак усім ділився з нами.

Одного разу я подивився у велике дзеркало в баби Хазчихи. І не впізнав себе: такий худючий та зелений. Оксанка ж була схожа на блідо-синій картопляний пагін, що виріс у погребі. Йй так хотілося молочка, воно щоночі снилося малій. І, проснувшись, вона плакала за ним.

— Ось почекай трохи,— втішала її мама,— прийде весна, ми купимо кізочку. Ти пастимеш її на луках, а вона тобі даватиме молочко.

Оксанка тихо раділа, а я мовчав. Я знав, що ніякої кози в нас не буде. За що ми її купимо?..

Весна... Зазеленів ніжно луг, зазеленів ліс, став гарний, що й не сказати. Я ходив на луг збирати щавель на борщ. І до лісу наче ненароком заникав. Там було невимовно красиво. Десь із відлунням кувала зозуля, таємниче туркотіли горлиці, ніжно голубів туман між рядами сосон... От би у війну пограти! Так Іванок і Віталій з матір'ю перебралися на той бік села до бабусі, бо в неї була ще картопля.

¹ Валка — війна (словац.).

Якось я далеченько забився в ліс, ганяючися за зайченятком. Воно теж, мабуть, гралося зі мною, бо вибрикувало, махало коротеньким хвостиком і, недалеко одбігши, визирало з-під куща... Раптом почувлися кроки. Я хутко приліг. Два дядьки квапливо йшли вузькою, ледь помітною стежкою. Я пильно придивився до них. Балакають понашому, на плечах у них гвинтівки. А на картузах — червоні стрічки! Радісно забилося серце. Партизани! Хотів вискочити, підбігти до них, спитати, чи скоро вони виженуть румунів та поліцаїв із села. Але посоромився.

Дома одразу розповів про ту зустріч бабусі й мамі. Вони перезирнулися, бабуся чомусь перехрестилася на ікони. І напалася на мене з мокрим рядном:

— А чого тебе, гультіпако, понесло до лісу, га? Ти хіба не знаєш, що поліцаї забороняють ходити туди?

— Почекайте, мамо,— перебила її моя мама,— то він ненавмисне забрів. Більше не будеш ходити, правда? А про зустріч щоб нікому ні слова...

— Навіть Івану?

— Навіть Івану. Він — хороший чоловік, та все ж у ворожій армії служить. Ти у мене розумник, збагнеш це...

Вдруге я побачив партизанів уночі. Прокинувся від бабусиноного вигуку:

— Олено! А визирни у вікно!..

Схопилася мама, схопився Іван, навіть хропуни-румунни підвелися. І всі притьма до вікна.

Високо у темно-синьому небі вигойдувався блискучий повновидий місяць. Він залив мерехтливим блакитним світлом двір, хлів, дорогу... Дорогою їхали партизани. Тісно сиділи на возах, тримаючи в руках автомати та гвинтівки. Спокійно, неспішно їхали, наче не по забитому румунами селі, а десь у полі. Румунів наших ніби здуло від вікна і кинуло під піл. Принишкли там, виставивши гвинтівки. Іван лишився на лаві. Гвинтівки в руки не брав.

— Одна, дві, три, чотири...— для чогось узялася мама рахувати підводи. А коли довга валка проїхала, вона чи не вперше за окупацію тихо засміялася.— Дадуть їм петьху!

— А дадуть,— мовив Іван.— Рoste ваша сила. Бач, як відкрито поїхали... І звидите — жоден румун не стрілить... Єжиш Марія,— тужно простогнав,— як мені вибратися з цієї смоли...

— А ви до них! — стрепенулася мама.— Приймуть! Словак безнадійно махнув рукою.

— Не можу. Шваби за це моїх дщерушок і жену стрілять...

Партизани поїхали, і справді — жоден постріл не бухнув. Тільки якийсь уцілілий пришелепуватий собака здійняв шарварок на все село.

Румуни не скоро повилазили з-під полу. Стягли з полу матраци, набиті сіном, кинули їх під піл і там, бурмочучи щось, умостилися спати.

Іван лишився сидіти біля вікна...

Десь перед світанком нічну тишу розколов на дрібні друзки страшений вибух. Я зразу ж здогадався — то партизани, що поїхали, підірвали фашистський ешелон. Ех, як жаль, що ми живемо біля лісу, а не біля залізниці! На власні очі побачив би, як перевертаються, репаються, мов гарбузи, їхні танки! А вдень, може, знайшов би під укусом шматок гусениці чи дула.

9

Одного лагідного тихого вечора ми втрюх — я, бабуся, Оксанка, ну, і словак Іван щойно підійшов,— сиділи на призьбі. Неспішно сідало сонце, проціджуючи крізь візерунчасте листя клена м'які жовтаві промені. Уже не вперше ми отак висиджували вечорами на призьбі. Бабуся і словак розмовляли про дітей, про довоєнне життя, «кляту війну», про погоду. Якось одім'якали всі в такі години, особливо бабуся.

Але сьогодні вона була неспокійна. Починала щось розповідати й обривала себе на півслові. Раз у раз зиркала на верболози, що росли за копанкою, густі, як гай. Словак здивовано поглядав на бабусю. А я все знав, і теж був стривожений, і косував оком на верболози.

Бабуся і мама думають, що я сонько. Ну й хай думають. Я давно не ручу, як Оксанка. Відколи побачив, як собака кусав голову сільради, а ще як вели вулицею наших полонених, став прокидатися серед ночі. От і тої темної вітряної ночі кинувся, наче мене щось вкусило. Лапнув рукою — немає поруч бабусі. Визирнув з-за комина, а вона темною тінню навздобиочки йде до дверей. Придивився пильніш до вікна — по той бік прилипла до скла бліда пляма чийогось обличчя. Мені стало моторошно. Та все ж я пересилив себе, коли за бабусею обережно зачинилися двері, спустивсь униз, вийшов у сіни. Бабуся була вже надворі. Припав до дверей.

— Ну, Ганно, — почувся тихий чоловічий голос, — не чекала? Чи вже забула свого бригадира?

— Таке скажеш, Васильовичу, — ображено відповіла бабуся. — Так ти ж обходиш мою хату. Воно, правда, у нас самі старі та малі, чим ми вам допоможемо...

— Можеш допомогти, Ганно.

І з тих пір бабуся часто пропадала у верболозах.

Минулої ночі теж були. Та сталася халепа. Я всю її спостеріг, тихцем вислизнувши з хати слідом за бабусею. Дуже кортіло мені послухати розповіді партизанів про їхні сміливі дії. І цього разу пощастило. Зайшли два партизани просто з залізниці! Я стояв так близько від них, що мені шибав у носа запах пороху й поту. «Оце, тітко, — казав один із них, — забрели до вас, бо немає сили дотеліжитися до табору. Охляли й утомилися, як чорти! Добу на двох один сухар ділили. Зате такий ешелон шкрябнув із насипу — пальчики оближеш!» Бабуся забідкалася: «Та у мене, хлопці, сама картопля в козушках...» Партизан клацнув зубами: «Давайте хоч дідька смаленого — проковтнемо». Бабуся винесла з хати чавунчик і повела партизанів у верболози. Я, звичайно, пошпинькував назирці. Партизани сіли на траву й жадібно вхопили по картоплині. Наїлися і якось ураз поснули. Даремно торсала їх бабуся. І тепер непробудно спали у верболозах. Я двічі рачкував туди, сам бачив...

Маму поліцай зранку погнав на роботу в общину, а бабуся «одгавкалася». Та їй, мабуть, краще було б піти на

роботу в поле, бо вона весь день не могла знайти собі місця — переживала за партизанів.

І тепер, сидючи на призьбі, аж поблідла від хвилювання. То на верболози кине погляд, то на сонце подивиться. А воно мовби зачепилося за буйнокроний клен.

На вулиці почулися швидкі кроки. І на воротах розіп'ялися поліцаї — Андрій і Полікарп, сини лисого старости, що забрав у нас кабанчика. Обое низькі, глевкуваті, наче недопечені буханці. Завжди п'яні, як чопи, сьогодні вони були зовсім тверезі, якісь аж синюваті від тої тверезості.

Бабуся, побачивши їх, зіщулилася.

— Ганно! — гукнув Полікарп. — Ану давай отчот, де ти сховала лісових бандитів! Признавайся по-доброму, бо як самі знайдемо — загойдаєшся на бантині...

— Які... бандити? — ледь вимовила бабуся посірілими губами. — Ви, хлопці, видно, не похмелилися, ото вам в очах і привиджується...

— Но-но, не шкилюй з власті, — погрозово сказав Андрій і з тріском відкинув ворота. — Люди чули, як ти вночі з кимось бубоніла в городі.

Словак швидко зиркнув на бабусяю. І ледь чутно спитав:

— Вони справді десь тут?

Бабуся кліпнула очима.

Словак різко скопився. Ніколи я не бачив його таким розлюченим.

— Ви чого, морди п'яні, чіпляєтеся до старої жени?! Понаїдали тут, у тилу, пики, хоробрі проти жінок! На фронт би вас послати, смрадюхи!

Поліцаї вирячили очі, відступили до воріт.

— Ану геть звідси! — горлав словак.

Андрій було взявся за гвинтівку, та Полікарп смикнув його за рукав.

— Ходімо, брате, бо цей скажений може й кулю всадити. Хай йому грець! Хоч і не німець, та все одно ми для нього — сміття...

Поліцаї почваланали. Словак, важко дихаючи, опустився на призьбу.

— Спасибі вам, — тихо мовила бабуся.

— Чого там дякувати — свої ж люди... Тільки ви, бабуся, не ризикуйте більше так. У вас онуки...

10

Сонячного полудня словак забіг до хати дуже стривожений. За обідом хмурився, низько схилившись над мискою. Подякував, нервово заходив по каті. Бабуся з-за журчливої прядки раз у раз позирала на нього. Видно, кортіло їй спитати, чого це він такий, та не наважувалася.

Нарешті Іван сам приступив до неї.

— Ви мені зготуйте на завтра щось, аби з собою взяти. До лісу ладнаємося...

Враз замовкла прядка. Бабуся прикипіла очима до словака.

— І ми, і ще взвод есесівців з району...— Зітхнув.— Ех, доля моя... худінка...

Тої ночі бабуся залізла на піч аж перед ранком. Де вона була, я не питав, мені було ясно.

Іван повернувся з лісу з перев'язаною рукою. Сів на лаві, зігнувся, гірко мовчав. І ми мовчали. А що можна було сказати?..

Та ось словак важко підвів голову. В його очах стояли озера туги.

— Був би живий ваш Ленін, він би не допустив цієї війни...

— А у нас є Ленін! — раптом вихопилося в мене. Затис обома руками рота. Пізно...

— Є, є! — задзвенів Оксанчин голосок.— Отам, де тато! Я сама бацила...

— Що ви мелете? — гримнула бабуся.— О господи, що за діти!

Іван витягнув шию до фотографії. А потім ображено подивився на знічених маму й бабуся, ображено мовив:

— Все-таки ви мені не довіряєте...

— Таке скажете,— силувано кашлянула бабуся.— Але ж за це... самі знаєте, що... Та ще й малим ошедам на язика попало...

— Та я... я... — аж підскочив я з полу. — Я нікому!
Щоб мені язика голкою проткнули!

Бабуся лиш махнула рукою.

Словак благально подивився на бабуся.

— А можна хоч одним оком глянути?.. Я ж його так давно не бачив, цілих чотири роки...

Бабуся завагалася. Тоді обізвалась мама.

— Мамо, винесіть Оксанку надвір. Погуляйте з нею, розтолкуйте їй, що ніякого Леніна в нас немає. І Миколку прихопіть...

Зиркнула на мене, на моє нещасне обличчя. Я не міг собі уявити, що мене зараз витурять з хати і я не побачу Леніна.

— Миколка хай лишається. Він не Оксанка...

Бабуся взяла Оксанку й вийшла. Чути було — гарикнув замок. То вона знадвору замкнула хату.

Поки мама знімала фотокартку, поки знімала паперовий косинець, у хаті було тихо-тихо.

І враз на нас глянув Ленін. Це було неймовірно, це було як диво! Повне село ворогів, а на нас усміхнено дивиться Ленін своїми добрими, підбадьорливими очима. Ніби каже: «Нічого, недовго їм топтати нашу землю...»

У Івана заблищали очі. А в мами сльози виступили. Я підійшов, обережно доторкнувся до Леніна...

Коли фотокартку повісили на місце, коли повернулася знадвору бабуся з Оксанкою, словак неголосно мовив:

— А ви сміливі... Спасибі вам!

— Де там! — махнула рукою бабуся.

— Ні, сміливі... Він і в мене був дома на фотці. І його книжка була... Є мі ганьба перед ним, що я серед ваших ворогів проти його країни воюю. Коби ж у мене не жена, не діти...

Ми не знали, як і чим його втішити.

У хату неспішно заповзали сутінки, пеленали кутки, фотокартку, нас.

А перед моїми очима все стояла Ленінова підбадьорлива усмішка...

Ранок був гарний.

Над зарошеним городом, над лугом, де ніжно зеленів верболіз, поволі сунувся, мов сива хмара, туман. Сонце, викотившись з-за обр'ю, обсипало його рожевими іскрами.

Я, жуючи скибку з повидлом, що її дав словак, прилип до вікна. Хай трохи роса спаде, і я рвону надвір.

Словак і румун (один румун не повернувся з лісу, як вони ходили на партизанів) мовчки снідали за столом.

Нагло розчинилися двері. На порозі став офіцер. Словак і румун схопилися. У руці в румуна лишилася ложка, а в словака — бляшанка з повидлом.

Офіцер був такий сердитий, що аж не свистів, тільки сильно ляпав паличкою по чоботу, від чого злякано тремтіла пір'їна на його пілотці. Чортом окрутнувся по хаті, щось гарикнув румунові й словаку. Ті втягли голови в плечі... Нараз задер голову до фотокартки на стіні, наче вперше бачив її. Різко тицьнув у неї паличкою, аж скло жалібно дзенькнуло, повернувся до бабусі.

— Кто там? Комуністен?

— Що ви, що ви, господь з вами! — замахала руками бабуся. — Син учився на тракториста, от і знявся з товаришами на пам'ять.

Офіцер глянув на словака. Той тихо переклав. Він помітно зблід.

Офіцер недовірливо чмихнув і ткнув паличкою в косинець.

— А там прятать кто?

Ми всі закам'яніли. Словак став як стінка.

Зараз офіцер накаже зняти косинця. І тоді...

Раптом із рук словака наче хто вирвав бляшанку. Вона гупнула на долівку, з неї виприснуло повидло, густо обляпало офіцерові чоботи.

Офіцер аж підскочив од люті, аж піна виступила на його губах. Різко свиснула паличка й опустилася на словакові плечі. Раз, удруге... вдсяте... Потім офіцер окрутнувся на каблуках і вилетів з хати.

— Все,— якимось неприродно спокійно мовив Іван.—
Все. Фронт. Та я не міг інак...

Бабуся мовчки підійшла, мовчки погладила Івана, наче маленького, по білявому чубові...

Другого дня ми проводжали словака на фронт. Бабуся напекла йому на дорогу пиріжків. Іван поснідав, узяв ранця. Поцілував мене, Оксанку. Очі його були повні туги.

— Ходи здоров,— перехрестила бабуся Івана.— Може, там нашого Івана стрінеш, то перекажи...— І суп'ятилася: — Дусвяти з нами, отаке вимелеш дурним язиком!..

Словак похнюпився.

— Еге, не слід нам там зустрічатися... Та я не буду у ваших стріляти, я вгору бахкатиму...

— І вголу не тлеба,— пролунав Оксанчин голосок,— там холосі птаски літають...

Словак мимоволі осміхнувся крізь сльози.

Вже на порозі рвучко озирнувся.

— А я... я щось придумую... я таки перейду до ваших... Ні, вони мої, перейду до своїх... Отоді й передам вашому Івану, що ви живі-здорові...

Рожевий туман, накотившись, проковтнув його маленьку згорблену постать.

12

Тридцятого жовтня 1943 року ми проснулися від незвичайної тиші. Всю ніч гули машини, чулися німецькі роздратовані голоси (румунів давно вивезли з села), десь у лісі дудонили кулемети, бухкали гармати. Ми ту ніч тремтіли в погребі, лише перед ранком, знесилені, заснули. І от проснулися від тиші.

Бабуся обережно підняла ляду, обережно визирнула. Потім вилізла з погреба, пошпинькувала до воріт.

Назад повернулася бігцем. На її обличчі збентежений недовірливо-радісний усміх.

— Нікого. Мабуть, втекли скарійоти, щоб вони на край світу забігли...

— Наші, наші прийдуть! — затанцював я.

— Їсти хочу! — запхинькала Оксанка.

Ми швиденько повернулися до хати. Щось укинувши в рота, я припав до вікна, що показувало порожню вулицю.

А вони з'явилися з городу. І першою помітила їх Оксанка, яка на полу заколисувала свою ганчір'яну ляльку. Показала пальчиком у запільне вікно:

— Он якісь дядьки на нас голод зайсли...

Четверо солдатів пригинця йшли від копанки.

Ми з бабусею водночас вилетіли з хати.

— Господи, нарешті! — припала бабуся до першого солдата — старуватого, з закудланими вусами.

А я притьма до другого — майже хлопця, але теж із вусами.

— Де ж ваші танки? — спитав нетерпляче.

— Будуть і танки, і гармати, і літаки, — весело запевнив мене солдат. — Всього надивишся. Тепер не сорок перший, тепер у нас все є. А ми — розвідка, нам на танках не положено розкатувать.

— Та чого ж ми стоїмо? — заметушилася бабуся. — Ходімте до хати, чим багаті, тим і раді...

— Та ми ж розвідка, — почухмарив потилицю старуватий солдат. — Нам ніколи, далі треба...

Але від бабусі не просто відчепитися.

— А я що, не розумію? Прив'язуватиму вас, чи що? Перекусите й ходіть здорові.

Невдовзі на столі парувала картопля, зіходила холодними сльозами капуста з погребя. Старуватий солдат різав кришку консерви, яку дістав із заплічного мішечка.

І тут підстрибнула Оксанка, що разом з усіма вместилися за столом.

— Мамо, бабо, відклійте Леніна, тепел же можна...

— Еге, — спохопилася бабуся, — отак заморочилася...

І на нас глянув Ленін. Тепло й трохи гіркувато усмінувся. Ніби сказав: «Ну, що я вам говорив — прийшло свято!»

Устав старуватий солдат, устами його товариші, устали ми.

— А вас Ленін послав, щоб ви прогнали фашистів, еге? — спитав я солдатів.

Старуватий солдат серйозно кивнув.

— Ленін... Він з нами всюди. З його ім'ям ідемо в атаку, женемо фашистів з нашої землі...

Подивився на Леніна. І ніби аж помолодшав.

— Щоб ми з вами, Володимире Іллчу, зустрілися на Жовтневі свята у визволеному Києві!

Надворі по-літньому сяяло сонце, ніжно голубіло небо. Червоне листя урочисто облітало з високого клена.

Платон Воронько

ПОРТРЕТ

1

У фашистській неволі
на полі
чужому
ріс хлопчик далеко від дому
і тата.
Лиш окрик солдата
він чув у неволі
на панському полі,
де мати робила,
де стужа трубила
в осіннім тумані.
І гірко жилося маленькому Вані.
Щоб довше не бачила мати
хлоп'яти,
його заставляли намет вартувати.
А що там лишалось —
дрантя
та сміття.
З нудьгою зливалось
Ванькове життя.

Якось у наметі
в солдатським кашкеті
з'явивсь полонений із рідного краю.
Він тихо промовив:
«Я, синку, вмираю...
Тобі ж довіряю
в останні години
портрет найдорожчої в світі людини.
Я виніс його із пожарищ Полтави.
У знак перемоги,
в знак слави
і волі,
у знак перемоги
верни його школі,
як стихнуть тривоги,
зруйнованій школі,
де в класах п'ятьма,
де вітер опалені крокви лама».

Івась надіває
солдатський кашкет,
в кашкеті зашитий
шовковий портрет,
портрет дорогого
вождя Ілліча,
того, кому кожне
хлоп'я і дівча
клянеться, що буде
завжди у житті
іти по його заповітній путі,
де Ленін великий
є перший девіз
на світлім шляху
в комунізм.

В димах, у загравах, у гуркоті броні
йшли війська червоні
по вражому полю.

«На волю!

На волю!» —

лунало повсюди.

З казарм і наметів виходили люди.

«Доволі

нам жити в неволі!» —

гукали.

Фашисти їх лютою смертю лякали.

І гнали все далі

в задимлені далі.

Слідилися кров'ю

дороги відталі.

Ось котиться чорними хвилями Шпрее,

гримлять батареї,

і падають люди.

«Не буде!

По-вашому, люті, не буде!» —

говорить Івась

і звертає з дороги.

Він повен тривоги

за долю портрета.

Над ним стрілянина

і лайка,

і свист.

Та ось під горою радянський танкіст.

Івась піднімає

солдатський кашкет.

В кашкеті заштитий

шовковий портрет.

Портрет дорогого

вождя Ілліча,

того, кому кожне

хлоп'я і дівча

клянеться, що буде
завжди у житті
іти по його
заповітній путі,
де Ленін великий
є перший девіз
на світлім шляху
в комунізм.

3

Івась у Полтаві у День Перемоги.
Двори і пороги
в зеленім клечанні.
Зруйноване місто у раннім світанні
до неба здіймає риштовань відроги,
забувши тривоги,
і муки, і болі.
В червонім розмаї жаданої волі
весела і рада
виходить громада
на луки до Ворскли, у парки і балки,
з відродженим співом
Наталки Полтавки.
Івасик шугає,
ту школу шукає,
де вітер опалені крокви ламає.
Немає,
немає.
Відновлена школа.
Засклені всі вікна,
і квіти довкола,
і крокви дубові,
і кривля дебела.
І класи в обнові,
і днина весела
у школі, де діти зібрались на свята.
Вітальна їх пісня гучна і крилата

жбурляє хлопчину у радісний вир,
де юність безкрая,
де щастя і мир.
Івась розриває
солдатський кашкет.
З кашкета виймає
шовковий портрет.
Портрет дорогого
вождя Ілліча,
того, кому кожне
хлоп'я і дівча
клянеться, що буде
завжди у житті
іти по його
заповітній путі,
де Ленін великий
є перший девіз
на світлім шляху
в комунізм.

Яків Тайц

У МІСТІ ЕЙСЛЕБЕНІ

Є таке німецьке місто — Ейслебен. Наприкінці війни його захопили американці. Але згодом їм довелося піти звідти, і в місто ввійшли радянські війська.

Наші бійці їхали на машинах. Попереду на головній машині їхав командир.

Колона повільно рухалася довгою, вузькою вулицею. Ось вона звернула на центральну площу, і раптом командир скомандував:

— Сій!

Колона зупинилась. Усі — і бійці, й офіцери, — радісно здивовані, дивились на середину площі. Там височів пам'ятник — великий бронзовий пам'ятник на високому кам'яному постаменті.

Звичайно, чимало пам'ятників бачили наші бійці у німецьких містах. Проте цей пам'ятник був особливий. Це був пам'ятник Леніну!

Ленін височів на площі німецького міста в такій рідній, такій знайомій позі — одна рука в кишені, друга трохи піднята, наче він звертався до бійців з привітним батьківським словом.

— Схилити знамена! — наказав командир.

І переможні прапори, які бійці пронесли до Берліна, з тихим шелестом схилились перед бронзовою скульптурою.

Бійці не могли відвести погляду від пам'ятника. Яким чином він опинився тут, в німецькому місті, де ще зовсім недавно хазяйнували фашисти?

Командир почав розпитувати жителів міста.

І ось що вони йому розповіли.

В місті знаходиться великий завод. Під час війни там працювали люди, яких фашисти зігнали з усієї Європи: англійці, чехи, французи, поляки... Був там і росіянин. Звали його Василем. Прізвище його ніхто не знав, але всім було відомо, що він дуже сміливий. Він хоробро бився з фашистами, коли ті захопили його село. Але в бою його контузило гранатою. Він знепритомнів і прийшов до пам'яті вже у поїзді. Фашисти везли його в глиб Німеччини.

«Все одно втечу, — думав Василь, — не житиму у фашистському полоні!»

Але втекти не було можливості. Надто суворою була охорона. На завод гнали під посиленням конвоєм. Біля місця роботи завжди стовбичив вартувий.

Василя поставили на розвантаження. До заводу була прокладена залізнична колія, і нею кожного дня приходили довгі товарні состави з уламками танків, літаків, гармат...

Фашистам потрібно було багато металу. Вони підбирали усе, що могли, і кидали у піч на переплавку.

Василь не хотів їм допомагати і працював сям-так, для годиться.

Якось він розвантажував довгий подвійний товарний вагон. Не поспішаючи, підважував то броньовані плити зі свастикою, то алюмінієве крило розбитого «месершміта», то понівечений мотор. Він радів, що зі сходу прибуває багато уламків,— значить, наші добре б'ють фашистів.

Раптом йому здалося, що перед ним майнуло обличчя Леніна.

Він не повірив собі. Вночі, у темряві, легко було помилитися.

Та коли придивився як слід, то з хвилюванням побачив, що у вагоні серед уламків лежить велика статуя Леніна.

Особливе почуття оволоділо Василем, стисло його серце. Все колишне привільне життя уявилося йому... Сльози підступили до горла. Він не витримав, нахилився і поцілував холодний випуклий бронзовий лоб...

Недалеко працював полонений француз, на ім'я Анрі. Василь тихенько покликав його:

— Анрі! Анрі!

Анрі підійшов, придивився до скульптури. Раптом він повернувся до Василя і якось особливо, по-своєму, з наголосом на останньому складі, ласкаво вимовив:

— Ле-нін!

Він махнув брезентовою рукавицею до другого полоненого, англійця Джона, який працював біля лебідки.

Той виліз на купу уламків, став поруч з Василем, придивився до скульптури і так само ласкаво, але вже на свій, на англійський лад, вимовив:

— Ле-нін!..

...І чех упізнав Леніна, і поляк, і негр... Всі полонені, хто тільки підходив до вагона, всі впізнавали Леніна і пошепки з любов'ю повторювали:

— Ленін! Ленін!..

Але довго дивитися на статую Леніна не довелось. Уздовж состава уже крокував вартовий і вигукував:

— Шнелер! Шнелер! Швидше!..

Василь та інші полонені взяли до роботи і почали кидати за борт вагона всілякі уламки. Скоро було видно всю бронзову статую.

Василь зрозумів: це пам'ятник Леніну, який раніше стояв десь у радянському місті. Злодії-фашисти украли його, зняли з постаменту і ось привезли до Німеччини, щоб укинути в піч, на переплавку.

«Ні, не бути цьому!» — вирішив Василь. Він почав знаками показувати товаришам:

— Не можна на переплавку! Не можна! Ленін!

Усі — і англієць, і чех, і француз, і поляк — всі одразу зрозуміли Василя і повторювали слідом за ним:

— Не можна! Ленін! Ленін!

Тільки-но вартовий відійшов до хвоста ешелону, полонені з допомогою лебідки обережно підняли скульптуру й опустили на візок.

Василь скочив з підніжки вагона й узявся за рукоятки візка.

Хоча його справою було перевозити уламки, проте зараз він думав лише про одне: як урятувати скульптуру?

Полонені відтягли возика убік і почали радитись, що робити далі. Розмовляли не стільки словами, скільки руками... Але тут десь позаду знову почувся вигук вартового:

— Чого стали? Працювати! Шнелер!

Довелось підштовхувати возика із статуєю далі вузькими рейками, що були прокладені на цементній підлозі заводу. Рейки вели до гарячого цеху.

Ось розсунулися широкі двері на коліщатах. За ними клекотіли великі плавильні печі. Біля однієї з них стояв старий німець у синіх окулярах і потертій кепці. Це був старий горновий. Він оглянувся і вигукнув:

— Ви чого там забарилися? Давайте, чорти, а то піч стоїть! Шнелер!

Полонені не відповідали. Василь дужче стиснув рукоятки візка. Нехай тільки горновий спробує взяти статую, тоді йому не минути лиха! А вартових тут боятись нема чого — до цього цеху вони не заглядають, бо працюють тут не полонені, а німці.

— Оглухли ви, чи що? — повторив горновий. Знімаючи на ходу сині окуляри, він підійшов до візка.

Полонені оточили його тісним кільцем.

— Ви що ж це... — почав горновий, але тут він побачив голову статуї і осікся: — Стривайте! Хто це? — Він нахилився до візка. — Хто це? Ленін?! — охнув старий робітник.

Він озирнувся на широкі двері, подивився на Василя, підніс руку і повільно зняв з голови стару пропалену в багатьох місцях кепку.

Раптом він заспішив:

— Чого ж ви стоїте? Везіть швидше туди, на заднє подвір'я... Швидше, поки обер-майстер не бачить. Поки ніч, поки темно. Швидше, не баріться!

— Спасибі, друже! — сказав Василь по-російськи і разом з іншими покотив візка до виходу на задній двір.

Там, у безлюдному куточку, куди ніхто не зазирає, полонені знайшли підходяще місце, вирівняли його, зробили заглиблення, поклали статую і дбайливо прикрили брезентом, мотками іржавого дроту, листами заліза, дошками, уламками...

А на світанку заводська охорона схопила Василя, почала допитувати:

— Де бронзова фігура?

— Яка бронзова фігура?

— Ти був на розвантаженні, мусиш знати.

— Не знаю, — відповів Василь. — Не бачив...

Довго фашисти тягали Василя, довго мучили, але нічого не домоглися... На всі запитання він відповідав: «Не знаю... Не бачив».

Так нічого фашисти й не дізналися. І статуя пролежала у затишному куточку до кінця війни.

І ось настав довгожданий час. Скінчилась війна. Прийшла перемога.

В Ейслебен увійшли американці. Старий горновий разом з іншими робітниками відвідав американського коменданта.

— Ми б хотіли,— сказав він,— поставити у своєму місті пам'ятник.

— Кому? — спитав комендант.

— Леніну,— відповів старий робітник.

— Що? — скочив з місця американець.— Леніну? Більшовизм розводити? Не дозволю!

Довелось робітникам знов ховати статую Леніна, цього разу вже від американців.

Але через два місяці, коли Василь був уже на Батьківщині, населення міста довідалося, що Ейслебен переходить у радянську зону.

Жителі зраділи. Американці підуть! Завтра тут будуть росіяни!

Того вечора старому горновому не спалося. Він довго первертався з боку на бік, та зрештою встав і пішов на завод.

— Товариші,— сказав він,— американці йдуть. Завтра вранці тут будуть росіяни. Давайте поставимо на площі пам'ятник. І коли вранці ввійдуть радянські війська, вони побачать пам'ятник Леніну!

Часу було обмаль: влітку ніч коротка. Але робітники не бояться труднощів.

Всі дружно взялися до роботи, й до дванадцятої на центральній площі уже виріс великий кам'яний постамент. Потім на вантажній машині з причепом привезли на площу статую і почали вмонтовувати її на постамент. Сотні рук допомагали робітникам. І коли над містом зійшло сонце, воно освітило бронзового Леніна, що стояв на площі, простягаючи руку назустріч новому дню і радянським військам, що вступали у місто.

Так з'явився у місті Ейслебені пам'ятник Леніну. Він і зараз там стоїть. У свята біля його підніжжя збираються жителі міста. Приходять і піонери. А старий робітник читає їм листа:

«Шановні піонери вільної Німеччини! Бережіть пам'ятник Леніну. Любіть Леніна. Адже він боровся за мир і щастя всіх народів на землі.

Ваш Василь».

Піонери прикрашають пам'ятник квітами і гілочками.
А над ними стоїть бронзовий Ленін і з доброю усмішкою
дивиться на старовинне німецьке місто Ейслебен.

Андрій Малишко

Я ЙОГО ЛИШ БАЧИВ НА ПОРТРЕТИ

Я його лиш бачив на портреті,
Як до школи бігав школярем.
Він стояв в простенькому кашкеті,
З молодим освітленим лицем.

І мабуть, і в радості, і в муці,
Як завжди в житті тоді було,
Залп «Аврори», шторми революцій
Осявали Ленінське чоло.

І в його людським і добрим зорі
Кожен бачив іскорку надій,
Дні свої на вольному просторі,
На землі новій і молодій.

Не забуду заграви пророчі,
Той портрет у школі на стіні.
Ленінські живі і мудрі очі
Вічно в душу дивляться мені.

Сергій Михалков

В МУЗЕЇ В. І. ЛЕНІНА

В святковий день серед зими
Прийшла така пора.
— Йдемо в музей сьогодні ми! —
Промовила сестра.

І от ми з нею між людей,
У натовпі тіснім,
Заходим зрештою в музей —
Великий гарний дім.

Із залу в зал, немов потік,
Повільно люди йдуть.
Я бачу тут, за роком рік,
Вождя величну путь.

Я бачу дім, де Ленін ріс,
І той похвальний лист,
Що із гімназії приніс
Ульянов-гімназист.

У шафі вряд стоять книжки,—
Він змалку їх читав,
Над ними в давні ті роки
Уперше мріяв став.

Він мріяв ще з дитячих літ,
Щоб вільні всі були
І, скинувши одвічний гніт,
Своїм трудом жили.

Ульянов вчиться і росте.
Спливає швидко час.
Мужніє серце молоде,
І на таємні збори йде
Ульянов перший раз.

Сімнадцять літ мина йому,
Сімнадцять літ всього.
Та вже борець він — і тому
Боїться цар його.

Летить в поліцію наказ:
«Ульянова схопить!»

Ось висланий він перший раз,
В селі повинен жить.

Минає час. Іде він знов
В кипучий вир життя,
І знов вогнем своїх промов
Запалює серця.

Чи на завод він приїздить,
Чи йде до рідних він,—
Поліція за ним завжди
Простує навздогін.

І знов — донос. І знов — тюрма.
Заслання — у Сибір.
Сувора й довга там зима,
Тайга — і вздовж, і вшир.

В цім домі вогник не згасав,
Бувало, цілу ніч.
Отут книжки свої писав
При свічці наш Ілліч.

А як умів він говорить,
Як вірили йому!
Який він простір міг відкрити
І серцю, і уму!

І люди слухали вождя
І йшли за ним услід,
Щоб, не шкодуючи життя,
Принести правду в світ.

Ми переходим в інший зал,
Цікаво все мені.
— Поглянь, Світлано,— я сказав,—
Картина на стіні!

Це — біля станції Розлив,
Близ фінських берегів,

Курінь, в якому Ленін жив,
Ховавсь від ворогів.

Ось речі, що були із ним:
Коса, граблі, весло...
З тих пір пройшло багато зим,
Багато літ пройшло.

Хоч і води вже наливать
Не можна в чайник цей,
Нам любо перед ним стоять,
Не зводячи очей!

Ми бачим місто Петроград
В жовтневий славний час.
В цю ніч на бій за владу Рад
Повстав робочий клас.

Біжить матрос, біжить солдат,
Ось тягнуть кулемет.
А на стіні висить плакат:
«За владу Рад — вперед!»

З червоним прапором полки
Ішли в ту славному ніч.
Поперед всіх — більшовики,
Що їх послав Ілліч.

Так в Жовтні впав державний лад
Буржуїв і дворян,
І так постала влада Рад
Робочих і селян.

Нелегко це було здобуть
І побороть панів.
Та Ленін бачив світлу путь
І нею людство вів.

І правдою своїх ідей,—
Учитель, більшовик,—

Усіх працюючих людей
Він об'єднав навик.

Яка нам рідна кожна річ,
Збережена під склом,—
Та річ, яку тримав Ілліч,
В руці зігрів теплом!

Дарунок земляків своїх,
Бійців червоних дар —
Шинель, шолом. Прийняв він їх
Як перший комісар.

Перо. Його він в руку брав,
Писав оцим пером.
На цей годинник поглядав,
Идучи у Раднарком.

Ось крісло, де сидів Ілліч,
І лампа на столі.
Із нею, мабуть, кожную ніч
Він працював в Кремлі.

І тут із друзями не раз
В них бесіди ішли...
Весь кабінет, як був в той час,
В музей перенесли.

І раптом бачим ми ряди
Знайомих нам дітей.
Це юні ленінці сюди
На збір прийшли в музей.

Під прапор Леніна вони
Врочисто всі встають,
І клятву Леніну вони
Піднесено дають:

«Клянємось так на світі жить,
Як вождь великий жив.

Країні рідній так служить,
Як Ленін їй служив.

Клянемося в нашому житті
Невпинно до мети
Вперед по лєнінській путі
За партією йти!»

Леонід Первомайський

БУДЬ ЛЕНІНЦЕМ

Мине багато років і сторіч,
Та вічно в сяйві світової слави
У людським серці житиме Ілліч —
Творець Радянської держави.

Він вивів нас і показав нам путь,
В братерстві об'єднав радянські народи,—
Його думки в ділах наших живуть,
В здобутках нашої свободи.

Його шляхом до світлої мети
Провадить Партія, і клич над нами лине:
— Будь вірним лєнінцем — і будеш ти
Чудовим сином Батьківщини!

Остап Вишня

ВУЛИЦЯ УЛЬЯНОВИХ

Щонеділі, як добра година, ідуть Толя та Оля, а з ними і Толин дідусь, спускатися на саночках, туди, аж де Аскольдова могила в Києві над Дніпром...

Як уже добре набігаються та напускаються Толя з Олею, личка в них розчервоніються, оченята, і кожушки, і рейтузи, і шапочки на них білі-білі од снігу, тоді йдуть

вони з дідусем на Аскольдову могилу, сідають на лавочку й відпочивають.

Але раніше як сісти, дідусь обов'язково стане перед тими могилами, де вічним сном сплять наші воїни, загиблі в боротьбі за свободу і незалежність Батьківщини, скине шапку й уклониться могилам героїв...

Сьогодні Оля знову приїхала до Толі, і збирались вони з дідусем спускатися на саночках.

— На Аскольдову могилу, дідусю? — запитав Толя.

— Ні, діти, сьогодні ми з вами підемо в інші місця! Наближаються роковини того дня, коли ми залишилися без Володимира Ілліча Леніна... Хочу, діти, я показати вам ті місця у нашому Києві, що нагадують про великого Леніна...

— А хіба, дідусю, Ленін був у Києві?

— Ні, на жаль, Володимир Іллічу не випало побувати в Києві. Але є в нас місця, про які Ленін, як був за кордоном, частенько думав, і не тільки думав, а й жив у них своїм великим серцем...

Погода була чудесна: сонячно, тихо... Віти на деревах аж позгиналися від снігу, що осів на них... І як пурхне на таку гіллячку щиглик або чижик, так і посиплеться з дерева сніговий дощ.

...Наближався дідусь з дітьми до колишньої Лабораторної вулиці.

— От і підходимо ми з вами, — говорить дідусь, — до тих місць, що були дорогі Володимирові Іллічу Леніну, а тепер вони дорогі кожній радянській людині...

Ленін, дітки, завжди пам'ятав про Київ. Ніколи не забував він жодного куточка на землі, де страждали бідні люди, де пани — поміщики та фабриканти — знущалися з робітників, приневолювали їх, голодних та вимучених, працювати на себе, щоб самим жити в розкошах: їсти, пити та гуляти, нічого не робити.

Але були часи, коли Київ був для Леніна найріднішим місцем у світі, бо жила тут його мама Марія Олександрівна з його братом Дмитром Іллічем та сестрами Ганною Іллінічною і Марією Іллінічною.

Було це, дітки, дуже давно, в 1903—1904 роках. Я ще тоді був молодим хлопцем. Родина Леніна брала участь у революційній роботі в Києві. За це царський уряд заарештував був сестер і брата Володимира Ілліча і замкнув у Лук'янівську тюрму в Києві... Мама, Марія Олександрівна, допомагала своїм ув'язненим дітям: носила їм у тюрму їжу і підтримувала їхній бойовий дух, їхній бадьорий настрій. Великої внутрішньої сили, великого серця людина була мама Володимира Ілліча — Марія Олександрівна! І я гордий, що мав щастя бачити Марію Олександрівну, як приносив до Ганни Іллінічни листа від революційного комітету «Арсеналу»...

А ось і цей будинок! Тепер ця вулиця зветься «Імені Ульянович», бо справжнє прізвище Володимира Ілліча Леніна було Ульянов.

Толя з Олею зупинилися перед будинком № 12, де на стіні побачили мармурову дошку. На ній було написано, що в цьому будинку в 1903—1904 роках жила родина Володимира Ілліча Леніна. Дідусь стояв, глибоко замислившись.

— А Ленін, — зітхнув дідусь, — був, дітки, тоді за кордоном, у Швейцарії, бо царські жандарми не давали йому вгору глянути. Намагались знову замкнути нашого дорогого Володимира Ілліча у тюрму та заслати до далекого Сибіру... За кордоном Ленін видавав газету «Искра» і звідти керував революційною роботою у царській Росії. Надходили тоді листи Володимира Ілліча Леніна і до Києва — до мами, і до робітничих організацій. Він учив нас, робітників, як нам краще об'єднуватись, що робити, щоб скинути царські та панські кайдани...

І вже тоді робітники, як вчили Ленін та його побратими, проводили масові страйки, демонстрації... Я тоді одвідував робітничий гурток та відозви розносив...

Коли поверталися додому, дідусь зупинився з дітьми біля красивого будинку.

— Це, діти, Музей Леніна. Як підростете, підемо ми з вами до цього музею. І побачите ви все життя дорогого Ілліча.

Микола Нагнибіда

ВУЛИЦЯ ЛЕНІНА

Є в нашім місті вулиця,
Де птиці гнізда в'ють,
Є в нашім місті вулиця,
Де сталь гарячу ллють,
Де кораблі будують,
Де килим ткалі тчуть.
Є в нашім місті вулиця,
Що Ленінською звуть.

Вона стріча світанками
Веселих школярів,
Цвітінням над вагранками,
Піснями солов'їв.

По Ленінській широкій
Я в перший клас пішов,
Зберіг на довгі роки
До неї я любов.

Я виріс, і я знаю:
На щастя у житті
По Ленінській без краю
Лежать ясні путі.

По всій моїй державі
Крізь села і міста
В труді, в науці, в славі
Йде вулиця ота.

І, правдою зігріту,
Її вітають путь
Трудящі всього світу,
Що Ленінською йдуть.

Є в нашім місті вулиця —
Там птиці гнізда в'ють,

Є в нашім місті вулиця —
Там сталь гарячу ллють,
Там кораблі будують,
І килим ткалі тчуть,
І сонячно на вулиці,
Що Ленінською звуть.

НЕМА ЙОМУ РІВНОГО НІ В ЧОМУ

Розповідь старого буковинця

Я, як бачиш, лісовий чоловік. В лісі вродився, в лісі виріс, тут і вік доживаю. Але через те, що людей я бачу рідко, то з лісом здружився. Щось у ньому людське відчуваю. Здається мені часом, що дерева живуть і розмовляють поміж себе. Отак порівнюю я собі і людей великих до лісових дерев.

Юрій Федькович з Путилова, здається мені, мав життя берези білої. Такий ніжний уродився, як та береза, й голос мав красний та гнучкий, як тії віти. Затрембітав він по горах, то так сердечно, так щиро, що аж сонце сміялось. Навіки зостався у горах його спів.

Лук'ян Кобилиця — той від дуба ріс. Силою-бурею народ захищав. Лишив нам дух свій, непокірний рабству, і бурхливий вогонь серця.

Багатого бачив у кедрині бундючній, а бідного — у лозі покірній, похиленій. Злодій схожий був на омелу, що з дерева сік краде, а чесний — на ту ліщину широколисту.

Жив я собі з деревами, як з сусідами в селі. І скажу, що навіть радів, бо воно кличе до себе. А за того гіркого часу ладен був у лісі весь час пропадати. Деревя миліші за людей були, бо люди від горя злі ходили, на лихо готові.

Одного разу зустріч я мав дивну. Пам'ятаю добре, що трапилось це весною. Вийшов я під вечір на кичеру¹, сів

¹ К і ч е р а — гора, вкрита вся лісом, крім вершини.

та й дивлюся на долини. А кругом так гарно, аж дух забиває. Пташки співають, дерева листом шепочуть. А повітря таке, хоч пий...

Сидів я, сидів та не зчувся, як і вечір настав. Сонце зайшло. На небі висипали зорі. Ліг я горілиць та й почав їх рахувати. Рахував, рахував, коли помічаю, що хтось коло мене є. Бачу, стоїть проти мене не з нашого села чоловік. І так пильно на мене дивиться.

Приглянувся я ближче. Наче його десь бачив, а ймення забув. І так ніяково стало, що не знаю, як до нього обізватись. А серце раптом таке гаряче зробилось. А він дивиться, дивиться на мене, мовби вивчає, а тоді каже:

— Нащо лічиш зорі, Петре, то ж не твої?

— Правда,— відповідаю,— то божі зорі.

— А траву чію топчеш, а в лісі чиєму сидиш?

— В багацькому,— кажу,— в багацькому.

І тяжкий мене жаль тоді взяв. Така краса на наших горах,— думаю,— а скільки кривди на них спало! Бідному й ступнути нема де, а багатий усе зажирає.

— Коли вже та правда буде,— кажу до чоловіка та й зітхаю тяжко.

А він раптом підійшов швидко до мене, потиснув мою руку і сказав палко:

— Ще не довго тобі терпіти, гуцуле!

І зник.

Я — за ним. «Хоч би ще одне слово сказав, хоч би запам'ятати, які в нього очі»,— шепчу собі та й лечу лісом, як той олень. Оббіг царину, яр, всю гору облітав — нема Тільки лишив у моєму серці свій голос. От і зараз його чую. Якби між людьми почув ще раз, то враз упізнав би.

Думаю я після того: хто б це міг бути? Межи люди ходив, розпитував, чи не бачили, чи не чули. Люди й кажуть: то Ленін межи нас ходив!

Став я тоді по своєму звичаю дерево підбирати у лісі, щоб порівняти з ним і у цім дереві мати його образ. Не день, не два я вибирав. Усі бори сходив, а подібного йому не знайшов.

Почав я після того порівнювати його до вітру. Не рівня вітер йому! Вітер зашумить та й стиха, — його ж думка завжди вирує по світу!

Почав я рівняти його до грому. Не рівня грім йому! Грім загромить та й замовкне, — його ж голос завжди громом лунає по світу!

Почав я рівняти його до сонця. Не рівня сонце йому! Сонце тільки вдень світить, а на ніч згасає, — його ж життя для всього світу завжди яскраво сяє!

Нема йому рівного ні в чому, бо був то Ленін!

Всеволод Нестайко

ШВЕЙЦАРСЬКА МАРКА

Сашко — філателіст. Ви, звичайно, знаєте, що це таке. Це людина, яка збирає, колекціонує поштові марки. Сашко дуже захоплюється цією справою. Четвертий рік захоплюється. З першого класу.

І назбирав він уже тих марок досить-таки багато. Понад двісті штук. У нього спеціальний альбомчик є, куди він наклеює марки. В тому альбомчику тільки дві сторінки порожні лишилися — скоро доведеться новий купувати.

Пишається Сашко своєю колекцією. Кожна нова марка для нього — свято. І найулюбленіше Сашкове місце в усьому Києві — це на розі Хрещатика і площі Калініна — Головоштамт. Там, як зайти, зразу ліворуч — прилавок: марки продають. Продавщиця вже знає Сашка і привітно усміхається йому.

Навколо люди снують. Юрмляться, заклопотані, кудись поспішають — як на вокзалі. Таке враження, ніби зараз має відійти поїзд далекого слідування.

Над входом куранти — «Години світу», — надзвичайний годинник, один на цілий Київ. Дивлячись на нього, можна довідатись, котра зараз година в будь-якому місці земної кулі. Кожної чверті години куранти наповнюють

зал поштамту, та й не тільки зал, а й усю площу Калініна, весь Хрещатик лунким розкотистим дзвоном.

І відчуває себе Сашко, ніби на перехресті всіх доріг землі...

Хороше!

Сьогодні в Сашка чудовий настрій. По-перше, дві п'ятірки одержав — з географії і з письма. По-друге, сьогодні субота, і тато обіцяв після роботи піти з ним купувати марки. А поки що Сашко вийшов на розвідку — подивитися, що є нового. Годинник на поштамті зустрів Сашка урочистим вітальним дзвоном. Здоров, мовляв, філателіст Сашко!

Біля прилавка товпляться люди — скоро Перше травня, і всі прагнуть вчасно послати вітання з святом — купують листівки, конверти, марки.

Буде пошті робота в ці деньки!

Сашко ледве проштовхнувся до прилавка. Глянув — і аж дух перехопило. Нова марка! Та ще яка! Найсучасніша — «космічна»! Ракета летить на Місяць. Чудова марка! Сашко такої ще й не бачив. Треба попросити тата, щоб обов'язково купив сьогодні. Купив! І тут у Сашка йкнуло серце. Він з тривогою глянув на людей, що з усіх боків натискали на нього. Ой, не встигне тато! Поки з роботи прийде, поки збереться — не буде вже нової марки. Диви, як розкупувають! І всі чомусь беруть саме цю, нову. Хоча інших марок у продавщиці скільки завгодно. От іще! Як маленькі! Зло взяло Сашка на цих дорослих, що марки купують. Схвильований, він гарячково став шарити по кишенях. Та це просто так — машинально. Сашко добре знав свої фінанси. Так і є! Вісім копійок. А марка коштує десять. Якби не стільки людей, можна було б попросити продавщицю, щоб почекала дві копійки. Вона його не вперше тут бачить — погодилася б. А так незручно — всі дивляться... Ні, незручно!

Може, додому збігати?! Сашко живе зовсім близько, на Михайлівській вулиці. Але ж дома зараз нікого немає. Тато ще з роботи не повернувся, мама теж кудись у справах пішла. Та й поки бігатимеш — розберуть ці марки. Їх уже

й так зовсім мало лишилося. Он той полковник цілий десяток взяв. І нащо йому стільки?!

Засмутився Сашко.

Жалібно, по-сирітському дзвенять монети в Сашковій руці. А втім, скільки не перераховуй — більше не буде...

— Якщо не помиляюсь, молодий чоловіче, вам дуже потрібна ця марка? Правда?

— Га? Що? — стрепенувся Сашко. Перед ним стояв сивий згорблений дідусь. Очі дивилися з-під окулярів добродушно і весело. Дідусь простягав Сашкові марку.

— Та ти не соромся, друже. Я вже хвилин п'ять за тобою стежу... Та й раніше тебе частенько тут бачив. Я, брат, філателіста за сто кілометрів упізнаю. Сам такий же... Бери.

— Та що ви! Не треба, — зашарівся Сашко. — Мені та-то сьогодні купить. Коли з роботи прийде. Спасибі. Не треба...

— Бери, кажуть. Невихована ти людина, — нахмурився раптом дідусь. — Це ж не подачка якась, а скромний подарунок від, так би мовити, колеги, від товариша по нещастю.

Сашко посміхнувся:

— Гаразд. Дякую. Тоді я вам взамін якусь іншу подарую. В мене багато — двісті штук.

— Іч ти! — удавано здивувався дідусь.

Розговорились. Коли людей об'єднує спільна пристрасть, вік не має істотного значення. І різниця в яких-небудь шістдесят літ майже не відчувається. Вони рівні.

Через кілька хвилин Сашкові уже здавалося, що він знайомий з дідусем тисячу років.

Вони вийшли з поштамту і, розмовляючи, пішли по Хрещатику.

— Чуєш, Сашко, а чи не поїхати нам до мене? Подивись мою колекцію. Ти як зараз — не дуже зайнятий? Дома не хвилюватимуться?

— Та ні. Тато ще на роботі. Мама теж пішла. Прийде години через дві.

— От і чудесно. Поїхали. А через годину я тебе назад доставлю цілим-здоровим. Знаєш, приємно показати свою

колекцію товаришу, який розуміється на цій справі. А то онук мій — пропаща людина, нічого в марках не тямить. І навіть не цікавиться. Просто біда.

Вони сіли в тролейбус і поїхали. Сашко уже знав, що дідуся звати Іван Васильович, що працював він у Міністерстві зв'язку, а тепер на пенсії, і що збирає він марки майже шістдесят років. Яка ж у нього колекція?! Сашкові не терпілося побачити. Але ніколи не сподівався Сашко побачити те, що він побачив...

Іван Васильович жив на Предславинській вулиці, недалеко від костюлу, в невеличкому одноповерховому будиночку. Це був один з тих старих благодійних будиночків, що тихо доживають свій вік на околицях Києва, а подекуди ще і в центрі міста, коваючись серед багатопверхових новобудов, наче гриби в лісі під деревами. Все в будиночку було старе — і хиткий різьблений ганок, і облуплені стіни, і маленькі косоокі вікна, що примружилися віконницями. І меблі також — старомодні, поїдені шашлями, почорнілі від часу. Разом з тим все це було якесь затишне, лагідне і ласкаве — як рідна бабуса.

Біля вікна стояла етажерка. Сашко спершу подумав, що на ній рівними щільними рядами стоять книжки.

Але ні. На етажерці не було жодної книжки. То були альбоми. Альбоми з марками.

Іван Васильович щасливо посміхався, дивлячись, з яким захопленням розглядає його колекцію Сашко. Обидва мовчали. Лише зрідка Іван Васильович коротко показував:

— Гвіана... Венесуела... Австрія... Куба...

Та ось Сашко розгорнув один з альбомів і здивовано підняв брови. В альбомі була всього лише одна сторінка, прикрита прозорим папером. Посередині сторінки в картонній рамочці під целофаном була приклеєна одна-однісінька марка. Невелика, непоказна, дуже потерта, так що навіть важко було розібрати, що на ній зображено. І ледь виднілося слово «*Helvetia*». Внизу було написано: «Швейцарія, 1904 рік».

Сашко запитливо глянув на старого філателіста. Іван Васильович гордо посміхнувся і тихо, урочисто промовив:

— О синку, це безцінна марка!.. І не тому, що вона дуже старовинна, що їй понад п'ятдесят років. Це не просто марка. Це... А втім, я мушу розповісти тобі її історію, щоб ти все зрозумів.

Старий сів у крісло і на хвилину замовк, ніби роздумуючи чи пригадуючи щось.

— Давно це було... Більше як п'ятдесят років тому. Я тоді ще зовсім малим хлопчиком був. Далекі часи... А в пам'яті моїй — наче вчорашній день. Жили ми тоді в цьому самому будиночку... Он той старий клен у дворі мій батько власноручно при мені посадив. Тоненьке було деревце, малесеньке — батькові до плеча. А тепер диви — як триповерховий будинок заввишки.

Батько мій був поштарем. Мабуть, тому я й почав у дитинстві збирати марки. Батько мене до цього привчив.

Було це в 1904 році. Я тоді дуже хворів. Півроку, пам'ятаю, лежав не встаючи. І батько, щоб якимось розважити мене, почав приносити мені марки. Він їх випрошував у тих, кому розносив листи. Марки були, звичайно, проштемпельовані, використані вже. Їх відклеювали або, щоб не возитися, просто одривали разом з шматком конверта. Я тоді здорово навчився відліплювати марки від конвертів. Майстром був. Відпарю над чайником, ножичком обережно підрізу — і готово. Не було марки, яку б я не міг відклеїти. Незабаром почала збиратися невелика колекція. Я не на жарт захопився цією справою. Марки були тоді моєю найбільшою і, я б навіть сказав, майже єдиною розвагою в житті. Сам розумівш — лежиш цілий день на самоті, ні погуляти, ні побігати не можна. Тільки й чекаєш, що прийде батько і принесе нову марку.

І от одного разу приходить батько — веселий, задоволений. Не роздягаючись, прямо з порога — до мене.

— Ну, Ванюшо, у нас з тобою свято сьогодні! Яку я тобі марку приніс! Закордонну! Швейцарську! От, дивись!

І показує. Я навіть підскочив на ліжку од радості.

Адже це була моя перша в житті закордонна марка! Тобі може здатися смішним моє тодішнє хвилювання. Авжеж, звичайно, зараз дістати закордонну марку — дрібниця. В тебе їх, мабуть, багато.

Але тоді... Та ще в такому районі, де жили робітники, залізничники і дрібні торговці. Яка у них могла бути переписка з закордоном? У них, либонь, і знайомих далі Жмеринки не водилося.

А тут — Швейцарія. Країна, про яку я тоді толком ще й не чув нічого.

— Тату, та як же тобі пощастило її дістати? Де? — кинувся я розпитувати.

— Е-е, синку! Зовсім несподівано і випадково... Беру я, значить, сьогодні вранці листи на пошті. Сортирую, розкладаю по адресах. Дивлюсь, серед них один міжнародний. Зацікавився одразу. Адже це на нашій пошті рідкість — не пам'ятаю навіть, коли й було таке. Вмить про тебе подумав — давай марку розглядати. Дійсно — швейцарська. От, думаю, для Ванюшки мого заплучити б її. Але впевненості нема. Чи дадуть? Різні ж люди бувають. Інші навіть слухати не хочуть — не чіпляйтеся, мовляв, з дурницями і зачиніть, будь ласка, двері з того боку, а то дме... Іду я, значить, за адресою. Лабораторна, 12, квартира 14. Флігель. Другий поверх. Одчиняє мені двері жінка, літня вже, з сивиною, інтелігентна така. Я її до цього лише кілька разів бачив. Знаю тільки, що живе тут недавно і що в неї дві дорослі дочки. Даю їй листа. Побачила вона — зраділа, захвилювалася. «Господи, — каже, — та це ж від Володі! От спасибі вам. Я так чекала...» І тремтятьми руками конверт розпечатує. А я стою, не йду. Нарешті наважився і кажу: «Пробачте, — кажу, — чи не можна у вас марку попросити? Для сина. Він у мене хворий зараз. Марки збирає...» Стрепенулася вона: «Будь ласка, будь ласка, — і одриває мені шматок конверта з маркою. — Ви вже самі, — каже, — дома відклеюйте, а то я боюсь зіпсувати, порвати ненароком. І передавайте привіт вашому синові. Хай скоріше одужує». Так і сказала. Добра, видать, душа... Виходжу я. Зустрічаю біля під'їзду двірника. Я з ним добре

знайомий. Маркою хвалюся, розповідаю, хто дав. А він мені каже: «Знавш, кілька днів тому, якраз на Новий рік, першого січня, заарештували обох дочок отієї жилиці. Кажуть, проти царя вони. Революціонерки». Я так і охнув. З сорому ледве не згорів. У жінки таке горе, а я до неї зі своїми дурницями... І ти диви — яка людина! Інша б на її місці і говорити зі мною не стала. Хіба до того! А вона ще й мені поспівчувала, що ти хворий. І добрим словом зігріла. Мало таких людей на світі...

Батько й зараз почував себе якось ніяково і винувато. Не міг собі простити, що набридав отій добрій, хорошій жінці у таку невідходящу хвилину. Але він робив це заради мене, і я з вдячністю обійняв батька...

Швейцарська марка принесла мені радість не на один день. Я довго не міг натішитися нею. І, звичайно, вона була окрасою моєї колекції. Перша і поки що єдина закордонна марка! Саме тому пам'ять і зберегла так чітко, на все життя, обставини, за яких ця марка потрапила до мене...

Прийшла весна. Настало літо. Я почав видужувати. Потроху вже виходив на вулицю. Гуляв коло дому. Та, незважаючи на одужання, я продовжував захоплюватися марками. Ти ж знаєш, яка це заразлива штука.

Швейцарська марка не давала мені спокою. Мені страшенно хотілося ще роздобути закордонних марок. Але де? І думками я весь час повертався до тієї жінки з Лабораторної вулиці.

«В неї, може, і є, — розмірковував я. — Раз одержала вона листа з Швейцарії, то і з інших країн могла одержати. І марки могли зберегтися. Все буває».

Лабораторна, 12 — це майже поряд з нами було. Пройти півквартилу і одразу за рогом. Адже Лабораторна перетинала нашу Предславинську.

Від хлопців з Лабораторної я дізнався, що жінку, яка дала батькові швейцарську марку, звати Марія Олександрівна. Я часто ходив біля дванадцятого номера, але зайти не наважувався. Не до мене їй зараз!..

І от одного разу хлопці з Лабораторної сказали мені, що дочки Марії Олександрівни нарешті повернулися — ви-

пустили їх з тюрми. Зрадів я страшенно. Ну, тепер можна! Тепер зручно! Малий я був і дурний. Радів не тому, що люди з тюрми вийшли, а тому, що тепер зручно було про марки в Марії Олександрівни питати.

Наступного ж дня я пішов. Набрался духу, піднявся на другий поверх. Постукав. Клацнув замок, і в дверях з'явилася жінка — молода, з високим чолом. Напевне, одна з дочок, що в тюрмі сиділи.

Я знітився і боязко пробурмотів:

— А Марію Олександрівну можна бачити?

Вона посміхнулася:

— Звичайно! А чом же ні?

І голосно позвала:

— Мамо! Це до тебе. Молодий чоловік якийсь.

Почулися легкі кроки, і от переді мною Марія Олександрівна. Така, як і описував її мій батько. Сива, похилого віку, держиться прямо. Обличчя красиве, горде таке. А очі привітні і лагідні.

— Здрастуйте,— кажу я, а сам червонію: не знаю, що далі говорити.

— Здрастуйте,— відповідає вона мені в тон і дивиться очікувально, з цікавістю. Поборов я страх і говорю:

— Я син поштаря, якому ви швейцарську марку дали. Пам'ятаєте? Ви мені ще привіт передавали...

Тут Марія Олександрівна і дочка її як засміються — весело, дзвінко так.

— Ой,— сміється дочка,— я й не знала, мамо, що в тебе такий кавалер і що ти йому привіти передаєш.

Зрозумів я, що дурницю ляпнув, і від сорому ладен був провалитися. Але вони помітили моє збентеження і одразу перестали сміятися.

— Та ти заходь, заходь, милий,— схаменулася Марія Олександрівна.— Що ж це ми на порозі стоїмо... Аякже, пам'ятаю. Передавала тобі привіт. Ти хворів тоді, здається. А тепер, бачу, здоровий. Дуже добре.

Завели мене в кімнату. Посадили за стіл. Часм почали чатувати. Розпитують про все. Відійшов я трохи та й висловив, нарешті, своє прохання. Це про марки ото закордонні.

Марія Олександрівна заклопотано зморщила чоло. Зітхнула.

— Ех! Не зможу я, здається, дорогий, нічим тобі допомогти. Нема в мене більше закордонних марок.

І так вона щиро була засмучена цим, що я навіть пошкодував про свої слова. Не звикла вона, мабуть, відмовляти людям.

Потім каже:

— Може, тобі звичайна марка згодиться? Я зараз пошукаю. Либонь, в тебе й нема такої.

І почали вони вдвох з дочкою шукати. Довго перебирали якісь папери, старі листи. Я сиджу — сам не радий, що стільки клопоту їм завдав. Почав було про те, щоб не шукали — не варто, мовляв, турбуватися. Та Марія Олександрівна і слухати не захотіла.

— Як же це! Ти йшов, надіявся. А підеш ні з чим. Не годиться так.

Нарешті знайшли дві марки. Дають мені. Я глянув — обидві такі марки в мене вже є. Та не зміг я сказати їм цього. Стільки вони шукали і так хотіли мені приємне зробити! І я злукавив:

— О! — кажу. — Якраз немає таких. Спасибі велике! Дуже вони були задоволені тим, що догодили мені. Прощаючись, Марія Олександрівна сказала:

— Ти як-небудь заходь, Ваню. Може, що й буде для тебе. Обов'язково заходь. Не соромся.

Та я, звичайно, посоромився набридати їм. А коли через два місяці наважився завітати, то дізнався, що вони там уже не живуть. Переїхали в інше місто. Так я їх більше і не бачив...

...Минали роки. Буремні, незабутні роки. Тисяча дев'яцот п'ятий... Перша імперіалістична війна. Революція... Громадянська війна... Не до марок тоді було. І я на якийсь час забув про них. В першу імперіалістичну війну на фронт попав. Контузило. У шпиталі лежав. Тут же, в Києві. Потім у повстанні арсенальців брав участь. Воював з Центральною радою, з петлюрівцями та з іншими бандами. Загалом, справ вистачало...

А в 1923 році, коли всі бої відшуміли, працював я в Київському горкомі партії пропагандистом. Я тоді вже комуністом був.

Одного разу до мене додому прийшов у справах товариш з горкому, немолодий вже чоловік, партієць з великим стажем. Поговорили ми, потім пішов я його проводити. Йдемо по Предславинській, звертаємо на Лабораторну. Проходимо повз дванадцятий номер, і раптом він каже:

— Пам'ятний, знаменитий будинок. Знаєш, тут в 14 квартирі у 1903—1904 роках сім'я Ульянових жила. Мати Леніна і дві сестри. Я тоді в київській організації РСДРП був. І частенько в цей будинок приходив. Як зв'язковий. Ульянови активно допомагали нашій організації. Сестер Ілліча навіть арештували за це... Ти чому зупинився?

А я став як укопаний. З місця рушити не можу. Все всередині похололо. А серце, як дзвін, калатає...

Матінко моя!.. Та це ж... Ой леле!.. Ну, звичайно ж!.. І я стільки років нічого не знав! Не підозрював навіть!

Так, значить, я тоді був у гостях у матері Володимира Ілліча Леніна! І швейцарська марка... Та це ж Ленінова марка!.. Ленін тоді саме в еміграції був, у Швейцарії, в Женеві. І звідти матері своїй листа надіслав у Київ. От яка в мене марка!.. Подумати тільки — сам Володимир Ілліч цю марку власноручно на конверт клеїв... Схопив я товариша за руку, тягну назад до себе додому.

— Ходімте, ходімте, я вам щось покажу і розкажу щось.

Привів. Показав цю марку і розповів усе, як було.

— Еге,— каже,— дійсно, надзвичайна історія. Повезло тобі. Ти, мабуть, єдиний в світі філателіст, у якого така марка є. Бережи її.

Що вже там говорити — беріг я цю марку, як зіницю ока. Не розлучався після цього з нею. Носив у партійному квитку. Через це вона і потерта така. Тільки вже після війни наклеїв її в цьому альбомі. І то лише тому, що боявся — якщо носитиму, зовсім зіпсується. Адже їй понад п'ятдесят років.

А до того весь час носив. І які б не були труднощі в моєму житті — як згадаю, що в мене є ленінська марка, — одразу легше стає. Під час війни, коли я в партизанах був, вона мені воювати допомагала. Ніяка куля не була мені страшною...

Між іншим, ще тоді, у 1923 році, під гарячу руку написав я Леніну листа. Дуже захотілось розказати Іллічу, як його марка до мене потрапила. І як в гостях у матері його був, написав. Загалом про все. Написав листа, та не відправив. Передумав. Посоромився. У Леніна стільки справ державних, стільки клопоту про весь народ, а тут я з своїм листом... Не відправив.

Лабораторну вулицю згодом перейменували на вулицю Ульянович. А на будинку № 12 — меморіальна дошка... Я щодня ходжу повз цей будинок. Начебто почесний караул несу...

Мені вже багато разів пропонували переїхати на нову квартиру. Адже будиночок мій вже зовсім блаженський став. Але не хочеться мені звідси переїжджати... Не хочеться...

Іван Васильович замовк і знову задумався. В пам'яті його, мабуть, повставали картини далекого минулого — живі, яскраві. І невидимі, недоступні Сашкові.

Ще зовсім недавно Сашко захоплювався багатотою і такою різноманітною колекцією марок. Отими численними альбомами. Тепер же все це барвисте незліченне багатство вмить поблякло і знецінилося в його очах перед однією непоказною, потертою маленькою маркою.

Так, це була надзвичайна марка, марка, цінніше якої Сашко ніколи в житті не бачив і, напевне, не зможе побачити.

Михайло Стельмах

КВІТЕНЬ

Зацвіли усі діброви,
І долини, і луги,
І річки синіють знову
І не входять в береги.

На портрет вінок зелений
Виплітають в школі діти,
Бо родився в квітні Ленін —
Вождь трудящих всього світу.

Марія Познанська

ЛЕНІН

Шумлять нам тополі зелені,
Хмаринка над нами пливе.
І слово ми чуємо — Ленін,
І Ленін між нами живе.

Ми бачим його на картині,
На шовку червоних знамен.
Знайомий він кожній людині,
Ім'я його краще з імен!

Про нього читаємо книжку,
Говорим найкращі слова.
І мудра вождєва усмішка,
Як сонечко, нас зігрива.

Вадим Скомаровський

СОНЯЧНІ ЗЕРНЯТА

Кажуть у народі,
Що в буремну ніч
Сонячні зернята
Висіяв Ілліч.

Сонячні зернята —
Ленінські слова,
Про щасливу долю
Мрія вікова.

Кожен їх пагінчик
Вижив, не зачах —
Проросли зернята
У людських серцях.

Хтось доніс цареві:
Так, мовляв, і так,
Сонячні зернята —
То тривожний знак.

Біймося проміння
Сонячних зернят
Більше, ніж багнета,
Кулі і гармат.

Кажуть, цар від злості
Засичав, як змії:
«Знищу, заморожу
В тундрі крижаній!»

Та не погасити
Вранішню зорю!
Ленінців тим паче
Не здолать царю!

В закутку глухому,
Там, де лід і сніг,

Сонячні зернята
Зігрівали їх.

Сонячні зернята
В темряві сліпій
Сяяли вогнями
І вели на бій.

А тепер довкола
Світлий небокрай.
Глянь, який багатий
Спіє урожай.

Це заколосились
По Країні Рад
Тисячі, мільйони
Сонячних зернят.

Оксана Іваненко

НАД ВОЛГОЮ

На Волгу спускалося надвечір'я. Вже червоніло і по-волі заходило сонце. Пісок на березі, такий пекучий удень, що встояти босоніж не можна, ставав прохолодним, приємним. Скрізь між чагарником над річкою, на зеленому узліссі замайоріли білі майки. Оля і Соломійка, звичайно, побігли вдвох збирати хмиз для вогнища.

Після галасливого піонерського дня — купання, походів, різних змагань — наставала якась урочиста тиша, ніби все навколо готувалося до чогось казкового, прекрасного, таємничого, і це все наче оживало навколо вогнища — всі легенди, історії за багато років про те, що творилося на Волзі, в цих лісах, на острівцях, стрімчаках. Недарма ж їх пам'ятали люди, переказували діди внукам, а ті, зістарівшись, своїм, і так сотні років. І склали пісні, які тепер співають.

— Дивись, Соломійко, уже половина сонця, а хвилики на річці зовсім золоті, і всі поспішають, поспішають! От коли б вони могли розмовляти, а то мовчать...

— Вони не мовчать, вони дзюрчать,— поправила Соломійка.— Давай думати, що ми їх просто не розуміємо.

От дівчата розуміли одна одну, і їм здавалося, що вони змалку вдвох, хоча познайомилися лише тут, у піонерському таборі, і приїхали з різних міст — Оля з Ульяновська, а Соломійка з України, з Києва. Та тут були діти звідусюди — і з Ленінграда, і з Сибіру, і з Казахстану.

— Найкрасивіша Волга увечері,— мовила Соломійка,— коли заходить сонце.

— А старші хлопці кажуть, що на світанку, коли воно сходить. Я ніколи не можу так рано прокинутись.

— Так їх же будить сторож, дядько Яків. Щасливі! Він їх бере на рибалку!

Залунав горн.

— Ой, швидше біжімо! — захвилювалися дівчатка.

З усіх боків з оберемками суччя, сухого бадилля до полянки, де завжди розпалювали вогнище, поспішали дівчатка й хлопці. Навіть малеча тягла свою невеличку пайку і, як завжди, метушилася найдужче. Їхня піонервожата Таня турбувалася, чи всі її жовтенята зібралися, чи зручно їм сидіти, чи не буде холодно, адже увечері від води тягло прохолодою.

Оля і Соломійка вместилися, міцно притулившись одна до одної, та коло них опинився і Женя. Оля незадоволено смикнула плечиком — вони були з одного міста і навіть вчилися в одному класі, і хоча й казала Оля, що він любить «випинатися», та вони часто гралися разом — він завжди щось вигадував. Тут же коло них сів і хлопчик з Казахстану. Його звали Тарасик. Спочатку всі діти були здивовані з його імені.

Якось Соломійка спитала:

— Хіба ти українець? Це ж українське ім'я, так нашого Кобзаря звали, Тараса Шевченка, і у нас дуже люблять це ім'я.

А Тарасик гордо відповів:

— Ні, я казах, але й у нас люблять це ім'я, бо Тарас Шевченко у нас в Казахстані довго жив, коли його цар заслав, і Тарас наш народ любив, і його казахи любили, і на його честь хлопців так називають.

Може, через це Тарасик турботливо ставився до Соломійки, як до родички.

— Ну що, подобається вам наша Волга? — спитав Женья таким тоном, наче він тут був хазяїн.

— Чого це «ваша»? — спокійно мовив Тарасик. Він ніколи не губився і за словом у кишеню не ліз. І взагалі поводився як маленький мудрагель, до того ж був вправний і моторний.

— Ти б ще сказав «моя», а вона ж і моя, і Соломійчина, і Кеші з Сибіру, і Айни з Риги — усіх нас!

— А все-таки ми тут живемо, над Волгою, а ви тільки приїхали, — уперто не здавався Женья.

У цю мить сторож дядько Яків підніс чеберку з рибою. Він почув цю розмову, зупинився і засміявся, дивлячись на Женью.

— Ти, може, як той купець, що колись саме тут Волгу одкупив і нікому навіть перепливати човном не дозволяв.

— Хіба таке може бути? Це казка? — зацікавились діти.

— Ні, не казка, а правда. Так того купця наш Ленін добре провчив, і про це всі селяни навколо добре знали, і мій дід добре знав, бо саме тут рибалив. Це давно, ще до революції, трапилось, він мені ту бувальщину розповідав, як я ще малим був, ну, таким, як ви тепер.

— Так ви розкажіть нам! Зараз розкажіть! — стали просити дядька Якова піонери.

— Розкажіть, будь ласка, — просили і вожаті — Таня й старший — Віктор. — От розпалимо вогнище, ви й розкажете всім!

— ...Був дід тоді ще молодим парубком, куди молодшим, ніж я тепер, — усміхнувся у сиві вуса дядько Яків.

Дядька Якова всі любили. Був він не просто собі рибалка, а колишній матрос — фронтовик з волзького пароплав-

ства і воював на Волзі, і йому ногу відірвало. Та й з однією ногою він плавав ліпше, ніж інші з двома.

— Ну, так от,— розповідав далі дядько Яків.— Діда мого Степана тоді ще всі Стьопкою звали, і всі навкруги знали, бо рибалив він з батьком, і мали вони невеличкий човник. От раз надвечір клопочеться він коло човна, а тут спускаються з гори двоє молодих людей, городян. Та одного він добре знав, він з наших селян, його брат на тому березі Волги жив, ну, а цей вчився, у люди вийшов, служив у місті у казеній палаті, може, й не на великій посаді, а все ж таки не темнота. Його супутника Степан теж не раз бачив — шуряк того першого, Марка Єлзарова, значить, брат його жінки, улітку до них у гості приїхав, і хоч, видно, дуже вчений був, люди казали, про все можна було розпитати, все знав, та такий простий, любив з усіма поговорити, життям нашим цікавився. Любив він тут над Волгою гуляти — то наодинці, то з сестрою, то з друзями. Гуляють, гаряче про щось розмовляють, а то посідають, співати почнуть — любив наші волзькі пісні співати.

Цей шуряк єлзаровський Степанові подобався, а звали його Володимир Іллч Ульянов, і, звичайно, ніхто й гадки не мав, якою людиною він потім стане. Підходять вони до Степана і кажуть йому:

— Перевезіть, будь ласка, на той берег.

— Не можу,— відказує Степан.

— Як? Чому? — здивувалися ті.— Може, човен не в порядку?

— Та що ви? Щоб у мене — човен не в порядку?!

— Так чому ж? Це ж недовго, ми заплатимо.

— Хіба в тому річ? Знаю, що не обідите, і жива копійка потрібна. Тільки гляньте лишень отуди, праворуч трохи! На берег! Бачите, будиночок розписаний, як на малюнку? — Степан це зі злості мовив, і навіть сплюнув, бо оце його лютило найдужче — прегарний такий рублений будиночок, з різьбленими віконницями, над ганком піддашок — усе як мережане, розписане, розцяцьковане.

— У нас хіба такі майстри, тут ані грошей, ані найліпшого дерева не пошкодовано, ще й півень на вершечку да-

ху, наче хвалько який, дзьоба вгору задер — от-от насправді загорлає: усе моє!

На ганку столик стоїть, на нім пузатий самовар парув, а за столиком сам хазяїн, купець Ареф'єв, сидить, чайок собі попиває і на Волгу дивиться, як той півень на даху. Усе, мовляв, моє! І Волга моя!

— Не дозволяє хазяїн нікому перевозити, — каже Степан похмуро, — сам перевіз тримає, бачите, он його пароплавчик з баржею, на ньому й перевозить, а більше нікому не дозволяє. Просто за горлянку усіх схопив. Моя, каже, тут Волга. Усі в нього в кабалі.

— Як так?! — спалахнув Володимир Іллч. — Яке ж він має право забороняти людей перевозити, Волгою плавати! Нема таких законів! Везіть нас, голубчику!

Степан потилицю почухав. Не хочеться йому добрим людям відмовити, та й заробіток, хоч невеличкий, згубити. І купця боязко. Справді, тримав він усю околицю в своєму кулаку, усі йому за щось винні, за щось відробляють, а найдужче всім за ріку, за Волгу прикро — ні тобі перевезти, ні тобі вільно, де хочеш, рибалити — однаково так підведе, що йому все піде — і копійчина, і рибчина.

— Як це так? — не може заспокоїтися шуряк елізаровський. — Сідайте, Марку Тимофійовичу, у човен, а ви, голубчику, — до Степана, — не турбуйтеся, це вже наша справа з вашим купцем порозумітися.

Ну от, сідають вони в човен, а купець Ареф'єв з ганку свого все те бачить і спокійно кричить:

— Марку Тимофійовичу! Киньте це! Йдіть краще з своїм гостем до мене чайку попиту, а потім вас мій пароплав перевезе!

Тільки ті обидва головами похитали і сіли в Степанів човен. Бачить Степан — не бояться вони купця, і сам залюбки наліг на весла. Та де там! І до середини Волги не дійшли, як чують — пихка той пароплавчик за ними. Наймити Ареф'єва — з баграми на палубі.

— Казав я, — похнюпився Степан, — нічого з ним не вдієш. Баграми нас притягнуть і пересадять на його пароплав. Купець тут на Волзі оренду тримає.

— Та зрозумійте ви, — обурюється Володимир Іллч, — не має він права цього робити. Якщо човен затримає і силою примусить пересісти, то до суду слід подати, щоб припинив своє свавілля та самочинство.

Степан рукою махнув.

— Скільки разів він це робив, і ніколи ніхто й не поскаржився. Хіба не знаєте — з багатими не судись. Він таку силу, цей глитай, має у Сизрані, найближчому місті, усе начальство у нього чи родичі, чи свояки, чи друзяки. От і одкупив нашу матінку Волгу, а нам що хоч, те й роби — хоч свисти, хоч раків лови.

Засюрчав тут свисток на пароплавчику — і невеликий він, а теж нахаба! Опинився враз коло Степанового човна, і баграми ті купецькі посіпаки притягли човен до борту.

— Переходьте на пароплав, панове, — каже капітан.

Володимир Іллч з докором:

— Як вам не соромно?! Не має права ваш Ареф'єв тут на Волзі сваволити і силою людей затримувати.

— Нічого ми не знаємо, нам велено, хазяїн пароплава так наказав, ми у нього служимо і його розпорядження мусимо виконувати. Однаково не дамо вам далі човном плисти.

Ну, довелось пересісти. Та Володимир Іллч гукнув Степанові:

— Скажіть ваше прізвище, Стьопо, і як по батькові! — виїняв з кишені книжечку і записав, те ж саме і капітана спитав, і парубків ареф'євських, що баграми тягли. Усіх переписав, навіть і тих людей, що на пароплавчику були, все те бачили. Свідки, значить.

Степан сумний повернувся додому, усе своїм розповів, та уже всі сусіди про це знали, хоч про радіо тоді й гадки не мали, а газету, може, один Ареф'єв виписував, та наче чайки й хвилі про все сповіщали. От і в нашому селі, і в зарічанських селах незабаром дізналися, що якась вчена людина на Ареф'єва скаргу подала до земського у Сизрані. Всі люди навколо гомоніли та міркували, як же воно буде. Казали, що той Ульянов Володимир Іллч сам

на юриста вчився і всі закони він достеменно знає й напевно вже відає, що наш Ареф'єв не мав права з народу, з Волги знущатися. Старі не вірили, все повторювали: закон, що дишло, куди повернеш, туди й вийшло. Та й чого тому паничеві собі голову дурити, з купцем тягатися. Приїхав до сестри погостювати та й поїхав, що йому наші злидні та біди? А справу все відкладають та відкладають, та від одного до другого передають. Чекають осені. А Ареф'єв спокійнісінько гуляє ще й приказує:

— Набридне цьому Ульянову час витрачати. Поїздить, поїздить та й покине. Йому що за інтерес! Яка вигода? Може, він вже ніколи сюди й не повернеться!

Скрізь у купця свої люди, скрізь підмазати міг, і збагнути не може, як це людина без свого інтересу, не для своєї вигоди, а щоб людей захистити, яких, може, й справді більш не побачить, діє, з багатієм боротися стала.

Ареф'єв гоголем ходить. Казав дід, як проходив повз його будинок, так би й шпурнув каменюкою в того півня на даху! Одначе стримується Степан. Зима надійшла, сніги, вітри, всі дороги замело, пароплави не сюрчать, не гудуть. Чи до нас кому? Аж ні! Дізнаємося — поїхав утретє наш справедливий захисник туди, де справу розглядали, ані холоднеча, ані бездоріжжя його не злякали, і часу свого дорогого не пошкодував, просто як воював за нас! І уявіть собі — раптом один одному переказують пошепки, а потім вголос, а потім уже вся околиця гомонить:

— Добився, добився правди, довів, що наша Волга — всіх людей, ніхто не має права самочинствувати. А купця Ареф'єва все ж таки на місяць до арештантського дому за свавілля присудили, вже не знали, чи сидів, чи відкупився, він в цих місцях не з'являвся, соромно, мабуть. А на селі просто свято було! Он як.

Степана сімнадцятий рік на фронті застав — солдатом всю першу германську одвоював, розповідав: як почули про революцію і як в жовтні прочитали їм перші радянські декрети про мир і про землю, і пояснив їм солдат більшовик, що всі землі, руда, нафта, вугілля, а також усі ліси і води до Радянської держави відходять і радянський

народ їм хазяїн,— згадав він рідну Волгу, земляків своїх, як купець над ними знущався і їхнього захисника — молодого Ульянова, і трохи не заплакав, а той більшовик каже, що то ж Володимир Ілліч Ленін був, сам Ленін, який тепер декрети підписав! От з того часу навіки став він за Леніна і пішов у Червону Армію за Радянську владу боротися, а з ним і його син, батько мій, уже парубчак був нівроку, а я вже у цю Вітчизняну фашистів від Волги відгонив, не пустила їх наша матінка Волга, отут їм і край почався.

Дядько Яків зупинився. Діти загомоніли.

— Розкажіть, розкажіть ще!

— Уже пізно, хай іншим разом.

— А мій дідусь тут воював, він мені розказував,— тихенько мовила Соломійка.

— А мій тут загинув, у Волгограді, на Мамаєві кургані похований,— сказав Тарасик,— тому тато хотів, щоб я влітку сюди поїхав.

— А ми поїдемо до Волгограда? Ви ж обіцяли,— вихопився Женя, звертаючись до вожатого Віктора.

— Обов'язково поїдемо,— сказав Віктор.— Попливемо нашою рідною Волгою, усім рідною.— Він глянув уважно і серйозно на Женю, і Женя почервонів, зрозумівши його.

— Як добре,— прошептала Оля Соломійці.

— Дуже-дуже,— почув і повторив Тарасик, а Женя захоплено кивнув йому і за руку схопив.

А Волга текла поряд, вночі тиха і ласкава.

Раптом вдалині засвітилося якесь вогнисте диво. То променився сотнями золотих вогників величний теплохід. Він йшов від самої Москви вниз Волгою, волзькими новими морями, минаючи міста старовинні й зовсім молоді, величезні заводи, електростанції, і маленькі містечка, і піонерські табори, йшов до славетного Волгограда, до Астрахані, до самого Каспійського моря.

Грицько Бойко

ЛЕНІН ВІЧНО ЖИВИЙ

Ленін вічно живий серед нас:
з жовтенятами йде він у школу,
він шикує ряди комсомолу,
рідній Партії вказує шлях,—
Ленін в наших щоденних ділах.

Ленін вічно живий серед нас:
в прапорах і в святкових колонах,
в піонерських краватках червоних
він, як сонце, незгасно сія.
Ленін — братніх народів сім'я!

Ленін вічно живий серед нас:
він для щастя своєї країни
кличе мріяти юнь Батьківщини,
сміло в космос іти до мети,
відкривати неznані світи.

Ленін вічно живий серед нас:
бо розквітла Радянська держава —
наша велич, і гордість, і слава.
Комунізму наближує час
Ленін,
вічно живий серед нас!

Богдан Чалий

МАКСИМОВІ ЛИСТИ

Підростає син Максим,
Повний сонця, ласки.
Мчить дитинство поряд з ним
На вітрилах казки.
Він гасає по степах,

По лісах, долинах.
Чуб кострищами пропах,
Попіл на колінах.

Він до школи навпрошки
Чимчикує вранці.
Стиглі яблука й книжки
Торохтять у ранці.

Скоро хлопцю вісім літ!
До такої дати
Іменинникові слід
Подарунка дати.

— Що б, Максиме, ти хотів?
Є ж якась потреба?

— Дай конвертів. Сто листів
Написати треба!

— Зустрічав я диваків...
Хто ж ті адресати?
— Дітям всіх материків
Хочу написати.

Сто конвертів, — каже син, —
Понесуть листи ці.
Сто листів у сто країн
Полетять, мов птиці!

У Сахару і в Малі,
На Цейлон і в Пловдив,
Де живуть братки малі,
Діти всіх народів.

І охоче сто хлоп'ят
Запакують в ящик,
І пришлють нам сто хлоп'ят
Саджанців найкращих:

Манго й бук, непальський граб,
І бамбук зелений,
І могутній баобаб,
І канадські клени.

Посаджу я сто дерев,
Щоб весною й літом
Заспівали сто дерев
Листям розмаїтим.

З баобабом у рядку,
Мов під парасольку,
Українську, гомінку
Посаджу топольку!

І вона, струнке дівча,
Аж засяє в квітні...
За проспектом Ілліча
Буде парк всесвітній!

Зульфія

СВІТЛО

В хаті мати світло погасила.
«Доню, спи», — промовила мені,
А земля осяяна і мила
Пахощі дарує чарівні.

Як же на цю землю не дивитись,
Що і в темну ніч усім сія?
Хіба можуть вірші не світитись,
Як душа озорена моя?

Не свічу я світла, рідна нене...
Той, про кого ти оповіла,
Хто рідніш за батька став для мене,
Дав мені і світла і тепла.

Ти дітей учила: «В злу годину
Освітив він людству ніч глуху!»
Це ж зробив він гордою людиною,
Я піду по ленінським шляху.

В тюрмах, в засланнях і у негоду
Полум'я він з іскри роздував,
Щоб здобути світло для народу,
Щоб для людства волі день настав.

Грізні пронеслись над нами роки,
Світло те дало орлиний лет,
І дивлюсь я сміло в світ широкий,
І завжди іду лише вперед.

Хай сія те світло в мрії, в слові,
Заповіти Леніна — в мені.
Хай в цім вірші спалахнуть ізнову
Леніним запалені вогні.

Іван Кириї

КАПТАНИ З ПАРИЖА

Ніколи ще не був Кася такий збуджений, як того квітневого дня. Навіть тоді, коли одержував п'ятірку.

Ми саме з хлопцями, Кольцею Бабанем і Толиком Довганем, розв'язували у мене задачі, як він вбіг до нас у хату без картуза, в одній сорочці, сяючи увесь, мов сонце.

— Хлопці! — гукнув ще з порога. — А до нас дядько Юра приїхав, мамин брат, що в Ленінграді інженером!

— Радість велика, — зневажливо здвигнув плечима Коля Бабань. — Він до вас щороку їздить. А нам що з того?

Та Кася ніби й не почув цього.

— Але ж він не з Ленінграда, а прямо з Франції, з Парижа до нас приїхав, — хвалився. — І знаєте, що привіз? Довіку не вгадаєте!

Тут уже не витримав Толик:

— Знаєш, Кася, іди, не заважай нам задачу розв'язувати.

І після цього Кася не розсердився.

— Ех, ви! — сказав він. — Ось дивіться! — Витяг з кишені і показав нам у руді чотири крутобоки каштани.

Ми нічого не розуміли. Дивились мовчки то на Касю, то на каштани в його руді. Потім дружно втрюх засміялися.

— Та таких каштанів у нашому лісі ще й зараз вагон назбирати можна, — кажу йому.

— Таких, та не таких, — запально відказав Кася. — Це, знаєте, з якого каштана каштани? Під яким Ленін відпочивати любив, коли жив у Парижі. Дядько Юра там по туристській путівці був і бачив той каштан. А каштани ці дяді Юрі дідусь француз дав, що в парку тим замітає. «На, — каже, — посади у себе на батьківщині, хай на честь Леніна у вас французькі каштани ростуть». А ви кажете!

Задачу тут же було відкладено. Нам стало ніяково, що ми так повелися з Касею. Він до нас з такою цікавою новиною, а ми...

І я, й хлопці навперебій почали розпитувати Касю, а що ще дядько Юрко розповідав про Леніна, чого Володимир Іллч був у Парижі. Адже ніхто з нас про це не знав.

— Дядько Юра казав, що Ленін утік туди від царських жандармів, бо вони хотіли посадити його в тюрму, — розповідав Кася. — Ленін жив там в одному маленькому будиночку на тихій вуличці, де жили бідні, багато читав книг і писав свої, революційні книги. А ввечері, після роботи, прогулювався по набережній річки Сени в парку Монсурі і відпочивав під розлогим каштаном. Зараз каштан той уже старий-старий, його доглядають і охороняють французькі робітники. І лавочку, на якій сидів Іллч, беруть. На ній дощечка прибита і написано, що під цим каштаном любив відпочивати геніальний росіянин Володимир Іллч Ленін.

Касько розповідав так захоплено і так ладно, ніби вчителька, немов не його дядько Юра, а він сам був у Парижі і бачив той каштан, і лавочку, і дідуся француза, що замітає вулицю, по якій ходив Ілліч. Взагалі Кася про все розповідав цікаво.

Ми щиро, вголос заздрили Касі, що в нього такий дядько, а ще більше тому, що в нього були паризькі каштани.

— А де ти їх посадиш у себе? В дворі чи перед хатою, від вулиці? — спитав Касю Толик. — Я б у себе перед вікнами посадив, щоб завжди бачити.

— І я теж, — сказав Коля.

— Ти ж нам даси по одному? — запитав я Касю. — Хай у всіх буде по каштану. Правда, хлопці?

— Звичайно! — підтримали мене Коля і Толик. — Ми їх в один день і посадимо.

Але тут я помітив, що Кася чомусь зам'явся.

— Чи, може, не даси? Може, шкода? — глянув на нього.

Хлопці теж дивились запитливо.

— Та ні, мені не шкода, — відповів Кася. — Тільки знаєте, хлопці, що? Давайте краще посадимо ці каштани біля школи, при вході. Щоб усі їх бачили.

Ми з хлопцями переглянулись.

От тобі й Касько!

— А більше немає в дяді Юри каштанів? — запитав Касю Кольця.

— Немає, всі мені віддав.

— Жаль. А то можна було б невеличку алею каштанову посадити, — зітхнув Коля.

Тут же ми домовились, що завтра після уроків ці каштани й посадимо. Самі й доглядати будемо.

— Тільки треба вчительці сказати, — зауважив Кася.

— Твої каштани, ти й скажеш.

...Каштани ми посадили в день народження Ілліча. Так порадила Касина вчителька. Два посадили по один бік, а два по другий бік алеї, біля центрального входу до школи.

Садити кожен свій: Кася, я, Кольця й Толик.

Коли саджали, біля нас були Касина вчителька, наша, директор школи і всі учні з наших класів. Це було ніби свято.

Зараз наші каштани вже чималі, за літо добре підросли. Ми їх під час канікул щодня провідували, поливали, обполювали. І не тільки ми — всі учні. Любимо ми свої маленькі деревця, пишаємось ними. А найбільше гордиться наш Кася — адже це він придумав посадити їх біля школи.

Всі в школі називають наші каштани з Парижа ленінськими — на честь Володимира Ілліча.

Микола Сингаївський

СОНЯЧНІ СТРУМИ

Наче до сонця
очі здіймаються,
серцем до Леніна
люди звертаються.

В слові знаходять
щиру пораду,
світом проносять
Ленінську правду.

Світ зігривають,
як сонячні струми,
Ленінська мудрість,
Леніна думи.

В місті, у селах
діти веселі,—
Леніна очі
в кожній оселі.

Ми ще ізмалечку
знали ті очі,—

в них задивилися
люди робочі.

В хаті спинилась
доля ласкава,—
з нами в дорозі
Леніна справа.

Наче з землею
сонце стрічається,
серцем до Леніна
люди звертаються!

Дмитро Гуліа

ПРО ЛЕНІНА

Сьогодні онук мій звернувся з проханням,
Поглянувши на календар...
(Під осінь минулу почав він навчання —
Ще зовсім маленький школяр.)
Він сів біля мене на ковдрі зеленій
І просить мене: — Розкажи.
Ось тут під портретом написано: «Ле-нін»...
Ким був, що робив він? Де жив?

— Людиною був він, як всі ми,— та більше
У нього в очах доброти.
Людиною був він, як всі ми,— та більше
В нім мудрості і простоти.
Та більше в нім смілості, волі і сили,
Та більше в нім радості
Люди відкрили.
І зором орлиним крізь роки він міг
Побачити далі і краще за всіх.
Він з нами трудився, він жив разом з нами
І мріяти нас він навчив...

І часто з такими, як ти, малюками
В гурті розмовляти любив,
Для кожного хлопчика обов'язково
Знаходив потрібне, зворушливе слово.
Сказав він, щоб школи нові будували
Повсюди — і в нас поміж скель,
Щоб так, як у місті, в гірських перевалах
Засяяли вікна осель.
Всім серцем бажав, щоб до нас на вершини
Скоріше прийшли помічниці-машини.
Знав мови й наріччя, та краще, здається,
За всі він збагнув на віку
Схвильований голос народного серця —
Цю мову чудесну й важку!
Він всіх на землі розумів,
І тому —
Його розуміють, як правду саму.
Нам Партію Ленін лишив — у майбутнє
Веде нас хоробрий загін —
З народом єдину, і духом могутню,
І серцем велику, як він.

...Уважно вдивляється в Леніна очі
Онук мій — схвильований став...
— Я буду, як Ленін... Як Ленін, я хочу...—
Неголосно хлопчик сказав.

Пимен Панченко

Я ВНУКА ВЕДУ В МАВЗОЛЕЙ

З високою в серці любов'ю
між добрих, сердечних людей
крокую до Леніна знов я
і внука веду в Мавзолей.

Його не повчаю, мовчу я,
вклонитись ідем Іллічу.

Хлопчина душею відчує
все те, що і сам я відчув.

Нема головних тут на площі,
нема серед них рядових —
тут рівності прапор полоще,
і серце одне в нас на всіх.

Мій хлопче, в тривожному світі
тут сонцю світить, мов рідні, —
на цім червонястім граніті,
на цій на червоній стіні.

А варта підтягнуто-строга,
задума на кожному лиці.
І радісне серце малого
в моїй калатає руці.

Відчули ми вічність недремну,
та пам'ять людська над усе:
і зустріч оцю небуденну,
цю зустріч журливу і щемну
онук крізь літа пронесе.

Бо той, хто тут раз побуває,
рікою журби пропливе,
той звідси життя починає —
і з Леніним вічно живе.

Олександр Копиленко

БІЛЯ ПАМ'ЯТНИКА

Це таки справді боязко! Ну, уявіть собі: вперше в житті виступати з читанням вірша на шкільному ранку перед п'ятими, шестими і сьомими класами. Це ж повний зал школярів! І всі дивитимуться на нього, на Бориса.

Він хотів відмовитись. Сказав про це класному керівникові Надії Петрівні, а вона відповіла:

— Тобі соромно відмовляти. Це буде ранок, присвячений пам'яті великого генія людства Володимира Ілліча Леніна. А ти ж найкраще в класі читаєш вірші.

— Так я боюсь, Надіє Петрівно, — похнюпившись, нахиливши голову, відповів Борис. — А раптом зіб'юся з переляку. Людей же скільки буде...

— Не зіб'єшся. Вірша ти добре знаєш, а люди все свої, школярі, з батьків і шефів тільки дехто буде... Не вигадуй, Борисе. Краще приготуйся як слід, охайненько одягнись. Приходь на півгодинки раніше, я тебе ще перед виступом послухаю.

Все це добре, а проте боязко.

Борис, збираючись ранком до школи, все нашіпував вірш, який читатиме.

Він одягнув новий костюм — сірі штани і синю курточку. Пов'язав піонерський галстук. Біля хлопчика весь час крутилась маленька Наталочка, все питала:

— Що ти шепочеш, Борисе?

— Вірш повторюю.

— І я знаю вірш, хочеш — розповім.

— Не заважай мені. Іди до своєї Галочки, вона скучає за тобою, он бачиш, скоро заплаче. — І Борис показав на окату ляльку, що лежала горілиць на дитячому ліжку. — Та вкрий її, бо вона вже змерзла.

— Змерзла? У хаті тепло, а Галочка не така мерзлячка, як ти. — Проте Наталя пішла до ліжка, взяла на руки ляльку, погойдала її. — Тобі, правда ж, не холодно, Галя? Ось як підемо гуляти, тоді я тебе закутаю в теплу хустку і запну косиночкою, добре?

Та Галя мовчала, дивлячись на Наталю великими синіми очима.

Борис глянув на годинника. Як швидко мчить час! Лишилася година до початку шкільного ранку. Хлопчик не міг всидіти на місці, походжав по кімнаті, никав з кутка в куток і все шепотів вірш.

— Мабуть, я вже піду, мамо,— звернувся Борис до матері, що біля вікна шила Наталі нове платтячко.

— Ще рано, синку.

— Так мені треба завчасно прийти, щоб мене послухала ще раз Надія Петрівна.

— Ну, йди, тільки не пустуй там, не забрудни костюм перед виступом. Може, і я прийду з Наталею тебе послухати,— сказала мати.

— Ой, мамо, не приходьте! — скрикнув Борис.— Тоді мені ще страшніше буде.

— Добре, добре. Я не знала, що ти в мене такий боягуз. Іди сюди, я поправлю тобі галстук.— Мати поправила галстук, обсмикала курточку, пригладила чубчик над лобом.

Борис миттю одягнувся і швидко вийшов з кімнати...

Надворі вщипнув його морозець, на ніс упала сніжинка і залоскотала...

Прямуючи вулицею, Борис і не помітив, як опинився біля пам'ятника Володимиру Іллічу, що височів над площею.

Хлопчик спинився проти пам'ятника і довго вдивлявся в дороге і таке рідне обличчя Ілліча, неначе вивчав його.

Замислившись, ніби забувшись, він тихо прошепотів:

— Володимир Ілліч, а мені сьогодні на ранковій виступати, вірш про вас читати, а я ніколи в житті не виступав... Мама каже, що я боягуз. Ні, не боягуз! Всі хлопці нашого шостого класу «Б» знають, що я не боягуз. Тільки я боюся збитись. У класі — будь ласка, скільки завгодно читатиму, хоч весь урок, а тут... Людей буде багато, і всі дивитимуться на мене. Зіб'юсь, а вони скажуть: бач, такий хороший учень, а вірш не вивчив як слід... Та ще про Леніна... У мене ж тільки випадково опинилася в табелі четвірка з письмової.

У пам'яті в хлопчика сплив раптом урок перед самими канікулами, коли в класі писали диктант з української мови.

Всі дуже уважно слухають, Надія Петрівна диктує. А Василь не всидить, все шепоче: «Борько, скажи, у слові «приємно» треба писати «и» чи «і»?» Тільки відповіси

Йому, він знову: «Борис, а тут перед «треба» ставити кому чи ні?» І так весь урок. А через кілька днів Надія Петрівна роздала зошити і сказала: «Від тебе, Засядько, не чекала такого...» Глянув Борис, а там трійка.

«Мені тоді так стало соромно, що я мало крізь всі три поверхи школи й крізь землю не провалився,— продовжував думати хлопчик, забувши про те, що треба поспішати.— Я добре надавав під час перерви Василеві, скільки влізло, та хіба це допомогло?.. От і поставила мені в табелі Надія Петрівна четвірку... І мама на мене розгнівалась... От якби тато був живий!.. Може, він би зрозумів, що я майже не винен. І чого ж мати гнівається? Я ж їй допомагаю! Молодшу сестричку, Наталю, забираю з дитячого садка, коли мама ще на фабриці. Коли ж мама затримується на засіданнях, я сам і погодую Наталю, і спати покладу. Тільки коли я варю кашу і вона в мене часто пригоряє, мати глузує з мене...»

Раптом Борис згадав, що йому треба йти до школи виступати на ранку з віршем...

— А може, ще раз вірша прочитати,— сказав собі.

Борис випростався, хотів було підняти праву руку, як його вчила Надія Петрівна, та опустив швидко і тихо почав:

— «Ленін». Вірш Максима Рильського.

В очах дітей, допитливо-розумних,
Його очей відсвічує вогонь.
Безсмертний він в красі заводів шумних,
В цвітінні нив, у потиску долонь.

Шахтар, що казкову виносить здобич
Із надр земних до сонця, на-гора,
І пісня, що із Києва в Дрогобич
Летить, як чайка з берегів Дніпра...

Почавши читати вірш тихо, Борис забувся і продовжував все голосніше й голосніш:

І море шовковистої бавовни,
І сад, що у пустелі виника,—

Це все про нього спогад невимовний,
Скрізь думку його і скрізь його рука.

Коли твій брат, твій син, твоя дитина
Тне ворога з-за правого плеча,
Коли за волю бореться країна,—
Веде в бій правий Ілліча.

Поборем ми, бо праве наше діло,
Із тьми й пожегарів виникне блакить,
Бо слово «Ленін» в світі прогрімало,
Бо слово «Партія» у відповідь гримить.

Борис замовк, ніби чекаючи схвалення Ілліча. А коли обернувся, дуже зніяковів, аж хитнувся назад. Його слухали перехожі. Якась немолода жінка обняла Бориса за плече і мовила:

— Як добре ти читаєш, синку!

Борис вирвався від неї, вигукнув:

— Тепер не зіб'юсь! — і бігцем подався до школи.

На ранку він справді чудово прочитав цей вірш, йому довго аплодували школярі, батьки, шефи і навіть мама з Наталею.

Тільки лялька Галя, що сиділа у Наталі на руках, не аплодувала, бо не вміє.

Оксана Іваненко

ПЕРВАЧКИ В УЛЬЯНОВСЬКУ

Над широкою Волгою стоїть місто Ульяновськ. Першого вересня тут, як і скрізь у Радянському Союзі,— перший день навчання.

Учителька Ніна Олександрівна збрала своїх первачків, поставила в пари і сказала:

— А тепер я поведу вас в той самий клас, де колись учився маленький Ленін — Володя Ульянов.

— І ми теж там вчитимемося? В тому ж самому класі? — нетерпляче вигукнув Женя.

Усі діти, які сьогодні вперше прийшли до школи, вже знали, що цього хлопчика звать Женею, бо він весь час крутився, перебивав учительку запитаннями і ніяк не міг заспокоїтися. Маленькій Олі з великими білими бантами в охайних тоненьких косичках було дуже неприємно, що його поставили, як навмисне, в парі з нею. Але ж не буде вона вередувати і каверзувати з першого дня в школі! Вона мовчала й намагалася не звертати на нього уваги. Може, потім учителька побачить, як це Олі неприємно, і сама посадовить її на парті з якою-небудь дівчинкою або принаймні не з таким хлопчиком, що весь час випинається!

— Ні,— спокійно відповіла Жени вчителька,— ми там проведемо лише перший урок, ваш перший урок в школі, де вчився колись маленький Ленін.

От учителька дуже сподобалась Олі, та й, напевно, всім дітям: вона була така спокійна і так дивилася на них, ніби кожного вже давно знала.

— Бачите, діти, яка вам честь припала: ви й вчитися починаєте в тому ж класі, де вчився Володимир Ілліч, і живете в тому ж місті, де він народився. Тільки наше місто раніше звали Симбірськ, а тепер звать...

— Ульяновськ! — вигукнув Женья. Наче крім нього ніхто про це не знає! Але Ніна Олександрівна і зараз на нього не розсердилася, а спокійно вела далі:

— Аякже! Звичайно, ви всі знаєте, що наше місто звать Ульяновськ. Ульянови — прізвище родини Володимира Ілліча. А Леніним Володимир Ілліч почав називатися, коли виріс, став революціонером, і це ім'я його знають в усьому світі. Багато людей хочуть побачити місто, де він народився, де минули його дитячі, юнацькі роки.

Справді, і маленька Оля, і всі діти знали, що в їхньому місті, особливо влітку, дуже багато туристів, не тільки з усього Радянського Союзу, а й з різних країн світу.

Сьогодні всі дорослі милувалися, як першого вересня діти йшли до школи — з букетами квітів в руках, дівчатка в білих фартушках, з білими бантами в кісках. А в кого косички ще не підросли,— однаково якось-то вже намагалися причепити бант на голівці.

Найдужче хвилювалися первачки. Оля встала сьогодні раніше за всіх у домі, але й вона зовсім не знала, що їх поведуть саме в той клас, де вчився Ленін. Клас тепер був як музей.

Підходячи туди, навіть Женя трохи втихомирився. Та ви думаєте, надовго? Тільки всі зайшли в клас і учителька почала казати: «Сідайте, діти, за парти», — як Женя знову вихопився:

— А де сидів маленький Ленін? Я хочу там сісти!

— Ні, похитала головою Ніна Олександрівна, — цю парту ніхто не займає.

І вона розсадила всіх дітей по-своєму — меншеньких наперед, а вищих на задні парти, щоб усім було добре і зручно. А Олі таки знову припало сидіти поряд з Женею! А потім учителька розповіла дітям, що хоч маленький Володя був і веселий, і жвавий хлопчик, та на уроках завжди поводився дуже уважно, любив читати книжки, і тому вчився найкраще від усіх. А коли закінчив гімназію, одержав золоту медаль, і тепер, коли в Ульяновську хто закінчує школу на всі п'ятірки, тому видають атестат і медаль на урочистому святі в тому ж залі, де колись видали Володі Ульянову.

Всі первачки до кінця уроку сиділи уважні, серйозні, і коли Ніна Олександрівна спитала: «Може, хто хоче якийсь віршик прочитати, тільки хай не кричить, а тихенько підніме руку», — всі попіднімали руки, і Олечка прочитала:

Светит солнце ясное
В небе голубом.
О великом Ленине.
Песню мы поем.

Дуже було шкода, що продзвенів дзвоник, але ніхто не схопився з місця. Всі дивилися на Ніну Олександрівну, а вона раптом так ласкаво усміхнулася і сказала:

— Я певна, що всі ви добре вчитиметеся і будете скоро жовтенятами, а потім піонерами. І знаєте що? Хай кожен з

вас хоч одну хвилиночку посидить на тій парті, де сидів Володя Ульянов, і щоб кожен з вас пам'ятав, що він почав тут учитися. Тільки не шуміть, не поспішайте, всі по черзі, по порядку.

І кожен з учнів — хлопчики і дівчатка — посиділи на тій парті. Всі були як на святі, навіть Женя не базікав і нікому не заважав, а сидів своєю хвилину дуже серйозний, як дорослий.

Він, мабуть, думав, так само, як і Оля, як кожен хлопчик і дівчинка, які сиділи тут, що треба дуже добре вчитися, щоб і атестат тут же одержати. Хоча це й буде лише через десять років!

Євген Бандуренко

ТАК БАТЬКО ВЧИВ

О, скільки промайнуло вже років,
Та не забудь мені, мабуть, ніколи
Той вересневий день, коли привів
Татусь мене записувать до школи.

Як він обняв мене, на руки взяв,
З яким теплом у погляді живому
На Леніна портрет він показав,
Ще й пояснив усе мені, малому:

— І світла радість нинішніх хвилин,
І все, що буде у житті ясного,
Запам'ятай, мій сину,— все це він,
Це все тобі даровано від нього.

Так батько вчив... А вже я — батько сам,
Та й нині вдячний за оту науку,
Її своєму сину передам,
А син мій — далі, вже моєму внуку...

Нехай іде — в легендах і піснях,
Із уст в уста, від роду і до роду.
Діла вождя — безсмертні у віках,
Безсмертна у віках любов народу!

Ярема Гоян

САДЖАНЦІ

Тут кожне дерево Леніна знає...

І кожна стежина та алея, мрійлива річечка і широке поле, зелені пагорби і долини, і тихі будинки в парковій задумі. І цей чистий погляд рідної землі у високе небо Росії. Землі, яка несе у віки пам'ять про Горки Ленінські біля матері — Москви. Землі, яку Вітчизна береже, як мати дитину під серцем. Землі, де в кожному подиху величної російської природи живуть сліди дорогої Людини.

І мільйони сердець припадають з любов'ю до живої пам'яті Горок Ленінських, з любов'ю сприймають живі сліди на землі, і несуть їх образ у світ. А образ той росте-вирастає, як молодий саджанець, просто розгалужується крона, у долю входить пам'ятним спогадом кожна мить, відчута на цій землі. І не злічити цих хвилюючих миттєвостей, бо пливають вони з щедрого на почуття джерела, сплітаються у нескінченний вирій літ, нескінченний, як любов народна, множаться день від дня, від покоління до покоління.

Скажу тільки про одну мить із цього вирію, яку пережили тут, на чистій благословенній російській землі Горок, посланці України.

Саджанці і любов...

Ми стояли у вишневому саду, вслухалися в шелест осіннього листа, а струнки деревця — мов діти, що взялися за руки і колом ведуть хоровод. І мені почулася мелодія пісні про садок вишневий коло хати, і згадав шевченківський «Кобзар» у кремлівській квартирі Ілліча, і декрет вождя про перші радянські пам'ятники борцям народним,

а серед них — монумент Тарасові Шевченку у Москві, біля підніжжя якого ніколи не в'януть квіти.

А сад вишневий гомонить молодо... І хто чув хоч раз його голос понад півстоліття тому, кажуть, що не змінився він. Такі ж юні, гнучкі дерева, і їх вісімнадцять, як і тоді, коли глухівські робітники привезли в подарунок Леніну кучеряві вишні і посадили біля будинку так, щоб їх біле цвітіння було видно з балкона Іллічевої квартири, а пахощі теплою хвилиєю напливали у вікна. А на сторожі коло їх став дуб столітній, величну красу якого так любив Ілліч. І прийнялися та зацвіли дерева, але похилили в жалобі віти січневого дня, коли проводжали з Горок в останню путь Ілліча.

Відлетіли листки за роками, зігнув час стрункість вишневу, а сад росте, цвіте, живе. То глухівські школярі — внуки і правнуки дідів, які заклали колись тут вишневий сад Леніна, приїхали навесні і посадили на місці старих дерев вісімнадцять саджанців. І буде вічно молодий цей сад, бо від одного кореня гінко росте через роки, від того кореня, що життя дає поколінням.

Саджанці і діти...

Ленін любив дітей. Зелені Горки пам'ятають цю любов, бачили, як Ілліч довго і весело розмовляв із селянськими дітьми, як фотографувався з діворою і турбувався про неї. Горький згадував, як одного разу, в Горках, пестячи дітей, Ленін сказав:

— Ось ці вже будуть жити краще від нас, багато з того, чим жили ми, вони не спробують. Їх життя буде менш жорстоким.

Діти розуміли цю мрію вождя, мрію про їхнє майбутнє. Тут, у вишневому саду, молоді деревця навіяли спогад про скромний дитячий подарунок Іллічу, який ми бачили в бібліотеці будинку. Інкрустована різнокольоровою соломкою папка, а в ній слова, із самої душі вийняті:

«Ми, пролетарські діти дитячого будинку Твого дорогого для нас імені, старанно вивчали всі Твої заповіді, Твою боротьбу за щастя всіх трудящих, за щастя пролетарських дітей, щоб продовжувати почату Тобою справу

будівництва комунізму. Так ось, дідусю Ілліч, ми послаємо Тобі наш гарячий, юний привіт і скромний подарунок, який зробили самі і який буде завжди нагадувати про щасливе життя пролетарських дітей...»

За дорученням загальних зборів дитячого будинку 23 квітня 1923 року листа підписали Вася Галкін, Вітя Горбунов, Миша Власов.

Діти, як саджанці, вирости на радість народу і, де б вони не були, думками завжди линуть до Горок. Ось і Вітя Горбунов, той хлопчина, який писав Леніну листа із далекої Вятки, став ученим і часто приїжджає з Новгорода, щоб поклонитися заповітним місцям, де кожне дерево Леніна знає.

Ми йшли парковою алеєю до виходу. Везли на Україну хто жолудь вікового дуба, хто букет осіннього листа, хто пісню вишневого саду. Везли думи про Ілліча, вічного, як життя.

Петро Осадчук

КОМСОМОЛЕ, МІЙ СТАРШИЙ БРАТЕ

Комсомоле, мій старший брате,
По тобі я рівняю крок.
Вчуся в тебе шляхи прокладати
До далеких світів-зірок.

Комсомоле, відважний солдате,
Переймаю хоробрість твою,
Щоб, як ти, за Вітчизну стояти,
Не здригнутися в грізнім бою.

Комсомоле, твої долоні
Меч стискають і мирний плуг,
І знамена твої червоні —
Мої крила на весь виднокруг.

Комсомоле, твоя дорога —
Це дорога навіки моя,

Нас єднає одна тривога
І вінчає одне ім'я.

Комсомоле, в твоїм натхненні
Піонерський костер не погас,—
І в навчанні, і в праці щоденній
Ленін з нами завжди, повсякчас.

Ленін з нами у будні й свята,
А ми лєнінці — я і ти.
Комсомоле, мій старший брате,
З комуністами йдемо до мети.

Володимир Сосюра

ЛЕНІН

Хай роки минають без ліку,
і пісня приборями б'є,
у кожному серці навіки
орлинеє ім'я твоє.

Ми ґрати розбили похмурі
в безсмертних Жовтневих огнях.
Ти вів нас до щастя крізь бурі
і вивів на сонячний шлях.

Вже років багато без тебе
на наших полях одгуло.
Над нами розквітлеє небо,
й до кожного щастя прийшло.

Садами цвітуть небокраї,
пливуть на морях кораблі,
і гордо наш прапор сіяє
на шостій частині землі.

В любові, у гніві, як треба,
згуртовані ми, як один.

Гуде на землі і на небі
музика чудесних машин.

Як сонце, що лине над нами
й проміння нам шле золоте,
земля молодими містами
рясніє, шумить і цвіте.

Так лить, моя пісня висока,
як нашого щастя блакить!
Озброєна юнь огнеока
на варті кордонів стоїть.

А сурма до бою покличе,
за край свій ми станем грудьми.
Це, Ленін, твій пам'ятник вічний —
життя, що будуємо ми.

З М І С Т

Живіший за всіх живих. *Передмова Пархоменка Олександра* 5

ВИРІС ТОЙ З МАЛЕНЬКОГО ХЛОПЧИНИ, ХТО ВЕЛИКУ ПАРТІЮ СТВОРИВ

<i>Крупська Н. К.</i> Володимир Ілліч Ленін	18
Переклала з російської Л. Лісянська	
<i>Ульянова А. І.</i> Дитячі та шкільні роки Ілліча	19
Переклав з російської Ю. Доленко	
<i>Рильський Максим.</i> Володя Ульянов	37
<i>Воскресенська Зоя.</i> На Старому Вінці	37
Переклала з російської О. Зарва	
<i>Кон Лідія.</i> Панок	42
Переклав з російської Б. Комар	
<i>Кон Лідія.</i> Задачник	45
Переклав з російської В. Комар	
<i>Ходза Нісон.</i> Після вистави	46
Переклав з російської В. Комар	
<i>Прилежаєва Марія.</i> Життя Леніна. <i>Розділи з повісті</i> . . .	49
Переклав з російської В. Чайковський	
<i>Канівець Володимир.</i> Хлопчик і жар-птиця. <i>Уривок з повісті</i> .	62
<i>Смілянський Леонід.</i> Капрійські зустрічі. <i>Уривок з повісті</i> <i>«Михайло Коцюбинський»</i>	74
<i>Пригара Марія.</i> Стежка в горах	84
<i>Бандурак Володимир.</i> Під Татрами	85
<i>Тичина Павло.</i> Ленін іде на Шевченківський вечір	91
<i>Шпорта Ярослав.</i> Ленін читає «Кобзаря»	94
<i>Ткачов Павло.</i> Віроччина усмішка	96
Переклав з білоруської В. Годуленко	
<i>Костецький Анатолій.</i> Слово про матір	100
<i>Вонч-Бруевич В. Д.</i> Приїхав Ленін	126
Переклав з російської Ю. Петренко	
<i>Подвойський Лев.</i> З Леніним в автомобілі	129
Переклав з російської В. Комар	
<i>Макрушенко Павло.</i> Пам'ятний дуб	131
Переклав з російської В. Комар	
<i>Забіла Наталія.</i> Хатинка над озером	139

ЛЕНІН ВЕЛИКИЙ НАМ ПУТЬ ОСІЯВ

<i>Воскресенська Зоя.</i> Перший день	142
Переклав з російської Б. Комар	
<i>Нагнибіда Микола.</i> Оповідання балтійця	149
<i>Бичко Валентин.</i> Дівчинка із Смольного	153

<i>Пінясов Яків</i> . Звичайні рукавиці	155
Переклав з російської О. Левік	
<i>Золота грамота</i> . <i>Українська народна казка</i>	159
<i>Прилежачева Марія</i> . Москва, Москва...	163
Переклав з російської В. Чайковський	
<i>Ленінська правда</i> . <i>Білоруська народна казка</i>	166
<i>Кононов Олександр</i> . Постріл ворога	169
Переклав з російської О. Ільченко	
<i>Близнець Віктор</i> . Рукавички	171
<i>Кононов Олександр</i> . Ялинка в Сокольниках	175
<i>Яновський Юрій</i> . «Лені»	178
<i>Мишаткін Юрій</i> . Ковзанка у Кремлі	181
Переклав з російської В. Влизнець	
<i>Ходза Нісон</i> . На Красній площі	187
<i>Подвойський Лев</i> . «Дітей треба вперед!»	191
Переклав з російської В. Комар	
<i>Мар Беген</i> . Правозланговий	197
Переклала з російської Л. Бровченко	
<i>Ребро Петро</i> . Ленінова мрія	201
<i>Алексеев Сергій</i> . Раз, два, три	203
Переклав з російської О. Пархоменко	
<i>Карасьова Віра</i> . Машенька	205
Переклав з російської О. Пархоменко	
<i>Бичко Валентин</i> . На лісовій дорозі	210
<i>Алексеев Сергій</i> . Найвищий закон	213
Переклала з російської І. Маценко	
<i>Нехода Іван</i> . Ленін і сонце	215
<i>Алексеев Сергій</i> . Фронт	217
Переклала з російської І. Маценко	
<i>Олійник Борис</i> . Хліб	219
<i>Кононов Олександр</i> . Поїздка в Кашино	223
Переклав з російської О. Ільченко	
<i>Мусаев Гилман</i> . Подарунок	227
<i>Ритхеу Юрій</i> . Ленінське слово	231
Переклав з російської В. Комар	
<i>Твардовський Олександр</i> . Ленін і пічник	239
Переклав з російської А. Малишко	
<i>Хомченко Василь</i> . Боровики	245
Переклав з білоруської В. Чалий	
<i>Антонов Сергій</i> . Суворя людина	246
Переклав з російської О. Пархоменко	
<i>Панч Петро</i> . Портрет	251
<i>Рильський Максим</i> . Ілліч і дівчинка	257
<i>Алексеев Сергій</i> . Тямуща людина	258
Переклав з російської О. Пархоменко	
<i>Алексеев Сергій</i> . Випередив	260
Переклав з російської О. Пархоменко	
<i>Островський Микола</i> . «Всім, всім, всім...» <i>Уривок з роману</i>	263
Переклав з російської В. Петровський	
<i>Інбер Віра</i> . П'ять ночей і днів	266
Переклала з російської Н. Забіла	
<i>Сосюра Володимир</i> . Траурний марш	267

<i>Підсуха Олександр. Ленін</i>	268
<i>Збанацький Юрій. Найдорожчий друг</i>	269
<i>Драч Іван. Січнева балада 1924 року</i>	276
<i>Чабанівський Михайло. Лісова бувальщина</i>	280
<i>Забаштанський Володимир. Каменярик</i>	285

З НАМИ ЛЕНІН ЗАВЖДИ

<i>Коломієць Тамара. З нами Ленін завжди</i>	288
<i>Бичко Валентин. В колі біля вогнища іскристого</i>	288
<i>Упеник Микола. Заповіт Ілліча</i>	290
<i>Скомаровський Вадим. Червоний бант</i>	291
<i>Тичина Павло. Служаєм про Леніна</i>	291
<i>Турчинська Агата. Рости, всімайся, моя дитино...</i>	293
<i>Кава Віктор. Усмішка Ілліча</i>	294
<i>Воронько Платон. Портрет</i>	317
<i>Тайц Яків. У місті Ейслебені</i>	321
Переклав з російської О. Пархоменко	
<i>Малишко Андрій. Я його лиш бачив на портреті</i>	327
<i>Михалков Сергій. В музеї В. І. Леніна</i>	327
Переклали з російської Н. Забіла та М. Пригара	
<i>Первомайський Леонід. Будь ленинцем</i>	332
<i>Вишня Остап. Вулиця Ульянових</i>	332
<i>Нагнибіда Микола. Вулиця Леніна</i>	335
<i>Нема йому рівного ні в чому. Розповідь старого буковинця</i>	336
<i>Нестайко Всеволод. Швейцарська марка</i>	338
<i>Стельмах Михайло. Квітень</i>	349
<i>Познанська Марія. Ленін</i>	349
<i>Скомаровський Вадим. Сонячні зернята</i>	350
<i>Іваненко Оксана. Над Волгою</i>	351
<i>Бойко Грицько. Ленін вічно живий</i>	359
<i>Чалий Богдан. Максимові листи</i>	359
<i>Зульфя. Світло</i>	361
Переклала з узбецької Л. Забашта	
<i>Кирій Іван. Каштани з Парижа</i>	362
<i>Сингаївський Микола. Сонячні струми</i>	365
<i>Гулія Дмитро. Про Леніна</i>	366
Переклав з абхазької В. Лагода	
<i>Панченко Пимен. Я внука веду в Мавзолей</i>	367
Переклав з білоруської М. Сингаївський	
<i>Копиленко Олександр. Віля пам'ятника</i>	368
<i>Іваненко Оксана. Первачки в Ульяновську</i>	372
<i>Бандуренко Євген. Так батько вчив</i>	375
<i>Голян Ярема. Саджанці</i>	376
<i>Осадчук Петро. Комсомоле, мій старший брате</i>	378
<i>Сосюра Володимир. Ленін</i>	379

Н 20 **Найдорожчий друг: Вірші та оповідання: Для мол. та серед. шк. віку / Упоряд. Б. П. Комар; Передм. О. І. Пархоменка; Худож. Є. Є. Котляр.— К.: Веселка, 1989.— 383 с.: іл.— (Шк. б-ка).— ISBN 5-301-00442-5**

Збірник присвячений Володимиру Іллічу Леніну. До нього увійшли спогади рідних та близьких вождя, його соратників по революційній боротьбі, оповідання та вірші радянських письменників, народні легенди та казки.

Н **480300000—101** **168.89.**
М206(04)—89

ББК 84(2) 7я43

Литературно-художественное издание

Школьная библиотека
Основана в 1964 году

САМЫ ДОРОГОИ ДРУГ

Сборник стихов, рассказов
и воспоминаний о В. И. Ленине
(На украинском языке)

Для младшего и среднего
школьного возраста

Составитель Комар Борис Афанасьевич
Предисловие Пархоменко Александра Ивановича
Художник Котляр Евгений Евгеньевич

Киев «Веселка»

Художний редактор Д. П. Присяжнюк
Технічні редактори Т. В. Осталецька, Ф. Н. Резник
Коректори Л. О. Юван, Т. М. Васильєва

ИБ № 4725

Здано на виробництво 31.08.88. Підписано до друку 19.01.89.
Формат 84×108^{1/32}. Папір друкарський № 1. Гарнітура шкільна.
Друк високій. Умовя. друк. арк. 20,16+вкл. (0,42)=20,58.
Умовя. фарб. відб. 22,26. Обл.-внд. арк. 17,12+вкл. (0,41)=17,53.
Тираж 150 000 пр. Зам. 8—2600. Ціна 85 к.

Ордена Дружби народів видавництво «Веселка». 252655, Київ,
МСП, Мельникова, 63.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднан-
ня «Поліграфкнига». 252057, Київ-57, Довженка, 3

90 к.

ИЗДАНИЕ ДРУГОЕ
ИЗДАНИЕ ДРУГОЕ